

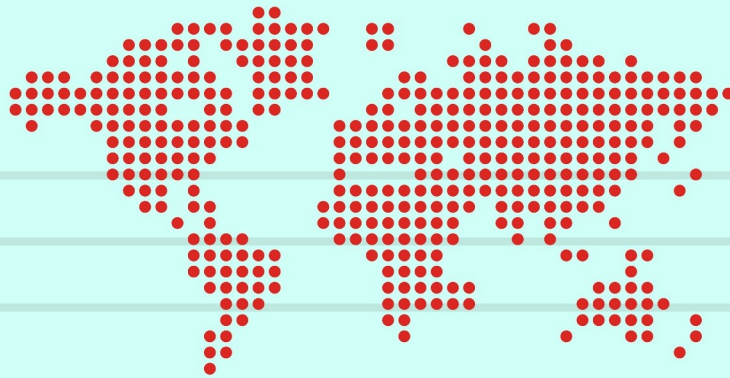
JUNE
2020

IJAR

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

| <http://i-jar.org> | <http://dergipark.gov.tr/ijar> | info@i-jar.org |

STOP COVID-19

ULUSLARARASI AFRO-AVRASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH

Sayı/Issue: 10

Haziran/June2020

Sahibi / Owner

Dr. Hakan ARIDEMİR - Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye

E-mail: hakanaridemir@gmail.com

Editör / Editor

Doç. Dr. Niyazi KURNAZ - Dumlupınar Üniversitesi /

Türkiye E-mail: nkurnaz@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Arthur SULA - University of Tirana /Albania

E-Mail: artursula2000@gmail.com

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Carlos Flores JUBERÍAS - Universidad de Valencia

/Spain E-mail: carlos.flores@uv.es

Prof.Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIĆ - University Donja Gorica /

Montenegro E-mail: andjela.jaksic@udg.edu.me

Assoc. Prof. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA-University of World Economy and Diplomacy

/Uzbekistan E-mail: nelly70@bk.ru

Asst. Prof. Dr.Mariya BAGASHEVA– South-West University "Neofit Rilski"

/Bulgaria E-mail: m_bagasheva@abv.bg

Asst. Prof. Dr. Hary FEBRIANSYAH - School of Business and Management, ITB

/ Indonesia E-mail: hary@sbm-itb.ac.id

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Doç. Dr. Adil AKINCI – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi /

Türkiye E-mail: adil.akinci@bilecik.edu.tr

Dergi Sekreteryası / Secretary of Journal

Arş.Grv. Ali KESTANE – Kilis 7 Aralık Üniversitesi /

Türkiye E-mail: alikestane@kilis.edu.tr

Kapak Tasarımı/Cover Desing

Arş.Grv. Kübra ÇİÇEKLİ/ Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye

Dizgi/Typesetting

Yasin ÇELEBİ-LAKE ARTDESIGN

İngilizce Editör/English Editor

Dr. Eren AKDAĞ

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi

Büyükdere Mh. Kırklar Sk. Yalçın Apt. No:18 D:5

Sarıyer/İSTANBUL

info@i-jar.org - <http://i-jar.org> - <http://dergipark.gov.tr/ijar>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

<i>Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Prof. Dr. Ali KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ann Marie Bissessar</i>	<i>University of the West Indies</i>
<i>Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH</i>	<i>Minia University</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim TAŞ</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Jose' R. Pires Manso</i>	<i>Universidade da Beira Interior</i>
<i>Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN</i>	<i>Gazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ</i>	<i>TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ricardas BARTKEVICIUS</i>	<i>Vilnius Pedagogical University</i>
<i>Prof. Dr. Bilhan KARTAL</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Dick NG'AMBI</i>	<i>University of Cape Town</i>
<i>Prof. Dr. Fadil HOCA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Gulnar NADIROVA</i>	<i>Al-Farabi Kazakh National University</i>
<i>Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY</i>	<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ</i>	<i>Balıkesir Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN</i>	<i>Muş Alparslan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet ERDEM</i>	<i>Fırat Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet YÜCE</i>	<i>Uludağ Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Musa MUSAI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU</i>	<i>Anadolu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Selehattin KARABINAR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf DOĞAN</i>	<i>Cumhuriyet Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Prof. Dr. Anđela Jakšić- STOJANOVIC</i>	<i>University Donja Gorica</i>
<i>Prof. Dr. Yusuf GÜMÜŞ</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ali ARI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV</i>	<i>Kyrgyz-Turkish Manas University</i>
<i>Doç. Dr. Nazım CAFERSOY</i>	<i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elena MIHAJLOVA</i>	<i>Ss. Cyril and Methodius University</i>
<i>Doç. Dr. Nelya Yu. POTAPOVA</i>	<i>University of World Economy and Diplomacy</i>
<i>Doç. Dr. Arzu ARIDEMİR</i>	<i>İstanbul Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Elmira ADİLBEKOVA</i>	<i>Ahmet Yassawi University</i>
<i>Doç. Dr. Kalina SOTIROSKA</i>	<i>International Vizyon University</i>
<i>Doç. Dr. Nagy HENRIETTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. József KÁPOSZTA</i>	<i>Szent István University</i>
<i>Doç. Dr. Adil AKINCI</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Arzu AL</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Oğuz BAKKALBAŞI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>

Her hakkı saklıdır. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan Uluslararası **Bilimsel Hakemli** bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All rights reserved. International Journal of Afro-Eurasian Research (IJAR) is an International Scholarly -Peer Reviewed- Journals and published biannually. Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of International Journal of Afro-Eurasian Research.

SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES of ISSUE

Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Derya YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Seher Gülşah TOPUZ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİNÇ
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan BOZBAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hakan AYDIN
Doç. Dr. Sema YILMAZ GENÇ
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRCA
Doç. Dr. Alper ÖZMEN
Prof. Dr. Murat ERCAN
Prof. Dr. Hayrettin ÖZLER
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI
Dr. Öğr. Üyesi Suzan URGAN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Nasuhi ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÜNVER
Prof. Dr. Alper ÇABUK
Doç. Dr. Murat YAMAN
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Cem KARADUT
Doç. Dr. Tuncay CANBULAT
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan GÖK
Prof. Dr. Nedim BAKIRCI
Doç. Dr. Osman ÜNLÜ
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Doç. Dr. Sevcan GÜLEÇ SOLAK
Dr. Emel ÇOKOĞULLAR BOZASLAN
Doç. Dr. Adriyatik DERJAJ
Dr. Öğr. Üyesi Saime DOĞAN
Dr. İrfan ÖZEN
Dr. Öğr. Üyesi Nurten İNCE
Dr. Öğr. Üyesi İlyas GÖLCÜKLÜ
Doç. Dr. Arzu AL
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Duygu ÖZER
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER
Dr. Öğr. Üyesi Özer ÖZÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARIDEMİR

Bursa Uludağ Üniversitesi
Bursa Uludağ Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Düzce Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yalova Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Teknik Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Bayburt Üniversitesi
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Tiran Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Altınbaş Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER/INDEX

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. TÜRKİYE'DE İSTİHDAM VE REEL ÜCRETLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR ZAMAN SERİSİ ANALİZİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYMENT AND REAL WAGES IN TURKEY: A TIME SERIES ANALYSIS
Hasan BAKIR, Filiz ERYILMAZ.....1-16
2. TÜRKİYE İÇİN KREDİ RİSK PRİMİ (CDS) VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ ZAMANLA DEĞİŞEN NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ
THE TIME-VARYING CAUSALITY BETWEEN CREDIT DEFAULT SWAP (CDS) AND ECONOMIC GROWTH FOR TURKEY
Mustafa KIRCA, Ümit YILDIZ.....17-24
3. APARTEİD DÖNEMİNDE GÜNEY AFRİKA VE ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ İLİŞKİLERİ
SOUTH AFRICA AND INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION RELATIONS IN THE APARTEİD PERIOD
İskender GÜMÜŞ.....25-37
4. TÜRKİYE'DE ÖZEL SEKTÖR İLE KAMU SEKTÖRÜNE AİT ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME (AR-GE) HARCAMALARININ KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİR ÜZERİNE KATKISI BULUNUYOR MU?
THE EFFECTS OF BUSINESS AND PUBLIC SECTOR RESEARCH AND DEVELOPMENT (R&D) EXPENDITURES ON PER CAPITA INCOME IN TURKEY
Şerif CANBAY.....38-52
5. BİR İNSAN HAKKI İHLALİ OLARAK YABANCI DÜŞMANLIĞI VE RUSYA'DA YABANCI DÜŞMANLIĞININ TARİHSEL KÖKENİ
XENOPHOBIA AS A HUMAN RIGHTS VIOLATION AND HISTORICAL ORIGIN OF XENOPHOBIA IN RUSSIA
Yunus DÜĞER.....53-72
6. AŞIRI YOKSULLUĞA SON VERİLMESİ İÇİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN GEREKLİLİĞİ VE ENFORMEL GRUPLARIN KONUMU
ERADICATION OF EXTREME POVERTY REQUIRES STRUCTURAL TRANSFORMATION, POSITION OF THE INFORMAL GROUPS
Ercan TAŞKIN, Özden Sevgi AKINCI.....73-88
7. İŞ TATMİNİNE VE ERGONOMİK UNSURLARA YÖNELİK ALGILARIN BİR ÜRETİM İŞLETMESİNDE İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF PERCEPTIONS ON JOB SATISFACTION AND ERGONOMIC ELEMENTS IN A PRODUCTION FACILITY
Ayşel ÇETİNDERE FİLİZ, Cengiz DURAN, Yasemin TÜRENGÜL.....89-101
8. TARİHİ YAPILARDA YANGIN SORUNSALI: ESKİŞEHİR, KUYUCAK KÖYÜ CAMİ ÖRNEĞİ
FIRE ISSUES OF HISTORIC BUILDINGS: ESKİŞEHİR, KUYUCAK VILLAGE MOSQUE EXAMPLE
Hicran Hanım HALAÇ, Zakire PEKTAŞ.....102-114
9. YEREL YÖNETİCİLERE BAĞIMLILIKLA MÜCADELEYE YÖNELİK TAVSİYELER: SİYASETNAME VE KUTADGU BİLİĞ
RECOMMENDATIONS FOR LOCAL ADMINISTRATORS ON THE FIGHT AGAINST ADDICTION: SIYASAT-NAMA AND KUTADGU BILIG
Bilge Kağan ŞAKACI, Özgür VURAL, Onur KULAÇ.....115-125
10. SINIF ÖĞRETMENLERİNİN YANSITICI DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ VE ÇEVRE BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN REFLECTIVE THOUGHT TENDENCY AND ENVIRONMENT CONSCIOUSNESS OF THE FORM TUTORS
Ayşenur ŞENER, Cenk YOLDAŞ.....125-139
11. ELİF İLE BÂ HİKAYESİ
THE STORY OF ELİF AND BÂ
Murat ASLAN.....140-150
12. ERİL YURTTAŞLIKTAN EŞİT YURTTAŞLIĞA: AZERBAYCAN'DA KADINLARIN SİYASAL KATILIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
FROM MASCULINE CITIZENSHIP TO EQUAL CITIZENSHIP: AN EVALUATION ON THE POLITICAL PARTICIPATION OF WOMEN IN AZERBAIJAN
Esra SİPAHİ, Bahar ÖZSOY.....151-168

13. ARNAVUTLUK RİTÜEL TAKVİM ŞARKILARININ SENTEZİ
SYNTHESIS OF ALBANIAN RITUAL CALENDAR SONGS
Atthe HYKOLLİ.....169-174
14. İŞLETME BİRLEŞMELERİNİN İŞLETMELERİN PİYASA DEĞERİNE ETKİSİ VE BİR ARAŞTIRMA
THE EFFECTS OF COMPANY MERGERS ON COMPANY'S MARKET VALUE AND A RESEARCH
Dilek KAYAKIRAN.....175-191
15. TÜRK HUKUKUNDA MİRASÇILIK BELGESİ VE UYGULAMA SORUNLARI
HERITAGE CERTIFICATE AND APPLICATION PROBLEMS IN TURKISH LAW
Dursun AL.....192-212
16. ORTA ASYA: REKABETTEN İŞ BİRLİĞİNE ÇİN-RUSYA İLİŞKİLERİ
RUSSIA - CHINA RELATIONS IN CENTRAL ASIA: FROM COMPETITION TO COOPERATION
Alaeddin YALÇINKAYA, Esra HATİPOĞLU.....213-225
17. ÇALIŞAN SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNDE ALT İŞVERENLİK KAVRAMI VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ
SUB-EMPLOYMENT CONCEPT AND OBLIGATIONS IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY
Şeyda ŞANLI, Tuğçe YILMAZ ORAL.....226-240
18. COVID-19, BAŞARISIZ KAMU POLİTİKALARI, ÖNE ÇIKAN EGEMENLİK ARZUSU ve PARÇALANAN
BİRLİKLER: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ
**COVID-19, UNSUCCESSFUL PUBLIC POLICIES, PROMINENT DESIRE FOR SOVEREIGNTY AND
DISINTEGRATING UNIONS: A CASE OF THE EUROPEAN UNION**
Bakko Mehmet BOZASLAN.....241-250

TÜRKİYE’DE İSTİHDAM VE REEL ÜCRETLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR ZAMAN SERİSİ ANALİZİ

Hasan BAKIR

hasanbakir16@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8248-6643

Filiz ERYILMAZ

filizg@uludag.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3010-8421

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 17.06. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 28.06.2020

JEL Codes: J01, J31, C32

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYMENT AND REAL WAGES IN TURKEY: A TIME SERIES ANALYSIS

ÖZ

İstihdam ile reel ücret arasındaki ilişki makro iktisat literatüründeki önemli tartışmalardan biridir. Neoklasik iktisatçılar ekonomideki yüksek ücretlerin istihdam büyümesini azalttığını savunmuşlardır. Yani bu görüşün istihdamın artırılmasına yönelik temel önerisi ücretlerin düşürülmesidir. Diğer taraftan Keynesyen iktisatçılar ise istihdam ile reel ücretler arasında böyle bir ilişkinin olmadığını belirtmişlerdir. Keynesyen iktisatçılar, istihdamın temel belirleyicisinin efektif talep olduğunun altını çizmişlerdir. Nitekim reel ücretlerdeki düşüş efektif talebi azaltarak istihdam seviyesinin düşmesine yol açacaktır. Dolayısıyla reel ücretler ile istihdam arasındaki ilişkiye yönelik olarak ortaya konan bu görüşler ilgili tartışmanın devam ettiğini de göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye’de 1988Q2-2019Q4 döneminde reel ücretler ile istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)’a ait eşbütünleşme testi ile araştırılırken seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli nedensellik ilişkisi Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) dayalı nedensellik analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre reel ücretler ile istihdam arasında uzun dönemde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. VECM nedensellik sonucuna göre kısa dönemde reel ücretlerden istihdama doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Son olarak yapılan VAR analizinden elde edilen bulguların da eşbütünleşme ve VECM analizi sonuçlarını doğruladığı tespit edilmiştir. Sonuçlara göre Türkiye’de yaşanan işsizlik probleminin çözümünde reel ücretlerin düşürülmesinin değil tersine artırılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İstihdam, Reel Ücret, Zaman Serisi Analizi, Türkiye*

ABSTRACT

The relationship between employment and real wage has an important debate in the macroeconomics. Neoclassical economists defend that higher wage tend to reduce the employment growth rate on an economy. In other words, the main idea of this approach is that the decline in real wage leads to an increase in employment. On the other hand, Keynesian economists support the idea that there is no relationship between real wage and employment. Keynesian economists emphasize that the main determinant of employment is effective demand. Thus, a reduction in real wages leads to a reduction of the effective demand, so it causes the decreases of the level of employment. Therefore, the views on the relationship between real wage and employment show that discussions related to this relationship continue. In this context the relationship between real wages and employment is examined in this study 1988Q2-2019Q4 period in Turkey. While whether there is a long-term relationship between these two variables is investigated with Johansen (1988) and Johansen/Juselius (1990) cointegration test, the long and short-term causality relationship between the series is investigated by causality analysis based on the Vector Error Correction Model (VECM). According to the findings, it is concluded that there is a long-term relationship between real wages and employment. According to the VECM causality result, the causal relationship from real wages to employment is determined in the short term. It is found that the findings obtained from the last VAR analysis confirmed the results of cointegration and VECM analysis. According to the results in the solution of the unemployment problem experienced in Turkey it is understood that real wages should be increased rather than reduced.

Keywords: *Employment, Real Wage, Time Series Analysis, Turkey*

GİRİŞ

Günümüzün önemli problemlerinden biri de işsizliktir. İşsizliğin azaltılması ve istihdam olanaklarının artırılması doğrultusunda çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Nitekim istihdamın artırılmasına yönelik olarak farklı yaklaşımların ekonomi literatüründe tartışıldığı gözlenmektedir. Hâkim yaklaşım esnek emek piyasalarının varlığı neticesinde bir emek arz fazlalığının yani işsizlik probleminin olmayacağından bahseder. Bu sayede emek piyasalarına herhangi bir müdahale olmadan denge sağlanmış olacaktır. Bu denge esnek ücretler yoluyla gerçekleşecektir. Diğer bir ifadeyle reel ücretlerdeki bir azalma istihdam düzeyinde artış sağlayacaktır. Bu mekanizmanın çalışmasını engelleyen yani ücretlerin esnek olmamasına sebep olan temel faktör ise emek piyasalarındaki kurumsal düzenlemelerdir. Bu kurumlar piyasanın kendi kendini düzenlemesine engel olduğundan yaşanacak bir işsizlik halinin de sebebi konumundadırlar. Dolayısıyla ücretlerin düşmesini engelleyen kurumsal düzenlemelerin ortadan kaldırılması ile bu probleminin de çözüleceği sıklıkla tekrarlanmaktadır. Diğer taraftan karşıt görüş ise, kendi kendini düzelter piyasa mekanizmasının varlığını kabul etmemektedir. Dolayısıyla reel ücretlerdeki azalmanın istihdamı arttırmayacağı vurgulanmaktadır. Bu noktada istihdamın belirleyicisi olarak ortaya koyulan kavram efektif taleptir. Nitekim ücretlerde yaşanan azalma efektif talebi olumsuz etkilerken ekonominin üretim düzeyini de düşürecektir. Bu nedenle istihdamda bir artışın gerçekleşmeyebileceği belirtilmiştir. Diğer bir ifadeyle, reel ücretler ile istihdam arasında hâkim anlayışın bahsettiği ilişkinin mevcut olmadığına altı çizilmektedir. Reel ücretlerde yaşanan bir artış toplam talebi arttıracak bu da üretim ve istihdam artışına yol açacaktır. Yani ücretlerde yaşanan gelişmelerin toplam talep üzerinde yaratacağı olumlu etkinin istihdam düzeyini de olumlu etkileyeceği ifade edilmektedir.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da reel ücretler ve istihdam arasındaki ilişkinin Türkiye bağlamında incelenmesidir. Bu sayede Türkiye ekonomisinde söz konusu ilişkinin ne yönde olduğu anlaşılmasına çalışılacak ve istihdamın artırılmasında etkili olan politikalar araştırılacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde konuyla ilgili Neoklasik ve Keynesyen görüşler değerlendirilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde zaman serisi ekonometrisi kullanılarak Türkiye'deki reel ücretler ile istihdam arasındaki ilişki değerlendirilecektir. Elde edilen bulgular ise sonuç bölümünde tartışılacaktır.

TEORİK ALTYAPI

İstihdam ve reel ücretler arasındaki ilişki geçmişten günümüze önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda Neoklasik iktisatçılar ve Keynesyen iktisatçıların tartışmaları oldukça önemlidir. Nitekim Neoklasikler emek piyasalarındaki dengenin esnek ücretler vasıtasıyla sağlanacağını belirtmektedirler. Yani, ücretlerdeki bir azalma istihdamı arttıracaktır. Ya da yaşanan işsizliğin sebebi ücretlerin aşağı yönlü esnek olmamasıdır. Neoklasik gelenek bu noktada, sendikalar ve asgari ücret gibi kurumsal düzenlemeleri de katılık yaratan düzenlemeler olarak suçlamıştır. Bu noktada Neoklasiklerin önerileri emek piyasalarının esnekleştirilmesi olmuştur. Diğer taraftan Keynesyenler ise, ücretler ile istihdam arasında böyle bir ilişkinin mevcut olmadığını ifade etmektedirler. Onlara göre ücretlerdeki bir azalma aynı zamanda toplam talepte de bir azalmayı beraberinde getirecektir. Talepteki azalış ise istihdam oranlarındaki düşüşe işaret etmektedir (McCombie, 1985-86: 234; Christopoulos, 2005: 25; Lavoie, 2006; Apergis ve Theodosiou, 2008: 41; Özata ve Esen, 2010: 56; Seputiene, 2011; 278).

Neoklasik teori, piyasanın kendi kendini düzenleme mekanizması sayesinde ekonominin tam istihdam da olacağını savunur. Bu durumdan herhangi bir sapma ise geçici olarak ifade edilmekte ve tekrar dengeye

yönelimin gerçekleşeceği belirtilmektedir. Bu noktada esnek ücretler ve fiyatlar tam istihdama yönelmeyi garanti etmektedir. Neoklasikler, esnek ücretlerin var olması ile emek piyasalarının temizleneceğini bu sayede emek piyasasında bir arz ya da talep fazlasının oluşmayacağını belirtmektedir. Nitekim piyasa güçlerinin kendiliğinden tam istihdamı sağlama süreci sonrasında ekonomide iradi olmayan işsizlik olmayacaktır. Bu da ekonomiye herhangi bir müdahalenin gerekmeyeceğini emek piyasalarında dengenin ücretlerin esnekliği yoluyla sağlanacağını göstermektedir. Yani Neoklasik teori ücretlerdeki bir azalmanın istihdamı arttıracığını ifade etmektedir. Dolayısıyla işsizlik problemi varsa bunun sebebinin emek piyasalarındaki katılıklar olduğu çünkü bu katılıkların piyasa işleyişini bozduğu ve dengeye yönelimi engellediği ifade edilmektedir. Nitekim asgari ücretler, sendikalar ve diğer hükümet müdahaleleri emek piyasalarında katılık yaratan unsurlar olarak adlandırılmakta ve bunların kaldırılmasının gerekliliğinden bahsedilmektedir. Örneğin, ücret katılığı sebebiyle oluşan işsizlik probleminin çözümü ücretlerin azaltılmasındadır. Yani ücretlerdeki azalma emeği nispi olarak ucuz hale getirmekte ve daha fazla emek gücünün istihdam edilmesine yol açarak işsizlik problemini ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla Neoklasik teori reel ücretler ile istihdam arasında oldukça yakın bir ilişki olduğunu ifade etmektedir (Bender ve Theodossiou, 1999: 621-622; Özata ve Esen, 2010:56; Gali, 2012: 3).

Keynes ise emek piyasalarında tam istihdamı garanti edecek otomatik bir mekanizmanın var olmadığını ifade etmiştir. Bu noktada denge düzeyinde ortaya çıkan gayri iradi işsizlik vurgusu önemlidir. Dolayısıyla toplam talebin eşlik etmediği ücretlerdeki azalışın çıktığı ve istihdamı değiştirmeyeceği ifade edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Genel Teori 'de ücretlerin istihdam belirlemede doğrudan değil dolaylı yoldan etkili olduğunun altı çizilmiştir (Gali, 2012: 5). Bu bağlamda ücretlerdeki azalma mal ve hizmete yönelik toplam talebi arttırmada başarılı olmayacaktır. Nitekim ücretlerdeki değişimin gelir ve maliyet şeklinde iki etkisi ortaya konulmuştur. Ücretlerdeki azalma işverenlerin maliyetini azaltırken diğer taraftan da çalışanların gelirlerinin düşmesi sebebiyle toplam tüketici talebinin azalmasına yol açacaktır. Dolayısıyla reel ücretlerdeki azalma işverenin reel kazancını yükseltirken aynı zamanda çalışanların harcamalarını düşürmesine yol açacaktır. Bu da çıktıya yönelik talep azalışını beraberinde getirecektir (Apergis ve Theodossiou, 2008: 41). Diğer bir ifadeyle ücretler sadece firmaların bir maliyet unsuru olmamakta aynı zamanda çalışanların geliri ve toplam talebin de önemli belirleyicilerinden olmaktadır. Bu ifade yüksek ücretlerin talep kanalı vasıtasıyla istihdamda yaratacağını göstermektedir (Suedekum ve Blien, 2004: 3).

Keynesyen modellerde reel ücretlerde yaşanan değişimlerin istihdamdaki yansımalarının Neoklasik iktisatçıların söylediği gibi olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim reel ücretler azaldığında ne işverenlerin bu ücret düzeyinden daha fazla işçi çalıştırmaya ne de işsizlerin bu ücret seviyelerinden işi kabul etmelerini garanti edecek bir mekanizmanın olmadığı belirtilmektedir (Bender ve Theodossiou, 1999: 622; Christopoulos, 2005: 25; Gali, 2012: 4). Diğer taraftan da Keynesyen ekonomistler yaşanacak ücret düşüşlerinin kronik talep yetersizliği problemini ortaya çıkaracağını belirtmişlerdir. Bu soruna çare olarak da talep yönlü politikalar önerilmiştir (Christopoulos, 2005: 26; Gali, 2012: 4). Nitekim reel ücretteki bir artış reel toplam talepte bir artışa neden olmakta bu artış üretim ve istihdamı da yükselmektedir. Diğer bir ifadeyle reel ücretlerdeki artış daha fazla istihdama neden olmaktadır (Lavoie, 1996-1997: 286).

Reel ücretler ile istihdam arasındaki tartışmalar ilgili literatürde tartışılmaya devam edilmektedir. Bir taraftan yüksek ücretlerin maliyet yarattığı ortaya koyulurken diğer tarafta ise yüksek ücretlerin talep vasıtasıyla istihdamı arttıracığı yaklaşımı savunulmaktadır. Dolayısıyla bu iki görüşün varlığı reel ücretler ile istihdam arasındaki ilişkinin belirsizliğini ortaya koymaktadır (Bhaduri ve Marglin, 1990).

LİTERATÜR TARAMASI

Neoklasik ve Keynesyen istihdam teorilerinin, istihdam ve reel ücretler arasındaki ilişkiye yönelik tahminleri farklılık içermektedir (Geary ve Kennan, 1982: 854). Örneğin, Neftçi (1978) ve Sargent (1978) reel ücretler ile işsizlik arasında negatif bir ilişkinin var olduğunu belirtirken, Geary ve Kennan (1982) ise Neftçi (1978) ve Sargent'ın (1978) bulgularının desteklenmediğini belirtmiştir. Benzer şekilde yapılan çalışmalar da istihdam ve reel ücretler arasında farklı ülkeler için farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Nickell ve Symons (1990), Arestis ve Mariscal (1995), Carruth and Schnabel (1993), Suedekum ve Blien (2004) ve Smith ve Hagan (1993), reel ücretler ile istihdam arasında Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Batı Almanya ve Avustralya için negatif bir ilişkinin var olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan ise, Darby ve Wren-Lewis (1993), Nymoen (1989) ve Nymoen (1994), İngiltere, Norveç ve Finlandiya için böyle bir ilişkinin var olmadığını tespit etmişlerdir (Bender ve Theodossiou, 1999: 624).

Son dönemde yapılan çalışmalarda da Bender ve Theodossiou (1999) ve Christopoulos (2005) Neoklasik iktisatçıların savunduğu reel ücretler ile istihdam arasındaki uzun dönemli ilişkinin var olmadığını altını çizmiştir. Dolayısıyla yapılan tahminler Neoklasik analizin savunduğu istihdam ve reel ücretler arasındaki sistematik ilişkiyi desteklememiştir. Bener şekilde Stockhammer ve Onaran (2003) yaptıkları analizin Keynesyenlerin teorilerini desteklediğini belirtmişlerdir. Yani ücretlerdeki kesintilerin işsizlikle mücadelede etkin sonuçlar ortaya çıkarmayacağını ortaya koymuşlardır. Diğer bir ifadeyle reel ücretlerdeki azalmalar istihdam artışı sağlamayacaktır. Apergis ve Theodosiou (2008) yaptıkları analizde reel ücretler ve istihdam arasında uzun dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Ancak ücretlerin istihdamın sebebi olduğu hipotezini ise reddetmişlerdir. Diğer bir ifadeyle Neoklasiklerin ücretlerdeki azalış sebebiyle istihdamın artacağı yaklaşımı desteklenmemiştir. Reel ücretlerdeki azalışın istihdam ve çıktı artışına yeterli bir katkı sağlamadığını tespit ederek ilgili veriler bağlamında Keynesyen söylemin haklılığını belirtmişlerdir. İlgili sonuç talep yönlü politikaların işsizlikle mücadeledeki etkinliğinin görülmesi açısından önem teşkil etmektedir. Klein (2012) reel ücretlerin kayıtlı istihdamda olan etkisini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca reel ücretlerdeki artışın kayıt dışı istihdamı pozitif etkilediğini belirtmiştir. Adudu ve Ojonye (2015) reel ücretler ve istihdam arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Ancak kısa dönemde ücretlerin istihdamı belirlediği hipotezini ise reddetmişlerdir. Elde edilen bu sonuçlar reel ücretlerdeki azalmanın istihdam ve çıktı artışına katkı sağlamadığını ortaya koyarak Keynesyen görüşü desteklemiştir. Diğer bir ifadeyle işsizlikle mücadelede talep yönlü politikaların önemi vurgulanmıştır. Mora ve Muro'da (2019) reel ücretlerdeki artışın istihdam oranlarında düşüşe yol açtığını tespit etmiştir.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda da Özata ve Esen (2010) reel ücretler ile istihdam arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yine elde edilen sonuçlar doğrultusunda ilişkinin yönünün Neoklasik ekonomistlerin görüşünü desteklediği sonucuna varmışlardır. Diğer taraftan Yentürk (1997), Adaş (2003) ve Aydın-Avşar ve Onaran (2010) Neoklasik teorinin ücretlerin düşmesi ile istihdamın arttırılacağı yönündeki teorisinin gelişmekte olan ülkelerde sağlanmadığını Türkiye üzerinden açıklamıştır. Diğer bir ifadeyle reel ücretler ile istihdam arasında negatif ilişki tespit edilmemiştir. Aktakas ve Tekin (2014) Türkiye özelinde yaptıkları çalışmada Neoklasiklerin, ücretler işsizliğin sebebidir bakış açısını desteklememişlerdir (Aktakas ve Tekin, 2014: 70). Yıldırım'da (2015), Türkiye'de reel ücretlerin istihdamı sadece kısa dönemde negatif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Çolak ve Kara (2017) ise Türkiye'de istihdamı etkileyen makroekonomik büyüklükleri inceledikleri çalışmalarında reel ücret ile istihdam arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmamışlardır. İlhan vd. (2019) reel ücretler ile

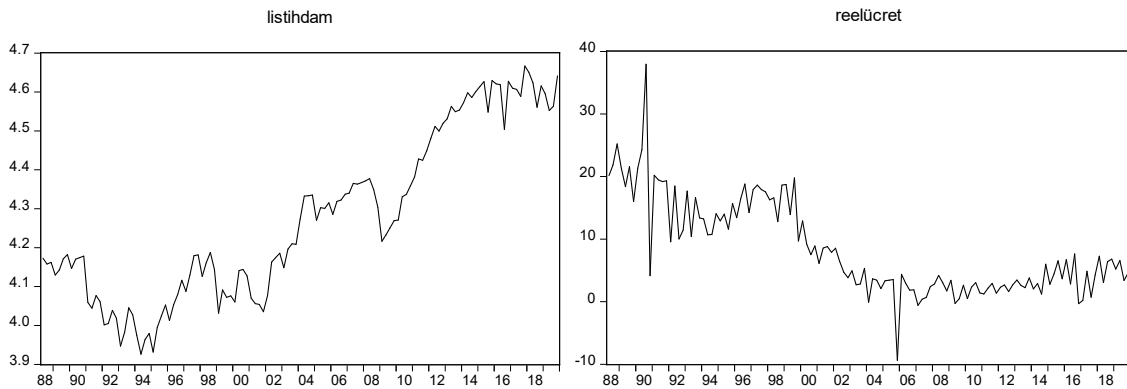
istihdam arasındaki ilişkiyi Türk İmalat Sanayi özelinde ele aldıkları çalışmalarında reel ücretler ile istihdam arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişkinin var olduğunu belirtmişlerdir. Yine, FMOLS tahminlerinden de değişkenler arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla bu bulgulara dayanarak Türkiye’de reel ücretlerin azaltılarak işsizlik sorununun çözülemeyeceğini ya da istihdam oranlarının arttırılamayacağını göstermişlerdir.

DATA VE METODOLOJİ

Data

Bu çalışmada Türkiye’de 1988Q2-2019Q4 döneminde reel ücretler ile istihdam arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)’a ait eşbütünleşme testi ile araştırılırken seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) dayalı nedensellik analizi ile incelenmiştir. Reel ücret serisini (reel ücret) temsilen Federal Reserve Economic Data (FRED)’dan elde edilen ve mevsimsel olarak düzeltilmiş çeyrek yıllık imalat sanayi saatlik kazancının bir önceki döneme göre büyüme oranı kullanılmıştır. Seride bazı gözlem değerleri negatif olduğu için logaritması alınmadan modele dahil edilmiştir. Yine Fred’den elde edilen çeyrek yıllık istihdam verisi (istihdam) için 2015=100 baz alınarak oluşturulmuş imalat sanayi haftalık çalışılan saat verisi kullanılmıştır. Mevsimsel etkiye rastlanmayan istihdam verisi logaritması alınarak (listihdam) modele dahil edilmiştir. Verilerin analizinde Eviews 10 ve Gauss 10 paket programlardan yararlanılmıştır. Şekil 1’de serilerin zaman yolu grafikleri görülebilmektedir.

Şekil 1: Serilerin Zaman Yolu Grafikleri

Bulgular

Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)’a ait eşbütünleşme testi ile uzun dönemli ilişki olup olmadığının araştırılabilmesi için her iki serinin de aynı dereceden durağan bir diğer deyişle eşbütünleşik olması gerekmektedir. Serilerin durağanlık derecelerinin belirlenebilmesi için birim kök testlerinden yararlanılmaktadır (Akpolat ve Altıntaş, 2013, 120). Bu çalışmada serilerin durağan olup olmadıkları geleneksel birim kök testleri olan KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) ve ERS (Elliott-Rothemberg-Stock) birim kök testleri ile araştırılmıştır. Geleneksel birim kök testlerinin ardından yapısal kırılmaları da dikkate alan iki kırılmalı Lee-Strazicich (2003) birim kök testine de yer verilmiştir. Aşağıda Tablo 1’de yapısal kırılmaları dikkate almayan geleneksel birim kök testlerinden KPSS ve ERS testlerine ait sonuçlar yer alırken Tablo 2’de ise iki yapısal kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich (2003) testine ait sonuçlar sunulmaktadır.

Tablo 1’deki birim kök testleri incelendiğinde hem istihdam serisinin hem de reel ücret serisinin düzey değerlerinin birim köke sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ardından serilerin birinci farkları alınarak yeniden birim kök testine tabi tutulduklarında bu kez serilerin durağan hale geldikleri görülmektedir. Bu nedenle Tablo 1’de yer alan ve yapısal kırılmaları dikkate almayan her iki birim kök testi sonucuna göre her iki serinin de $I(1)$ olduğu yani aynı dereceden eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: KPSS ve Dickey-Fuller GLS (ERS) Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	KPSS		ERS	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
<i>listihdam</i>	1.197774	0.199981	14.15863	10.58175
	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer
	%1 0.739000	%1 0.216000	%1 1.939200	%1 4.203300
	%5 0.463000	%5 0.146000	%5 3.126200	%5 5.645400
	%10 0.347000	%10 0.119000	%10 4.213200	%10 6.808900
<i>reelücret</i>	1.076789	0.232174	50.49711	27.38499
	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer
	%1 0.739000	%1 0.216000	%1 1.939200	%1 4.203300
	%5 0.463000	%5 0.146000	%5 3.126200	%5 5.645400
	%10 0.347000	%10 0.119000	%10 4.213200	%10 6.808900
Δ <i>listihdam</i>	0.202092	0.064614	0.663887	1.283220
	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer
	%1 0.739000	%1 0.216000	%1 1.939200	%1 4.203300
	%5 0.463000	%5 0.146000	%5 3.126200	%5 5.645400
	%10 0.347000	%10 0.119000	%10 4.213200	%10 6.808900
Δ <i>reelücret</i>	0.190596	0.114705	0.982967	4.301882
	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer	Kritik Değer
	%1 0.739000	%1 0.216000	%1 1.939200	%1 4.203300
	%5 0.463000	%5 0.146000	%5 3.126200	%5 5.645400
	%10 0.347000	%10 0.119000	%10 4.213200	%10 6.808900

Bir ülke ekonomisinde meydana gelen ekonomik krizler ve şokların yanı sıra hem uygulanan politikalardaki hem de ekonominin ve sektörlerinin yapısında meydana gelen önemli değişiklikler ekonomiyi ilgilendiren zaman serilerinde yapısal kırılmalara neden olabilmektedir. Söz konusu bu yapısal kırılmalar birim kök testlerinin gücünü azaltarak aslında birim köke sahip olmayan bir zaman serisini birim köke sahipmiş gibi gösterebilmektedir. Bu nedenle yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testlerine göre daha sağlıklı sonuçlar vermektedir. Bu çalışmada da bu durum göz önüne alınarak iki kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich (2003) birim kök testine yer verilmiştir. Tablo 2’de yer alan Lee-Strazicich (2003) birim kök testi sonuçlarına göre her iki serinin de düzey değerlerinin durağan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ardından birinci farkları alınarak yeniden birim kök testi uygulandığında bu kez her iki serinin de durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tablo 1’de yer alan ve yapısal kırılmaları dikkate almayan KPSS ve ERS birim kök testi sonuçlarına benzer bir biçimde Lee-Strazicich (2003) birim kök testi sonucuna göre de her iki seri de $I(1)$ ’dir. Her iki seride aynı dereceden $I(1)$ eşbütünleşik olduğundan seriler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)’a ait eşbütünleşme testi ile araştırmak mümkündür.

Tablo 2: Lee-Strazicich (2003) Birim Kök Testi Sonuçları

MODEL A	LM	Gecikme	Kırılma Tarihleri		Kritik Değer
			D _{1t}	D _{2t}	
listihdam	-2,785	0	1991:Q4	1992:Q4	-4,545
Δlistihdam	-3,284	3	1991:Q1	2004:Q1	-4,545
reelücret	-4,156	2	1999:Q3	2014:Q3	-4,545
Δreelücret	-20,754	2	1997:Q1	2009:Q3	-4,545
MODEL C					
listihdam	-4.488	0	1992:04	2012:Q1	-6.33
Δlistihdam	-8.019	3	2015:02	2016:03	-6.32
reelücret	-2.323	2	1995:03	2003:02	-6.16
Δreelücret	-20.533	0	2009:02	2013:02	-6.32

Not: Model A sadece sabit terim dikkate alınarak yapılan iki kırılmalı LM test sonuçlarını, Model C ise sabit terim ve trend dikkate alınarak yapılan LM test sonuçlarını göstermektedir. Kritik değerler Lee ve Strazicich (2003)'den alınmıştır.

Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)'a ait eşbütünleşme testini uygulamadan önce kısıtsız VAR modeli tahminine dayalı en uygun VAR modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir (Erdoğan, 2008, 219). VAR modeli tahmininde değişkenler vektörü [istihdam reelücret kukla değişken] şeklinde belirlenmiştir. Modele dahil edilen kukla değişken her iki seri için Lee-Strazicich (2003) yapısal kırılmalı birim kök testinden elde edilen kırılma tarihleri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Kukla değişkenin modele dahil edilmesindeki ana amaç serilerde meydana gelen kırılmaları da dikkate alarak daha sağlıklı sonuçlar elde etmektir. Bunun için kırılma tarihleri olan 1991Q4, 1992Q4, 1999Q3, 2014Q3, 1992Q4, 2012Q1, 1995Q3, 2003Q2, 1991: Q1, 2004: Q1, 1997: Q1, 2009:Q3, 2015:02, 2016:03, 2009:02, 2013:02 dönemlerine "1" diğer dönemlere "0" verilerek kukla değişken elde edilmiştir. Söz konusu kırılma tarihleri incelendiğinde Türkiye ekonomisinde etkili olan dış kaynaklı 1991 Körfez Krizi, 1994 iç ekonomik krizi, yine ekonomiyi önemli derecede etkileyen dış kaynaklı 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri, 2001 iç ekonomik krizi ve son olarak da 2008 global ekonomik krizlerinin hemen sonrası döneme denk düştüğü görülmektedir. Bu nedenle modele dahil edilen kukla değişkenin kriz etkisini ölçtüğü bu nedenle yaşanan krizlerin her iki değişkeni nasıl etkilediğine ilişkin bilgi sunduğu söylenebilir. Tablo 3'te görüldüğü gibi en uygun VAR modeli için LR, FPE ve AIC bilgi kriterlerine göre gecikme sayısının 5 olduğuna karar verilmiştir. Söz konusu gecikme uzunluğunun VAR modeline ait hata terimlerinin varsayımlarını sağlaması gerekmektedir. İlk olarak hata terimlerinin istikrar koşulunu sağladığı bulgulanmıştır. Yine hata terimlerinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına da rastlanmamıştır.

Tablo 3: Uygun Gecikme Uzunluğu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-114.8673	NA	0.001431	1.964455	2.034143	1.992756
1	-84.77501	58.17847	0.001007	1.612917	1.891666*	1.726118
2	-68.47505	30.69827	0.000892	1.491251	1.979062	1.689353
3	-62.20425	11.49646	0.000934	1.536738	2.233611	1.819741
4	-36.89672	45.13177	0.000713	1.264945	2.170880	1.632850*
5	-25.99211	18.90132*	0.000692*	1.233202*	2.348199	1.686007
6	-20.92098	8.536404	0.000741	1.298683	2.622742	1.836389

Not: FPE; Final Prediction Error, AIC; Akaike Bilgi Kriterini, SW; Schwartz Kriterini, HQ; Hannan-Quinn Kriterini ifade etmektedir. Tablodaki yıldız (*) kriterler aracılığı ile belirlenmiş gecikme sayısını göstermektedir. En uygun gecikme sayısı için en çok yıldız olan gecikme uzunluğu dikkate alınmıştır.

Uygun gecikmenin belirlenmesinin ardından VAR (5) denklemi kullanılarak Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)'a ait eşbütünleşme testi tahminine geçilmiştir. Pantula Prensibine göre eşbütünleşme testi için en uygun modelin Model 5 olduğuna karar verilmiştir. Uygun modelin belirlenmesinin ardından eşbütünleşme tahminine geçilmiştir. Tablo 4'te Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)'a ait eşbütünleşme testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Sıfır Hipotez (H ₀)	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	%5 Kritik Değer	Max-Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değer
r=0	0.335168	107.8056*	35.01090	48.98644*	24.25202
r≤1	0.272632	58.81917*	18.39771	38.19880*	17.14769
r≤2	0.157883	20.62037*	3.841466	20.62037*	3.841466

Not: *Sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini gösterir.

r= Koentegrasyon vektörünün sayısı

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre hem İz (Trace) test istatistiği hem de Max-Özdeğer (Max-Eigenvalue) test istatistiği sonucuna göre üç koentegre vektör olduğu kabul edilmektedir. Bir diğer deyişle eşbütünleşik vektör sayısı üçe eşittir. Bu nedenle hem İz test istatistiği hem de Max-Özdeğer test istatistiği sonuçlarına göre istihdam, reel ücret ve kukla değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki söz konusudur. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğunun tespit edilmesinin ardından bağımlı değişkenin istihdam olması durumunda değişkenler için Johansen Eşbütünleşme testinden elde edilen ve istihdama göre normalize edilmiş denklemi $listihdam_t = \alpha_0 + \alpha_1 reelücret + \alpha_2 kukladeğişken + \varepsilon_t$ şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu denklemde bağımlı değişken istihdam, bağımsız değişkenler ise reel ücretler ve ekonomik kriz tarihlerini temsil eden kukla değişkeni ve ε_t ise hata terimidir. Denklemde α_1 katsayısı istihdamın reel ücretlere ilişkin uzun dönem elastikiyetini gösterirken, α_2 katsayısı ise istihdamın krizlere ilişkin uzun dönem elastikiyetini temsil etmektedir. Uzun dönem elastikiyet sonuçları Tablo 5'te görülebilmektedir.

Tablo 5: Uzun Dönem Elastikiyetleri

listihdam	reelücret	kukladeğişken
1.000000	0.070123	-0.037486
	(2.812)	(5.391)

Not: Parantez içindeki değerler t istatistik değerlerini göstermektedir.

Tablo 5'teki sonuçlara göre uzun dönemde reel ücretlerde meydana gelen artışlar istihdamı artırıcı etki yaratmaktadır. t istatistik değeri göz önüne alındığında reel ücretlerin istihdam üzerindeki bu etkisi istatistiksel olarak da anlamlıdır. Bu sonuca göre ilgili dönemde Türkiye ekonomisinde reel ücretlerdeki %1'lik artış istihdamı %0,7 oranında artırmıştır. Ekonomik krizlerin etkisini yansıtan kukla değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olan katsayısına bakıldığında ise istihdam üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Kukla değişkende temsil edilen kırılma tarihlerinin genellikle kriz yıllarından hemen sonra meydana geldiği düşünüldüğünde Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerin istihdamı azaltan bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca reel ücretler ile kukla değişkenin katsayısı incelendiğinde reel ücretlerin ekonomik krizlere göre uzun dönemde istihdam üzerinde daha güçlü bir etkiye sahiptir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin tespitinden hemen sonra bu ilişkinin yönünün belirlenebilmesi için Engle-Granger'a ait VECM'e dayalı kısa ve uzun dönem nedensellik analizi yapılmıştır. Tablo 6'da bağımsız değişkenler için bağımsız değişkenlerin katsayılarına birlikte uygulanan Wald testine ait F istatistik değerleri ile hata düzeltme terimlerine ait t istatistik değerleri görülebilmektedir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli (VECM) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Δ istihdam	Δ reel ücret	ECM_{t-1}
Δ istihdam	–	12.5 (0.04)	0.0006 [1.64]
Δ reel ücret	2.66 (0.84)	–	0.0004 [0.71]

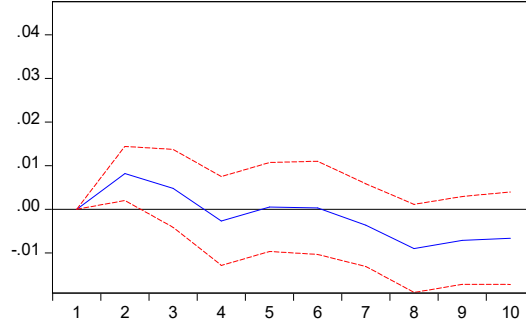
Not: ( ) değerleri prob. Değerlerini, [ ] değerleri ise t değerlerini temsil etmektedir.

Bilindiği üzere hata düzeltme katsayılarının (ECM_{t-1}) çalışması için hata düzeltme katsayısının işaretinin negatif ve istatistiksel olarak da anlamlı olması gerekmektedir. Bu bağlamda Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde hata düzeltme katsayılarınının çalışmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bağımlı değişkende yani hem istihdam hem de reel ücretlerde meydana gelen dengesizlikler bir sonraki dönemde düzeltilememektedir. Ayrıca yine ECM_{t-1} katsayısının anlamlılığı uzun dönem Granger nedenselliği gösterdiğinden, uzun dönemde ne reel ücretlerden istihdama ne de istihdamdan reel ücretlere doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir. Kısa dönem nedensellik ilişkileri için Wald test F istatistikleri incelendiğinde ise kısa dönemde reel ücretlerden istihdama doğru nedensellik ilişkisini olduğu görülmektedir. Öte yandan kısa dönemde istihdamdan reel ücretlere doğru bir nedensellik ilişkisine ise rastlanamamıştır.

Değişkenlere kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkilerini veren VECM ile birlikte VAR modeli uygulamak da mümkündür. Bir değişken üzerinde başka bir değişkenin etkili olup olmadığı ve söz konusu değişkenin bir politika aracı olarak kullanılabilirliği VAR analizine ait etki-tepki fonksiyonlarıyla araştırılırken, söz konusu etki derecesi ise yine VAR analizine ait varyans ayrıştırmalarıyla belirlenmektedir. Ayrıca varyans ayrıştırmaları bir değişkende meydana gelen değişmelerin yüzde kaçının kendisinden yüzde kaçının diğer değişkenlerden meydana geldiğini gösterir (Akıncı ve Tuncer, 2016: 56). Bu bağlamda Şekil 2 reel ücretlerdeki bir standart hatalık şok karşısında istihdam değişkeninin verdiği tepkiyi göstermektedir. Şekildeki dlistihdam değişkeni

ve reel ücret değişkenleri ile kurulan VAR (6) modeline¹ ait etki tepki fonksiyonu incelendiğinde reel ücretlerin hata terimine bir şok verildiğinde istihdam değişkeninin ilk 3,5 dönemde pozitif tepki verdiği görülmektedir. Bunun anlamı söz konusu süre içerisinde reel ücretler istihdamı artırıcı bir etki yaratmaktadır.

Şekil 2: dlistihdam'ın dreelücrete Tepkisi

Tablo 6'da istihdam değişkenine ait varyans ayrıştırma tablosu incelendiğinde etki tepki fonksiyonlarına paralel bir sonuçla karşılaşılmaktadır. Tablo incelendiğinde istihdam değişkeninde meydana gelen değişmelerin 2. dönemde %93,03 kendisinden kaynaklanırken %6,96'lık kısmının ise reel ücretlerden kaynaklandığı görülmektedir. 10. döneme gelindiğinde ise istihdamdaki değişmelerin %89,8 kendisindeki, %10,1'nin de reel ücretlerdeki değişmelerden ileri geldiği görülmektedir. Bu sonuca göre reel ücret kaynaklı istihdam değişimleri 2. dönemden 10. döneme kadar artış göstermiştir.

Tablo 6: dlistihdam Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Tablosu

Dönem	Standart Hata	dlistihdam	dreelücret
1	0.032483	100.0000	0.000000
2	0.033908	93.03467	6.965335
3	0.034078	92.70694	7.293063
4	0.035014	90.28629	9.713711
5	0.038337	90.44115	9.558852
6	0.038953	90.49050	9.509500
7	0.039293	90.52033	9.479673
8	0.039694	89.60434	10.39566
9	0.041136	89.77435	10.22565
10	0.041604	89.80332	10.19668

Sonuç olarak hem eşbütünleşme hem de VAR analizine ait etki tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma analizlerinden elde edilen bulgulara göre söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde reel ücretlerde meydana gelen artışlar istihdamda değişime neden olmuştur. Bir diğer deyişle ilgili dönemde reel ücretlerde meydana gelen artışlar istihdamı artırıcı etki yaratmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de 1988Q2-2019Q4 döneminde reel ücretler ile istihdam arasındaki uzun dönemli ilişki Johansen (1988) ve Johansen/Juselius (1990)'a ait eşbütünleşme testi ile araştırılırken seriler

¹ VAR(6) modelinin uygun gecikme sayısında istikrar koşulu sağlanmaktadır. Ayrıca söz konusu gecikme sayısında hata terimlerinin otokorelasyon ve değişen varyans problemine sahip olmadığı görülmüştür.

arasındaki nedensellik ilişkisi Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) dayalı nedensellik analizi ile incelenmiştir. Ampirik uygulamalardan elde edilen bulgulara göre Türkiye’de reel ücretler ile istihdam arasında uzun dönemde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eşbütünleşme analizine ait uzun dönem elastikyetlerinden elde edilen sonuçlarda reel ücretlerde meydana gelen artışların istihdamı artırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir. Bunun anlamı Türkiye’de reel ücretler ile istihdam arasında pozitif bir ilişki vardır. Yine nedensellik analizleri de kısa dönemde reel ücretlerden istihdama doğru bir nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda çalışmanın elde ettiği ampirik bulgulara göre Türkiye’de istihdam da bir artış sağlamak ya da işsizlik problemini çözmek için ücretlerin azaltılmasından daha farklı politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sonuç talep yönlü yaklaşımların işsizlikle mücadelede daha yararlı olduğunu desteklemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de işsizlikle mücadelede reel ücretlerin azaltılmasına yönelik uygulamaların işsizlikle mücadelede etkin bir politika aracı olmadığı görülmüştür. Aksine elde edilen bulgulara göre işsizliğin azaltılabilmesi için reel ücretlerin artırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yine yapılan analiz neticesinde Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlerin istihdamı azaltan bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yaşanan krizler hem çıktı hem de istihdam oranında ciddi kayıplara yol açmaktadır. Ancak kriz dönemleri sonrasında işsizlik problemlerinin çözüm reçetesi hep aynı olmuştur. Emek piyasalarını esnekleştir önerisi bu bağlamda sıklıkla tekrarlanır. Bu sayede piyasanın kendini düzenleyen mekanizması harekete geçecek ve işsizlik problemi kendiliğinden çözülecektir. Yani işsizlik sorunu esneklikle çözülecektir. Ancak daha fazla esneklik ise düşük ücretler ve güvencesiz çalışma anlamına gelmektedir. Ayrıca çalışmanın bulguları reel ücretlerdeki artışın istihdama olan olumlu katkısının krizlerin istihdama olan olumsuz etkisinden yüksek olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle reel ücretlerin ekonomik krizlere göre uzun dönemde istihdam üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan kriz sonrasında önerilen esnek emek piyasaları tezi ve düşük ücret politikasının Türkiye açısından işsizlik için bir çözüm olmayacağını ilgili sonuçlar bağlamında söylemek mümkündür. Sonuç olarak Türkiye’de yaşanan işsizlik probleminin çözümünde reel ücretlerin düşürülmesinin değil tersine arttırılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ADAŞ, C. G. (2003). “Türk İmalat Sanayi İşgücü Piyasasında Ücretler ile İstihdam Arasındaki İlişki”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 53(2), 145-187.
- ADUDU S.A. ve OJONYE S. M. (2015). “Employment-Real Wage Relationship and Economic Growth in Nigeria”. *Journal of Economics and Sustainable Developmet*, 6(2), ss. 179-188.
- AKINCI, A. ve TUNCER, G. (2016). “Kamu Harcamaları ile Özel Tüketim Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 8, 35-55.
- AKTAKAS, B. G. ve TEKİN İ. (2014). “Ücret Belirlenimine Alternatif Bir Bakış: Türkiye İmalat Sanayi Örneği”, 23 (2), ss. 61-72
- AKPOLAT, A. G. ve ALTINTAŞ, N. (2013). “Enerji Tüketimi ile Reel GSYİH Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1961-2010 Dönemi”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: VIII Sayı: II, 115-127.
- APERGIS, N. ve THEODOSIOU I. (2008). “The Employment –Wage Relationship: Was Keynes Right After All?”. *American Review of Political Economy*, 6(1): 40-50.
- ARDIÇ, K. ve YILMAZ, A. (2011). *İktisat Okulları ve Emek Piyasası*, Derin Yayınları, İstanbul.

- ARESTICS, P. ve FRISANCHO MARISCAL, I. B. (1995). "Wage Determination in the UK". *Applied Economics*, 27(6), 523-528-424.
- AYDINER, A. ve ONARAN, Ö. (2010). "The Determinants of Employment: A Sectoral Analysis for Turkey". *The Developing Economies*, 48 (2), 203-231
- BODKIN, R. G. (1969). "Real Wages and Cyclical Variations in Employment: A Re-Examination of the Evidence". *The Canadian Journal of Economics*, 2(3), 353-374.
- BAHADURI, A. ve STEPHEN, M. (1990). "Unemployment and The Real Wage: The Economic Basis For Contesting Political Ideologies". *Cambridge Journal of Economics*, 14 (4), 375-393.
- BENDER, K. A. ve IOANNIS, T. (1999). "International Comparisons of the Real Wage-Employment Relationship". *Journal of Post Keynesian Economics*, 21(4), 621-637.
- CARRUTH, A. ve CLAUS, S. (1993). "The Determination of Contract Wages in West Germany". *The Scandinavian Journal of Economics*, 95(3), 297-310.
- CHRISTOPOULOS, D. K. (2005). "A Note On The Relationship Between Real Wages and Employment". *Journal of Economic Studies*, Vol. 32 No.1, pp. 25-32.
- ÇOLAK, M. ve KARA, O. (2017). "Türkiye'de Makroekonomik Göstergelerin İstihdama Etkisi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı*, ISSN: 1302-6879.
- DAVIDSON, P. (1998). "Post Keynesian Employment Analysis and the Macroeconomics of OECD Unemployment". *The Economic Journal*, Vol. 108, 817-831.
- DARBY, J. ve WREN-LEWIS, S. (1993). "Is there a Cointegrating Vector for UK Wages?", *Journal of Economic Studies*, 20(1/2), 87-115.
- GALI, J. (2012). "Notes For A New Guide to Keynes (I): Wages, Aggregate Demand, and Employment". *NBER Working Paper Series*, 18651.
- GEARY, P. T. ve KENNAN, J. (1982). "The Employment Real Wage Relationship: An Internal Study". *Journal of Political Economy*, 90(4), 854-871.
- İLHAN, A., AKDENİZ, C. ve BAKIR, H. (2019). "Türk İmalat Sanayinde Reel Ücretler ve İstihdam Arasındaki İlişki", Türk Ekonomi Kurumu 20. Ulusal İktisat Sempozyumu 17-18 Ekim 2019, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- KLEIN, N. (2012). "Real Wage, Labor Productivity, and Employment Trends in South Africa: A closer Look". *IMF Working Paper*, 12/92.
- LAVOIE, M. (1996-1997). "Real Wages, Employment Structure, and the Aggregate Demand Curve in a Kaleckian Short-Run Model". *Journal of Post Keynesian Economics*, 19(2), 275-288.
- LAVOIE, M. (2006), *Introduction to Post-Keynesian Economics*, Palgrave macmillan: NewYork.
- MCCOMBIE, J. S.L. (1985-1986). "Why Cutting Real Wages Will Not Necessarily Reduce Unemployment: Keynes and the "Postulates of he Classical Economics". *Journal of Post Keynesian Economics*, 8(2), ss. 233-248.

- METİN, K. ve ÜÇDOĞRUK, Ş. (1998). “Türk İmalat Sanayii’nde Uzun Dönem Ücret-Fiyat-İstihdam İlişkilerinin Ekonometrik Olarak İncelenmesi”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 81(1): 179-287.
- MORA, J. J. ve MURO, J. (2019). “The Long Run Wage-Employment Elasticity: Evidence from Colombia”. *Alcamentos*, 1901.
- NEFTÇİ, S. N. (1978) “A Time-Series Analysis of the Real Wages-Employment Relationship”. *Journal of Political Economy*, 86(2), 281-291.
- NICKELL, S. ve SYMONS, J. (1990). “The Real Wage-Employment Relationship in the United States”. *Journal of Labor Economics*, 8(1), 1-15.
- NYMOEN, R. (1989). “Wages and the Length of the Working Day. An Empirical Test Based on Norwegian Quarterly Manufacturing Data”. *The Scandinavian Journal of Economics*, 91(3), 599-612.
- NYMOEN, R. (1992). “Finnish Manufacturing Wages 1960-1987: Real-wage Flexibility and Hysteresis”. *Journal of Policy Modeling*, 14(4), 429-451.
- ÖZATA, E. ve ETHEM, E. (2010). “Reel Ücretler ile İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), ss. 55-70.
- SARGENT, T. J. (1978). “Estimation of Dynamic Labor Demand Schedules under Rational Expectations”. *Journal of Political Economy*, 86(6), 1009-1044.
- SECCARECCIA, M. (1991). “An alternative to labour market orthodoxy: the post-Keynesian/institutionalist policy view”. *Review of Political Economy*, 3(1), 43-61.
- SEPUTIENE, J. (2011). “The Estimation of The Relationship Between Wages and Unemployment in The European Union”. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 3(2): 277-285.
- SEVER, E.ve İĞDELi, A. (2018). “Asgari Ücret, İstihdam ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), ss.1-14.
- STOCKHAMMER, E. ve ONARAN, Ö. (2003). “Accumulation, Distribution and Employment: A Structural VAR Approach to A Kaleckian Macro Model”. *Structural Change and Economic Dynamics*, 15: 421-447.
- STOCKHAMMER, E. ve SYED, M. A. (2018). Varieties of Capitalism and Post-Keynesian Economics on Eurocrisis”. *Post-Keynesian Economics Society*, Working Paper No.1813.
- SUEDEKUM, J. ve UWE, B. (2004). “Wages and Employment Growth: Disaggregated Evidence for West Germany”. *IZA Working Paper*, No. 1128.
- YENTÜRK, N. (1997). “Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim” Friedrich Ebert Stiftung, Çözüm Publication, İstanbul.
- YILDIRIM, Z. (2015). “Türkiye İş Gücü Piyasası Dinamiklerinin Yapısal Vektör Hata Düzeltme Modeli (SVECM) ile Analizi”. *Ekonomik Yaklaşım*, 26(94), 57-84.

EKLER

EK 1

Roots of Characteristic Polynomial

Endogenous variables: DLISTIHDAM

DREELUCRET DUMMY

Exogenous variables: C

Lag specification: 1 5

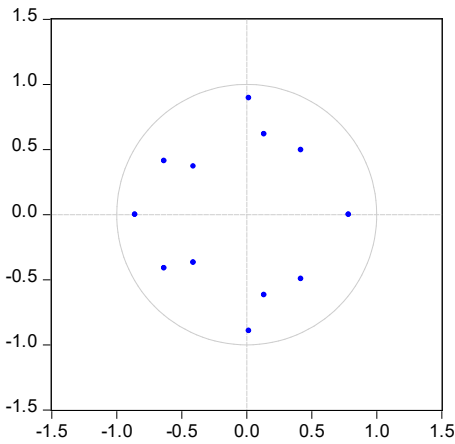
Date: 05/22/20 Time: 18:40

Root	Modulus
-0.940518	0.940518
-0.055388 - 0.911793i	0.913473
-0.055388 + 0.911793i	0.913473
-0.632003 - 0.446842i	0.774013
-0.632003 + 0.446842i	0.774013
0.527790 - 0.517116i	0.738899
0.527790 + 0.517116i	0.738899
0.624200 - 0.267910i	0.679265
0.624200 + 0.267910i	0.679265
0.139218 - 0.647677i	0.662471
0.139218 + 0.647677i	0.662471
-0.176920 - 0.512516i	0.542193
-0.176920 + 0.512516i	0.542193
-0.473296	0.473296
-0.312665	0.312665

No root lies outside the unit circle.

VAR satisfies the stability condition.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

EK 2

VAR Residual Serial Correlation LM Tests

Date: 05/22/20 Time: 18:41

Sample: 1988Q2 2019Q4

Included observations: 121

Null hypothesis:
No serial
correlation at lag h

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	8.460930	9	0.4884	0.942838	(9, 243.5)	0.4885
2	12.31434	9	0.1962	1.383060	(9, 243.5)	0.1962
3	2.422834	9	0.9829	0.266695	(9, 243.5)	0.9829
4	10.78250	9	0.2909	1.207237	(9, 243.5)	0.2910
5	3.619834	9	0.9346	0.399425	(9, 243.5)	0.9346

Null hypothesis:
No serial
correlation at lags
1 to h

Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	8.460930	9	0.4884	0.942838	(9, 243.5)	0.4885
2	21.18888	18	0.2700	1.187801	(18, 274.8)	0.2703
3	34.08398	27	0.1636	1.281962	(27, 275.2)	0.1644
4	43.00224	36	0.1964	1.212330	(36, 269.6)	0.1981
5	54.63723	45	0.1538	1.237486	(45, 262.2)	0.1565

*Edgeworth expansion corrected likelihood ratio statistic.

EK 3

VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Levels and Squares)

Date: 05/22/20 Time: 18:41

Sample: 1988Q2 2019Q4

Included observations: 121

Joint test:

Chi-sq	df	Prob.
152.2527	150	0.4333

Individual components:

Dependent	R-squared	F(25,95)	Prob.	Chi-sq(25)	Prob.
res1*res1	0.277859	1.462131	0.0979	33.62095	0.1163
res2*res2	0.296892	1.604579	0.0539	35.92399	0.0728
res3*res3	0.148244	0.661370	0.8809	17.93748	0.8450
res2*res1	0.142434	0.631148	0.9055	17.23456	0.8731
res3*res1	0.161734	0.733168	0.8105	19.56982	0.7690
res3*res2	0.245589	1.237041	0.2292	29.71624	0.2351

EK 4

Selected (0.05 level*) Number of Cointegrating Relations by Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	3	3	3	3	3
Max-Eig	3	3	3	3	3

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information Criteria by Rank and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend

Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)

0	-71.10000	-71.10000	-71.09276	-71.09276	-71.01888
1	-48.52180	-46.88560	-46.88157	-46.55722	-46.52566
2	-32.91099	-31.16735	-31.16690	-27.43950	-27.42626
3	-24.88883	-20.92098	-20.92098	-17.11607	-17.11607

Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)

0	1.935000	1.935000	1.984879	1.984879	2.033648
1	1.658697	1.648093	1.681360	1.692620	1.725428
2	1.498517	1.502789	1.519448	1.490658	1.507104
3	1.464814	1.448683	1.448683	1.435268	1.435268*

Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)

0	2.980309	2.980309	3.099876	3.099876	3.218332
1	2.843381	2.856006	2.935731	2.970221	3.049486
2	2.822575*	2.873306	2.913194	2.930862	2.970537
3	2.928247	2.981803	2.981803	3.038076	3.038076

TÜRKİYE İÇİN KREDİ RISK PRİMİ (CDS) VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ ZAMANLA DEĞİŞEN NEDENSELLİK İLİŞKİLERİ

Mustafa KIRCA

mustafakirca52@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5630-7525

Ümit YILDIZ

umityildiz@bayburt.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2677-2098

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 13.06. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 28.06.2020

*The study was presented as a summary paper at the International Symposium on Applied Business, Management and Economics Research (ISABMER).

JEL Codes: E01, C22, 004

THE TIME-VARYING CAUSALITY BETWEEN CREDIT DEFAULT SWAP (CDS) AND ECONOMIC GROWTH FOR TURKEY

ÖZ Kredinin geri ödenmeme riskine karşı alacaklıyı koruma altına alan kredi türev enstrümanı şeklinde tanımlanan, kredi risk primleri (CDS) özellikle kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen ülke kredi notlarının yoğun eleştirilere maruz kaldığı bu dönemde piyasa aktörleri tarafından yakından takip edilen önemli bir risk göstergesidir. CDS primlerinin ülkelerin kredibilitesi hakkında önemli ipuçları sunuyor olması yatırımcıların kararlarını da etkileyebilmektedir. Bu yönüyle CDS'ler özellikle yatırım kanalıyla ekonomilerin üretim düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. Bu da CDS'ler ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olabileceğini göstermektedir. Bu çalışmada da Türkiye'ye ait kredi risk primleri (CDS) ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı ve bu ilişkinin zamanla değişip değişmediğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada 2012M01-2016M12 dönemi için CDS'lerdeki değişim ile ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksindeki (IPI) değişim arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada öncelikle ilgili dönemin tamamı için nedensellik ilişkisi olup olmadığı Hacker ve Hatemi-j (2006) tarafından geliştirilen nedensellik analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Sonrasında ise incelenen dönem içinde istikrarsız ilişkilerin olabileceği düşüncesiyle, Hacker ve Hatemi-j (2006) yöntemine dayalı zamanla değişen nedensellik yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri alt dönemler için analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda incelenen dönemin tamamı için ekonomik büyüme ve CDS'ler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmamasına rağmen, alt dönemlerde değişkenler arasında zamanla değişen nedensellik ilişkilerinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: CDS, Ekonomik Büyüme, Sanayi Üretim Endeksi, Zamanla Değişen Nedensellik Analizi, Ekonomik ve Politik İstikrarsızlık

ABSTRACT The credit risk premiums (CDS), which are defined as the credit derivative instrument that protects the creditor against the risk of non-repayment of the loan, is an important risk indicator that is closely followed by market actors in this period when the sovereign credit ratings determined by credit rating agencies are subject to intense criticism. The fact that CDS offer important clues about the credibility of countries can also significantly affect investors' decisions. This indicates that there may be a causality relationship between CDS and economic growth. In this study, it is aimed to determine whether there is a causality relationship between Turkey's CDS and economic growth and whether this relationship changes over time. For this purpose, we examine the time-varying causality relationships between the change in CDS and the change in the industrial production index (IPI) representing economic growth for the period 2012M01-2016M12. In the study, first of all, whether there is causality relation for the entire period is examined by the causality analysis method developed by Hacker and Hatemi-j (2006). Afterwards, the causality relationship between the variables was analyzed for the sub-periods using the time-varying causality method based on Hacker and Hatemi-j (2006), with the idea that unstable relations might exist during the whole period. Despite the absence of any causal relationship between economic growth and CDS for the whole period, the existence of different causality relationships among the variables in the sub-periods is determined in the study.

Keywords: CDS, Economic Growth, Industrial Production Index, Time-Varying Causality Analysis, Economic and Political Instability

GİRİŞ

Dünyanın artık küresel bir pazar haline gelmesi, piyasalarda esnek şekilde hareket eden yatırımcıların ve diğer piyasa katılımcılarının karşılaşacağı riskler hakkında gerekli bilgi donanımına sahip olmaları gerekliliğini doğurmuştur. Ülkelerin finansal risklerini ölçen çeşitli risk göstergeleri olmakla birlikte ülke kredi notları ve CDS primleri bu göstergelerin başını çekmektedir. Burada CDS'ler özellikle kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen ülke kredi notlarının sıklıkla eleştirilere maruz kaldığı bu dönemde piyasa katılımcıları tarafından yakından takip edilen bir risk göstergesidir. CDS (Credit Default Swaps) kısaca, CDS alıcısını kredinin geri ödenmeme riskine karşı koruma altına alan kredi türev enstrümanı şeklinde tanımlanmaktadır (Kliber, 2011:112).

CDS kontratları çeşitli şirket borç senetleri üzerine düzenlenebileceği gibi ülke borçlanma senetleri üzerine de düzenlenebilmektedir. Yüksek CDS primi yüksek riski temsil etmektedir. Dolayısıyla bir ülkeye dair CDS primlerinin düzeyi o ülkenin kredibilitesi hakkında fikir vermektedir. Bu durumda CDS'lerin düzeyi özellikle ülkeye gelecek yabancı yatırımlar üzerinde son derece etkili olacaktır. Dolayısıyla CDS primleri yatırım kanalıyla milli geliri etkileyerek ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu yüzden CDS ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin varlığı oldukça olasıdır. Bu çalışmada da Türkiye için CDS ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin varlığının araştırılması amaçlanmaktadır.

Çalışma giriş bölümü ile birlikte literatür, veri ve model, yöntem ve uygulama ve sonuç başlıkları olmak üzere toplam beş başlıktan oluşmaktadır. Çalışmanın literatür kısmında literatürdeki konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara kısaca değinilmekte, veri ve model kısmında ise çalışmada kullanılan veri setinin tanımları yapılmakta, veri kaynakları belirtilmekte ve tahmini yapılan ekonometrik modeller tanıtılmaktadır. Ardından yöntem ve uygulama kısmında çalışmanın yöntemine dair teorik bilgiler ile analiz bulgularına yer verilmekte ve son olarak sonuç başlığı altında bulgular değerlendirilmektedir.

LİTERATÜR

CDS'ler özellikle son dönemde çok sayıda çalışmaya konusu olmuştur. İlgili literatür incelendiğinde çalışmaların genellikle CDS primlerinin belirleyicilerine yönelik olduğu görülmüştür. Söz konusu çalışmalar ise şirket ve banka CDS'leri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalardan Samaniego- Madina vd. (2016) çalışmalarında 45 Avrupa bankasına ait CDS'lerin belirleyicilerini incelerken, Drago vd. (2017) Avrupa ve Amerikan bankalarına ait CDS'lerin belirleyicileri üzerinde durmaktadır. Öte yandan literatürde Ericsson vd. (2009), Galil vd. (2014) ve Di Cesare ve Guazzarotti'nin (2010) çalışmaları, şirket CDS'lerin belirleyicilerine yönelik yapılan çalışmalar arasında ön plana çıkmaktadırlar. İlgili çalışmalarda ABD'de faaliyet gösteren çok sayıda firma CDS'lerinin analiz edildiği görülmektedir. Kajurova (2015) ise çalışmasında Birleşik Krallık şirketleri için CDS'lerin belirleyicilerine yönelik analizlere yer vermiştir. Benzer şekilde literatürde CDS'ler ile diğer bir risk göstergesi olan ülke kredi notları arasındaki ilişkiyi inceleyen de çok sayıda çalışma mevcuttur. Ülke kredi notları ile ülke CDS'leri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan olan Hull vd. (2004), Finnerty vd. (2013) ile Wengner vd.'nin (2015) çalışmaları literatürde ön plana çıkan çalışmalar arasında yer almaktadır.

Öte yandan literatürde ekonomik büyüme değişkenini de içeren ve ülke CDS'lerinin makroekonomik belirleyicilerinin araştırıldığı çok sayıda çalışmanın da var olduğu anlaşılmaktadır. İlgili çalışmalardan Baum ve Wam'ın (2010) çalışmaları makroekonomik belirsizliklerin CDS'ler üzerindeki etkisini incelerken, Kim vd.

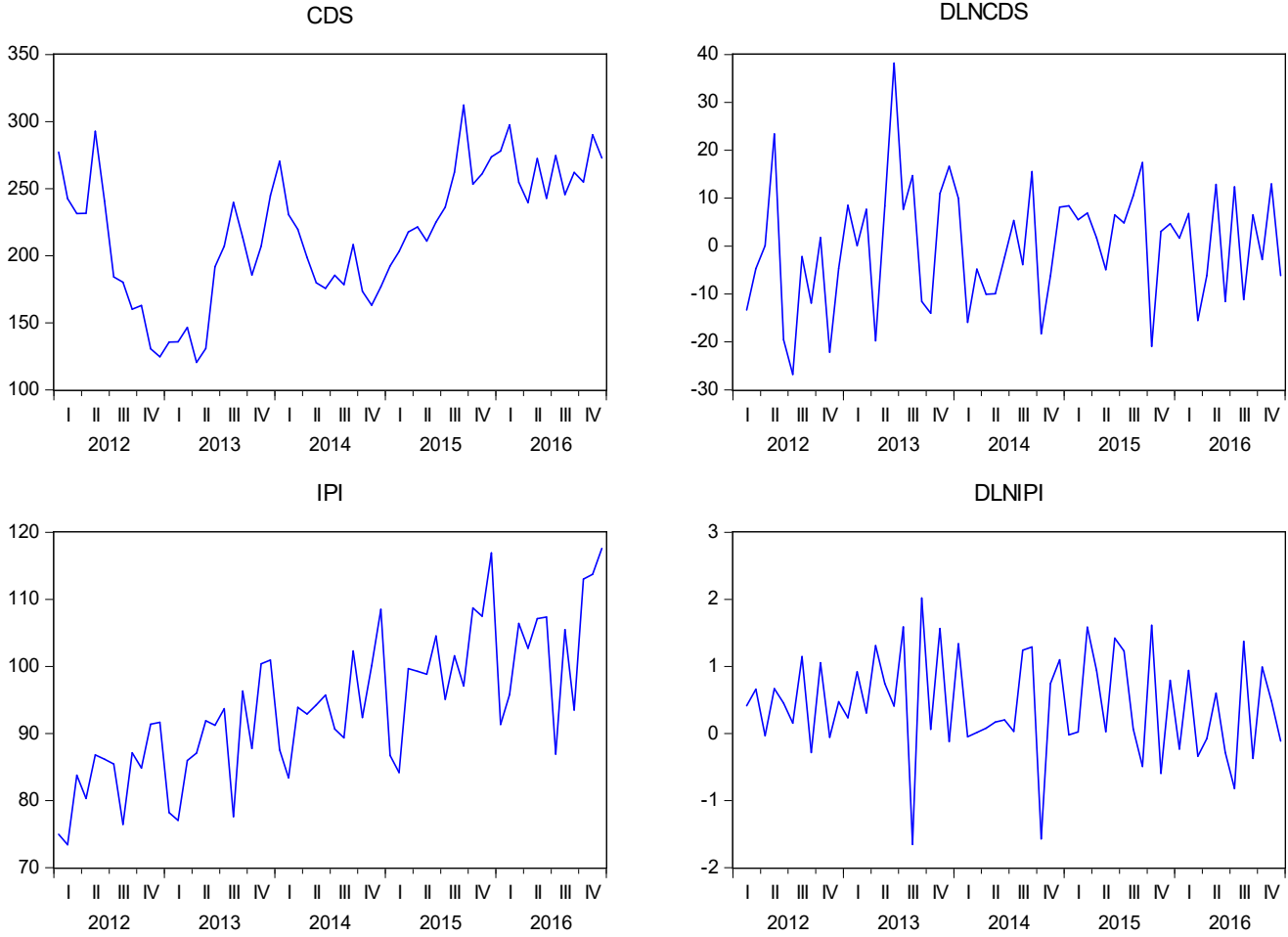
(2017) çalışmalarında konjonktürel hareketlerin CDS'lerin bir belirleyicisi olup olmadığını araştırılmışlardır. Benzer şekilde Aizenman vd. (2013) ise çalışmalarında yükselen piyasalar için ülke CDS'lerinin makroekonomik belirleyicilerini incelerken, Ho (2016) ise çalışmasında ülke CDS'lerinin kısa ve uzun dönem belirleyicileri üzerinde durmuş, Doshi vd. (2017) ülke CDS'lerinin ekonomik ve finansal belirleyicilerini incelemişlerdir. İlgili çalışmaların tamamında çok sayıda makro iktisadi değişkenin CDS'lerin önemli belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan ise bu çalışmaya konu olduğu şekliyle Türkiye'de CDS'ler ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini doğrudan inceleyen çalışmaların literatürde sınırlı kaldığı görülmektedir. Danacı vd.'nin (2017) çalışması ile Altıntaş ve Okuyan'ın (2018) çalışmaları söz konusu nedensellik ilişkisinin araştırıldığı çalışmalar arasında gösterilebilir. Türkiye'de 2009-2015 periyodu için CDS primleriyle Türkiye'nin büyüme rakamları arasındaki ilişkiyi inceleyen Danacı vd. (2017) ilgili dönemde değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Altıntaş ve Okuyan'ın (2018) Türkiye'nin de dahil olduğu yeni kırılmalı beşli ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmalarında da yine Türkiye için CDS ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna vardıkları görülmektedir.

VERİ VE MODEL

Bu çalışmada 2012M01-2016M12 dönemi için aylık CDS'deki değişim ile ekonomik büyümeyi temsilen sanayi üretim endeksindeki değişim (IPI) arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkileri incelenmiştir. CDS verisi Bloomberg veri tabanından, IPI değişkeni ise TCMB EVDS'den elde edilmiştir. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve/veya iktisadi büyüme oranları aylık olarak açıklanmadığı için çalışmada sanayi üretim endeksi ekonomik büyümeyi temsilen kullanılmaktadır. Çalışmada öncelikle IPI değişkeninin mevsimsel özellik göstermesi nedeniyle, bu değişken mevsimsellikten Tramo /Seats yöntemi ile arındırılmıştır. Daha sonra CDS'deki ve mevsimsellikten arındırılmış IPI'daki değişimi hesaplayabilmek (ekonomik büyüme) için önce değişkenlerin logaritması alınmış, sonrasında ise değişkenlere ait serilerin aylık değişim oranları hesaplanmıştır. Değişkenlerin orijinal değerleri ve değişimlerini gösteren değerler Şekil 1'de görülebilmektedir.

Şekil 1:Değişkenlere Ait Grafikler

Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesinde tahmin edilecek modeller ise şu şekildedir:

$$DLNCDS_t = \beta_1 DLNIPI_t + u_t \quad (1)$$

ve

$$DLNIPI_t = \alpha_1 DLNCDS_t + e_t \quad (2)$$

Modellerde DLNCDS, CDS değişkeninin logaritmasının aylık değişimini, DLNIPI ise IPI değişkeninin logaritmasının aylık değişimini göstermektedir. 1 numaralı modelde β_1 katsayısı DLNIPI’da meydana gelen değişimin DLNCDS’i ne kadar ve ne yönde değiştirdiğini, 2 numaralı modelde yer alan α_1 ise DLNCDS’de meydana gelen değişimin DLNIPI’yi ne kadar ve ne yönde değiştirdiğini gösteren eğim katsayılarıdır. u_t ve e_t ise modellerin hata terimleridir. Değişkenlerin farklarının alınmasından dolayı modellerde sabit terim yer almamaktadır.

YÖNTEM VE UYGULAMA

Çalışmanın birinci aşamasında değişkenlerde birim kök olup olmadığı incelenmiştir. İkinci aşamada değişkenlerde incelenen dönemin tamamı için nedensellik ilişkisi olup olmadığı Hacker ve Hatemi-j (2006) tarafından geliştirilmiş olan nedensellik analizi yöntemiyle araştırılmıştır. Üçüncü ve son aşamada ise incelenen dönem içinde istikrarsız ilişkilerin olabileceği düşüncesiyle yine Hacker ve Hatemi-j (2006) yöntemine dayalı zamanla değişen nedensellik yöntemiyle alt dönemler için değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir.

Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde zaman serisi verileri arasındaki ilişkiler incelenmeden önce mutlaka değişkenlerde birim kök olup olmadığı incelenmelidir. Çalışmada her ne kadar değişkenlerin farklarından yararlanarak değişimler üzerindeki etkiler incelense de yine de değişkenlerde birim kök olup olmadığının incelenmesi sonraki analizlerin geçerliliği için önemli bir kanıt olacaktır. Bu sebepten dolayı çalışmanın ilk aşamasında değişkenlerde birim kök olup olmadığı tek kırılmalı ADF birim kök testi yardımıyla incelenmektedir. Bu testin seçilmesindeki en önemli neden analizlerde kullanılacak değişkenlere ait Şekil 1'deki grafiklere bakıldığında yapısal kırılmaların olabileceği izlenimdir. Tablo 1'de değişkenlere ait birim kök test sonuçları görülmektedir. Tablodan da görüldüğü üzere değişkenlerin her ikisi de düzey değerlerinde durağandır.

Tablo 1: Değişkenlere ait Tek Kırılmalı ADF Birim Kök Test Sonuçları*

Değişken	t-istatistik değeri	Olasılık	Kırılma Tarihi
DLNCDS	-8.9661**	< 0.01	2013M06
DLNIPI	-12.873**	< 0.01	2015M08

*Sabitte kırılmalı model dikkate alınmıştır. Kırılma tarihi seçiminde Minimum Dickey-Fuller t istatistik kriteri ve uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde modifiye edilmiş Akaïke bilgi kriteri kullanılmıştır.

**%5 anlam düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Hacker ve Hatemi-j (2006) Nedensellik Testi

Zaman serisi analizlerinde çok sayıda nedensellik testi kullanılmaktadır. Ancak bu testlerden bazıları diğerlerine göre üstün özelliklere sahiptir. Hacker ve Hatemi-j (2006), Toda-Yamamoto (1995) testinin üstün özelliklerinden yararlanarak bootstrap'a dayalı bir nedensellik geliştirmişlerdir. Bu üstün özelliklerinin en önemlileri değişkenlerin durağanlık düzeylerinin farklı olabilmesi ve aralarında eşbütünlük ilişkisi varlığı zorunluluğunun olmamasıdır. Hacker ve Hatemi-j (2006) testte meydana gelebilecek değişen varyans sorununu kaldırabilmek için testi bootstrap yöntemine dayalı olarak geliştirmiş, teste ait kritik değerleri bootstrap yöntemiyle elde etmişlerdir. İncelenen dönemin tamamını dikkate alarak yapılan nedensellik testinin sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. Test sonuçlarına göre dönemin tamamı için değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisi yoktur.

Tablo 2: Hacker ve Hatemi-j (2006) Nedensellik Analizi

Hipotezler	Hesaplanan İstatistik	%5 Kritik Değer*
DLNIPI, DLNCDS'in Granger Nedenidir.	0.515	3.960
DLNCDS, DLNIPI'nin Granger Nedenidir.	1.042	4.062

*Kritik değerler bootstrap yardımıyla hesaplanmıştır.

Her iki değişken de I(0) olduğu için bütünlük derecesi (dmax) =0'dır.

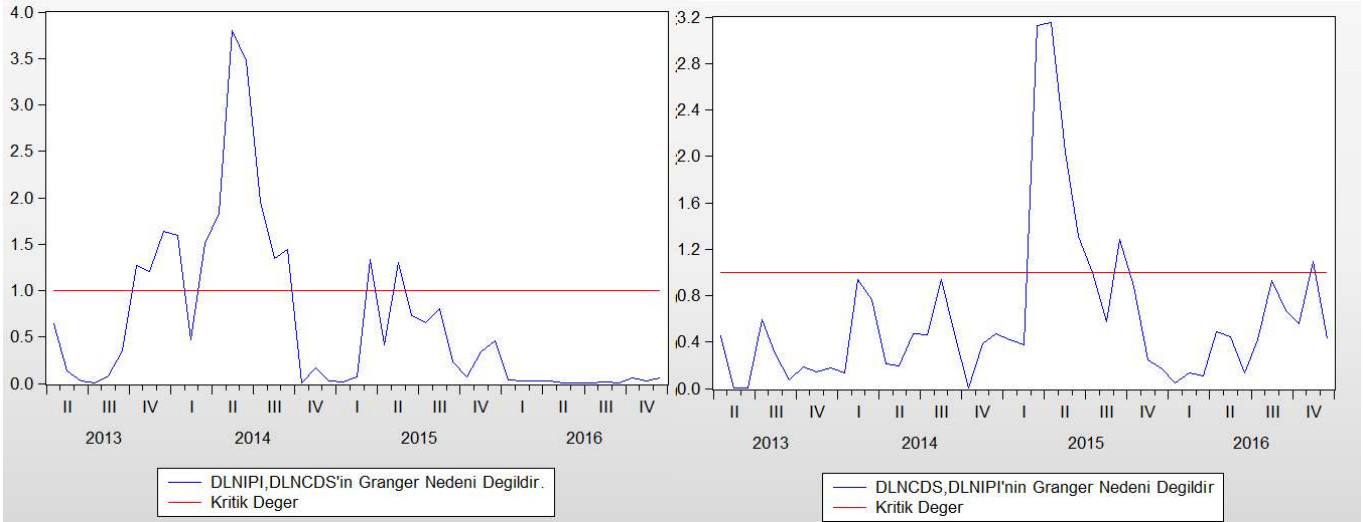
Zamanla Değişen Nedensellik Testi

Tang (2008) ve Arslantürk ile Balcılar ve Özdemir'in (2011) de ifade ettikleri gibi DLNCDS ve DLNIPI gibi iki değişken arasındaki ilişkiler zaman içinde değişebilmektedir. Özellikle ekonomik ve politik olayların etkisi nedensel ilişkileri zamanla değiştirmektedir. Bu nedenle değişkenler arasındaki ilişkilere zamanla değişen nedensellik yöntemleriyle de inceleyerek, farklı dönemler de farklı nedensellik ilişkilerinin olup olmadığının incelenmesinde yarar vardır. Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testine ve "Rolling window (dönen pencere)" yöntemine dayalı, pencere sayısı¹ "15" olarak belirlenen zamanla değişen nedensellik testi sonuçları Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2'de yer alan mavi çizgiler hipotezlere ait dönemsel hesaplanan test istatistik değerini gösterirken, kırmızı düz çizgi ise teste ait kritik değeri temsil etmektedir. Kırmızı çizginin üstündeki tarih ve o tarihten önceki 14 dönem için mavi çizgilerle belirtilen hipotezler reddedilir ve değişkenler arasında o dönemler için nedensellik ilişkisi olduğu söylenir.

İncelenen dönemin tamamı için DLNCDS ve DLNIPI arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmamasına rağmen, Şekil 2'de yer alan sonuçlara göre alt dönemlerde değişkenler arasında zamanla değişen nedensellik ilişkileri vardır. Burada 2012M08-2013M10, 2013M07-2014M09, 2014M01-2015M03 ve 2014M03-2015M05 dönemlerinde DLNIPI'dan DLNCDS'e doğru nedensellik ilişkisi bulunurken, 2014M01-2015M03, 2014M02-2015M04, 2014M03-2014M05, 2014M04-2015M06, 2014M07-2015M09 ve son olarak 2015M10-2016M11 dönemlerinde DLNCDS'den DLNIPI'ya doğru nedensellik ilişki söz konusudur. Bu durumda 2014M01-2015M03 ve 2014M03-2015M05 dönemleri arasında bu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik vardır diyebiliriz.

Şekil 2: Zamanla Değişen Nedensellik Analizi Sonuçları

¹ Pencere sayısı alt dönemleri ifade etmektedir. Alt dönemler ise şu şekildedir: 2012M01- 2012M03, 2012M02-2013M04, 2012M04-2013M05, 2015M09-2016M11, 2015M10-2016M12.

SONUÇ

Bu çalışmadaki en önemli bulgu ilgili dönemde Türkiye için CDS'deki değişim ile IPI'deki değişim arasındaki nedensellik ilişkilerin istikrarsız olduğudur. Analiz sonuçlarına göre incelenen dönemin tamamı için değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olamamasına rağmen, zamanla değişen nedensellik analizi sonuçlarına göre farklı dönemlerde farklı yönlerde nedensellik ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Özellikle IPI'deki değişim 2012M08'dan 2015M05'e kadar CDS'deki değişimi farklı dönemler için etkilemektedir. Oysa, CDS'deki değişimin IPI'deki değişimi 2014M01 döneminde 2016M11 dönemine kadar farklı alt dönemlerde etkilediği görülmektedir.

Bu bulgulardan yola çıkarak, CDS ile ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişkilerin farklı koşullarda değişebileceğini söyleyebiliriz. 2015M05 dönemine kadar IPI'deki değişimin çeşitli dönemlerde CDS'ler üzerinde etkili olması, Türkiye'de ekonomik büyümenin bu döneme kadar CDS'i belirlemede önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle IPI bu dönemde, CDS'in belirleyicileri açısından önemli bir değişkendir. Ancak ekonomik büyümenin CDS üzerindeki bu etkisini ilgili dönemden sonra kaybettiği görülmektedir. Öte yandan CDS ise 2014M01'den itibaren çeşitli dönemler için ekonomik büyümeye etki etmektedir. Analiz sonuçlarına göre bu etki 2016M11 dönemine kadar sürmektedir. Bu sonuçlar incelenen dönemin son alt dönemlerinde daha çok ekonomik büyümenin CDS'den etkilendiğini ima etmektedir.

Değişkenler arasında farklı dönemler için farklı yönlerde nedensellik ilişkilerinin bulunmasında iktisadi ve politik faktörler önemli rol oynamaktadır. Burada özellikle bir risk göstergesi olan CDS'ler ekonomik ve politik şoklardan önemli ölçüde etkilenmektedir ve bu nedenle risk primlerinde dönem dönem ciddi kırılmalar yaşanmaktadır. Çalışmaya konu olan dönemde ekonomik ve politik şokların etkisiyle CDS'lerde ve IPI'de görülen aşağı ve yukarı yönlü kırılmalar, değişkenler arasındaki istikrarsız ilişkilerin temel nedeni olarak gösterilebilir. Sonuç olarak söz konusu istikrarsız ilişkinin ekonomik ve politik şoklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Çalışmanın temel bulgusu olan CDS ve IPI arasındaki zamanla değişen nedensellik ilişkileri, ilgili konuya dair gelecekte yapılması planlanan çalışmalar için bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AIZENMAN, J., JINJARAK, Y. and PARK, D. (2013). Fundamentals And Sovereign Risk Of Emerging Markets. NBER Working Paper, No: 18963.
- ALTINTAŞ, N. ve OKUYAN, H.A. (2018). CDS- Büyüme İlişkisi: Yeni Kırılgan Beşli Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. II. International Symposium on Economics, Finance and Econometrics, December 6-7, 2018, Bandırma/Balıkesir.
- ARSLANTÜRK, Y., BALCILAR, M. and ÖZDEMİR, Z.A. (2011). "Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in A Small Open Economy", *Economic Modelling*, 28 (1):664-671.
- BAUM, C. F. and WAN, C. (2010). "Macroeconomic Uncertainty and Credit Default Swap Spreads", *Applied Financial Economics*, 20(15):1163-1171.
- DANACI, M. C., ŞİT M. ve ŞİT A., (2017). "Kredi Temerrüt Swaplarının (CDS'lerin) Büyüme Oranı ile İlişkilendirilmesi: Türkiye Örneği", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2):67-78.

- DI CESARE, A. and GUAZZAROTTI, G. (2010). “An Analysis of The Determinants of Credit Default Swap Spreads Changes Before and During The Subprime Financial Turmoil”, Banca D’Italia Temi di Discussione Working Paper, No: 749.
- DOSHI, H., JACOBS, K. and ZURITA, V. (2017). “Economic and Financial Determinants of Credit Risk Premiums in The Sovereign CDS Market”, The Review of Asset Pricing Studies, 7(1):43-80.
- DRAGO, D., DI TOMMASO, C. and THORNTON, J. (2017). “What Determines Bank CDS Spreads? Evidence From European and US Banks”, Finance Research Letters, 22:140-145.
- ERICSSON, J., JACOBS, K., and OVIEDO, R. (2009). “The Determinants of Credit Default Swap Premia”, Journal of Financial and Quantitative Analysis, 44(1):109-132.
- FINNERTY, J. D., MILLER, C. and CHEN, R.R. (2013). “The Impact of Credit Rating Announcements on Credit Default Swap Spreads”, Journal of Banking & Finance, 37:2011-2030.
- GALIL, K., SHAPIR, O.M., AMIRAM, D. and BEN-ZION, U. (2014). “The Determinants of CDS Spreads”, Journal of Banking & Finance, 41:271-282.
- HACKER, R. S. and HATEMI-J, A. (2006). “Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application”, Applied Economics, 38 (13):1489-1500.
- HO, S. H. (2016). “Long and Short-Runs Determinants of The Sovereign CDS Spread in Emerging Countries”, Research in International Business and Finance, 36:579-590.
- HULL, J. PREDESCU, M. and WHITE, A. (2004). The Relationship Between Credit Default Swap Spreads, Bond Yields and Credit Rating Announcements”, Journal of Banking & Finance, 28:2789-2811.
- KAJUROVA, V. (2015). “The Determinants of CDS Spreads: The Case of UK Companies”, Procedia Economics and Finance, 23:1302-1307.
- KIM, T. S., PARK, J.W. and PARK, Y.J. (2017). “Macroeconomic Conditions and Credit Default Swap Spread Changes”, Journal of Futures Markets, 37(8):766-802.
- KLIBER, A. (2011). “Sovereign CDS Instruments in Central Europe-Linkages and Interdependence”, Dynamic Econometric Models, 11:111-128.
- SAMANIEGO-MEDINA, R., TRUJILLO-PONCE, A., PARRADO-MARTINEZ, P. and DI PIETRO, F. (2016). “Determinants of Bank CDS Spreads in Europe”, Journal of Economics and Business, 86:1-15.
- TANG, C.F. (2008). “Wagner’s Law Versus Keynesian Hypothesis: New evidence From Recursive Regression-Based Causality Approaches”, ICAFI Journal of Public Finance, 6(4):29-38.
- TODA, H. Y. and YAMAMOTO, T. (1995). “Statistical Inference in vector Auto Regressions With Possibly Integrated Processes”, Journal of Econometrics, 66 (1-2):225-250.
- WENGER, A., BURGHOF, H.P. and SCHNEIDER, J. (2015). “The Impact of Credit Rating Announcements on Corporate CDS Markets – Are Intra-industry Effects Observable?”, Journal of Economics and Business, 78:79-91.
- <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (Erişim tarihi: 18.03.2018)
- <http://www.bloomberght.com/cds/turkiye-cds> (Erişim tarihi: 18.03.2018)

APARTHEID DÖNEMİNDE GÜNEY AFRIKA VE ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ İLİŞKİLERİ

İskender GÜMÜŞ

iskender.gumus@klu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1428-0512

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 09.06. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 28.06.2020

SOUTH AFRICA AND INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION RELATIONS IN THE APARTHEID PERIOD

ÖZ

Güney Afrika'da 1948 yılında Ulusal Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Apartheid adı verilen ayrımcılık politikaları uygulanmaya başlamıştır. Apartheid politikaları her ne kadar 1948 yılından itibaren kurumsallaşmaya başlasa da tarihsel kökenlerini Güney Afrika'nın sömürgecilik tarihiyle ilişkilendirmek mümkündür. 17. yüzyılda önce Hollanda ve ardından İngiltere'nin sömürge politikalarına maruz kalan Güney Afrika'da, elmas ve altın madenlerinin keşfiyle birlikte ayrımcılık politikaları sertleşmeye başlamıştır. Bu çalışma, Apartheid rejiminin kurumsallaştığı dönem olan 1948-1994 yılları arasında Güney Afrika ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ilişkileri tarihsel perspektifte incelemeyi amaçlamaktadır. Güney Afrika'nın 1964 yılında örgütten ayrılmasıyla farklı bir boyut kazanan ilişkiler, ILO'nun Apartheid sürecindeki rolünü ortaya koyması açısından önemlidir. Apartheid sürecinin başlangıcında ILO'nun daha yumuşak bir politikaya sahip olduğu, ancak 1960'larda Afrika'da bağımsızlığını kazanan devletlerin örgütte etkilerini artırmalarıyla birlikte sert politikalara dönüş yaptığı ileri sürülmektedir. **Anahtar Kelimeler:** Apartheid, Güney Afrika, Uluslararası Çalışma Örgütü, Emek tarihi

ABSTRACT

Discrimination policies called Apartheid had started to be implemented after the National Party came to power in South Africa in 1948. Although Apartheid policies have begun to institutionalize since 1948, it is possible to relate their historical origins to the colonial history of South Africa. Discrimination policies started to become hard with the discovery of diamond and gold mines in South Africa, which was exposed to the colonial policies of the Netherlands and then England in the 17th century. This study aims to examine the relations between South Africa and International Labour Organization (ILO) in the historical perspective between 1948-1994, which period the Apartheid regime was institutionalized. Relations that gained a different dimension with the separation of South Africa from the organization in 1964 are important in terms of revealing the role of ILO in Apartheid period. It is claimed that the ILO had a smoother policy at the beginning of the Apartheid period, however, the ILO turned into tougher policies with increasing influence of the African states, who were gained independence in the 1960s, in the organization.

JEL Codes: J50, J70, J83

Keywords: Apartheid, South Africa, International Labour Organization, Labour history.

GİRİŞ

Afrika kıtasının geniş bir sömürgeleşme tarihi vardır. Sömürge döneminde, sömürgeci ve istilacı devletler çoğu zaman yerli Afrikalıları topraklarından çıkarmış ve bu toprakları zorla sömürmüştür. Hemen hemen Afrika kıtasının tamamının kendine özgü bir sömürge geçmişi olsa da Güney Afrika örneği dramatik bir biçimde öne çıkmaktadır. Güney Afrika'nın yerli halkının mülksüzleştirilerek köleleştirilmesi ve daha sonra temel insan haklarından mahrum bırakılarak Apartheid uygulamalarına maruz kalması diğer Afrika ülkelerinden farklılaşmasına neden olmuştur.

Güney Afrika'nın yerli halkı olan siyah nüfusun azınlık beyaz nüfus tarafından kurumsallaşmış bir biçimde ayrımcılığa tabi tutulması Apartheid olarak adlandırılmaktadır. Ayrışma genişledikçe, kırsal alanları, kentsel alanları, işyerlerini, kamusal alanları, çalışma koşullarını içine alacak şekilde kapsamlı bir yönetim sistemini gerektirmiştir. 17. yüzyıldan itibaren sömürgeleştirilen ve Apartheid'in erken dönemlerinde ayrımcı uygulamalara maruz kalan Güney Afrika'da, 1948 yılında Ulusal Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Apartheid politikaları kurumsallaşmış ve 1994 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte Apartheid'in etkisi Afrikalılar için oldukça yıkıcı olmuştur.

Bu çalışmada, Apartheid sürecinde Güney Afrika ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ilişkileri tarihsel perspektifte incelenmektedir. Kuşkusuz, Apartheid sürecinin en sert ve radikal uygulamaları emek politikaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Temelde insan hakları olmak üzere, sosyal haklar, girişimcilik ve ücret eşitsizliği Apartheid rejiminin çalışma koşullarında uyguladığı siyahlara yönelik ayrımcı politikaların başında gelmiştir. ILO, bu konuda önce yumuşak bir şekilde Güney Afrika hükümetine çeşitli eleştiriler getirmiş ancak özellikle bağımsızlığını kazanan Afrika devletlerinin ILO'ya katılmasıyla birlikte eleştirilerini sertleştirmeye başlamıştır. ILO'nun Apartheid'a karşı mücadelesi Güney Afrika'nın örgütten ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Apartheid politikaları sona erene kadar ILO, ayrımcılığa karşı mücadelesini sürdürmüştür.

Uluslararası literatürde Güney Afrika ve ILO ilişkilerini ele alan bazı çalışmaların olduğu görülmektedir (Rubin, 2008; Alcock, 1971, Grawitzky, 2012; Maul, 2013). Türkçe literatüre bakıldığında Güney Afrika'yla ilgili çalışmaların oldukça sınırlı olduğu söylenebilir. Tören (2014) çalışmasında Güney Afrika'nın dönüşüm sürecini sermaye birikimi perspektifinden yorumlamış ve bu açıdan siyah ekonomik güçlendirmeyi incelemiştir. Öztürk (2014), benzer biçimde Güney Afrika'nın siyah ekonomik güçlendirme stratejisini sosyal politika uygulamaları açısından değerlendirmiştir. Gümüş (2015) çalışmasında, Güney Afrika'da endüstri ilişkileri tarihini ve Apartheid sonrası dönüşümü incelemiştir. Ruhi (2018) ise Apartheid politikalarını uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirmiştir. Söz konusu çalışmalar Güney Afrika emek tarihine ilişkin çeşitli ipuçları veriyor olsa da Güney Afrika ve ILO ilişkilerinin ortaya konulmasında sınırlı veriye sahiptir. Çalışma, bu doğrultuda Güney Afrika emek tarihinin ve dönemselsel olarak ILO'yla ilişkilerinin ortaya konulması açısından Türkçe literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Diğer taraftan Apartheid sonrası Güney Afrika ve ILO ilişkilerinin seyrinin gözlemlenebilmesi açısından da çalışmanın önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Makalede, öncelikle Apartheid'in tarihsel perspektifte kökenleri ortaya konulmakta, ardından Apartheid Yasaları ve bu dönemin çalışma ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ayrıca, Apartheid'a karşı uluslararası mücadeleye yer verilerek, uluslararası bir kurum olan ILO'nun politikaları ve uygulamalarının zemini ortaya konulmuştur. Son olarak, Apartheid sürecinde ILO'nun rolüne değinilerek, Güney Afrika'da Apartheid rejimine karşı geliştirilen politikaların seyri incelenmiştir.

APARTHEID'İN KÖKENLERİ

Güney Afrika'nın tarihi, yüzyıllar boyunca çok sayıda Afrikalı, Avrupalı ve Asyalı insan tarafından bölgenin yerleşimine kadar uzanabilir. Ancak, Güney Afrika'nın kaderini 17. yüzyıldan itibaren sömürgeleştirme geçmişi ile ilişkilendirmek mümkündür. Hem jeopolitik açıdan yeni ticaret yolları güzergahında olması hem de sahip olduğu zengin elmas ve altın yataklarının çeşitliliği, Apartheid uygulamalarının 1948 yılında ortaya çıkmasına yol açacak olaylar için bir zemin teşkil etmiştir.

Avrupa merkezli sömürge hareketlerinden önce Güney Afrika'da Khoikhoi ve San (Khoisan) adında, göçebe ve avcı toplayıcı yerli bir halk bulunuyordu. Güney Afrika'nın bu yerli halkları, mevsim hareketlerine göre gruplar halinde, insanların ve hayvanların periyodik olarak dağılmasını ve yeniden birleşmesini içeren karmaşık bir göç rejimine sahiptiler (Guelke & Shell, 1992: 803-804). 17. yüzyılın ortalarında bölgede yaşayan yerli halkların nüfusu tam olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynaklarda yaklaşık 200.000 kişinin yaşadığı, bazı kaynaklarda ise 100.000'den fazla nüfusun olma ihtimalinin düşük olduğu belirtilmektedir. Nüfusa ilişkin verilerde bir kesinlik olmasa da o dönemde avcı toplayıcılık ve hayvancılıkla uğraşan göçebe yerli halklar arası yaşanan savaşlarda nüfusun önemli ölçüde azaldığını söylemek mümkündür (Leftwich, 1976: 6).

Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldaki başta İstanbul olmak üzere diğer fetihleri ile birlikte Akdeniz'de egemenlik kurması, Avrupa devletlerinin ticaret yollarına ağır bir darbe vurmuş ve Avrupalı büyük tüccarlar yeni ticaret yolları aramaya koyulmuşlardır (Fülberth, 2011: 113-115). Ticari kapitalizmin yükselmesiyle birlikte yeni sömürge arayışları da yine bu dönemde başlamıştır. İngiltere, İspanya, Portekiz ve Hollanda'nın ticari üstünlüğü ele alabilmek için kıyasıya bir mücadeleye girdikleri bu dönemde deniz yoluyla Hindistan'dan başta baharat olmak üzere çeşitli hammaddelerin temini alternatif ticaret yollarının keşfedilmesini sağlamıştır. Bu konuda ilk seyahatlerin başında, 1487'de Hindistan'a geçiş yapmak isteyen Bartolomeu Dias liderliğindeki Portekizli denizcilerin Güney Afrika ile karşılaşan ilk Avrupalılar oldukları bilinmektedir. On yıl sonra ise Vasco da Gama, Hindistan yolunda Cape çevresinde başka bir Portekiz seferi düzenlemiştir. Portekiz, İspanya, İngiltere ve İskandinav ülkelerinin ertesini yüzyılda yine Cape seferlerinden bahsetmek mümkündür (Cottrell, 2005: 13). 17. yüzyıl boyunca ticari üstünlüğü ele geçiren Hollanda adeta ticari ve mali kapitalizmi sembolize etmiş ve büyük rağbet gören baharat ve kara biberi doğrudan doğruya temin etmek üzere Hollandalı tüccarlar Hint Okyanusu adalarına gitmiştir. 1602'de kurulan Doğu Hindistan Şirketi, ticari tekeli elde etmiş ve 17. ve 18. yüzyıl boyunca diğer ülkelerde meydana getirilen imtiyazlı şirketleri için model vazifesi görmüştür. Bunun bir sonucu olarak limanları, bilhassa Amsterdam, bütün dünya ticaretinin faydalandığı Doğu malları için birer antrepo vazifesi görmeye başlamıştır (Sée, 1970: 63-65).

Ticaret için Hindistan'a deniz yoluyla yapılan seyahatlerde Afrika'nın güney kıyılarında gemilerin ihtiyaçlarının giderilmesi için konakladıkları bir yer olan Cape Town limanı bir süre sonra Hollanda kökenli şirketlerin işgaline maruz kalmıştır. Her ne kadar önce Portekiz ve sonra Hollanda gemileri Güney Afrika kıyılarında 1400'lerin sonlarından itibaren seyahat etmiş olsalar da Güney Afrika'daki Avrupa yerleşimi 1652'ye kadar başlamamıştır. 1652 yılında Ümit Burnu'na gelen Doğu Hindistan Şirketi'nin bir temsilcisi olan Jan Van Riebeeck, şirket gemilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için bir ikmal merkezi inşa etmeye başlamıştır (Hunt, 2005: 15-18). Nitekim Riebeeck öncülüğünde başlayan bu ilk yerleşme hareketi Güney Afrika'nın sömürgeleştirilmesi açısından bir dönüm noktası olacaktır.

Şirketin 1652 yılında kurulmasından beri Jan van Riebeeck'in evinde hizmet eden bazı köleler bulunmaktaydı. 1657'de Riebeeck'in şirkette çalışan bazı köleleri serbest bırakmaya başlamasıyla birlikte Güney Afrika'nın kaderi kökten değişmeye başlamıştır. Serbest kalan köleler bir süre sonra çiftçi olmuş ve böylece şirketi büyük geçişlerde kullanacakları yiyecekleri temin ve üretme zorunluluğundan kurtarmışlardır. Bu gelişme farkında olmadan Güney Afrika'nın tarihini yavaş yavaş değiştirmiştir. Bir süre sonra Cape Town küçük bir ikmal istasyonu olmaktan çıkıp, 1795'te Doğu Hindistan Şirketi feshedilene kadar yüzlerce kilometre kuzey ve doğu içlerine uzanan gerçek bir yerleşimci sömürgesine dönüşmüştür. Avrupalı yerleşimcilerin getirilmesi, sadece yerli nüfusun ve yerel Khoikhoi halkının mülksüzleştirilmesini ve yaşam tarzlarının yok edilmesini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda sömürge Güney Afrika'yı köle bir toplum haline getirmiştir (Groenewald, 2010: 965).

Hollandalılar ilk başta Güney Afrika'da bir Avrupa yerleşimi düşünmüyorlardı. Bununla birlikte, yerel halka teklif edilen zayıf ticaret koşullarına itiraz edildiğinde, şirket yetkililerinin, yerli halkı topraklarından sürme isteği ve ithal köle işçiliği kullanan Avrupalı yerleşimciler tarafından işletilen ticari çiftliklerle değiştirmek amacıyla bir dizi sınır sorunu yaşanmaya başlar. 1659'da Hollandalılar ile Khoikhoi yerlileri arasında çatışmalar sürekli bir hâl alır ve her iki taraf da çoğu zaman birbirlerinin büyükbaş hayvanlarını hedef alan akınlar düzenleyerek kanlı savaflara girişirler. Yaklaşık on yıllık bir sürecin sonunda 1670'lerde Cape yarımadası ve hinterlandında bulunan yerli halk mağlup edilir, mallarına el konulur ve vergiye tabi kılınır. Yerli halkın çoğu, Avrupa'dan gelen ve Boerler adı verilen yerleşimcilerin çiftliklerinde farklı ülkelerden gelen kölelerle çalışmaya başlar (Karaşahan, 2010: 37). Dolayısıyla hayvanlarına, mallarına ve topraklarına el konulan yerli halkın işçileşme ve köleleşme süreci de başlamış olur. Boerler'in bu işgalleri 19. yüzyıla kadar devam etmiş ve yüzyılın başında İngilizler Ümit Burnu'nu işgal ederek Boerler'in bölgede hakimiyetine son vermişlerdir. İngiliz işgalinden sonra Boerler Güney Afrika'nın farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmışlardır (Anti-Apartheid Movement, 1974: 18).

İngilizler'in Güney Afrika'ya yerleşmeleri ve bölgede 1870 yılında dünyadaki en büyük elmas rezervlerini keşfetmelerinin ardından Güney Afrika'nın tarihi dramatik bir şekilde değişmiştir. İngiltere altın ve elmas yataklarına zorla el koymuş ve sömürgeleştirmiştir. Bu madenlerde de Afrika'nın yerli halkı çalıştırılmaya başlanmıştır (Ruhi, 2018: 29). Siyah işçilerin maden sektöründe çalıştırılmaya başlaması beraberinde başka sorunları da getirmiştir. Vasıflı işlerde beyazlar istihdam edilirken, vasıfsız işlerde siyahlar düşük ücretlerle istihdam edilmeye başlamıştır. Bu da emek piyasasının yıllarca sona ermemek için direnen güçlü bir ırksal emek ayrımcılığı tarafından karakterize edilmesine neden olmuştur (Gümüş, 2015: 290).

Güney Afrika'da zengin elmas ve altın yataklarının keşfedilmesi Afrika devletleri arasında rekabeti artırmış ve 1899-1902 yılları arasında Boerlerle İngilizler arasında savaş yaşanmıştır. Tarihte Boer savaşı olarak anılan bu savaş yaklaşık 3 yıl sürmüş ve Boerler'in kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece, Transvaal, The Orange Free State, Cape ve Natal'ın İngiliz sömürgeleriyle birleşmesinin ardından Güney Afrika Birliği kurulmuştur. Birliğin Anayasası bütün siyasi gücü beyazların elinde topluyordu ve Britanya İmparatorluğuna bağlanan bu birlik ırk ayrımı esasına dayanıyordu (Ruhi, 2018: 36-37). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Güney Afrika'da toplam nüfusun %15'ini oluşturan beyazların ülke topraklarının %87'sine sahip olması, siyahları yalnızca ucuz işgücü olarak görmeleri ayrımcılık politikalarını gündeme getirmiştir (Belinkie, 2015: 220). 19. yüzyılın başından itibaren çıkarılan çeşitli yasalarla da ayrımcılık politikalarının derinleşmeye başladığını söylemek mümkündür.

APARTHEID DÖNEMİNDE ÇIKARILAN YASALAR VE ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

Özellikle 19. yüzyılın başından itibaren İngilizler tarafından inşa edilen Güney Afrika'nın toplumsal ve iktisadi yapısı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden şekillenmeye başlamıştır. 1948 yılında Ulusal Partinin iktidara gelmesiyle birlikte yaklaşık üç asırdır defacto olarak inşa süreci yaşayan tarihsel, kültürel, ekonomik ve ırksal ayrımcılığa dayanan Apartheid rejimi kurulmuştur. Ulusal Parti, Güney Afrika toplumunu karakterize eden ayrımcılığı güçlendirmek ve genişletmek için uygulamaya konulan Apartheid rejimini savunmaya başlamıştır (Dubow, 2014: 10-16).

Güney Afrika'da Apartheid rejimi sürecinde insanların ırksal statü ve etnik kökeni onların siyasal ve yasal haklarını belirlemede en önemli faktör haline gelmiştir. Başlangıçta ekonomik ayrımcılıkla ortaya çıkmış olsa da daha sonra beyaz ırkı koruyacak şekilde gündelik hayatta siyahlarla daha genelde Avrupalı olmayan bütün halklarla her türlü teması önleyecek tedbirlere kadar genişletilmiştir (Karaşahan, 2010: 70-71). Böylece Apartheid rejimi, siyah nüfusun kurumsal açıdan güçsüzleştirilmesi olarak ifade edilebilir. Siyah Güney Afrikalılar ve hatta Hint kökenli ve melezler de istihdam, vasıf geliştirme, mülkiyet hakkı, işyeri kurabilme ve işletebilme, temel sosyal ve fiziki altyapılara erişim konusunda ayrımcılığa maruz kalmışlardır. Herhangi bir siyasi katılımdan da yasal olarak yasaklandılar. Bu dönemde baskı çok fazlaydı ve birçok durumda temel insan hakları çiğnenmiştir. Apartheid mirasının en önemli amaçlarından biri, beyaz ekonominin çıkarlarını savunmak ve desteklemek için siyah girişimciliği bastırmak olmuştur.

Bu doğrultuda 1948'de iktidara gelen Ulusal Parti hükümeti 1949-1970 arasında Apartheid uygulamalarına yönelik yasalar çıkarmıştır. Apartheid sürecinde ilk olarak çıkarılan düzenleme "Karma Evlilik Yasası"dır. Bu düzenlemeyle beyazlar ve diğer ırksal grup üyeleri arasındaki evlilikler yasadışı hale gelmiştir. 1950 tarihli "Ahlaksızlık Yasası" ile yapılan bir başka düzenleme ile de daha erken bir düzenleme olan 1927'de çıkarılan beyazlar ve Afrikalılar arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanması beyazlar ve beyaz olmayanlar arasındaki cinsel ilişkilerin yasaklanması şeklinde genişletilmiştir (Glücksman, 2010; Clark & Worger: 2004: 51).

1950 tarihinde çıkarılan "Nüfus Tescil Yasası", başlangıçta insanların doğumda üç farklı ırksal gruptan biri olarak tanımlanmasını ve kaydedilmesini hüküm altına almıştır. Bu yasaya göre Güney Afrika sakinleri, Beyaz, Bantu (Siyah Afrikalılar), Melezler (Renkliler) olarak sınıflandırılmıştır. 1959 yılında yapılan bir düzenleme ile bunlara Asyalılar da ilave edilmiştir. Bu düzenleme aynı zamanda Güney Afrika'da ikamet eden insanların ırklarına göre farklı hak ve ayrıcalıklarına sahip olmaları anlamına da gelmekteydi (Birkisdottir, 2018: 22). Dolayısıyla "Nüfus Kayıt Yasası" Apartheid rejiminin önemli sütunlarından birisi olmuştur ve rejim adeta bu sütun üzerine inşa edilmiştir. Yasayla birlikte etnik köken bireyin kimlik numarasına yansımıştır. Oluşturulan Irk Sınıflandırma Kurulu özellikle tartışmalı vakalarda bir kişinin ırkının ne olduğuna dair nihai kararları almıştır. Nüfus sayımı ve tescili adı altında yürütülen bu tasnif işlemine tâbi olmak istemeyen "melez" halk, özellikle ülkenin iç bölgelerinde yaşayanlar, büyük baskılara da maruz kalmıştır (Karaşahan, 2010: 81-88).

1950 yılında çıkarılan bir diğer yasa da "Komünizmin Bastırılması Yasası"dır. Bu yasa, Güney Afrika'daki komünist hareketleri ve Sosyalist Partiyi yasaklamıştır. Komünizm o kadar geniş tanımlanmıştır ki bu aynı zamanda radikal bir değişim çağrısını da kapsamaktadır. Bu yasayla komünistlerin siyasi bir organizasyona katılmaları da yasaklanabilir ve belirli bir alanla sınırlandırılabilir hale getirilmiştir (Glücksman, 2010).

Güney Afrika'da kişisel özgürlük alanlarından başlayarak kamusal özgürlük alanlarına doğru hareket eden Ulusal Parti hükümeti Apartheid uygulamaları kapsamında, 1950 yılında tüm ülkeyi "Grup Alanlar Yasası" ile

ırka dayalı coğrafi bölgelere de ayırmıştır. Bu Kanun uyarınca hükümet, ülke çapında mülkiyet hakları üzerinde kontrol kurabilir duruma gelmiştir. Afrika toprak mülkiyeti, 1913'deki Yerlilerin Toprak Kanunu ve 1936'da yapılan değişiklikler uyarınca ülkenin toplam topraklarının yaklaşık yüzde 13'ü ile sınırlıydı. Söz konusu düzenlemeler Güney Afrika'da mülkiyet haklarını ve ayrıcalıklarını yalnızca beyazlar ve Asyalılar arasında tanımlamaktaydı. Ancak, Grup Alanları Yasası ile sadece Asyalılar değil, beyazlar ve diğer tüm nüfus grupları arasında ırksal ayrımlar yapılmıştır. Grup Alanları Yasası, özellikle beyazlara alan sağlamak için özel ırk alanları fikrini genişletmiştir (Hamilton, 1987: 173). Grup Alanları Yasasıyla, belirli bölgeler yerli siyahi ırk için yasak bölge haline getirilmiş, bu bölgelere ancak özel izinle girilmiş ve sınırlı bir süre kalabilmişlerdir (Ruhi, 2018: 64-65).

Diğer taraftan, Cape Town'ın Altıncı Bölgesi'nde olduğu gibi "illegal bölgede" ikamet ettikleri gerekçesiyle zorunlu göçe tabi tutulan beyaz olmayan nüfustan söz etmek de mümkündür. Diğer taraftan, belediye özerkliğini etkili bir şekilde baltalayan ırksal ayrımcılık, merkezi kontrol; uzun vadeli, geniş ölçekli arazi tahsis planlamasının temelini de atmıştır. Özellikle kentsel nüfusun daha yoksul kesimleri için büyük ölçüde genişletilmiş (elbette kesinlikle ayrılmış olsa da) kamu konutları hizmetinin yolu açılmış, geriye dönük ayırmayı sağlayan ve genel olarak mülkiyet hakları kavramlarına büyük ölçüde müdahale edilmiştir. 1957 tarihli 77 numaralı ve 1966 tarihli 36 numaralı Grup Bölgeleri Yasasıyla çeşitli değişiklikler de yapılmıştır. Yerleşim alanları ile ilgili diğer düzenlemeler de Yerli Kanunlarda Değişiklik Yasası ile paso yasası olarak da ifade edilen 1952 yılında yürürlüğe "Pasoların Yürürlükten Kaldırılması ve Belgelerin Koordinasyonu Yasası"dır. Buna göre Afrikalılar'ın bazı "beyaz" alanlara girebilmeleri ve kalabilmeleri çeşitli izinlere tabi olmaya başlamıştır. Yerleşim alanları ile ilgili söz konusu düzenlemeler 1991 tarihli 108 sayılı Irk Temelli Arazi Tedbirlerinin Kaldırılması Yasası ile yürürlükten kaldırılmıştır (Glücksman,2010). Yerleşim yerleri ile ilgili yapılan bu düzenlemeler, Apartheid rejiminin Afrika nüfusu üzerinde amaçladığı kontrolün derecesini sembolize etmesi açısından önemlidir. Diğer taraftan küçük de olsa sık sık yaşadıkları baskıyı Afrikalılara gündelik hayatta hatırlatan bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Zira, hayatlarının çoğunu "beyaz" olarak kabul edilen alanlarda doğan ve yaşayan kentsel Afrikalılar için, evlerinde kalma geçişi elde etmek aşığılayıcı ve etkileyici bir deneyim olmuştur (Clark & Worger, 2011: 50).

Apartheid uygulamalarının önemli bir kısmını da eğitim sistemi oluşturmuştur. Bu doğrultuda 1953 yılında yürürlüğe giren "Bantu Eğitim Yasası", siyahların eğitim kapasitesini sınırlandıran çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Bilim ve matematik Bantu eğitiminin dışında tutulmuştur. Siyahların eğitim aldığı üniversiteler ağırlıklı olarak sosyal bilimciler, öğretmenler ve avukatlar yetiştirecek şekilde yapılandırılmıştır. Özellikle doğa bilimlerinde bir dizi meslek, siyahi insanlara kapatılmış ve büyük çoğunluğunun yüksek öğrenim fırsatı reddedilmiştir (Hauki & Engdahl, 2001: 12; Glücksman, 2010).

Yerleşim alanlarında yapılan bu düzenlemelerin yanı sıra Apartheid rejimi tarafından çalışma ilişkileri ile ilgili de düzenlemelerin yapıldığı bilinmektedir. Bu düzenlemelerin ilki, 1949 tarihli 41 sayılı İşsizlik Sigortası Değişikliği Yasası'nda yapılmıştır. Bu düzenlemeyle Afrikalılarının büyük bir kısmını işsizlik sigortalarının olanaklarından hariç tutulmuştur. Bu kanunun çıkarılma gerekçesinde, Avrupalı olmayan nüfusun ve özellikle yerli halkın tembelliğine vurgu yapılıyordu. Diğer taraftan, 1940'lı yılların sonlarında ve 1950'lerin başında Johannesburg çevresindeki kasabalarda kentleşmiş Afrikalılar arasında korkutucu derecede yüksek işsizlik oranları bulunduğunu ifade etmek mümkündür (Meth ve Piper, 1984: 18-19).

Apartheid rejiminin bir diğer politikası 1951 tarihli 27 sayılı "Bantu İnşaat İşçileri Yasası"yla yürürlüğe girmiştir. Buna göre, siyah insanların daha önce sadece beyazlar için ayrılmış bir şey olan inşaat ticaretinde

zanaatkâr olarak eğitilmesine izin verilmiş, ancak siyahlar için belirlenmiş bir alanda çalışmak zorunda kalmışlardır. Yasa, siyah bir kişinin, siyah işgal için belirlenen bölümler dışında, kentsel alanlarda herhangi bir vasıflı iş yapmasını ceza gerektiren bir suç haline getirmiştir (Glücksman, 2010). Apartheid rejiminin uygulamaları bununla da kalmamış, ücret ve benzeri haklara ilişkin de çeşitli düzenlemelere gidildiği görülmüştür. Özellikle siyahların daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları için greve gitmelerini engelleyen, siyahların kurdukları sendikaları yetkili kabul etmeyen düzenlemeler buna örnek olarak verilebilir. 1953 yılında çıkarılan “Yerli Çalışma Uyuşmazlıkları Yasası” ile de siyah işçilerinin grev kararlarının yasadışı ilan edileceğine ilişkin karar alınmıştır. Buna ilaveten, siyah işçilerin taleplerinin çalışma bakanı tarafından atanan bir Merkezi Siyah Emek Kurulu aracılığıyla iletilmesi de sağlanmıştır (Tören, 2014: 122).

Çalışma ilişkilerinde ırk temelli ayrımcılığın bir diğeri 1956 yılında yürürlüğe giren “Endüstriyel Uzlaşma Yasası”nda yapılan değişiklikle olmuştur. Belirli ırka mensup insanların belirli işlerde çalışmasını yasaklayan bu yasaya göre beyazlar siyah ırk üzerinde bir hegemonya kurmuştur (Godfrey vd., 2010). Diğer taraftan Afrikalı siyah girişimcilere de çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. 1963 yılında siyah girişimciler, uygulamaya konulan “tek kişilik işletme” politikasıyla daha da kısıtlanmıştır. Bu politika, siyah insanların birden fazla iş yürütmesini engellemiş ve daha büyük iş girişimleri başlatmak amacıyla ortaklık kurmalarının da önünü kesmiştir. 1963 yılında yapılan düzenlemeler ayrıca, kara denetimli finans kurumlarının, toptan satış işletmelerinin ve beyaz alanlarda imalat sanayilerinin kurulmasını engellemiştir. Apartheid yasalarında, siyahlar yerine yerel makamların ticari faaliyetler için gerekli tüm binaları inşa edeceğini belirten bir karar, yetkililere siyah işletmeler üzerinde daha fazla kontrol sağlamıştır. Beyaz işletmeyi korumak ve siyah girişimciliği sınırlamak için tasarlanmış bir diğer politika da “iş ayrımı”dır. İş ayrımı, siyahları 1979 yılına kadar belirli vasıflı işlerdeki işlerden ve belirli bir seviyenin üzerindeki pozisyonları tutmaktan kısıtlayarak beyazlar için bir tekel yaratmıştır. Bu da işletmeleri çalıştırmak için gerekli teknik ve yönetsel becerilerin siyah nüfusta ciddi şekilde kısıtlanmasına yol açmıştır (Mariotti, 2012: 1102-1107; Crankshaw, 1997: 63; Hauki & Engdahl, 2001: 12-13). Ayrıca Endüstriyel Uzlaşma Yasası’nda melez işçilerin yetkili sendikalarda üst pozisyon almalarının engellenmesi, siyah işçilerin örgütlendiği sendikaların yetkili sendika olarak kabul edilmemesi ve toplu pazarlığın Fabrika ve İrtibat Komiteleri tarafından yürütülmesi, beyaz işçilere siyah işçilere nazaran daha fazla ücret ödenmesi gibi politikalar yer almıştır (Tören, 2014: 123).

APARTHEID UYGULAMALARINA KARŞI ULUSLARARASI MÜCADELE

Özellikle 17. yüzyılda hız kazanan sömürgecilik hareketleri endüstri devriminin ihtiyaç duyduğu hammadde ihtiyacını karşılamada zirveye ulaşmıştır. İnsanlık tarihini böyle derinden etkileyen ve etkilerini uzun yıllara yayan bir strateji olarak sömürgecilik, tarihi süreçte yoğun olarak Afrika topraklarında gelişme göstermiş ve çevre bölgeleri de etkisi altına almıştır. Bu nedenle sömürgecilik nedenleri ve sonuçları bakımından Afrika ile özdeş hale gelmiştir. 1960’lı yıllarda bağımsızlıklarını ilan eden Afrika devletleri uluslararası alanda sömürgecilik sonrası çeşitli düzenlemelerin konusu olmuştur (Aykaç, 2015: 444). Bundan dolayı, Birleşmiş Milletler 1950’li yıllarda birçok ülkede ırksal, dinsel ve ulusal ayrımcılık hareketlerinin yaygınlaşmaya başlaması karşısında etkin önlemler alınmasına ihtiyaç duymuştur. 1960’ın başlarında, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tüm halkların kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğunu kabul eden “Sömürge Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Tanınması Hakkındaki Bildirge”yi kabul etmiştir. Bu haklardan dolayı bağımsızlığını kazanan ülkeler politik statülerini özgürce belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce takip etme hakkına sahip olmuşlardır. Dolayısıyla bu bildirge ile halkların kendi kaderlerini tayin hakları güvence altına alınmaya çalışılmıştır (Nanda, 1981: 268; Fabry, 2015: 499).

Hemen akabinde Birleşmiş Milletler 21 Aralık 1965 tarihli “Her Biçimiyle Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi”ni kabul etmiştir. Bildirge ırk ayrımcılığının insan onuruna karşı işlenen bir suç olduğunu, BM Antlaşmasında yer verilen ilkelerin inkârı anlamına geldiğini, aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile tanınan insan hak ve özgürlüklerine aykırı olduğunu, bu durumun da barış ve güvenliği tehlikeye düşüreceğini ilan etmektedir (Ruhi, 2018: 217). Sözleşme, ırk ayrımcılığını, ne olursa olsun onu tanımlamaksızın ve özellikle belirli medeni, siyasi, ekonomik ve sosyal haklarla ilgili ayrımcılığı kapsamlı bir şekilde tanımlamakta ve kınamaktadır. Bundan dolayı, bu sözleşme hem konusunun hayatî niteliği ve hem de kendisine taraf olmuş çok sayıda devlet nedeniyle uluslararası insan haklarının birinci aracı konumundadır (Meron, 1985: 315). Diğer taraftan, sömürgecilik sonrası insan haklarının garanti altına alınması ve ayrımcılık politikalarına karşı uluslararası bir tavrın ortaya konulması açısından önemlidir. Zira sözleşmenin kabul edildiği dönem Güney Afrika’da Apartheid rejiminin beyaz ırk dışındaki ırklar üzerinde baskısını artırdığı bir dönemdir.

1968 yılında Tahran’da toplanan Uluslararası İnsan Hakları Konferansı sonunda kabul edilen Tahran Bildirisi’nde Apartheid “insanlığa karşı suç” olarak tanımlanıp mahkûm edilmiştir. 1973 yılında ise BM Genel Kurulu’nda “Apartheid Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme” kabul edilerek Güney Afrika’daki Apartheid rejimi “insanlığa karşı suç” ilan edilmiştir. 18 Temmuz 1976 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşme, özellikle Güney Afrika’daki ırk ayrımı politikasının ortadan kaldırılması ve cezalandırılmasını amaçlamaktadır. Sözleşme ırk ayrımcılığını bir insanlık suçu olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla bu suçu işleyen kamu görevlilerinin uluslararası camia önünde sorumlu olduğu ve bunlara karşı dava açma hakkının bütün devletlerce uluslararası bir ceza mahkemesi önünde kullanılabileceğini kabul etmektedir. Ayrıca sözleşmede Apartheid oluşturan eylemlerin geniş bir listesi de verilmiştir (Karaşahan, 2010: 187-188; Gorman & Mihalkanin, 2007: 147-148; Langley, 1999: 16).

Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonra, 9 Kasım 1976 tarihinde BM Genel Kurulu “Apartheid’a Karşı Eylem Programı”nı kabul etmiştir. Bu son derece kapsamlı program, Apartheid’in tamamen ortadan kaldırılması için ve ırk, renk ve inanç ayrımı gözetmeksizin bütün Güney Afrika halkının kendi kaderini tayin etme hakkını kullanabilmesi için hazırlanmıştı. Eylem Programı, Hükümet, sivil toplum kuruluşları, sendikalar, kiliseler, dayanışma hareketleri ve Apartheid karşıtı hareketler için bir yol haritası niteliğindedir. BM Genel Kurulu 1977 yılında ise Sporda Apartheid’e Karşı Uluslararası Bildiri’yi benimsemiş ve 1985 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşmeyle, taraf devlet spor alanında tatbik edilen bütün Apartheid biçimlerini ortadan kaldırma, kendi spor kuruluşlarını ve takımlarının Apartheid rejiminin takımlarıyla müsabaka yapmasını önleme, kendi spor kuruluşlarını ve takımlarını bu ülkedeki spor etkinliklerine katılmaktan menetme ve bu ülkeyi temsil eden spor kuruluşlarına, takımlarına ve bireysel sporculara vize vermeme taahhüt edilmiştir (Karaşahan, 2010: 189-190). Dolayısıyla, Güney Afrika’da 1948 yılında Ulusal Parti’nin iktidara gelmesiyle uygulamaya konulan Apartheid yasalarına karşı uluslararası alanda da tepkilerin oluştuğunu ve bizzat Birleşmiş Milletler nezdinde Apartheid uygulamalarına karşı bir mücadeleye girişildiğini söylemek mümkündür.

APARTHEID SÜRECİNDE ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜNÜN ROLÜ

Güney Afrika ile ILO ilişkilerinin geçmişi örgütün ilk kurulduğu yıllara kadar götürülebilir. Güney Afrika, 1919’da kurulan ILO’ya aynı yıl üye olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün kurulduğu ilk yıllarda aktif bir şekilde katılımcı olan Güney Afrika, Ulusal Parti’nin iktidara gelmesiyle bir kırılma ile karşı karşıya kalmış ve ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Apartheid uygulamaları hem

Birleşmiş Milletler ve hem de Uluslararası Çalışma Örgütü için temel bir insan hakları sorunu haline gelmiştir (Grawitzky, 2013). Dolayısıyla, Apartheid rejimi uygulamalarına karşı Birleşmiş Milletler'in yanı sıra ILO'nun da aktif bir mücadele sergilediği görülmektedir.

Özellikle, 1960'ların başında, Afrika'da sömürgecilik dalgasının sona ermeye başlaması ve Gana ve Gine'nin öncülüğünde birçok ülkenin bağımsızlığına kavuşması sömürgecilik tartışmalarının uluslararası gündemin en üst sırasına oturmasına neden olmuştur. 1960'lı yıllardan itibaren ILO üye sayısını Afrikalı ülkelerin de katkısıyla artırmaya başlamış ve 1965'e gelindiğinde 1947'ye kıyasla 55'ten 115'e kadar iki kattan fazla artmıştır. Bu yeni üyelerin akını ILO tarafından gerçekten evrensel olma hedefini gerçekleştirme yolunda atılmış önemli bir adım olarak görülmüş ve örgüt ilk kez tüm dünyada aktif olduğunu iddia etmeye başlamıştır (Maul, 2012: 227). Bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerinin ILO'da sayısının artması, sonraki yıllarda etkisini göstermiştir.

Her şeyden önce yeni bağımsızlığını kazanan Afrika devletlerinin temel arzusu, ekonomik ve sosyal kalkınma ritmini hızlandırma üzerinde yoğunlaşabilmek ve Soğuk Savaş'ın dünya sistemindeki engellerinden kurtulmaktır. Bu devletler için bir diğer önemli nokta da Apartheid meselesiydi. Bu konuda Afrika devletleri uluslararası arenada bir blok olarak kendilerini hissettirmek istiyorlardı. Bu durum zaman zaman çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir. Bilhassa Apartheid rejimi karşısında Afrika devletlerinin sert tutumu ILO'da çeşitli tartışmalara neden olmuştur. ILO'nun Apartheid rejimine karşı daha yumuşak olduğu yönünde çeşitli eleştirilerin getirildiği görülmektedir (Alcock, 1971: 318-330).

Apartheid rejiminin, savaş sonrası insan hakları söylemini radikal bir biçimde reddetmesi, uluslararası toplumda da şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlamıştır. Öte yandan, Afrikalı ülkelerin ILO'da etkinliklerinin artması Apartheid şiddetinin gündemde kalmasında önemli bir faktördü. Güney Afrika'da Sharpeville'de meydana gelen olaylarda polislin silahlı siyah göstericilerden oluşan kalabalığa ateş açıp 69 kişiyi öldürmesi uluslararası toplumun gözlerinin bir kez daha Apartheid rejimine odaklanmasına neden olmuştur. Güney Afrika'da Apartheid rejimi bu katliamdan sorumlu tutulmuş ve Apartheid politikaları kınayan karar BM Güvenlik Konseyi'ne götürülmüştür. Ancak, bu gelişmeler Apartheid rejimini etkilememiş ve hükümet olağanüstü hâl ilan ederek muhalifleri toplu olarak tutuklamaya başlamıştır (Maul, 2012: 227). Sharpeville katliamı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, ILO'nun Güney Afrika'ya bakışında bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra ILO'nun Güney Afrika'ya yaklaşımında bir sertleşmenin olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çerçevede ILO tarafından ilk uyarı 1961'de yapılan Konferansta gelmiştir. Nijerya Hükümeti, Güney Afrika'ya ILO'dan çekilmesini tavsiye etmiş ve Apartheid politikalarının Anayasa ve Philadelphia Bildirgesi'nde ilan edilen ilkelere aykırı olduğu vurgulanmıştır (Alcock, 1971: 318). Afrika ve Asya ülkeleri, Güney Afrika'nın dünyanın geri kalanı tarafından dışlanılmasını talep etmek için uluslararası kuruluşlarda konuyu gündeme getirmişler ve ülkenin tüm uluslararası kuruluşlardan yasaklanması için çağrılarını artırmışlardır. Bu gelişmeler esnasında sömürgecilik sonrası oluşan yeni Afrika devletleri ve işçi grupları arasında oluşan ittifak yine ILO üzerinde etkili olmuştur (Rodgers vd., 2009: 54).

1963 yılı Haziran ayında, ILO'nun yönetim organı Güney Afrika'yı bazı ticaret komitelerinden dışladı. Ertesi yıl, 48. oturumunda, Uluslararası Çalışma Konferansı, ILO'nun Apartheid Politikası ile ilgili Deklarasyonunu ve çalışma alanındaki Apartheid'in ortadan kaldırılmasına ilişkin programını oybirliğiyle onayladı. Deklarasyon, Güney Afrika'nın uluslararası barış ve güvenliği rahatsız ettiğini ve "zorla çalıştırma özgürlüğü de dahil olmak üzere insan haklarının temelleriyle uyumsuz olan yasal, idari ve diğer önlemlerle" bu ilkeyi

ısrarla ve açıkça ihlal ettiğini söyleyerek, fırsat eşitliği ilkesinin önemini yeniden ortaya koymuştur. ILO ayrıca, Güney Afrika'nın Apartheid politikasından vazgeçerek tüm insanların özgürlüğüne ve onuruna saygı gösterme taahhüdünü yerine getirmesini istemiştir. Resmen dışlanmamak için Güney Afrika, Mart 1964'te ILO'dan kendi isteğiyle çekilmiştir (Grawitzky, 2013). Öte yandan, Güney Afrika'nın kendi isteğiyle üyelikten ayrılması ILO'ya, Apartheid rejimini örgütün bir üyesi olarak kalması düşünülemeyecek bir şekilde eleştirme şansı verdi. Örneğin, 1964 yılında Konferans, Güney Afrika Hükümeti'nin "aşağılayıcı, cezai ve insanlık dışı politikalarını" kınayan ve Apartheid rejimini "uluslar topluluğunun değersiz" olarak gören bir bildiriye kabul etti. Daha önce tek bir ülkenin siyasi ve sosyal sistemi, bu kadar uzun bir süre boyunca bu kadar yoğun bir izleme ve amansız eleştirinin konusu olmamıştı (Maul, 2012: 245).

Güney Afrika'nın üyelikten ayrılmasının ardından, ILO yapmış olduğu toplantılarda Güney Afrika ile ilgili çeşitli eylemler üzerinde yoğunlaşmıştır. Zira, Güney Afrika'nın ILO üyeliğinden ayrılmış olması hak ihlallerinin sona erdiği ya da ILO'nun Güney Afrika ile ilgili bundan sonra politikalar geliştirmeyeceği anlamına gelmemekteydi. 1964 yılında kabul edilen Güney Afrika Apartheid Politikası ile ilgili bildirmede, Başkan'ın her yıl apartheid ile yüzleşmede ne gibi ilerlemeler kaydedildiğini ayrıntılı olarak düzenli aralıklarla Konferansa özel raporlar hazırlaması talep edilmiş ve 1965-1994 tarihleri arasında 30 özel rapor hazırlanmıştır. ILO, Apartheid rejiminin kötülüklerine dikkat çekmeyi ve böylece Güney Afrika rejimine karşı dünyayı seferber etmeyi kendine özgü bir görev olarak görüyordu (Rodgers vd., 2009: 55). Dolayısıyla, çeyrek asırdan fazla bir süre boyunca Apartheid rejimi sona erene kadar ILO, Uluslararası İşçi Konferanslarının her birinde, Apartheid'e Karşı Deklarasyon ve Eylem Programına dayanarak 1964'te kabul edilen durumu incelemeyi sürdürmüştür. Dolayısıyla, Apartheid'i sona erdirmede isteksiz bir hükümete ilk tavsiyelerden Güney Afrika'nın Apartheid kaldırılincaya kadar izolasyon politikasının geliştirilmesine kadar evrilen bir dizi uygulamadan söz etmek mümkündür (Tapiola, 2019: 40).

1965-1994 yılları arasında hazırlanan özel raporlarda ayrıca Apartheid rejiminin uygulamalarına yönelik temel gelişmelerin tartışıldığı görülmektedir. İstihdam, eğitime erişim, örgütlenme özgürlüğü ve örgütlenme hakkında yaşanan ayrımcı politikalara değinilmiş, öte yandan Apartheid rejiminin mevzuat değişiklikleri eleştirel bir şekilde vurgulanmıştır. Raporlar ayrıca, ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılmasının etkin bir şekilde sağlandığı takdirde, ILO Programını tamamlamak için gereken olumlu önlemlerin ve politikaların incelenmesine de dikkat çekildiği görülmektedir. Dolayısıyla, eşit muamele politikasına dayalı bir toplum Güney Afrika'da ortaya çıkacaksa, göçmen emek sisteminin, emek ve sosyal alanda diğer politika ve tedbirlerin uygulanması için ön koşul olarak, istikrarlı bir emek sistemi ile değiştirilmesi gereği vurgulanmıştır. Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin kısıtlamaların kaldırılması, değişen endüstri ilişkileri sorunlarının çözülemeyen sorunlara yol açmamasını sağlamak için bir dizi yönde harekete geçilmesi gerektiği, Ulusal Çalışma Danışma Konseyi oluşturulması önerilmiştir. Ücretler ve istihdam koşulları ile ilgili olarak, istihdam fırsatları ve eğitim olanakları açısından geçmişte yapılan ayrımcılığın kalıcı sonuçlarının, toplumun değişen yapısına ilişkin gelir eşitsizliğine ilişkin politikalar geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla, raporlarda genel olarak, temel insan hakları, ihlalleri olan eşitlik, örgütlenme özgürlüğü ve zorla çalıştırmadan vazgeçmeyi ve sistemin hem işçiye hem de ekonomiye verdiği zararlar incelenmiştir. ILO, Güney Afrika'ya yönelik raporlarında sadece hak ihlallerini değerlendirmekle kalmamış, Apartheid rejimi karşı gruplara fon temini, eğitim ve siyasi tanınma konularında da yardım etmiştir. 1990'larda henüz özgürlüğüne yeni kavuşmuş olan Nelson Mandela, yurt dışına yaptığı ilk ziyaretinde Genel Kurul'da ILO'ya Apartheid'a karşı topladığı destek ve eylemleri için teşekkür eden bir konuşma da yapmıştır. ILO'nun

1960'ların başında kabul ettiği 1994 yılında Apartheid sonrası Güney Afrika'nın ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına destek sağlayan bir eylem planının kabulüne kadar düzenli olarak gözden geçirilerek güncellenmiştir (Rodgers vd., 2009: 55-56).

Diğer taraftan, 1973'te Birleşmiş Milletler'in, Apartheid Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme"yi kabul etmesinden hemen ardından Güney Afrika delegeleri BM'nin genel kurul müzakerelerinin dışında bırakılmıştır. Bu arada, Uluslararası Çalışma Konferansı, Güney Afrika'daki gelişmeleri izleyen ve Apartheid rejimine meydan okuyacak faaliyetlere karar veren Apartheid'e karşı bir Eylem Komitesi oluşturmuştur. 1989 yılında, Apartheid aleyhindeki yaptırımların ve diğer önlemlerin uygulanmasını takip etmek ve izlemek için bir Bağımsız Uzmanlar Komitesi de kurulmuştur. Ayrıca, ILO'nun Güney Afrika'ya yönelik uluslararası Apartheid karşıtı eylemlerin koordinasyonunu ve ülkedeki emek ve kurtuluş hareketlerini desteğinden de söz etmek mümkündür. Özellikle, Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ve Güney Afrika Sendikaları Kongresi'ne (COSATU) desteği bu noktada önemlidir (Grawitzky, 2013).

SONUÇ

Bu çalışmada, Güney Afrika'nın sömürgeleştirilme süreci ile 1948 yılında uygulamaya konulan ve 1994 yılında sona eren Apartheid politikaları incelenerek bu süreçte ILO'nun rolü ele alınmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Güney Afrika'nın sömürgeleştirilmesi, ayrımcı politikaların oluşumuna bir zemin hazırlamıştır. Altın ve elmas madeni yataklarının keşfi, beyaz azınlığın yerli siyah nüfus ve diğer bazı ırklar üzerinde tahakküm kurmasına neden olmuştur. Siyahlar köleleştirilmeye başlamış ve ardından daha şiddetli ayrımcılık politikalarına maruz kalmışlardır.

1948 yılında Ulusal Partinin iktidara gelmesiyle 17. yüzyıldan itibaren temelleri atılan Apartheid politikaları çıkarılan yasalarla ve uygulamalarla kurumsallaşmıştır. Hem bireysel ve hem de toplumsal açıdan şiddetli bir şekilde ayrımcılık politikaları devlet gücü kullanılarak uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde, pek çok insan hakları ihlalinin yapıldığı da görülmektedir. İnsan hakları ihlallerinin bir bölümünü de çalışma ilişkileri oluşturmaktadır. Yerli siyah nüfusun çalışma koşullarında ayrımcılığa maruz kaldıkları görülmektedir. BM başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar ayrımcılığın önlenmesine yönelik kararlar alsalar da Güney Afrika'da Apartheid politikaları yarım asır uygulanmıştır.

1919 yılında kurulduğu tarihten itibaren uluslararası düzlemde insan haklarını küresel bir bakış açısıyla ele alan ilk örgüt olan ILO, dünyada ekonomik ve sosyal değişimler üzerinde etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren sömürgeciliğin sona erdirilmesi, ekonomik ve sosyal kalkınma ve temel insan hakları ilkeleri arasında bir bağlantı kurmak yoluyla evrensel barışın temelini oluşturmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, 1948 yılında iktidara gelen Ulusal Parti'nin Apartheid politikaları da ILO'nun yakından takip ettiği konuların başında gelmektedir. Her ne kadar başlangıçta Apartheid rejimine karşı çok da sert olmayan bir söylem geliştirilmiş olsa da 1960'lı yıllarda Afrika devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve sonrasında da ILO'ya üye olmalarıyla birlikte örgütün söylemlerinde belirgin bir sertleşmenin olduğunu söylemek mümkündür. Apartheid sürecinde ciddi insan hakları ihlallerinin gerçekleştiği dönemde ILO'nun politikaları insan haklarının teşviki için yol gösterici olmuştur. Ayrıca ILO, bu dönemde Apartheid karşıtı kurum ve kuruluşları destekleyerek ayrımcılık politikalarının sona ermesi için mücadele etmiştir.

Nitekim, ILO'nun ayrımcılığa karşı mücadeleleri sonucunda Güney Afrika 1964 yılında üyelikten ayrılmak zorunda kalmıştır. ILO, 1965 yılından Apartheid'in sona erdiği 1994 yılına kadar da Apartheid politikaları ile ilgili özel raporlar hazırlamıştır. Bu çalışma, Güney Afrika emek tarihi içerisinde 1948-1994 yılları arasında

uygulanmış Apartheid politikaları sürecinde ILO'nun rolüne odaklanmış ve bu döneme bir ışık tutmaya çalışmıştır. Özellikle, Apartheid yasaları ile şekillenen eşitsiz çalışma ilişkileri, hak ihlalleri ve diğer pek çok ayrımcı politikalar eleştirel perspektif ele alınmıştır. ILO'nun 1965-1994 yılları arasında hazırlanmış olduğu özel raporlar doğrultusunda yapılacak yeni çalışmalara tarihsel perspektifte bir zemin oluşturulmaya çalışıldığını da ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALCOCK, A. (1971). *History of the International Labour Organisation*. Palgrave Macmillan.
- ANTI-APARTHEID MOVEMENT. (1974). *Racism and Apartheid in South Africa*, The UNESCO Press, Paris.
- AYKAÇ, M. (2015). "Afrika'da Sömürgecilğe İtiraz: Bir Fırsat Penceresi Olarak Türkiye'nin Yaklaşımı", ed. İsmail Ermağan, *Dünya Siyasetinde Afrika 2*, Nobel Yayınları, İstanbul.
- BELİNKİE, S. F. (2015). "South Africa's Land Restitution Challenge: Mining Alternatives from Evolving Mineral Taxation Policies". *Cornell International Law Journal*. 48. 219-246.
- BİRKİSDOTTİR, V. L. (2018). *The Impact of Racial Segregation in Africa*. BA Thesis, Faculty of Social and Human Sciences School of Social Sciences, University of Iceland.
- CLARK, N. L. VE WORGER, C. H. (2004). *South Africa: The Rise and Fall of Apartheid*, Taylor & Francis.
- CORTRELL, R. C. (2005). *South Africa: A State of Apartheid*. Chealse House Publishing, Philadelphia.
- CRANKSHAW, O. (1997). *Race, Class and the Changing Division of Labour Under Apartheid*. Taylor & Francis.
- DUBOW, S. (2014). *Apartheid 1948-1994*, Oxford University Press, Oxford.
- FABRY, M. (2015). "The Right to Self-determination as a Claim to Independence in International Practice", *Ethnopolitics*, (14)5, 498-504.
- FÜLBERTH, G. (2011). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- GLÜCKSMANN, R. (2010). "Apartheid Legislation in South Africa." Hamburg. <http://ra.smixx.de/media/files/Apartheid-Legislation-in-South-Africa-2010-2.pdf> (04/03/2020).
- GODFREY, S. VE MAREE, J. VE DU TOÏT, D. VE THERON, J. (2010). *Collective Bargaining in South Africa: Past, Present and Future?*, Juta and Co., Claremont.
- GORMAN, R. F. VE MİHALKANİN, E. S. (2007). *Historical Dictionaries of International Organizations*, Scarecrow Press.
- GRAWİTZKY, R. (2013). "The Role of the ILO During and Ending Apartheid". ILO History Project.
- GROENEWALD, G. (2010). "Slaves and Free Blacks in VOC Cape Town, 1652–1795". *History Compass* 8(9), 964–983.
- GUELKE, L. VE SHELL, R. (1992). "Landscape of Conquest: Frontier Water Alienation and Khoikhoi Strategies of Survival, 1652–1780", *Journal of Southern African Studies*, 18:4, 803-824.
- GÜMÜŞ, İ. (2015). "Güney Afrika'da Endüstri İlişkileri: Tarihsel Geçmiş ve Apartheid Sonrası Dönüşümü", ed. İsmail Ermağan, *Dünya Siyasetinde Afrika 2*, Nobel Yayınları, İstanbul.

- HAMILTON, R. (1987). "The Role of Apartheid Legislation in the Propert Law of South Africa". National Black Law Journal 10(2), 153-182.
- HAUKİ, H VE ENGDAHL, C. (2001). "Black Economic Empowerment: An Introduction for Non-South African Business", Department of Law, MA Thesis, Gothenburg University, Sweden.
- HUNT, J. (2005). Dutch South Africa: Early Settlers at the Cape, 1652-1708, Matador Publishing, Leicester.
- KARAŞAHAN, M. (2010). Irkçılık Cehennemi: Güney Afrika'da Apartheid Uygulaması, Pınar Yayınları, İstanbul.
- LANGLEY, W. (1999). Encyclopedia of Human Rights Issues Since 1945, Greenwood Press.
- LEFTWICH, A. (1976). Colonialism and the Constitution of Cape Society Under the Dutch East India Company, PhD Thesis, University of York.
- MARIOTTİ, M. (2012). "Labour Markets During Apartheid in South Africa", The Economic History Review, 65(3). 1100-1122.
- MAUL, D. (2012). Human Rights, Development and Decolonization: The International Labour Organization, 1940-1970, Palgrave Macmillan & ILO.
- MERON, T. (1985). "The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination", The American Journal of International Law, 79(2), 283-318.
- METH, C. VE PİPER, S. (1984). "Social Security in Historical Perspective", Second Carnegie Inquiry into Poverty and Development in Southern Africa. http://www.caps.uct.ac.za/bitstream/handle/11090/325/1984_meth_ccp250.pdf?sequence=1 (02/03/2020)
- NANDA, V. P. (1981). "Self-Determination under International Law: Validity of Claims to Secede", Case Western Reserve Journal of International Law, 13(2), 257-280.
- ÖZTÜRK, Ş. (2014). "Güney Afrika'nın Siyah Ekonomik Güçlendirme Stratejisi", Çalışma ve Toplum Dergisi, 43(4), 125-160.
- RODGERS, G., LEE, E., SWEPSTON, L. VE DAELE, J. V. (2009). The International Labour Organization and the Quest for Social Justice, 1919-2009, International Labour Office, Geneva.
- RUBİN, N. (2008). "From Pressure Principle to Measured Militancy: The ILO in the Campaign Against Apartheid", ILO Century Project, International Institute for Labour Studies.
- RUHİ, M. E. (2018). Güney Afrika'da Irk Ayrımcılığı Politikaları, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- SÉE, H. (1970). Modern Kapitalizmin Doğuşu, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.
- TAPIOLA, K. (2019). The Driving Force: Birth and Evolution of Tripartism – Role of the ILO Workers' Group, International Labour Office, Geneva.
- TÖREN, T. (2014). "Yeni" Güney Afrika: Kararan Kapitalizm Güney Afrika'da Kapitalizm, Irk, Sınıf, SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

TÜRKİYE’DE ÖZEL VE KAMU SEKTÖRÜNE AİT AR-GE HARCAMALARININ KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GELİR ÜZERİNE ETKİLERİ

Şerif CANBAY

canbay.serif@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6141-7510

THE EFFECTS OF BUSINESS AND PUBLIC SECTOR RESEARCH AND DEVELOPMENT (R&D) EXPENDITURES ON PER CAPITA INCOME IN TURKEY

ÖZ Ar-Ge faaliyetleri, uluslararası rekabetin her geçen gün daha da arttığı dünyada ülkelerin ve işletmelerin varlığını sürdürmelerini sağlayan önemli faktörlerden biridir. Ar-Ge faaliyetlerinin önemini fark eden gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, 1990’lı yıllardan itibaren kalkınma politikalarında önemli bir yer alan Ar-Ge harcamalarına büyük miktarlarda kaynak ayırmaktadırlar. Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunluğu orta ve uzun vadede ülkelerin sürdürülebilir iktisadi büyümelerini ve toplumsal refah seviyelerini yükseltmesinden dolayı Ar-Ge harcamalarının ulusal gelir içindeki payı yüksek olan ülkeler günümüzde gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadırlar. Bu çalışmada Türkiye’nin kamu sektörü ile özel sektörüne ait araştırma ve geliştirme (AR-GE) harcamalarının, kişi başına düşen gelir üzerindeki etkilerini 1990-2016 dönemi verileri ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiler yapısal kırılmalı Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Modeline (ARDL) dayalı Sınır Testi yardımıyla tahmin edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçlarına göre uzun dönemde kamu sektörüne ait AR-GE harcamalarındaki %1’lik bir artış kişi başına düşen geliri yaklaşık %0,31, özel sektöre ait AR-GE harcamaları ise kişi başına düşen geliri yaklaşık %0,22 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme, Kişi Başına Düşen Gelir, Araştırma ve Geliştirme Harcamaları, ARDL Sınır Testi

ABSTRACT

R&D activities are one of the important inputs that enable countries and businesses to continue their existence in the global economy, where international competition is escalating every passing day. Developed and developing countries, which realize the importance of R&D activities, allocate large amounts of resources to R&D expenditures, which have an important place in development policies since the 1990s. The countries with high share of R&D expenditures in national income are among the developed countries since intensive R&D activities raise social welfare and ensure sustainable economic growth of the countries in the medium and long term. This study aims to analyze the relations between business and public sector research and development (R&D) expenditures and per capita income for the period of 1990-2016 in Turkey. For this purpose, Bounds Testing based on the structural break Autoregressive Distributed-Lag Model (ARDL) has been performed using the data of the variables, and the relationships between variables were estimated. As a result of the analysis, it was determined that a 1% increase in public sector R&D expenditures increased per capita income by approximately 0,31%, and private sector R&D expenditures increased by approximately 0,22% per capita income.

Keywords: Economic Growth, Per Capita Income, Research and Development (R&D) Spending, ARDL Bound Test

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 09.06. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 28.06.2020

JEL Codes: O11, O30, O47

GİRİŞ

Politika yapıcılarının en temel hedeflerinin başında istikrarlı bir iktisadi büyüme trendini yakalamak vardır. Bu istikrarlı büyüme trendinin sağlanabilmesi amacıyla farklı dönemlerde farklı enstrümanlar kullanılmıştır. Özellikle son yarım asırdan uzun bir süredir teknolojik ilerlemelerin iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin gözlemlenmesi iktisatçıların büyüme modellerine teknolojiyi dahil etmelerine yol açmıştır.

Günümüzde teknolojiye yaşanan hızlı gelişmelere bağlı olarak gelişen dünyada, ancak bu değişime uyum sağlayabilen ülkeler dünya pazarındaki paylarını koruyabilmektedir. Bu konu ile ilgili Schumpeter (1939:83-84) teknolojik ilerlemelerin iktisadi büyümeyi sağlayan önemli bir belirleyici olduğunu ve “Yaratıcı Yıkım” kavramı ile teknolojik ilerleme ve inovasyonda geri kalan firmaların piyasadan silineceklerini ifade eder. Bununla birlikte Shefer ve Frenkel (1998:187)’e göre ise teknolojik ilerlemeler, iktisadi büyüme ve rekabet gücü için çok önemli bir girdidir.

Teknolojik değişim ve inovasyon Neoklasik ekol temsilcilerinin gökten zembille inmiş tabirinden ziyade daha çok AR-GE faaliyetleri ile ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarında ise daha çok teknolojik gelişme, sanayileşme ve AR-GE faaliyetleri belirleyici olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı 1990-2016 dönemi için Türkiye’nin kamu ve özel sektörüne ait AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeyi temsilen kişi başına düşen gelir üzerindeki etkisini tespit etmektir. Kişi başına düşen gelir, ülkeler arası gelişmişlik kıyaslamalarında kullanılan önemli bir refah göstergesi durumundadır. Bu yönü ile birlikte bu çalışma Türkiye özelinde ayrı ayrı kamu ve özel sektöre ait AR-GE harcamalarının, kişi başına düşen gelir üzerindeki etkilerini saptamaya yönelik yapılan az sayıdaki çalışmadan biri olması yönü ile diğer birçok çalışmadan ayrılmaktadır. Çalışmada öncelikle teorik çerçeve ve literatür taramasına yer verilecektir. Daha sonraki kısımda değişkenler arasındaki ilişkiler üç aşamalı yolla irdelenecektir. İlk aşamada, Bai ve Perron (2003) testi kullanılarak bağımlı değişken olan kişi başına düşen gelirden mevcut olan kırılmaların anlamlılığı test edilecektir. İkinci aşamada geleneksel birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık düzeyleri belirlenecektir. Üçüncü aşamada ise değişkenlerin uzun dönem ilişkileri tespit edebilmek amacıyla ARDL sınır testi yapılacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında ise test sonuçlarına ait iktisadi ve politik çıkarımlar yapılacaktır.

TEORİK ÇERÇEVE

Büyüme, iktisat literatürünün en popüler konu başlıklarından biri olmuş ve birçok iktisatçı bu alanda önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Adam Smith’in (1776; 1981) bazı ülkelerin nasıl zengin, diğerlerinin ise niçin yoksul ülkeler içerisinde yer aldığı soruları iktisatçıları ilgilendikleri konulara artık daha farklı bakmaya itmiştir.

Klasik ekolde iktisadi büyüme daha çok sermaye birikimi, makineleşme ve iş bölümü kavramları üzerinden tanımlanmaktadır. Smith, sermaye birikiminin iş gücü verimliliği üzerindeki etkisine vurgu yapmakta ve ekonomik büyümeyi içsel bir süreç olarak değerlendirmektedir. Smith’e göre büyüme oranı, ekonomik aktörlerin tasarruf ve yatırım davranışları, yaratıcılık ve inovatif olma yetileri gibi karar ve eylemlerine bağlıdır (Kurz ve Salvadori, 2003:3-6).

Teknolojik gelişmelerin, iktisadi büyümenin ana motoru olduğunu ifade eden ilk kişi Schumpeter’dir (1939:83-84). Schumpeter çalışmalarında, inovasyon ve teknolojik ilerlemelerin kapitalist ekonomide rekabet üstünlüğü sağlamanın yanı sıra iktisadi büyümeye olan etkisinin önemini vurgulamıştır. Klasik

ekolün hâkim olduğu dönemde büyüme literatürüne önemli bir katkı yapan Karl Marx ise büyümenin belirleyicileri arasına icat ve yenilikleri eklemekle birlikte yeniliklerin iktisadi büyümenin itici gücü olduğu kanaatindeydi (Keirstead, 1948:90). Ayrıca Marx (2015:362-363) Sanayi Devrimi'nin başlangıcının makinelerin icadı ile birlikte başladığını ifade etmekteydi. Klasik ekol temsilcilerinin çalışmaları, teknolojiyi büyüme modellerine içsel bir değişken olarak dahil edememiş olsalar da sonraki dönem iktisatçıların çalışmaları için bir rehber olma niteliği taşımaktadır.

Keynes ise direkt olarak büyümeyi ele almamış, ekonomileri durgunluktan kurtarmak için yapılacaklar üzerinde durmuştur. 1950'lerde ise Robert Solow ve Trevor Swan öncülüğünde gelişen neoklasik büyüme modeli ortaya çıkmıştır. Neoklasik ekolün önde gelen temsilcilerinden Solow (1956:85)'un kurmuş olduğu büyüme modeli $Y = A_t F(K, L)$ şeklindedir. Model içinde yer alan Y geliri, K sermayeyi, L emeği temsil etmektedir. A_t ise modele dışsal bir değişken olarak ilave edilen zamanla değişen teknolojik değişimi ifade etmektedir. Yapmış olduğu çalışmada Solow'un, dışsal bir değişken olarak ele aldığı teknolojiyi kurduğu model içinde tam anlamıyla açıklayamamasının yanısıra model içerisinde sadece ABD'ye yer vermesi eleştirilmiştir.

Teknolojiyi dışsal kabul etmesi nedeniyle sıklıkla eleştirilen neoklasik büyüme modeli giderek popülerliğini kaybetmiş ve 1980'lerin ortasına gelindiğinde Robert Lucas (1988) ve Paul Romer'in (1986; 1990) çalışmalarıyla içsel büyüme modelleri ortaya çıkmıştır (Erdoğan ve Canbay, 2016:36). Romer, icatları ile kar elde etmeyi amaçlayan araştırmacıların yeni yaratıcı fikir arayışına girmelerini modeline dahil ederek teknolojiyi içselleştirmiştir (Jones, 2001:91). Romer, Solow'un dışsal ve sabit oranda arttığını varsaydığı A terimini modeline içsel olarak dahil etmiştir. R&D faaliyetleri, teknolojik gelişme ve bilgi birikiminin olduğu ekonomilerde sürekli sermaye birikimi ile birlikte saat başına düşen çıktının durağan duruma uğramaksızın artabilecektir. Romer'e (1990:71-83) göre A , bilgi stokunu ya da belirli bir dönemde elde edilen yeni tasarımları ifade etmektedir. A Üretim fonksiyonu ise $\dot{A} = \delta \bar{L}_A$ şeklindedir. δ Yeni tasarım bulma oranı, L_A ise R&D sektöründe yer alan istihdamı sembolize etmektedir. Eşitlikten anlaşılacağı üzere R&D faaliyetlerinin daha çok beşerî sermaye ile desteklenmesi durumunda yeni tasarım sayıları daha fazla artacaktır. Ayrıca R&D sektöründe bilgi stokunun artışı beşerî sermaye verimliliğini de artıracaktır. R&D'nin büyümenin itici gücü olmasının kabulü ile birlikte sürdürülebilir bir büyümenin sağlanabilmesi, R&D birimlerine aktarılan beşerî sermayenin miktarı ile doğru orantılıdır. R&D sektörüne aktarılan nitelikli beşerî sermaye ne kadar fazla olursa mevcut ekonomideki büyüme oranı o derecede artacaktır. Lucas (1988:27-28), iktisadi büyümeyi sağlayan ana unsurun yüksek teknoloji mal üreten sektörler ile bu sektörler vasıtasıyla hızlanan beşerî sermaye birikiminden kaynaklandığını ifade etmektedir. Bunun da büyümeye yol açacağını ifade etmektedir. Bu modeller Solow'un modelinin aksine dünyadaki gelişmiş ülkeleri bir bütün olarak değerlendirmektedir. Ayrıca teknolojik ilerlemeleri ortaya çıkartan çabalar ise R&D faaliyetleri olduğu kabul edilmektedir.

Neoklasik iktisat tarafından zamanında dışsal olarak görülen teknolojik yenilikler, bugün gelinen noktada ekonomiler için vazgeçilmez hale gelmiştir. Ekonomilerin geldiği bu noktada emek yoğun üretim ise yerini Ar-Ge faaliyetleri ve inovasyona dayalı üretim süreçlerine bırakmıştır. Teknolojik bilgi düzeyi olarak öncü konumunda olan gelişmiş ülkelerin hem büyüme potansiyelleri artmakta hem de uluslararası rekabette elleri güçlenmektedir. En nihayetinde bilgi ve teknolojiye ulaşmakta yetersiz kalan ve beşerî sermaye birikimi zayıf olan ülkelerin gelişmiş ülkeler ile makas aralığını daraltabilmelerinin bu şartlar altında çok güç olduğu kaçınılmaz bir gerçektir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

AR-GE harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen birçok araştırmacı ve çalışma bulunmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmacılar, bu çalışmalarda iktisadi büyümeyi temsilen çalışmalarında gayri safi milli hasıla, kişi başına düşen gelir, verimlilik, çıktı vb. değişkenleri modellerine dahil etmişlerdir.

Bu konu ile ilgili çalışmalar yürüten Griliches (1985), Lichtenberg (1992), Park (1995), Luh ve Chang (1997), Freire-Serén (1999), Griffith vd. (2004), Falk (2007), Sadraoui ve Zina (2009a), Peng (2010), Kim (2011), Zhou vd. (2012), Özcan ve Arı (2014), Sokolov-Mladenović vd. (2016), Freimane ve Băliña (2016), Bond ve Guceri (2017), Kutbay ve Öz (2017), Uçak vd. (2018), Türkmen vd. (2019) yaptıkları çalışmalar neticesinde AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeyi hızlandırdığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

Altın ve Kaya (2009), Yaylalı vd. (2010), Korkmaz (2010), Bozkurt (2015), Sungur, Aydın ve Eken (2016), Taş vd. (2017) ile Duman ve Aydın (2018) AR-GE harcamalarından iktisadi büyümeye doğru, Genç ve Atasoy' a (2010) ait çalışmada ise iktisadi büyümeden AR-GE harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığına yönelik sonuçlar elde etmişlerdir. Güloğlu ve Tekin (2012), Yu-ming vd. (2007), Dereli ve Salğar (2019) çalışmalarında AR-GE harcamaları ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit ederken, Sylwester (2001), Samimi ve Alerasoul (2009), Tuna vd. (2015), Shen vd. (2019) ise AR-GE harcamaları ile iktisadi büyüme arasında istatistiki olarak herhangi bir ilişki olduğuna dair herhangi bir sonuç elde edememişlerdir.

Kamu ve özel sektöre ait AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeye olan etkilerini araştıran çalışmalar az da olsa literatürde mevcuttur. Bu çalışmalar içinde Griliches (1985), 1957-1977 dönemi verileri ile ABD özelinde yaptığı çalışmada gerek kamu sektörünün gerekse de özel sektörün yaptığı AR-GE harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde pozitif etki oluşturduğunu gözlemlemiştir. Bununla birlikte özel sektöre ait AR-GE faaliyetlerinin, kamu sektörüne ait olan AR-GE faaliyetlerinden daha verimli olduğu tespit edilmiştir. 1964-1989 dönemi için 74 ülkenin verilerinden hareketle bir çalışma yürüten Lichtenberg (1992), özel sektöre ait AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeye pozitif etkisinin, kamu sektörüne ait olan AR-GE harcamalarının ise iktisadi büyümeye istatistiki olarak herhangi bir etkisinin olmadığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Diğer bir çalışmada 10 OECD ülkesinin 1970-1987 dönemi verilerini ele alan Park (1995), gerek özel sektör gerekse de kamu sektörünün yaptığı AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeyi artırdığı yönünde bulgular elde etmiştir. Bir diğer tespit ise özel sektöre ait olan AR-GE harcamalarının kamuya ait olan AR-GE harcamalarına göre daha güçlü etkiler meydana getirmesidir. Bir diğer çalışmada ise Goel vd. (2008), ABD'ye ait 1953-2000 dönemi verileri ile yürüttüğü çalışmada AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeyi hızlandırdığına yönelik tespitlerde bulunmuştur. Bu çalışmada yazarlar Park'ın (1995) tespitlerinin aksine kamu sektörüne ait AR-GE harcamalarının, özel sektörün yaptığı AR-GE harcamalara nazaran daha etkili sonuçlar ortaya koyduğunu saptamışlardır. Sadraoui ve Zina (2009b), 23 ülkenin 1992-2004 dönemi verileri ile yaptığı çalışmada, büyüme üzerindeki etkileri bakımından özel ve kamu sektörüne ait AR-GE yatırımlarının birbirleri için önemli bir tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Türkiye'nin 1990-2011 dönemini kapsayan verileri yardımıyla bir çalışma yürüten Akıncı ve Sevinç (2013) ise özel sektöre ait AR-GE harcamalarından iktisadi büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif işaretli olmak üzere nedensellik ilişkisi tespit ederken kamu sektörüne ait AR-GE harcamaları ile iktisadi büyüme arasında istatistiki olarak herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir. Son olarak Silaghi vd. (2014), özel sektöre ait AR-GE harcamalarının iktisadi

büyümeyle pozitif yönde etkilediğini fakat kamu sektörüne ait olan AR-GE harcamalarının büyüme ile istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisinin olmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

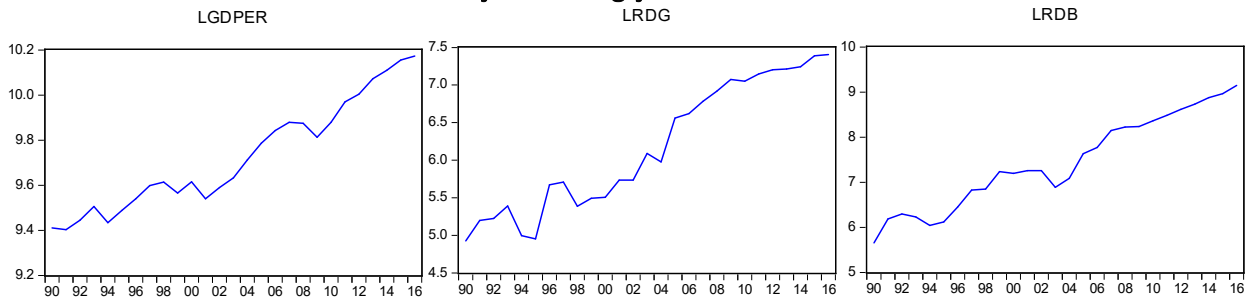
Literatür incelemesi sonrasında AR-GE harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların bulguları birbirinden farklı sonuçları ortaya koymaktadır. Bu farklılıkların daha çok modele dahil edilen ülke/ülkeler, dönem ve yöntemlerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen literatür genel olarak değerlendirilirse AR-GE ile iktisadi büyüme arasında önemli bir etkileşim olduğu açıkça ifade edilebilir.

VERİ VE MODEL

Türkiye’de kamu ve özel sektörün yapmış oldukları AR-GE harcamalarının kişi başına düşen gelir üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada 1990-2016 dönemi verileri kullanılmaktadır. Kurulan modelde kamuya ait AR-GE harcamaları $LRDP^1$, özel sektöre ait olan AR-GE harcamaları $LRDB^2$ ve kişi başına düşen gelir ise $LGDPER^3$ şeklinde sembolize edilmiştir. Logaritmaları alınarak modele dahil edilen değişkenlere ait tüm veriler sabit milyon ABD doları cinsinden OECD veri tabanından temin edilmiştir.

Değişkenlere ait grafikler Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: Değişkenlere ait Grafikler

Şekil 1’de yer alan grafikler incelendiğinde $LGDPER$, $LRDP$ ve $LRDB$ değişkenlerinde yapısal kırılmalar gözlemlenmektedir. Yapısal kırılmalarında dikkate alındığı bu çalışmanın modeli 1 nolu eşitlikte gösterilmiştir:

$$LGDPER_t = \beta_0 + \beta_1 LRDP_t + \beta_2 LRDB_t + \alpha_i Kırılmalar + u_t \quad (1)$$

1 nolu modelde bulunan $LGDPER$, bağımlı değişken olarak kişi başına düşen milli gelirin logaritmik dönüştürülmüş halini, bağımsız değişken $LRDP$ kamu sektörüne ait AR-GE harcamalarını, $LRDB$ ise özel sektörün AR-GE harcamalarını ifade etmektedir.

¹ OECD Veri Tabanı,

https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=GERD_FORD&ShowOnWeb=true&Lang=en (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

² OECD Veri Tabanı,

https://stats.oecd.org/OECDStat_Metadata/ShowMetadata.ashx?Dataset=GERD_FORD&ShowOnWeb=true&Lang=en (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

³ OECD Veri Tabanı, https://stats.oecd.org/Index.aspx?datasetcode=SNA_TABLE1_ARCHIVE (Erişim Tarihi: 10.03.2020)

YÖNTEM VE BULGULAR

Kamu sektörünün AR-GE harcamaları ve özel sektörün yapmış oldukları AR-GE harcamalarının kişi başına düşen gelir üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada öncelikle bağımlı değişken *LGDPER*'in yapısal kırılmalarının anlamlılığı Bai ve Perron (2003) testi ile araştırılacaktır. Yapısal kırılmaların tespit edilmesinin ardından Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık düzeyleri belirlenecektir. Son aşamada ise ARDL sınır testi ile değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığı incelenecektir.

Bai ve Perron (2003) yapısal kırılma testi ile bağımlı değişken olan *LGDPER*'e ait analiz sonuçları Tablo 1 'de yer almaktadır

Tablo 1: Bai ve Perron (2003) Test Sonuçları**

<i>LGDPER</i>		
Kırılmalar	İstatistik Değeri	Kritik Değerler (%5)**
0 vs. 1 *	17,00	11,47
1 vs. 2 *	10,46	12,95
2 vs. 3	2,07	14,03
3 vs. 4	2,40	14,85
4 vs. 5	0,01	15,29

* Anlamlı kırılma sayısı.

** Sabitli ve trendli model.

Analiz sonuçlarına göre *LGDPER* değişkenine ait 2001 ve 2009 yılları için anlamlı yapısal kırılmalar gözlemlenmiştir. Kırılma tarihleri Türkiye'nin iktisadi kriz dönemlerine rastlamaktadır. 2001 yılı krizi, daralan iç piyasalardan sermaye çıkışları ile birlikte özellikle bankacılık sektöründe başlayan bir krizdir. 2009 yılındaki mevcut yapısal kırılma ise 2008 küresel krizin etkisinden kaynaklandığı çok açıktır.

İkinci aşamada değişkenlerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS birim kök testleri ile sınanacak olup test sonuçları Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: ADF, PP ve KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP		KPSS	
	Sabitli Model	Sabitli-Trendli Model	Sabitli Model	Sabitli-Trendli Model	Sabitli Model	Sabitli-Trendli Model
	Test İst. (Olasılık)	Test İst. (Olasılık)	Test İst. (Olasılık)	Test İst. (Olasılık)	Test İst. (%5 Kritik Değer)	Test İst. (%5 Kritik Değer)
LGDPER	0,424 (0,981)	-2,132 (0,504)	0,482 (0,888)	-2,186 (0,477)	0,760 (0,463)	0,152 (0,146)
LRDP	-0,680 (0,834)	-2.804 (0,208)	-0,457 (0,884)	-2,794 (0,211)	0,757 (0,463)	0,123 (0,146)**
LRDB	-2,269 (0,185)	-2.762 (0,222)	-0,657 (0,840)	-2,762 (0,222)	0,772 (0,463)	0,057 (0,146)**
ΔLGDPER	-5,108 (0,001)*	-4.267 (0,015)**	-5,108 (0,001)*	-5,113 (0,001)*	0,145 (0,463)**	0,042 (0,146)**
ΔLRDP	-6,198 (0,001)*	-6,078 (0,001)*	-7,158 (0,001)*	-7,405 (0,001)*	0,302 (0,463)**	-
ΔLRDB	-4,769 (0,001)*	-4,673 (0,005)**	-4,766 (0,001)*	-4,678 (0,005)**	0,043 (0,463)**	-

*,** sırasıyla %1 ve %5'e göre durağanlığı göstermektedir.

ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre tüm değişkenler hem sabitli modelde hem de sabitli-trendli modelde birinci farklarında I(1) durağandır. KPSS birim kök test sonuçlarına göre yine sabitli modelde tüm değişkenler I(1) seviyesinde durağan iken sabitli-trendli modelde *LGDPER* I(1) seviyesinde, *LRDP* ve *LRDB* ise I(0) seviyesinde durağandır. Sabitli modeller dikkate alındığında tüm değişkenlerin I(1) seviyesinde durağan olduğu görülmektedir.

Çalışmanın son aşamasında ise Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi ile değişkenler arasındaki ilişkiler gözlemlenmek istenmektedir. ARDL modeli için oluşturulan eşitlik, aşağıda 2 nolu eşitlikte olduğu gibidir:

$$LGDPER_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} LGDPER_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} LRDP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{3i} LRDB_{t-i} + \alpha_i Kırılmalar + e_t \quad (2)$$

2 nolu eşitlikte yer alan θ 'lar bağımsız değişkenlerin katsayı matrislerini, m , n , l değişkenlerin sahip olabileceği farklı gecikme sayılarını, i gecikme sayısını, e_t ise modelin hata terimini temsil etmektedir.

ARDL (1,4,4) olarak tespit edilen modele ait tanımlayıcı testler Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: ARDL (1,4,4) Modeli ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
LGDPER (-1)	0,337***	0,151	2,222	0,053
LRDP	0,001	0,044	0,019	0,984
LRDP (-1)	0,120*	0,035	3,371	0,008
LRDP (-2)	0,069***	0,035	1,932	0,085
LRDP (-3)	-0,034	0,038	-0,878	0,402
LRDP (-4)	0,048	0,039	1,242	0,245
LRDB	0,049	0,040	1,217	0,254
LRDB (-1)	-0,057	0,047	-1,223	0,252
LRDB (-2)	-0,045	0,061	-0,741	0,477
LRDB (-3)	0,038	0,050	0,754	0,470
LRDB (-4)	0,163	0,040*	4,030	0,003
D2001	-0,154	0,046*	-3,308	0,009
D2009	-0,188	0,047*	-3,919	0,003
C	4,335	1,109*	3,906	0,003

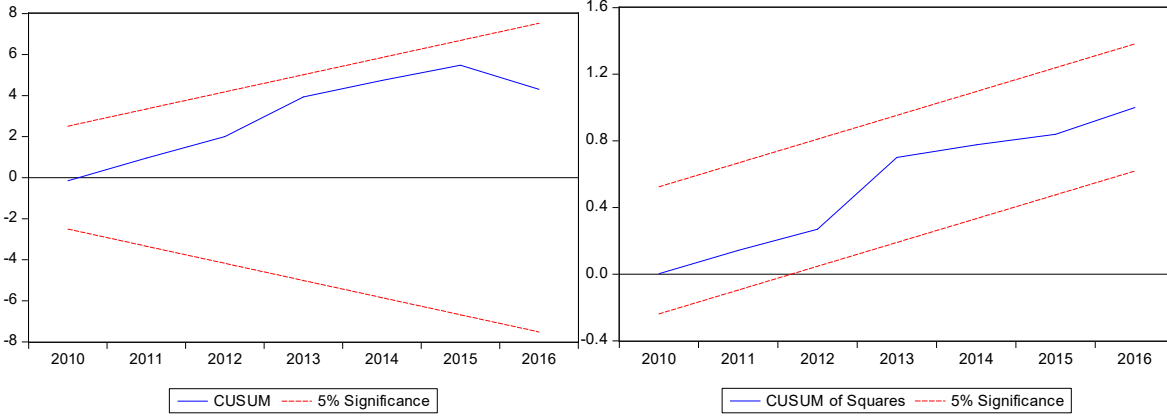

Tanımlayıcı İstatistikler		
Test	Hesaplanan İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey	0,821	0,638
Otokorelasyon		
Breusch-Pagan-Godfrey	2,698	0,135
Değişen Varyans		
Jarque-Bera Normallik	1,801	0,406
Ramsey RESET	1,252	0,295

*,*** Sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3'te modele ait otokorelasyon ve değişen varyans problemlerinin olmadığı, hata terimlerinin normal dağıldığı görülmektedir. Ayrıca modelin katsayıların istikrarlı olup olmadığı da CUSUMS ve CUSUMSQ analizi yardımıyla incelenmiş ve sonuçlar Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Katsayı İstikrarlılık Test Sonuçları

Şekil 2’de yer alan CUSUMS ve CUSUMSQ’lerin %5 güven aralıkları içerisinde olduğu görülmektedir. Bu ise katsayıların istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir.

ARDL modelinin belirlenmesinin sonrasında çalışmanın sınır testi eşitliği 3 nolu denklem ile gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} \Delta LGDPER_t = & \theta_0 \\ & + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} \Delta LGDPER_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta LRDG_{t-i} + \sum_{i=0}^l \theta_{3i} \Delta LRDB_{t-i} + \theta_4 LGDPER_{t-i} + \theta_5 LRDG_{t-i} \\ & + \theta_6 LRDB_{t-i} + \alpha_i \text{Kırılmalar} + e_{1t} \quad (3) \end{aligned}$$

ARDL sınır testine değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı aşağıda yer alan hipotezler ile sınanmaktadır.

$H_0: \vartheta_4 = \vartheta_5 = \vartheta_6 = 0$ (eşbütünleşme yoktur),

$H_1: \text{En az bir } \vartheta \neq 0$ (eşbütünleşme vardır).

Tablo 4: ARDL Sınır Testi

K	F istatistiği	%1 Kritik Değerler	
		I(0)	I(1)
2	7,556*	4,13	5

Sınır testi sonuçlarında F istatistik değerinin (7,556), I(1) kritik değerinden (5) büyük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç H_0 hipotezinin reddedildiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu netice LRDP ve LRDB değişkenlerinin LGDPER değişkenini uzun dönemde etkilediği şeklinde yorumlanmaktadır. Bu sonuç dikkate alındığında kamu ve özel sektöre ait AR-GE harcamalarının uzun dönemde kişi başına düşen gelir üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir. Diğer taraftan mutlaka hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığı test edilmelidir. Hata düzeltme mekanizması 4 nolu model ile incelenmektedir.

$$\Delta LGDPER_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^m \theta_{1i} \Delta LGDPER_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{2i} \Delta LRDP_{t-i} + \sum_{i=0}^n \theta_{3i} \Delta LRDB_{t-i} + \theta_4 ECM_{t-1} + e_{2t} \quad (4)$$

Tablo 5’de hata düzeltme modeline ait sonuçlar ile kısa dönem ve uzun dönem katsayılarında yer almaktadır.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli ile Kısa Dönem ve Uzun Dönem Katsayıları

Kısa Dönem Katsayıları ve Hata Düzeltme Modeli				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
$\Delta LRDP$	0,027	0,024	1,130	0,287
$\Delta LRDP (-1)$	-0,068**	0,028	-2,400	0,039
$\Delta LRDP (-2)$	-0,015	0,023	-0,656	0,528
$\Delta LRDP (-3)$	-0,061**	0,022	-2,679	0,025
$\Delta LRDB$	0,040	0,023	1,707	0,121
$\Delta LRDB (-1)$	-0,156*	0,031	-5,028	0,001
$\Delta LRDB (-2)$	-0,156*	0,032	-4,825	0,001
$\Delta LRDB (-3)$	-0,143*	0,029	-4,822	0,001
$\Delta D2001$	-0,190*	0,028	-6,672	0,001
$\Delta D2009$	-0,214*	0,027	-7,725	0,001
$ECM (-1)$	-0,618*	0,075	-8,171	0,001
Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
$\Delta LRDP$	0,310*	0,084	3,689	0,005
$\Delta LRDB$	0,221**	0,073	3,039	0,014
$\Delta D2001$	-0,233*	0,063	-3,698	0,004
$\Delta D2009$	-0,283*	0,067	-4,203	0,002
C	6,544*	0,333	19,621	0,001

*, ** Sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyine göre anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’teki sonuçlara göre kısa dönemde $LRDP$ ve $LRDB$ değişkenleri $LGDPER$ değişkeni üzerinde istatistiki olarak herhangi bir anlamlı etkisi bulunmamaktadır. Yine kısa dönem için -1 ve -3 gecikmeli dönemlerinde $LRDP$ değişkeni $LGDPER$ değişkeni üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı etkiye sahiptir. $LRDB$ değişkeni, -1, -2 ve -3 gecikmeli dönemlerinde de $LGDPER$ üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı etkisi görülmektedir.

Uzun dönemde $LRDP$ ’deki %1’lik bir artış $LGDPER$ ’i %0,31, $LRDB$ ’deki %1’lik bir artış ise $LGDPER$ ’i %0,22 oranında artırmaktadır. Dolayısıyla kamu ve özel sektöre ait AR-GE harcamalarında meydana gelen artışlar uzun dönemde kişi başına düşen gelir üzerinde pozitif yönlü bir etki oluşturmaktadır.

Ayrıca analiz sonuçlarına göre *LGDPER* değişkeninin kırılma tarihleri olarak saptanan ve modele dahil edilen 2001 ve 2009 yılları *LGDPER* üzerinde negatif ve istatistiki olarak anlamlı etkisi görülmektedir. Kriz dönemlerinde kişi başına düşen milli gelirin olumsuz yönde etkilenmesi doğal bir sonuçtur. Son olarak analiz sonuçlarında ECM (-1) katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu da gözlemlenmiştir. Yani modelde mevcut olan kısa dönemli sapmalar uzun dönemde dengeye gelmektedir.

SONUÇ

Türkiye’de kamu ve özel sektöre ait AR-GE harcamalarının kişi başına düşen gelir üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında kısa dönem için istatistiki olarak herhangi bir ilişkinin olmadığı ancak uzun dönem için anlamlı ilişkilerin olduğu saptanmıştır. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde kamu sektörüne ait AR-GE harcamalarındaki %1’lik bir artış kişi başına düşen geliri yaklaşık %0,31, özel sektöre ait AR-GE harcamaları ise kişi başına düşen geliri yaklaşık %0,22 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar literatür kısmında belirtilen Griliches (1985), Park (1995), Goel vd.’ne (2008) ait olan çalışmalarının bulgularına benzerlik göstermektedir. Bilhassa hem kamu sektörüne hem de özel sektöre ait AR-GE harcamalarının iktisadi büyümeye olumlu katkısı olduğu yönünde sonuçlarla örtüşmektedir. Yalnız çalışmada dikkat çekilmesi gereken önemli bir diğer sonuç ise iktisadi büyümeye, kamu sektörünün yaptığı AR-GE harcamalarının, özel sektörün harcamalarına nazaran daha olumlu katkı sunabilmesidir. Çalışmanın bulguları bu yönü ile literatürde belirtilen Goel vd.’nin (2008) çalışmalarının bulguları ile örtüşmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülke statüsünde yer alan bir ülkenin gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmesinin birbirinden farklı yolları var gibi gözükebilir. Lakin mevcut kaynakların (sermaye, enerji vb.) kıtlığı, bunun önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Türkiye’nin iktisadi büyüme dönemleri incelendiğinde daha çok özelleştirmelerden kaynaklı ve tüketime ya da hizmet sektörünün performansına dayalı bir büyüme ivmesi yakaladığı görülmektedir. Türkiye gibi ülkelerin gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmesi ya da istikrarlı bir iktisadi büyüme terendini yakalayabilmesi, tüketimi artırma politikalarından ziyade üretimi teşvik edici politikalarla gerçekleşebilir. Sürdürülebilir bir iktisadi büyümenin günümüzdeki gereklerinin başında da bu politikalar yer almaktadır. Üretim politikaları vasıtasıyla iktisadi büyümeye daha hızlı erişebilmenin en kolay yolu ise daha önceden üretilmeyen üretebilmekten geçer. Ancak bu yöntem ile ülkeler, uluslararası pazarda kendilerine yeni alanlar açabilir. Aksi takdirde Schumpeter’in (1939) belirttiği “Yaratıcı Yıkım” kavramının bir gereği olarak uluslararası pazarlarda söz sahibi olabilmek hatta sahip olunan payı dahi elde tutabilmek zor görülmektedir. İşte tam bu noktada AR-GE faaliyetlerinin önemi bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

Kıt olan kaynakların dış aleme akışını engelleyebilecek, ödemeler dengesi sorunlarını çözebilecek ve kendi ihtiyacını başlangıçta yerli üretimle gerçekleştirdikten sonra ihracata konu olabilecek ürünler üretebilmek için bir mutlaka AR-GE alt yapısı oluşturulmalıdır. Maliyetleri yüksek olması nedeniyle bu alt yapı başlangıçta kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmeli ve özel sektöre de bu konuda teşvikler verilmelidir. Yine özellikle yüksek öğretim kurumlarının kamu ve özel sektör arasında bir köprü vazifesi ile başlangıçta bölgesel bazda nerede neye ihtiyaç duyulduğu ve öncelikli ihtiyaçlar kapsamında üretkenliği artıracak vazifeler verilmelidir. Sadraoui ve Zina’nın (2009b) çalışmasında da kamu ve özel sektöre ait AR-GE harcamalarının birbirleri üzerinde olumlu tesirler oluşturarak bir bütün olacak biçimde iktisadi büyümeyi olumlu etkileyebileceği yönünde bulgular elde edilmişti. En nihayetinde AR-GE harcamalarının tüm sektörlerde yayılma etkisinin çok daha hızlı görülebilmesi ve istikrarlı bir iktisadi büyüme ivmesinin yakalanabilmesi bakımından sektörlerin birbirleri ile uyumlu ve destekleyici bir biçimde AR-GE faaliyetlerini sürdürebilmelidir. Bu ise

ancak politika yapıcıların topyekûn tüm sektörleri uygulamaya sokabileceği planlı bir AR-GE politikası ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- ALTIN, O. ve KAYA, A. (2009). “Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 251-259.
- AKINCI, M. ve SEVINÇ, H. (2013). “Ar&Ge Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990-2011 Türkiye Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (27), 7-17.
- BAI, J., ve PERRON, P. (2003). “Computation and analysis of multiple structural change models”, *Journal of Applied Econometrics*, 18(1), 1-22.
- BOND, S. R. ve GUCERI, I. (2017). “R&D and productivity: Evidence from Large UK Establishments with Substantial R&D Activities”, *Emerging Markets Finance and Trade*, 26,108–20.
- BOZKURT, C. (2015). “R&D Expenditures and Economic Growth Relationship in Turkey”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 188-198.
- DERELİ, D. D. ve SALĞAR, U. (2019). “Ar-Ge Harcamaları ile Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Journal of Life Economics*, 6(3), 345-360.
- DUMAN, K. ve AYDIN, K. (2018). “Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ile GSYİH İlişkisi”, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(1), 49-66.
- ERDOĞAN, S ve CANBAY, Ş. (2016). “İktisadi Büyüme- Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2) , 29-43. DOI: 10.18506/anemon.258538
- FALK, M. (2007). “R&D Spending in The High-Tech Sector and Economic Growth”, *Research in Economics*, 61(3), 140-147.
- FREIMANE, R. ve BĀLIŅA, S. (2016). “Research and Development Expenditures and Economic Growth in the EU: A Panel Data Analysis”, *Economics and Business*, 29(1), 5–11. <https://doi.org/10.1515/eb-2016-0016>.
- FREIRE-SERÉN, M^a. J. (1999). “Aggregate R&D Expenditure and Endogenous Economic Growth”, *UFAE and IAE Working Papers*, 436(99), 1-31.
- GOEL, R. K., PAYNE, J. E. ve RAM, R. (2008). “R&D Expenditures and U.S. Economic Growth: A Disaggregated Approach”, *Journal of Policy Modeling*, 30, 237-250.
- GRIFFITH, R., REDDING, S. ve REENEN, J. V. (2004). “Mapping the Two Faces of R&D: Productivity Growth in a Panel of OECD Industries”, *Review of Economics and Statistics*, 86(4), 883-895.
- GRILICHES, Z. (1985). “Productivity, R&D, and basic research at the firm level in the 1970’s”, *American Economic Review*, 76(1),141–54.
- GÜLOĞLU, B. ve TEKİN, R. B. (2012). “A Panel Causality Analysis of the Relationship among Research and Development, Innovation, and Economic Growth in High-Income OECD Countries”, *Eurasian Economic Review*, 2(1), 32–47.

- JONES, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*, Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer (çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- KEIRSTEAD, B. S. (1948). *The Theory of Economic Change*, Toronto: Macmillan.
- KIM, J. W. (2011). "The Economic Growth Effect of R&D Activity in Korea", *Korea and the World Economy*, 12(1), 25-44.
- KORKMAZ, S. (2015). "The Effect of Military Spending on Economic Growth and Unemployment in Mediterranean Countries", *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273-280.
- KURZ, H.D. ve SALVADORI, N. (2003). *Theories of Economic Growth: Old and New*, Salvadori, N. (Ed.), The Theory of Economic Growth: A Classical Perspective, Edward Elgar: Cheltenham.
- KUTBAY, H. ve ÖZ, E. (2017). "Ar-Ge Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Vergi Teşvikleri Boyutuyla Ekonometrik Analiz", *Maliye Dergisi*, 173, 331-361.
- LICHTENBERG, F. R. (1992). "R&D Investment and International Productivity Differences", *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, 4161, 1-39.
- LUCAS, R. E. (1988). "On The Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- LUH, Y. H. ve CHANG, S. K. (1997). "Building The Dynamic Linkages Between R&D and Productivity Growth", *Journal of Asian Economics*, 8(4), 525-545.
- MARX, K. (2015). *Kapital-Birinci Cilt*. 11. Baskı. Alaattin Bilgi (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- ÖZCAN, B. ve ARI, A. (2014). "Araştırma-Geliştirme Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", *Maliye Dergisi*, 166(1), 39-55.
- PARK, W. G. (1995). "International R&D Spillovers and OECD Economic Growth", *Economic Inquiry*, 33(4), 571-591.
- PENG, L. (2010). "Study on Relationship between R&D Expenditure and Economic Growth of China", *In Proceedings of the 7th International Conference on Innovation & Management*, 1725-1728.
- PESARAN, M. H., SHIN, Y. ve SMITH, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to The Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- ROMER, P. M. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, 95(5), 1002-1037.
- ROMER, P. M. (1990). "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- SADRAOUI, T. ve ZINA, N. B. (2009). "A Dynamic Panel Data Analysis for R&D Cooperation and Economic Growth", *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 5(4), 218-233.
- SADRAOUI, T. ve ZINA, N. B. (2009b). "Complementarity between private and public investment in R&D: A Dynamic Panel Data analysis", IAENG Conferences - WCE 2009 International Conference of Computational Statistics and Data Engineering, London: United Kingdom, <https://core.ac.uk/download/pdf/7308938.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2020).

- SAMIMI, A. J. ve ALERASOUL, S. M. (2009). “R&D and Economic Growth: New Evidence from Some Developing Countries”, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(4), 3464-3469.
- SCHUMPETER, J. A. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis Of The Capitalist Process*. New York ve London: McGraw-Hill.
- SHEFER, D. ve FRENKEL, A. (1998). “Local Milieu and Innovations: Some Empirical Results”, *The Annals of Regional Science*, 32(1), 185-200.
- SHEN, X., LIN, B. ve WU, W. (2019). “R&D Efforts, Total Factor Productivity, and the Energy Intensity in China”, *Emerging Markets Finance and Trade*, 55(11), 2566-2588, DOI: 10.1080/1540496X.2019.1579709.
- SILAGHI, M. I. P., ALEXA, D., JUDE, C. ve LITAN, C. (2014). “Do Business and Public Sector Research and Development Expenditures Contribute to Economic Growth in Central and Eastern European Countries? A Dynamic Panel Estimation”, *Economic Modelling*, 36, 108-119.
- SMITH, A. (1776;1981). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Indianapolis: Liberty Press.
- SOKOLOV-MLADENOVIĆ, S., CVETANOVIĆ, S. ve MLADENOVIĆ, I. (2016). “R&D Expenditure and Economic Growth: EU28 Evidence for the Period 2002–2012”, *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 29(1), 1005-1020.
- SOLOW, R. M. (1956). “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- SUNGUR, O., AYDIN, H.İ. ve EREN, M.V. (2016). “Türkiye’de Ar-Ge, İnovasyon, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 173-192.
- SYLWESTER, K. (2001). “R&D and Economic Growth, *Knowledge, Technology, & Policy*”, 13(4), 71-84.
- TAŞ, Ş., TAŞAR, İ. ve AÇCI, Y. (2017). “Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 197-206.
- TUNA, K., KAYACAN, E. ve BEKTAŞ, H. (2015). “The Relationship Between Research & Development Expenditures and Economic Growth: The Case of Turkey”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 501-507.
- TÜRKMEN, S., AĞIR, H. ve GÜNAY, E. (2019). “Seçilmiş OECD Ülkelerinde AR-GE ve Ekonomik Büyüme: Panel Eşbütünleşme Yaklaşımından Yeni Kanıtlar”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 14(2), 1-13.
- UÇAK, S., KUVAT, Ö. ve AYTEKİN, A. (2018). “Türkiye’de Arge Harcamaları- Büyüme ilişkisi: ARDL Yöntemi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 129-160.
- YAYLALI, M., AKAN, Y. ve IŞIK, C. (2010). “Türkiye’de Ar&Ge Yatırım Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: 1990–2009”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(2), 13-26.

YU-MING, W., LI, Z. ve JIAN-XIA, L. (2007). “Co-integration and Causality between R&D Expenditure and Economic Growth in China: 1953-2004”, *International Conference on Public Administration*, 869-876.

ZHOU, Y., HE, X. ve SHEN, Y. (2012). “An Evaluation of the Efficiency of Chinese Industry Enterprises' Innovation Performance”, *Economic Research Journal*, 5, 107–119.

BİR İNSAN HAKKI İHLALİ OLARAK YABANCI DÜŞMANLIĞI VE RUSYA'DA YABANCI DÜŞMANLIĞININ TARİHSEL KÖKENİ

Yunus DÜĞER

yunus.duger@bilecik.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3077-6793

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 17.05. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 18.06.2020

XENOPHOBIA AS A HUMAN RIGHTS VIOLATION AND HISTORICAL ORIGIN OF XENOPHOBIA IN RUSSIA

ÖZ Bir insan hakkı ihlali olarak yabancı düşmanlığı, 'yabancı' ya da 'öteki' olarak görülen veya algılanan kişi ya da gruplara karşı bilinçli ya da bilinçsizce duyulan bir korku, güvensizlik ve şüphe duygusudur. Bireysel, toplumsal ya da devlet düzeyinde ortaya çıkan yabancı düşmanlığı yalnızca eylemsel olarak değil düşünsel olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yabancı düşmanlığı her üç düzeyde de çoğu zaman çeşitli sosyal-ekonomik-siyasal anlam yüklü birtakım öncüllerden hareketle açıklanmaya ve sınırları çizilmeye çalışılmaktadır. Yabancı düşmanlığı çoğu zaman dinsel-ahlaksal-kültürel normların, önyargıların, siyasi ideolojilerin ya da benzer birtakım hazır değer yargıların etkisiyle ortaya çıktığı için tarihsel süreç içerisinde sürekli değişkenlik göstermiştir. Bu çalışma öncelikle insan hakları bağlamında yabancı düşmanlığının ne anlama geldiğini ortaya koymayı amaçlıyor. Ayrıca bu makale Rusya'daki milliyetçilik duyguların, ulusal kimlik tanımlamalarının ve ülkede yaşanan sosyal ve ekonomik sorunların yabancı düşmanlığı ile nasıl bir bağlantı içerisinde olduğunu ortaya koymayı amaçlar. Bu açıdan Rusya özelinde yabancı olarak kabul edilen kişiler ve gruplar kimlerdir? Bu kişi ve gruplara karşı hangi psikolojik, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı düşmanlık ya da nefret beslenmektedir? İnsan hakları ihlali olarak yabancı düşmanlığı içerisinde ne tür tutum ve söylemler sergilenmektedir? Makale bu sorulara cevap aramaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Yabancı Düşmanlığı, Rusya'da Yabancı Düşmanlığı.

ABSTRACT

Xenophobia as a human right violation is a sense of fear, insecurity, and suspicion, either consciously or unconsciously, against people or groups that are viewed or perceived as 'foreign' or 'other'. The xenophobia that emerges at the level of individual, social, or state appears not only actively but also intellectually. Xenophobia is tried to be explained and drawn within the boundaries of various social-economic-political meaning predecessors at all three levels. Since xenophobia often occurs under the influence of religious-moral-cultural norms, prejudices, political ideologies, or a number of similar value judgments, it has constantly changed throughout the historical process. This study primarily aims to reveal what xenophobia means in the context of human rights. In addition, this article aims to reveal how nationalism feelings, national identity definitions and social and economic problems in the country are related to xenophobia. In this respect, who are the people and groups that are accepted as foreigners in Russia? For which psychological, social, and cultural reasons does hostility or hatred against these people and groups? What kind of attitudes and discourses are exhibited in xenophobia as a human rights violation? The article seeks answers to these questions.

Keywords: Human Rights, Xenophobia, Xenophobia in Russia.

GİRİŞ

Günümüzde bile birçok ülkede yabancı düşmanlığı ve ırkçılık, ayrımcılık içeren düşünceler, inançlar ve tutumlar bireysel, toplumsal hatta devletler düzeyinde yaygınlık göstermektedir. Söz konusu yabancı düşmanlığı bireylerin ve ülkelerin içinde buldukları ekonomik, sosyal, politik ya da demografik gibi birçok konu ile bağlantılı olmakla birlikte, kişinin bir başka kişiye olan düşmanlığı her şeyden önce düşünsel alanla ilgilidir. Çünkü bir toplumda bireylerin özellikle biçimsel anlamda sosyal ve eğitim seviyelerinin yükselmesi ya da ekonomik refah düzeylerinin artması ile söz konusu bireylerin kendisinden farklı birtakım rastlantısal özelliklere sahip olan kişilere ya da gruplara/toplumlara olan düşmanlıklarının azalacağı ya da ortadan kaybolacağı çıkarımını yapmak doğru bir çıkarım olmayabilir. Başka bir deyişle, bu iki durum arasında zorunlu bir bağlantı söz konusu değildir. Kişi, toplum ve devletler düzeyinde doğrudan ya da dolaylı olarak ortaya çıkan yabancı düşmanlığı gibi kavramların veya olguların tanımlanmasında ve sınırlarının belirlenmesinde her ne kadar tarihsel, sosyal-kültürel ve ekonomik değerlerin ve normların etkisi olsa da, yabancı düşmanlığı temelde her bir kişinin ve devletlerin insan anlayışıyla ilgilidir. Çoğu zaman farkedilmese de yabancı düşmanlığı temelde insan denilen varlığın kendisine ve varlık koşullarına bir düşmanlık içerdiği gözden kaçmaktadır. Başka bir deyişle yabancı düşmanlığı bağlamında birçok ayrımcılık içeren muameleyle karşılaşan öznenin onur ve değer sahibi bir varlık olan insanın olduğu unutulmaktadır. Her bir kişinin ya da kişilerin ulusal kimlik krizine girme, tarihsel geçmişe özlem duyma, işini kaybetme ya da iş bulamama gibi birtakım kaygılar veya biçimsel olarak göze iyi görünmeme gibi birçok psikolojik nedenlerden dolayı, 'yabancı-öteki' olarak kabul edilen kişilerin insana özgü olanaklarının yok edildiğine ya da sınırlandırıldığına şahit oluyoruz. Başka –öteki– olarak görülen insanların feda edilebilmesine yol açabilen bu kaygı, şüphe, güvensizlik, nefret ya da hissetme duyguları da çoğu zaman bilgisel temelden yoksun ve günün koşullarına göre değişkenlik göstermektedir. Başka bir deyişle, tutum ve davranışlarla ilgili olarak yabancı düşmanlığı olgusu yabancıyı tanımlayan ve değerlendiren öznenin kendi sübjektif-göreceli öznel değerlendirmelerinden dolayı, aynı yerde çok kısa zamanda sürekli değişikliğe uğrayabiliyor. Sovyetler Birliği dönemi ve sonrası Rusya örneğinde olduğu gibi, geçmişte aynı ülkede birliktelik içerisinde yaşayan farklı etnik ya da kültürel yapıya sahip toplulukların bir zaman sonra birbirine düşmanlık duyguları besleyen kitlelere dönüşebilmektedir. Bunun yanı sıra bazı ülkelerde yeni bir ulus kimliğinin inşası sürecinde milliyetçiliğin yanlış anlaşılması ve yorumlanması, kimi "mikro milliyetçilik" akımlarının içerisinde yer alan birtakım düşünceler ya da bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yabancı düşmanlığını teşvik eden siyasi taraftar bulmak amaçlı politik söylemler bireysel, toplumsal ve devletler düzeyinde tutum ve davranışları daha saldırgan biçimlere dönüştürebilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, Sovyet sonrası Rusya'da yabancı düşmanlığının tarihsel süreçteki seyri bu değişimlerin görülebilmesi açısından önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

YABANCI DÜŞMANLIĞI KAVRAMI

Latince "*Xenophobia*" olarak ifade edilen yabancı düşmanlığı kavramı, Yunanca 'yabancı' anlamına gelen "*xenos*" sözcüğü ile 'korku anlamına gelen "*phobia*" sözcüklerinden türetilmiştir (Crush ve Ramachandran, 2009:4-5). Latince "*Xenophobia*" sözcüğünün günümüzdeki karşılığı olan yabancı düşmanlığı kavramı, 'yabancı korkusu', yabancı kişilerden korkma anlamına karşılık gelen bir fikri ifade etmektedir. Fakat yalnızca etimolojik açıdan bu sözcüğü anlamak yetersiz ve yanıltıcı olabilir. Sözcüğün 'korku', 'endişe' anlamına gelen ikinci yarısı "phobia" kavramı hem olgunun bütünü anlamamızı daraltmakta hem söz konusu yabancı düşmanlığı olgusu ile ilişkili birtakım inançları, değer yargıları ve önyargılar gibi diğer etkileri içinde

gizlemektedir. Burada korku, “yabancı düşmanlığı” olgusunun içinde yer alan tek ya da zorunlu olarak biricik etki ve unsur değildir. Bu açıdan örneğin, her şeyden önce imrenmek –kıskanmak–, nefret etmek –kızgınlık– ve birtakım farklılık olduğuna dair duygular ön planda olabilir ve tüm bunlar korkuyu tetikleyebildiği gibi aynı zamanda mevcut korku duygusunun azalmasını da engelleyebilir. Bununla birlikte yabancı düşmanlığı kavramı dilbilimi –dil felsefesi–, –*linguistic morphology*– açısından da doğru değerlendirilmeyip, kavram üzerinde tekrar kafa yormak yerine popüleritesine bağlı kalarak –popüler anlamda, istenilen amaca uygun şekilde– kullanılmaya devam edilmektedir (Kim ve Sundstrom:2014:23).

Akademik çevrelerde ise, yabancı düşmanlığı kavramı çok çeşitli açılardan kavramlaştırılmaktadır. Berezin, yabancı düşmanlığını kişi ve gruplarda yer alan farklılık korkusu şeklinde tanımlar. Nyamnjoh’a göre, yabancı düşmanlığı kişi ya da gruplara yönelik başkalarının yoğun içerikli bir beğenmeme, nefreti ya da korkusudur. Başka bir tanıma göre ise, belli bir nüfus içerisinde doğmayanlara karşı düşmanlık içeren bir tutum göstermektir. Bir başka tanıma göre de yabancı düşmanlığı, insanları sırf belirli bir topluluğun, toplumun ya da ulusal kimliğin dışında yabancı oldukları algısına dayanarak reddetmeyi, dışlamayı ve sık sık kötüleştiren tutumları, önyargıları ve davranışları içeren bir olgu olarak görülmektedir (Crush ve Ramachandran, 2009:4-5). Buna karşılık Snell, yabancı düşmanlığı kavramı önüne yerel kavramını ilave ederek, “yerel yabancı düşmanlığı”nı – ‘local xenophobia’– yabancı ya da tuhaf şeylerden korkma veya hoşlanmama anlamına indirger; “xenial” misafir ya da misafirperverlik ile ilişkilendirir. Snell bu şekilde ifade ettiği yabancı düşmanlığının milliyetçi anlamda yabancı karşıtı duyguları kapsamadığını savunur. Ayrıca Snell, tanımın da ifade ettiği gibi, “yerel yabancı düşmanlığı”nın eylem anlamına da gelmediğini ifade eder. Bunun yanısıra yabancı düşmanlığı kavramının “yerel gurur” veya “dar görüşlü sadakat” ile de alakalı olmadığını dile getirir (Snell,2003:3). Hjerm, yabancı düşmanlığını “yabancıların veya grupların algılanan farklılıklara dayanarak reddedilmesi–dışlanması–” olarak doğrudan bir tanım sunmaktadır (Herrera ve Kraus, 2012:5).

Yabancı düşmanlığı kavramının çoğu zaman gerek teoride gerek söylemsel düzeyde farkında olmadan ya da bilgi eksikliğinden dolayı ırkçılık ya da ayrımcılık kavramları ile karıştırıldığına şahit oluyoruz. Oysa yabancı düşmanlığı ırkçılıktan farklı bir kavrama ve düşünceye karşılık gelmektedir. Kim ve Sundstrom’a göre, yabancı düşmanlığı aynı zamanda “nativizm”den de farklı bir kavramdır. Yabancı düşmanlığı temelde sivil anlamda bir dışlamaya sahip olması bakımından ırkçılıktan da ayrılır. Bunun yanısıra Kim ve Sundstrom’e göre, yabancı düşmanlığı her ne kadar “nativizm”den farklı olsa da nativizmin köklerinde yabancı düşmanlığı düşüncesi de yer bulur. Yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve nativizm birbirinden farklı olgular olsalar da, bunların arasında tarihsel ve sosyal bağlantıların olduğunu ve her birinin diğerinden tamamen ayrı bir şekilde anlaşılmasının zor olduğu bir gerçektir (Kim ve Sundstrom:2014:20-22). ırkçılık, yani bir “ırk”ın bütün “ırklar”dan üstün olduğuna yönelik sav kendi başına bir insan hakkı ihlali olup, ırkçılık ayrımcılığın düşünsel nedeniyken, yabancı korkusu ise psikolojik nedenidir (Kuçuradi, 2007a:267-268).

Yabancı düşmanlığı her ne kadar ırkçılıkla eşleştirilemez ise de yabancı düşmanlığına yönelik kimi tanımlamaların¹, yabancı korkusu ve etkilerinin, kendi grubunun ya da kültürünün diğerlerinden daha üstün olduğuna yönelik tutum ile tanımlanan “*etnosentrizm*” (ethnocentrism) ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Çoğu kişi tarafından yabancı düşmanlığının “psikolojik bir düşmanlık” ya da “yabancılara

¹ Bkz: Merriam-Webster. (n.d.). Dictionary. Online (July 15, 2002) at <http://www.m-w.com/cgi-bin/dictionary> and Reynolds, V., & Vine, I. (1987). The socio-biology of ethnocentrism: Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism, and nationalism. London: Croom Helm.

karşı korku” olduğu ifade edilmiştir. Crowther yabancı düşmanlığını, bireylerin diğer ülkelerden gelen insanlara karşı “şiddetli bir nefret ya da korku” yaşaması şeklinde vurgulamıştır. Aynı şekilde yapılan bir diğer tanımlarda² ise, yabancı düşmanlığı kavramının milliyetçilik ve “*etnosentrizm*” (ethnocentrism) kavramlarına bağlı olduğu ve bu her iki kavramın da bir ulus devletinin diğerleri üzerindeki üstünlüğü inancından hareketle betimlendiği görülmektedir. Esses, Dovidio, Semanya ve Jackson yabancı düşmanlığının kurucu unsurları ile ilgili bazı önemli ayrımlar yaparlar. Onlar bireysel ve grup ulusal kimliğin merkezinde sivil ve kültürel bağlılığın olmasından ziyade ulusal kimliğin kurumlara gönüllü bağlılığa dayandığına inanmanın yer almasının yabancılara yönelik olumsuz görüşlere yol açtığını savunurlar. Onların deneysel çalışmalarında vatanseverlikten –kişinin ulusuna duygusal bağlılıktan– ziyade bir ulusun diğerine göre üstünlüğüne olan inancı içeren bir milliyetçiliğin göçmenlere yönelik olumsuz düşüncelerin artmasıyla ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Watts da aynı şekilde yabancı düşmanlığını, etnosentrizm gibi kişi veya grup düzeyinde bir tehdit duygusuyla bağlantılı olduğunda aktif hale gelen ayrımcılık içeren bir durum olarak varsayar. Böyle bir tehdide örnek olarak, ‘yabancı kişilerin yerli işçilerin işlerini ellerinden aldıklarına’ dair bireysel veya kültürel algıdır. Watts ayrıca, bireysel ve kültürel düzeyde ortaya çıkan bu önyargının, yabancı kişilere karşı aktif olarak ayrımcılık yapan kamu politikaları oluşturma ve uygulama arzusu ile sonuçlanan siyasi yabancı düşmanlığı ürettiğini ileri sürmektedir. (Yakushko, 2009:44-45).

YABANCI DÜŞMANLIĞINA SEBEP OLAN UNSURLAR

Yabancı düşmanlığına yönelik çok sayıda tanımlamalar olduğu gibi aynı şekilde yabancı düşmanlığını ortaya çıkaran çok sayıda birbirinden farklı koşullar ve etkiler bulunmaktadır. Boehnke, Hagan ve Hefler, bu açıdan iki açıklamanın yabancı düşmanlığını anlamada önemli olduğuna vurgu yapmışlardır. Bunlardan ilki, David Matza’nın sosyolojik çalışmalarında dile getirdiği “yeraltı değerleri” – *subterranean values*– teorisi. Diğerisi ise, Erik H. Erikson’un kimlik, gençlik ve kriz üzerine yaptığı “psikodinamik çalışmaları”dır. Yeraltı değerleri teorisine dayanan ilk açıklama, sosyal ve kültürel alanda yaşanan hızlı değişim birtakım tehlikeli –sapkın– toplumsal gelenekleri kontrol altında tutabilen sosyal kontrolleri zayıflattığı savunulmaktadır. Bu hızlı değişim sürecinde grup içi kayırmacılık ve grup dışı şiddet gibi birtakım tutum ve düşünceleri yani “yeraltı değerleri”ni daha özgürce ifade edilebilmektedir. Toplumda en az kısıtlamalara muhatap olanlar bu değerler üzerinden hareket etmeye en fazla meyilli kitle olduğudur. Bu açıdan ne bir iş sahibi olmuş ne de bir aile kurmuş olan ergenler ve genç nüfus kısıtlamalardan oldukça uzak olabilirler. Bu kesim “kötü/karanlık/sapkın” birtakım yeraltı değerlerini benimseme ve eylemde bulunma eğiliminde olabilirler (Boehnke, Hagan, ve Hefler, 1998:586-587). Matza’ya göre, suçluluk, radikalizm ve Bohemizm³, yeraltı gençlik geleneklerinin –değerlerinin– aşırı uç versiyonlarıdır. Bu aynı zamanda gençliğin konumuna atfedilen gerilim türleriyle tutarlı görünen bir isyan ve şiddet ruhu içerir. Bu tür davranışlar genellikle olgunlaşmamışlık veya sorumsuzluk olarak adlandırılır (Matza, 1961:105). Psikodinamik teoriler ise, ergenliği bir “kimlik krizi” ve “yüksek öz-bilinçlilik” –*self-consciousness*– dönemi olarak görür. Ergenliğin yaşandığı dönemlerde birçok ergen kendilerini sık sık ve yinelenen bir huzursuzluk ya da endişe içinde

² Bkz: Licata, L., & Klein, O. (2002). Does European citizenship breed xenophobia? European identification as a predictor of intolerance towards immigrants. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 12, 323-337, Schirmer, D. (1998). Introduction. In N. Finzsch & D. Schirmer (eds.), *Identity and intolerance: Nationalism, racism, and xenophobia in Germany and the United States* (pp. xix–xxix). Washington, DC: Cambridge University Press.

³ Kişinin özellikle toplumun sosyal, kültürel ya da ahlaki normlarına uymayı reddeden, plansız ve geleceği çok da düşünmeden günlük yaşayan, kaygısız ve rahat kişiler için kullanılan bir nitelendirme.

hisseder. Psikodinamik teorisyenlere göre bu duygular, ergenleri daha düşük bir statü olarak algıladıkları diğer bireyleri ve /veya grupları aramaya yönlendirebilir. Bu bireyler ve gruplar, sürekli gerilim ve iç huzursuzluk içerisinde olan ergenlerin aşağıladıkları ya da küçük –değersiz– gördükleri böylece ergenlerin kendilerini geliştirme aracı olarak gördükleri gruplardır. Çünkü bu teoriye göre, şayet küçük görebilecekleri bir grup varsa, kişinin kendi durumu yüksek gibi görünür ve böylece kişinin öz benlik saygısı artar. Yaş ve gelişim durumuna bağlı olarak, yabancı düşmanlığı kişinin aşağılık ve yaşadığı kargaşa –huzursuzluk– duygularını azaltma işlevine hizmet edebilir (Boehnke, Hagan, ve Hefler, 1998:586-587).

Bunun yanısıra, yabancı düşmanlığı genellikle ekonomik ve politik istikrarsızlık dönemleriyle ilişkilendirilir. Bu açıdan düşünüldüğünde ekonomik dengesizlikler, bireyleri daha yüksek kazanç veya sırf hayatta kalma beklentileri olan ülkelere doğru çekerken, siyasi, ekonomik ve kültürel gerilimler birçoğunu yeni yerlere doğru itmektedir. Buna karşılık, büyük grupların sınır ötesi göçü ev sahibi topluluğun, ekonomik baskı ya da kültürel farklılık algıları nedeniyle yeni gelenler tarafından tehdit altında olduğu duygusuna ve tepkilerine yol açabilmektedir. Hem Batı Avrupa'dan hem de ABD'den araştırmacılar, ülkelerdeki sancılı kültürel ve ekonomik geçişler sırasında, yabancıların genellikle 'uygun günah keçileri' olarak hedef alındıkları vurgusunu yaparlar. Fritzsche, bir ülkenin gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde yaşadığı istikrarsızlık ve kötü gidişatta örneğin, göçmenlere karşı önyargının korku için duygusal bir çıkış noktası olabileceğini ileri sürmektedir (Yakushko, 2009:45). Dolayısıyla ülkelerde ekonomik olarak yaşanan sorunlar ve gerilemeler ülkedeki farklı etnik gruplar arasındaki iş ve kaynaklar için rekabeti arttırabilir. Ayrıca etnik veya dini olarak 'yabancı' grubun büyüklüğü de yabancı düşmanlığına yol açan önemli bir faktör olabilmektedir. Göçmen veya etnik azınlıkların sayısı arttıkça, algılanan sosyo-ekonomik tehditler daha ciddi ve acil görünebilir (Kasianenko, 2018:39).

Öyle görünüyor ki, yabancı düşmanlığı düşünce ve tutumları bireylerin gerek kendisinin gerek yaşadığı ülkenin içinde bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik koşullar ve şartlar ya da siyasal iktidar düzeyinde gerçekleşen belirli politikaların etkisi kaçınılmaz olmakla birlikte, ana nedeni kişilerin düşünsel alanı ve bu düşünsel arka planda yatan unsurlardır. Daha açık bir ifadeyle, yabancı düşmanlığına yönelik düşünce ve tutumların arka planında yatan kişinin kendi görecelik içeren öznel koşullarından –yani siyasal ideolojiler, din, etnik köken, önyargılar– hareketle kişileri ve grupları değerlendirmesi ve buradan hareketle bazı çıkarımlarda bulunmasıdır. Burada kişi hem kendisinin bulunduğu sosyal, kültürel, ekonomik koşullardan ve aldığı eğitimin niteliğinden yani öznel alanından hareketle diğer kişileri ve grupları değerlendirerek pek de doğru olmayan çıkarımlarda bulunmaktadır. Hem de kişinin, karşıdaki kişinin ya da grubun sahip olduğu birtakım rastlantısal özelliklerinden yani onların yaşamsal alanından hareketle –bunların çoğu sadece basit bir gözleme dayanabiliyor– değerlendirmeler yaparak çıkarımlarda bulunabiliyor. Böyle bir durum yabancı olarak görülen kişinin ya da grubun bir üyesi olarak insan denilen varlığın kendi değerini görmezden geldiği gibi, aynı zamanda bu kişilerin ya da grup üyelerinin insana özgü birtakım temel insan hak ve özgürlüklerinin ihlaline kadar götürülebilmektedir. Hatta insanlık dışı davranışlar yukarıda ifade edilen yanlış ya da şüpheli çıkarımlardan dolayı düşünsel ve duygusal alanda meşru dâhi görülebilmektedir.

Kuçuradi'nin kişinin başka kişileri, olayları, durumları ve kendisini değerlendirmesiyle ilgili vurgu yaptığı nokta önemli olup, bu durum yabancı düşmanlığı ve ırkçılık gibi tutum ve davranışlar üzerinde de kendisini fazlasıyla hissettirmektedir. Bu açıdan Kuçuradi'ye göre,

“(...) değerlendirilenin değerine uygun, değerlendirenin değerlendirilenle olan özel ilişkilerine göre ve geçerlikte olan genel değer yargılarına göre değerlendirmeler

yapılabilir ve yapılmaktadır. Ve bu değerlendirmeleri kişi, seyirci olarak değil, yaşamında yapmaktadır.

Bu bakımdan değerlendirme bazen değerlendirilenin kendinde taşıdığı –onun bir yapı özelliği olan–değeri görme, bazen değerlendirilene değer atfetme, bazen de ona değer biçme olarak karşımıza çıkmaktadır” (Kuçuradi, 2013:7).

Bu açıdan öyle görünüyor ki, iki temel yanlış çıkarım şekli nedeniyle yabancı düşmanlığı ve ırkçı inançlar, bir öznenin yani kişinin bakış açısından rasyonel olarak görülebilmektedir: Bunlardan ilki, insanlar bireylerin ait olduğu sosyal grup ve /veya kültür –sınıf– hakkındaki bilgilerine dayanarak bireyler hakkında – klişeleşmiş birtakım sözler gibi– şüpheli veya yanlış sonuçlar çıkarıyor. Diğer ise, insanlar sosyal, kültürel ve dinsel gruplar hakkında bireysel örneklerin gözlemlenmesinden (yani tümevarım yoluyla ve sezgisel/duyusal bilgiden) hareketle şüpheli veya yanlış sonuçlar çıkarıyor. Analitik olarak ayrılmasına rağmen bu iki tür yanlış çıkarım, bir sosyal grubun ya da sınıfın ‘kendi özellikleri’nden hareketle yapılan tümevarım yöntemlerinden ve klişeleşmiş önermelerden hareketle yani tümevarımsal akıl yürütmeden kaynaklı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu durum yabancı düşmanlığı konusunda bilginin ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Rydgren, 2004:124). Bu yüzden bireysel düzeyde her bir kişinin yabancı düşmanlığı bağlamında düşünsel arka planı birbirinden farklı gerçekleşebilir. Bu durum kimi bireylerde aşırıcılığın, ayrımcılığın ve şiddet gibi dış dünyada eylemlerin kaynağı olarak gerçekleşirken, kimi kişilerde söz konusu fikirlerin ve eylemlerin kaynağı olmaksızın tehlikesiz ya da pasif bir biçimde düşünsel alanla sınırlı kalabilir. Başka bir deyişle, kimi kişilerin düşünsel ve psikolojik açıdan içinde bulunduğu yabancı düşmanlığı bağlamında yaşadığı korku, kaygı, şüphe ya da güvensizlik duygusu aşırılık, ayrımcılık, şiddet ve insanlık dışı muamele için temel bir işlev görmeyebilir.

İNSAN HAKLARI AÇISINDAN YABANCI DÜŞMANLIĞI

Ayrımcılığın psikolojik bir nedeni olarak yabancı düşmanlığı tek başına bir temel insan hakkı ihlâlidir. Sosyal, kültürel normlardan, önyargılardan ya da ekonomik koşulların etkisiyle “yabancı” kişilere karşı ayrımcılığın psikolojik bir nedeni olarak yabancı düşmanlığı –korkusu– bu kişilere yönelik ayrımcı tutum ve davranışlar farklı şekillerde kendini gösterebilmektedir. İnsan hakları bilgisi ışığında düşünüldüğünde yabancı düşmanlığı, yabancı olarak atfedilen kişilerin –barınma, çalışma ve güvenlik gibi– birtakım insana özgü olanaklarını gerçekleştirebilmesini ve geliştirebilmesini ya da korunabilmesini sağlayan önkoşullara karşı istemlerin göz ardı edilmesiyle ilgilidir. Bu açıdan bireyin kendini tanımlamada kullandığı kimliğin ya da – etnik, dinsel, mezhepsel ve benzeri– grubun bir parçası olarak görmediği bireylere ve gruplara karşı onların insana özgü olanaklarıyla ilgili kimi hak ve özgürlüklerin ihlali ya da bu hakların verilmemesidir. Başka bir deyişle, yabancı düşmanlığı, bireylerin yerelin dışında sırf başka etnik köken, din ve uyruktan olmasından dolayı ‘yabancı’ olarak gördüğü kişilere karşı beslediği nefret, korku, bu kişileri küçük görme ya da beğenmeme olduğu gibi, aynı şekilde kişilere sırf bu psikolojik nedenlerden dolayı; hakarete ve tacizde bulunma, fiziksel ve psikolojik şiddette bulunma, iş vermeme, konut veya işyerini kiralama, daha düşük ücretle ya da güvensiz bir iş ortamında çalıştırma, işyerinde daha ağır işlerde çalıştırma, işyerlerinde daha üst statülere getirmeme, komşuluk kurmama şeklindeki yapıp etmelerdir. Dolayısıyla yabancı düşmanlığını, gerek ülke içerisinde yaşamını sürdüren gerek başka ülkelerden gelme ihtimali olan ve yabancı olarak nitelendirilen kişilere –örneğin göçmenlere– veya birtakım –etnik veya dinsel ve benzeri–, gruplara yönelik, yerel halkın ya da kamunun birçok farklı alanla ilgili olarak kaygıları ve çıkarları gereği bu kişilerin ve grupların

insani yaşam koşullarını sağlayacak olan sosyal ve ekonomik haklarda sınırlandırmaya gidilmesi ya da bunlardan mahrum bırakılmaları şeklinde ifade edebiliriz.

İnsan hakları bilgisi açısından düşünüldüğünde, yabancı düşmanlığı konusu yalnızca eylem düzeyi ile değil temelde düşünce ve fikir düzeyi ile de ilgilidir. Başka bir deyişle, birtakım etkenlerden dolayı yabancı düşmanlığının tezahürü olarak gerçekleşen ayrımcılık içeren yapıp etmeler, o kişilerin temel insan haklarını ihlâl ettiği gibi, aynı şekilde herhangi bir eylemsel alana taşınmayan ancak, yabancı olarak atfedilen kişilerin insansal değeri ve onuruyla bağdaşmayan ve bu kişilerin insana özgü olanakların sınırlandırılması ya da yok edilmesine yönelik fikirler de insan hakları ihlâli kapsamındadır. Dolayısıyla yabancı düşmanlığı yalnızca eylemsel olarak değil, aynı zamanda bir düşünce –düşünüş biçimi– ve fikir olarak da karşımıza çıkabilir. İşte burada görülüyor ki, yabancı düşmanlığı konusunda her bir kişinin düşünme etkinliği içerisinde insan hakları ile bağdaşmayan birtakım fikirler, anlayışlar, kanaatler, alışkanlıklar, siyasi düşünüş ya da inançlar yer alabilmektedir. Ne var ki, insan haklarına ters düşen ve yabancı olarak atfedilen kişilere karşı dile getirilen bu fikir ve düşünceler de çoğu zaman düşünce özgürlüğü kapsamında yorumlanabilmektedir.

Oysa “bazı fikirlerin ya da düşüncelerin öğretilmesi propagandası, bilgisel değerlendirilmesi yapıldıktan sonra yasaklanabilir. Bunun ölçütleri ise, yani kamu işlerinin düzenlenmesinde tolerans konusu olmaması gereken düşünceleri ayırt etmenin ölçütleri: böyle bir fikrin a) aynı konudaki bilgiye ters düşmesi ve b) bir insan hakkına ters düşmesi olabilir.” (Kuçuradi, 2007a:111). Oysa insan hakları açısından düşünüldüğünde, “saygı konusu olan, kişilerdir; fikirler ise değerlendirme konusudur.” Fikirle sonuna kadar karşı çıkmak, hatta fikirleri değerlendirmek ve kamusal alanda yaygınlaşmasını önlemek mümkündür. Ne var ki, günümüzde bile, düşünce özgürlüğü ve ifade özgürlüğü adına insan haklarına aykırı düşünceler, çoğulculuk adına korunma altına alınmaktadır (Kuçuradi, 2007b: 38-39). Nitekim Avrupa’nın çok kültürlü toplumlarında ırkçılığın, etnik ve dinsel önyargıların yeniden güçlenmesi, bütün kültürlerle –özellikle birbiriyle ters düşen dünya görüşlerine ve çatışan normlara– saygı duyulması gerekliliğini ve kimi temel özgürlükleri –örneğin “ifade özgürlüğü” ile din ve vicdan özgürlüğü”nü– aynı anda teşvik etmenin bir sonucu olduğu söylenebilir. Aynı şekilde Avrupa’da ırkçılık yalnızca yabancı korkusundan değil, aynı zamanda siyasal iktidarların, ırkçılığa karşı olmalarına rağmen, yurttaşlarının ifade özgürlüğünü ihlâl etmekle suçlanma korkusundan, ırkçılığın propagandasına ses çıkartılmadığı için yaygınlık göstermiştir (Kuçuradi, 2007a:270-271).

Böylece diyebiliriz ki, yabancı düşmanlığı yalnızca düşünce ile ilgili değil, yabancı olarak atfedilen kişilere ve gruplara yönelik bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde yapılan insan onuruna aykırı saldırgan ve şiddet içerikli birtakım muameleyle de ilgilidir. Yabancılarla yönelik bu tür düşünce ve eylemler sadece bireysel ve toplumsal düzeyde değil aynı zamanda devlet düzeyinde de karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde özellikle birçok gelişmiş ülkenin göçmenlere karşı politikaları bu psikoloji üzerine yürütülmektedir. Birçok ülkede siyasal iktidarların seçmenlerin tepkisini almak istememeleri ve bir daha seçilememeye kaygıları yanısıra kendi yurttaşları arasında işsizliğin artış göstereceğine ve refah düzeyinin düşeceğine yönelik kaygılar göçmen politikalarını belirleyen ana unsurlar olmaktadır.

İnsan hakları açısından düşünüldüğünde, yabancı düşmanlığı kişilerin, toplumların ve devlet denilen teşkilatlanmanın her bir ögesinde yer alan kişilerin ‘insan onuru’ ya da ‘insanın değerinin ve olanaklarının bilgisi’ ile ilgilidir. Başka bir deyişle özellikle kişilerin ve devletlerin “insan anlayışı” ile ilgilidir. Nitekim yabancı düşmanlığı, bir yerde kişilerin, toplumların ve devlet denilen teşkilatlanmanın, bizatihi insana ve insanla ilgili sorunlara ya da insana özgü olanaklara hangi açıdan baktığıyla ve bunları nasıl değerlendirdiğine bağlıdır. Yabancı düşmanlığı insanın varlıksal yapısı, varlıksal yapısına dair özellikleri ve insana yaraşır birtakım

olanaklarının bilgisi ve bütün bunların değerlendirilmesiyle ilgilidir. Ne var ki, bir ülkede yaşayan insanların yabancı olarak atfettikleri kişilerin bu insansal değerini görebilmesi ve koşulsuz şartsız bu değer bilgisinden hareketle bu kişilere muamele göstermesi çok da kolay gözüküyor. Özellikle bir ulus kimliğiyle bağlı olunan ülkenin geçmişten gelen tarihsel koşulları, yurttaşların aldıkları eğitimin içeriği, içerisinde bulunan toplumun kültürel ve ahlaki normları, bireylerin sahip oldukları etnik köken, dil ve din gibi bazı rastlantısal özellikleri, benimsenen siyasi ideolojiler ve son yıllarda hızla artış gösteren siyasal alanda kullanılan kamuoyu –algı– oluşturma teknikleri gibi unsurlar, her bir kişinin başka kişileri ya da toplulukları değerlendirmesinde doğrudan ya da dolaylı etkisi olduğu görülmektedir. Söz konusu bu unsurların yabancı olarak nitelendirilen kişilerin değerlendirilmesinde de önemli bir rolü bulunmaktadır.

RUSYA'DA YABANCI DÜŞMANLIĞI VE YABANCI DÜŞMANLIĞINI ORTAYA ÇIKARAN ANA ÖĞELER

Rusya'da yabancı düşmanlığının birkaç boyutu vardır, bunların en önemlileri etnik köken – *etnofobi/ethnophobia*–, göç –*migrantofobi/migrantophobia*, din ve inanç (özellikle *İslamofobi*) ve yurttaşlık (Rus vatandaşlığına sahip olup olmama durumu) boyutlarıdır (Mukomel, 2015:38).

Rusya'da etnisitenin olduğundan çok daha fazla önplâna çıkartılması, kamu tartışmalarının birçok yönünü ve sosyoekonomik ve politik yaşamın sorunları üzerine tartışmaları doğurmakta ve herhangi bir sosyal ve ekonomik alandaki sorunlar ile ilgili tartışmalar etnik bağlama kolayca geçebilmektedir. Sovyet sonrası Rusya'da esasında 'etnik determinizm', 'Marksist ekonomik determinizm'in yerini almıştır. Rusya'da etnofobi, esasen etnik çoğunluktan görünüşte farklı olan azınlıkların temsilcilerine yöneliktir (Mukomel, 2015:38).

Sovyetler Birliği sonrası Rusya'da "Sovyet halkı" fikrinin reddedilmesinden yani herhangi bir geçerliliğinin kalmamasından sonra genel bir sivil kimlik inşa edemeyen bölgesel siyasi elitler –federal düzeydeki politikacılarla birlikte– ve etnik kimliğin dizayn edilmesine yönelik girişimde bulunanlar, yayılan yabancı düşmanlığına ideolojik bir temel oluşturmuşlardır (Umland, 2007:15). Bunun yanısıra 21. yüzyılın başında Rusya'da politik liderler tarafından etkili bir şekilde ifade edilen '*ulusal gurur*' duygusu ve '*güçlü devlet*' kavramları, '*ötekiler*' olarak atfedilen kişilere ve gruplara karşı hoşgörüsüzlüğün artmasına yol açmıştır. Özellikle politik düzeyde Sovyet geçmişine duyulan özlem ve Sovyetler Birliği'nin geçmişteki başarılarından gurur duymanın yanı sıra Sovyet tarihi sonrası Rusya'nın Putin yönetimi tarafından tekrar görkemli günlerine kavuşabilmesine yönelik çabalar, '*ötekine*' karşı genel hoşgörüsüzlüğe de katkıda bulunmuştur (Gorodzeisky, Glikman ve Maskileyson, 2015:118).

Milliyetçilik, Ulusal Kimlik ve Yabancı Düşmanlığı

Milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı arasındaki ilişki bağlamında ortaya konulan kaynaklarda genellikle milliyetçiliğin yabancı düşmanlığı, düşmanlık duygusu ve diğer etnik, sosyal veya dini grupların ve milliyetlerin temsilcilerine karşı duyulan nefret ile eşleştirildiğine şahit oluyoruz. Özellikle Tarihte Almanya'daki Nazi hareketi ve Bosna'daki soykırım gibi şiddet olayları, "milliyetçilik" kavramını olumsuz bir çağrışım veren aşırı milliyetçilik biçimleriyle ilişkilendirilmiştir. Ne var ki, milliyetçilik her zaman aşırılık, şiddet ve orantısız –akıl dışı– unsurları içinde barındıran bir görüş ve davranış anlamına gelmez. Böyle bir kavramsallaştırma yanıltıcıdır ve böyle bir kavramlaştırma milliyetçiliğin iyi biçimlerini (ulusal gurur) ve milliyetçi duyguların olağan ifadelerini göz ardı etmektedir (Kasianenko, 2018:19-20).

Buna karşılık yabancı düşmanlığı bireysel, toplumsal ve devlet düzeyinde ortaya çıkmasının ülkede egemen olan milliyetçilik düşünceleri ve ulusal kimlik oluşturma süreçlerinde yaşanan kimi duygularla ya da politikalarla ilgili olduğunu görülmektedir. Herrera ve Kraus'a göre, 'yabancı düşmanlığı' ve 'ulusal kimlik' kavramları arasında açık bir bağlantı vardır. Çünkü ulusal kimlik kişinin kendi ulusunun genellikle bir üstünlük olarak diğer gruplarla karşılaştırılma yapılmasına yol açabilmekte ve kendi ulus kimliğiyle bağdaşmayan aksi içeriklerden hareketle de diğer gruplar hakkındaki olumsuz görüşler yabancı düşmanlığı şekline dönüşebilmektedir. Bu kavramlar arasında bir bağlantı olmasına rağmen, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı üzerine yapılan çalışmalar genellikle ayrı olarak ele alınmaktadır. Ne var ki, bu kavramlar çoğu zaman aşırı milliyetçilik ya da çok güçlü bir ulusal kimlik üzerinden bir yabancı düşmanlığı tanımını içermektedir. Oysa burada temel soru: Ulusal kimliğe sahip olmak yabancı kişilere ve gruplara karşı nasıl bir etkisi olmaktadır? Bir bireyin –yurttaşın– güçlü bir ulusal kimliğe sahip olması bütün yabancı olarak kabul edilen kişi ya da gruplara karşı daha yoğun bir yabancı düşmanlığına yol açar mı? Aslında yabancı düşmanlığı üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, araştırmaların çoğu, güçlü bir ulusal kimliğe sahip olmak ile yabancı düşmanlığı arasında belirli gruplara olan ilişkinin daha karmaşık –komplike– olduğunu göstermektedir. Herrera ve Kraus, "Pride versus Prejudice: Xenophobia and National Identity in Russia" analitik çalışmalarında, Rus ulusal kimliğini türlere ayırarak, özellikle yabancı düşmanlığını Çeçenler, Romanlar, Azeriler ve Müslümanlar gibi belirli gruplardan korkma ve bu gruplara karşı duyulan düşmanlık şeklinde bir ayırım yaparlar. Bu açıdan Herrera ve Kraus, yabancı düşmanlığının tanımlanmasında ve açıklanmasında ulusal kimliğin tek başına yeterli bir unsur olmadığı ve dolayısıyla "gurur" ve "önyargı"nın eşit bir şekilde gerçekleşmediği sonucuna ulaşırlar. Ayrıca Rusya'da ulusal kimlik ve yabancı düşmanlığı arasında ilişkinin gösterilmesinin amaçlandığı bu çalışmada, yabancı düşmanlığının gerçekleştiği hedef gruplarının ayrıştırılmasının –kategoriye ayrılmasının– gerekli olduğu önerilmektedir. Çünkü farklı hedef gruplara yönelik tutumlarda önemli farklılıklar olduğuna dair kanıtlar vardır. (Herrera ve Kraus, 2012:3-5).

Milliyetçilik ve ulusal kimlik kavramlarının yabancı düşmanlığı ile ilişkisi açısından bakıldığında, günümüzde Rus milliyetçiliğinin ve ulusal kimliğin çeşitli türleri –tipolojileri– olduğu görülmektedir. Bunların hepsi Rusya'daki ulusal kimliğin anlamı açısından birbiriyle aynı özelliklere sahip olmayan farklı yapıyı ve birbirine karşı fikirleri güçlendirmektedir. Marlène Laruelle, Rusya'daki milliyetçiliğin, farklı politikaları benimseyen ve çeşitli entelektüel birikimden oluştuğunu ifade eder. Diğer düşünürler gibi –Hansen and Hesli (2009); Shevel (2011) – Laruelle de, sivil (iyi, vatansever) ile etnik (kötü, yabancı düşmanlığı) ayırımını reddeder; bunun yerine Rusya'daki milliyetçiliğin "farklılık, melezleşme, değişken ve yenilenebilme özelliği açısından düşünülmesi gerektiğini" savunur. Bu nedenden dolayı Laruelle, Rus milliyetçiliğini yalnızca aşırı sağın bir fenomeni olarak kavramlaştırmanın bir hata olduğuna dikkat çeker. Örneğin Rus milliyetçiliğinin hem klişesini hem de karmaşıklığını gösteren bir kavram "Ruslar için Rusya" –Rossiia dlia russkikh– sloganıdır (Herrera ve Kraus, 2012:5-6). Ayrıca yabancı düşmanlığı ve milliyetçilik ilişkisinde Herrera'ya göre, kolektif ve bireysel eylem konusu da dikkate alınmalıdır, çünkü yabancı düşmanlığına bağlı şiddet eylemleri ya da söylemler bireysel olabilir. Oysa milliyetçi eylemsellik toplu bir hareketliliği kapsayabilir. Bunun yanı sıra, yabancı düşmanlığı tutum ve inançlar üzerine odaklanmayı, milliyetçiliğin aksine ulusal kimlik ile bağlantı kurulmasını gerektirmektedir (Herrera:2011:4).

Rusya'da geçmişten günümüze tarihsel süreçteki birçok alanda yaşanan köklü değişiklikler ve bu bağlamda ortaya çıkan sosyal travmalar siyasi kimlik krizini arttırıcı yönde gelişmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde günümüz Rusya'sında görülen yabancı düşmanlığının kökleri Sovyet geçmişi içerisinde yerleştiği

görülmektedir (Laruelle, 2009:35). Günümüzde Rusya'da bu olgu Sovyet dönemindeki gibi bir resmi olarak var olmadığı gibi, ırkçı içerikli şiddet oldukça azalmıştır. Yabancı düşmanlığı bağlamında şiddet eylemlerinin ideolojik arkaplanı çoğu zaman kabul görmemektedir. Örneğin yabancıları öldürmek büyük ölçüde suç olarak yorumlanmaya devam etmektedir ancak ırkçı olarak yorumlanmamaktadır. Bu bağlamda Rusya'daki bu yabancı düşmanlığı tutumlarının analiz edilmesiyle ilgili olarak, bu tutumların tespit edilmesinde çalışmaları olan Laruelle⁴, Rusya'da popüler yabancı düşmanlığının bazı önemli özelliklerine vurgu yapmıştır. Bunlardan ilki, Rusya'da –2004 yılında yapılan bir ankette– insanların çoğunluğunun yabancılar karşı ırkçı eylemlerde bulunan ve “dazlaklar” olarak adlandırılan grubu ve eylemlerini, “kendileri de ne yapacağını bilmeyen bir grup ve gençliğin neden olduğu kötü bir davranış şekli” olarak görüp çok fazla önemsemediklerini, sadece dörtte biri bu grubun milliyetçi ve faşist fikirleri yaydığını düşünmekteydi. Bir diğeri ise, ankete katılanların sadece dörtte biri katliam mağdurları için üzüldüklerini, yanısıra ne acıma ne de nefret hissettiklerini ve dörtte biri ise, mağdurların kendilerine olanlardan kendilerinin de sorumlu olanlar olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun yanısıra doğrudan şiddet eylemlerinin nedenleri üzerine yapılan anketler –örneğin fiziksel saldırılar, katliamlar, suikastlar– büyük ölçüde tepkiye yol açtığı için: ankete katılanların büyük çoğunluğu –yaklaşık %80– Nazizm ve faşizmden bağımsız olarak bu tür şiddetleri kınamaktadırlar. Ancak söz konusu eylemlerin odağında kendileri olmaları halinde sorular yöneltildiğinde, katılımcıların yaklaşık yarısı kendilerinin bu eylemlerin ne taşıyıcısı ne de “etnik düşmanlığın” mağduru olarak görmektedirler. Dolayısıyla Laruelle'ye göre, yabancı düşmanlığının belirli bir ideolojik karakteri yoktur: Ankete katılanların çok az bir kesimi, bu terimlerin taşıdığı olumsuz çağrışımlar nedeniyle kendilerini ırkçı ya da yabancı düşmanı olarak adlandırır. Bu açıdan, yabancı düşmanlığı duruma göre değişen ve araçsal bir karaktere sahiptir. Laruelle'ye göre, 2003 yılında yapılan bir araştırma bu paradoksu iyi bir şekilde göstermiştir: ankete katılanların %81'i şiddet ve faşizmi kınayarak milliyetçiliğin kötü çağrışımlar yapan bir şey olarak kabul ederken, buna karşılık %53'ü “ırkın saflığını koruma istemi” –*stremlenie k chistote rasy*– katılımcılardan kabul görmüştür. Ayrıca Laruelle'nin söz konusu çalışmasında ortaya konulan bir diğer husus ise, Rusya'da insanların –kamuyunun– tarihsel geçmişteki Faşizm ya da Nazi fikirleri bağlamında gerçekleşen söylem, tutum ve eylemleri ırkçı olarak tanımlarken, buna karşılık Rus halkının kendi ulusal kimliğini ön plana çıkartan ve bu bağlamda yabancı olarak görülen kişilere yönelik dışlayıcı kimi tutum ve eylemleri ya da ulusal kimliğinin üstünlüklerini öven kişileri ırkçı olarak değerlendirmedikleri görülmektedir. Bu nedenle, ankete katılanların büyük bir kısmı dazlakları sadece diğerlerinden biraz daha şiddete meyilli vatanseverler olarak görmüştür (Laruelle, 2009:37-38). Ayrıca Laruelle'nin çalışmasında şunu görüyoruz ki, Sovyet döneminde ve bu tarihten itibaren ırkçılığa karşı olarak “bütün insanlara eşit muamele etme” anlamında “evrensel” nitelikli bir ortak bir tepkinin olmadığıdır. Böyle bir durumun bilindiği üzere, bir yandan farklı gruplar –halk toplulukları– arasında dostluğu teşvik ederken bir yandan da ulusal farklılıkları ön plana çıkaran Sovyet milliyet –ulus– politikasının etkisi olmuştur (Herrera ve Kraus, 2012:7).

Öyle görünüyor ki ulusal kimlik oluşumunun kimi kritik dönemlerinde yerli olarak görülmeyen kişi ve gruplara karşı olumsuz değerlendirmeler ortaya çıkabilmektedir. “Kimlik krizleri” – “karşı olma” ilkesine göre etnik ve dini gruplar bağlamında– olumsuz etnik konsolidasyonlara yol açabilmektedir. Bu açıdan Drobizhevoy rehberliğinde yürütülen sosyolojik çalışmalar, Rusya'daki neredeyse tüm etnik topluluklarda

⁴ Bkz. Laruelle, Marlène. 2009. In the Name of the Nation: Nationalism and Politics in Contemporary Russia. New York: Palgrave Macmillian, pp. 13-49.

etnik bir duygusal hareketliliğin ve düşünsel bir gelişmenin bariz bir şekilde arttığını göstermiştir. En hızlı büyüyen ulusal öz-bilinç biçimleri olarak, “hayatımı halkım için bırakmaya hazırım” veya “Tatarlar için Tataristan” veya “Ruslar için Rusya” gibi daha radikal olan duygusal güçleri çağırma yeteneğine sahip olanlardır. Bu tür duyguların ve düşüncenin yaygınlaşmasının temel nedeni ise, Rus toplumunun önemli bir kısmı tarafından, ulusal yenilgi ve aşağılama ya da tarihsel travma olarak yakın tarihin algısıdır. Bu travmatik faktörlerin bazıları arasında, her şeyden önce, SSCB'nin dağılması, genellikle tarihsel süreçlerden değil, iyi koordine edilmiş (Batılı ülkelerin) bir planın bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir: “Birlik kendiliğinden doğal bir şekilde ayrılmadı, bilerek yok edildi”. İkincisi, federal yapının ya da federalleşme sürecinin çoğu zaman devletin parçalanmasına doğru bir basamak oluşturduğu algısıdır. Üçüncüsü ise, hem Çeçenler ile yapılan savaş ile birlikte buradaki Çeçen söylemleri ve eylemleri hem de nüfusun çoğunluğu tarafından haksızlık olarak görülen 1990'lı yıllarda gerçekleşen ekonomik reformlardır. Aslında ulusal kimlik inşası esnasında bu olaylardan hangisinin gerçekten travmatik olduğu sorusu asıl konu değildir. Gerçek şu ki, bu algılar kitle bilincinde kökleşmiş ve başkası olarak gördüğü kişi ve gruplara karşı kolayca yöneltebildiği “bir şikâyet kompleksi” bir nefret oluşturmada etkili olmuştur (Pain, 2007:902-903).

Levada Center tarafından yapılan sosyolojik araştırmalara göre, Rus nüfusunun yarısından fazlası 2001 ve 2006 yılları arasında ‘Ruslar için Rusya’ sloganını benimsediği görülmektedir. Rus toplumunda yabancı düşmanlığının keskin yükselişi Çeçenya'daki çatışma ve esas olarak Kafkasya ve Orta Asya'dan gelen göç dalgası ile bağlantılıdır. Özellikle Çeçen eylemleri Rus toplumunda korku ve endişenin artmasına yol açmış ve bu alanda Rus halkının yaşadığı güvenlik sorunu kaygısı, uyruklarına –Rus vatandaşı olup olmadığına– bakılmaksızın tüm Kafkasyalıların istenmemesinde –“Kafkasya fobisi”nin ortaya çıkmasında (“kavkazofobi” olarak adlandırılmıştır) – belirleyici bir rol oynamıştır. (Laryş ve Mareš, 2011:133). Yabancı düşmanlığına yol açan nedenlerin varlığı açısından en savunmasız grubun, Rus vatandaşlığına sahip olmayan ve belirli bir bölgede yaygın olmayan bir dine sahip olan göçmen azınlıklara mensup kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Ruslar sadece Ukrayna, Moldova ve Belarus'tan Rusya'ya gelen ve görsel olarak öne çıkmayan kişilere karşı nispeten daha hoşgörülüdür. Diğer etnik gruplarla ilgili olarak, katılımcıların nefret, düşmanlık ve güvensizlik duygusu hissetmeleri daha olasıdır. 2011 yılında yapılan bir alan araştırmasında⁵ katılımcıların çoğu Kuzey Kafkasya'dan (yüzde 59,9), Güneydoğu Asya'dan (yüzde 57,3), Orta Asya'dan (yüzde 55,0) ve Transkafkasya ülkelerinden (yüzde 52,0) gelen bir aileyle komşu olma yönünde olumsuz bir tutum sergilemektedir. Göçmenlere yönelik düşmanlık özellikle “Ruslar için Rusya” sloganını onaylayanlar arasında daha belirgindir: Örneğin, yüzde 80,1'i Kuzey Kafkasya'dan komşu olmaya karşı olumsuz bir tutum alırken, yüzde 4,5'i bu duruma karşı olumlu bir tutum sergilemiştir. Bu tutum uyruklarına bakılmaksızın, Rusya'nın diğer bölgelerinden gelen göçmenlere karşı da aynı şekilde gösterilmektedir (Mukomel, 2015:39).

Günümüz Rusya'sında yaşanan yabancı düşmanlığının köklerini anlamada bir diğer önemli husus da, günlük başarısızlıklardan, yenilgilerden ve kimi sorunlardan bıkmışlık, geçmişin ve kahramanlığın anılarında teselli bulmaya yönelebileme durumudur. Levada, SSCB'nin çöküşünün ardından, Rus öz güven duygusu esas olarak geçmişin mitolojisi ve kahramanlaşması yoluyla gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Bu eğilimler hem eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde hem de Rusya'nın bölgelerinde diğer etnik toplulukların ayrılmaz bir parçası olmuştur. Örneğin, Tataristan'da yaklaşık 500 yıl önce Tatar başkentinin Ruslar tarafından ele geçirildiği Kazan Savaşı sırasında ölen insanların anısı bir anda canlanabilmektedir. Bu açıdan

⁵ Kamuoyu Vakfı tarafından Ekim 2011'de Ekonomi Yüksek Okulu Ulusal Araştırma Üniversitesi tarafından ve toplam 24.500 katılımcının dahil olduğu bir anket.

düşünüldüğünde mantıksal sonuca evrilen gelenekçi düşünüş ve anlayışlar ve aşırı tutuculuk – köktendincilik, aslına/köküne dönüş– gibi düşünceler, radikal akımların çeşitli şekillerde ortaya çıkması için önkoşul haline gelebilir ve bu durum da kültürel izolasyona hız kazandırabilir. Böyle bir durum etnik ve dini hoşgörüsüzlüğü artmasına yol açabilmektedir. Bu açıdan Rusya’da geçmişten günümüze toplumu aşan bir “stereotip” eğilimine sürüklenmiştir. Hatta politik düzeyde olumsuz “etnik stereotipler” oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle aslında topluma karşı en büyük tehdit, kitlelerin fanatik aşırılıklarından ziyade, toplumu yöneten ve yön veren kişi ve grupların pragmatik aşırılıklarından kaynaklanmaktadır. Özellikle tehlikeli olan, politik saygınlık –popülizm–ve parlamenter sistem uğruna dile getirilen ancak saklı bir aşırılığı içinde barındıran milliyetçi eğilimlerdir. Rusya’da “dazlaklar” olarak adlandırılan aşırılık içeren grubun bir üyesinin ülkedeki tüm “siyahların” kovulmasını dile getiren söylemi kamuoyunun çok az dikkatini çekecekken, böyle bir söylemin Duma temsilcisi tarafından yapılması bir başka sorunu beraberinde getirecektir (Pain, 2007:903-904).

Bunun yanı sıra, yakın zamanda Rus kamuoyunda milliyetçiliğin gelişiminde, Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'nın doğu ve güney bölgelerini çevreleyen krizin kısmen fakat potansiyel olarak önemli bir etkisi olmuştur. Birçok kişi tarafından bu tür eylemlerin büyük oranda Rus kamuoyu tarafından destek gördüğü iddia edilmiştir. Gerçekten de Rusya kamuoyu yoklamaları Putin'in popülaritesinin Kırım ilhakı sonrasında yükseldiğini göstermiştir. Ne var ki, bu kamu desteği dalgasının geçici bir “bayrak etrafında toplanma” olgusu mu yoksa Rus kamuoyunda milliyetçiliğe ve yabancı düşmanlığına karşı organik, daha derin bir eğilim mi içerdiği açık değildir. Gerber’in yaptığı araştırma, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının, farklı bileşenleri ve tutarlı bir dünya görüşüne uymayan çok boyutlu düşünsel yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Milliyetçiliğin ve yabancı düşmanlığının bazı yönleri destekçilere sahiptir, ancak bu terimler altında geleneksel olarak bir araya getirilen çeşitli unsurların farklı –ve her durumda nispeten zayıf– sosyal tabanları vardır. Dahası, iktidar kurumlarına ve liderlerine destek ya da Amerika Birleşik Devletleri ve bir dizi iç meseleyle ilgili tutumlarla değişen ve tutarsız bir ilişki örüntüleri sergilenir. Verilerden ortaya çıkan ampirik tablonun karmaşıklığı, Putin'in Ukrayna'daki agresif politikalarına yönelik belirgin destek artışının Rus toplumundaki milliyetçi ve /veya yabancı düşmanlık görüşlerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusunda şüphe içeren bir zemin oluşturmaktadır (Gerber, 2014:113-115). Bunun yanı sıra Ukrayna ihtilafı Rus toplumunu sarsmış ve Rus Devletinin yerli yabancı düşmanlığı söylemini yumuşatmasına neden olmuştur. Rus devleti Ukrayna milliyetçiliğinin tehditlerini kendi iç politikasında mümkün olduğunca kullanmıştır. Kendi içinde teşvik edilen ve desteklenen Rus milliyetçiliğini ve yabancı düşmanlığını destekleyen ancak Ukrayna milliyetçiliğini kınayan bu belirgin paradoks, liderlerin sosyalist devleti inşa etmek için 'iyi milliyetçiliğin' faydalarını savundukları Sovyet geçmişine benzemektedir (Kingsbury, 2017:1).

Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapıdan Kaynaklı Yabancı Düşmanlığı

Günümüzde bireylerin ya da devletlerin sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlara ve olaylara bakış açısı ve değerlendirmeleri yabancı düşmanlığı konusuna yansımaları olmaktadır. Bu bağlamda A. Gorodzeisky, A. Glikman ve D. Maskileyson tarafından “The Nature Of Anti-Immigrant Sentiment In Post-Socialist Russia” adlı çalışmalarında ortaya koydukları ve Rusya'nın da katıldığı 2006 yılında gerçekleştirilen Avrupa Sosyal Anketinin (ESS) üçüncü kısmından elde edilen veriler⁶ ışığında, A. Gorodzeisky, A. Glikman ve D.

⁶ Veriler, Rus nüfusunun (15 yaş ve üstü) ulusal temsili bir örneğinden toplanmış ve - bireylerin demografik, ekonomik ve sosyal özelliklerine ek olarak - göçmenlere karşı tutumları yakalayan öğeleri içermektedir. Burada rapor edilen analiz, Rusya'da doğan

Maskileyson, bireylerin sosyal ekonomik durumları ile muhafazakâr görüşlerin ve ideolojiler gibi iki bireysel düzeyin yabancı karşıtı duyguları belirlemede ne şekilde etkili olduğuna dair birtakım öngörüler ortaya koymuşlardır. Bu analizde, yabancılara karşı duyarlılığın iki göstergede yansıtılarak incelendiği görülmektedir: 1) göçmenlerin Rus kültürel hayatı üzerindeki algılanan etkisi ve 2) göçmenlerin Rusya ekonomisi üzerindeki algılanan etkisi. Bu kapsamda elde edilen tanımlayıcı sonuçlar, yabancının ülkenin kültürel ve ekonomik yaşamları üzerindeki etkisine ilişkin olumsuz algıların Rus vatandaşları arasında oldukça yaygın olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, Ruslar kültürel alandaki yabancının etkisini ekonomik alandakinden biraz daha fazla olumsuz olarak görmüşlerdir: Rusların % 62,8'i göçmenlerin ülkenin kültürel hayatına zarar verdiğini bildirirken, % 58,6'sı göçün ülke ekonomisi için kötü olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca her ne kadar dini değerler, yabancı karşıtı duygulara odaklanan çalışmalarda muhafazakâr görüşlerin özellikle popüler bir göstergesi olmasa da bazı araştırmacılar⁷ dinin bu duyguları oluşturmadaki önemini vurgulamakta ve Komünizm sonrası ortamlarda dinin yeniden canlanmasının etnik gerilimlere ve hoşgörüsüzlüğe yol açabileceğini öne sürmüşlerdir (Gorodzeisky vd., 2015:120-121).

Gorodzeisky, A. Glikman ve D. Maskileyson tarafından yapılan analiz sonuçlarına bakıldığında ne kişisel gelirin ne de bir kişinin işgücü piyasasındaki konumunun yabancının Rusya kültürü üzerindeki etkisine ilişkin algılar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Katılımcıların yabancının kültür üzerindeki etkisi hakkındaki algılarını etkileyen sosyo-ekonomik durumun en temel göstergesinin eğitim olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, daha düşük geliri olan ve ekonomik şartları kötü olan Rusların, yüksek gelir grubundaki Ruslardan çok daha fazla bir oranda yabancının kültür üzerindeki olumsuz etkilerde bulunduğu dair düşüncede olacağı varsayımının pek de geçerli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan "*rekabet model*" –*the competition model*– yabancının ülkenin kültürel yaşamı ve ekonomisi üzerindeki olumsuz algılarına yansımaları açısından Rusya'daki yabancı karşıtı duyguları yetersiz bir şekilde açıklamaktadır (Gorodzeisky vd., 2015:122-123). Oysa yabancı düşmanlığını açıklamaya yönelik savunulan teorilerden *rekabet (veya "tehdit") –competition model– teorik modele* göre, sosyal olarak ve ekonomik açıdan savunmasız bireylerin göçmen karşıtı duyguları ifade etme olasılıkları daha yüksektir, çünkü dışsal gruplarla kıt sosyal ve ekonomik kaynaklar üzerinde daha fazla rekabet ve daha büyük bir potansiyel rekabet tehdidi ile karşı karşıyadırlar. Bu nedenle, işsiz olan çoğunluk grup üyelerinin göçmenlere karşı tam olarak çalışanlara göre olumsuz tutumları vardır. Benzer şekilde, daha az eğitilmiş insanlar ve düşük statüde, düşük ücretli mesleklerde çalışanların, yüksek eğitilmiş ve prestijli mesleklerde çalışanlardan daha fazla göçmen karşıtı duygularını ifade etme olasılıkları daha yüksektir (Gorodzeisky vd., 2015:115-116).

Ayrıca söz konusu çalışmada yabancının ülkenin kültürel yaşamı ve ekonomisi üzerindeki olumsuz algılarıyla ilişkili olarak, muhafazakâr görüşlerin de eğitimin yabancılara karşı tutumlar üzerindeki etkisine aracılık etmediği görülmektedir. Bunun yanı sıra yapılan sonuçlar gösteriyor ki, yabancının Rusya'daki kültürel yaşam üzerindeki etkisinin olumsuz algılarının, Doğu Ortodoks dine mensup olanlar arasında kendilerini herhangi bir dine ait görmeyenlere kıyasla daha bariz olduğudur. Buna karşılık Doğu Ortodoksluğu ve dini mezhebe mensup olmayanlar arasında, yabancının ekonomi üzerindeki etkilerinin algılanmasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur. Aynı zamanda, Rusya'daki Müslüman yerli halkın,

ve Rus vatandaşlığına sahip, yani çoğunluk grubunun üyelerine en az 18 yaşında olan katılımcılarla sınırlandırılmıştır (Gorodzeisky vd., 2015:119).

⁷ Bkz: Karpov, V., and E. Lisovskaya. 2007. "The Landscape of Interfaith Intolerance in Post-Atheist Russia." Nationalities Papers, 35(5): 881-94.

yabancıların kültürel ve ekonomik alanlar üzerindeki etkisini daha az olumsuz olarak algılama eğiliminde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte Ruslar arasında dindarlık düzeyi ne kadar yüksek olursa, yabancıların kültürel ve ekonomik alanlara etkisi konusunda olumsuz algıların düzeyi o kadar düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca kendisini “hiç dindar” olmadığını ifade eden ile “çok dindar” olarak tanımlayanlar arasında, yabancıların kültürel ve ekonomik alanlar üzerindeki etkilerinin algılanmasındaki farkın oldukça az olduğu görülmektedir. Genel olarak, yabancıların ekonomi üzerindeki etkisine ilişkin algıların, Rus toplumundaki farklı sosyal gruplarda ve sınıflarda yabancıların kültürel yaşam üzerindeki etkilerinin algılanmasından biraz daha farklı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, tüm bu sonuçların yorumlanmasında görülüyor ki, Rusya'daki yabancı karşıtı duyguların tahmin edilmesiyle ilgili olarak hem “rekabet” hem de “kültürel” modellerin son derece düşük açıklayıcı gücü ve etkinliği vardır. Bununla birlikte, veriler 2006'da olduğu gibi 2012'de de benzer şekilde Rus halkı, göçmenlerin kültürel alanda yarattıkları olumsuz etkilerin, ekonomik alanda verdikleri olumsuz etkilerden daha fazla olduğunu düşünmektedir (Gorodzeisky vd., 2015:123-125).

Gorodzeisky, A. Glikman ve D. Maskileyson tarafından, bireylerin sosyo-ekonomik durumlarının (rekabet modeli tarafından önerildiği gibi) ve /veya muhafazakâr görüşlerin ve ideolojilerin (kültürel model tarafından önerildiği gibi) Sovyet-sosyalist sonrası Rusya'daki göçmen karşıtı düşünceyle ne şekilde ilişkilendirileceğine dair sorgulamalarda bulunmuşlardır. Ortaya konulan bulgular Rusya'da yabancı karşıtı duyguların yaygın olduğunu ortaya koymuştur: Ankete katılanların yaklaşık üçte ikisi (neredeyse %60') göçmenlerin Rusya'nın kültürel ve ekonomik hayatı üzerindeki etkisini olumsuz olarak algılamaktadır. Beklendiği gibi, incelenen dönemde yeni bir ulusal kimlik arayışının önemi ışığında, yabancıların Rus toplumunun kültürel alanı üzerindeki etkisinin olumsuz algılanmasının, yabancıların Rus ekonomisi üzerindeki etkilerinin olumsuz algılanmasından biraz daha belirgin olduğudur. Ayrıca ‘rekabet modeli’nin Rus vatandaşlarının yabancı karşıtı tutumlarındaki değişiminin açıklamada yetersiz kaldığı görülmektedir. Sonuçlar, yabancı karşıtı düşüncenin neredeyse farklı siyasi partilerin taraftarları arasında değişmediğini göstermiştir. Başka bir deyişle, bu bağlamda politik yönelimin etkisi belirgin değildir. Aynı zamanda, oy kullanmayan Rusların iktidardaki merkez partiye oy verenlerden daha yüksek bir oranda yabancı karşıtı duyguları ifade etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu açıdan oy vermekten kaçınma ve yabancılara karşı yüksek düzeyde olumsuz tutum gibi politik davranışlar arasındaki ilişkinin daha fazla irdelenmesine gerek olduğu düşünülebilir (Gorodzeisky vd., 2015:127-128).

Yukarıda ifade edildiği üzere, göze çarpan bir diğer sonuç ise, teorik beklentilerin aksine kendilerini daha dindar olarak gören Rusların daha düşük düzeyde yabancı karşıtı olduklarını ifade etmiş olmalarıdır. Bununla birlikte, kültürel alanla ilgili yabancı karşıtı düşünce, kendilerini Doğu Ortodoks olarak tanımlayan insanlar arasında herhangi bir dini inançla özdeşleşmeyenlerden daha belirgindir. Bunun nedeni Warhola ve Lehning'e göre, sosyalist sonrası Rusya'daki Doğu Ortodoks kimliği, dini kimlikten ziyade kültürel kimlik belirtisi olup, 'Doğu Ortodoks'u teolojik bir anlama sahip olmadığıdır. Başka bir deyişle Doğu ‘Ortodoks’u ulusal kimlik ve kültür ile ilgili daha muhafazakâr görüşleri yansıtmaktadır. Bu yüzden kendilerini Doğu Ortodoks olarak tanımlayanların, yabancıların Rusya'nın kültürel yaşamını zayıflattığına inanma olasılıklarının bir nedeni olabilir. Buna karşılık, Müslüman Rusların genel olarak yabancı karşıtı duygularını ifade etme olasılıkları daha düşüktür (Gorodzeisky vd., 2015:128).

Öyle görünüyor ki, bir ülkede yabancı karşıtı duyguların artmasında geniş bir ulusal kimlik kriziyle, yani kolektif bir kimliğin ve ulusal dayanışmanın yeniden inşası süreçlerinin önemli olduğudur. Bununla birlikte,

Rusya'nın tarihsel süreci içerisinde, enternasyonalizmin ideolojisini ve ulusların barışçıl bir arada varoluşunu savunan Sovyet sistemi altında bile, Batı karşıtlığı ve anti-Semitizm tarafından somutlaşan milliyetçi ve yabancı düşmanlığı duyguları egemendi. SSCB'nin çöküşüyle birlikte, derin ekonomik sorunların eşlik ettiği ideolojik bir boşluk oluşmuştu; o tarihten itibaren milliyetçi görüşler yükselişte olup, yabancı düşmanlığı – özellikle göçmenlere karşı– SSCB'nin travmatik çöküşüne ve mevcut ekonomik zorluklara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yabancı düşmanlığı, 2009 yılında Rusya'da yaşam şartlarını olumsuz etkileyen ekonomik kriz sonrasında zirveye ulaşmıştır. Ekonomik kriz sonrası insanlarda ortaya çıkan güvensizlik, umutsuzluk ve hükümetlerin sosyal ve ekonomik vaatlerini yerine getirememesinden doğan hayal kırıklığı gibi duygular hükümete bir tepki olarak yönelim sergilemiştir. Bunun yanısıra, hükümetin sosyal ve ekonomik sorunları göz ardı etmeye yönelik kamuoyunu manipüle etmesiyle derinleşen hayal kırıklığı gibi benzer tepkiler 'yabancılara' karşı yönelmesine neden olmuştur. Büyük bir oranda medyayı kontrol altında tutan hükümetin medya aracılığıyla kendisine olan tepkileri özellikle göçmenlere yönlendirmesiyle birlikte göçmen karşıtlığı özelinde yabancı düşmanlığı karşıtlığının artmasına yol açmıştır. Özellikle kamuoyunun söz konusu bu karşıtlık duyguların, çoğunlukla Güney Kafkasya ve Orta Asya'nın Slav olmayan sakinlerine ve yerli göçmenlere, ayrıca iş ve daha iyi bir yaşam fırsatı arayışı amacıyla büyük Rus şehirlerine göç eden Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinden olanlara karşı yöneldiği görülmektedir. Bu bağlamda –dini inançları gereği sokaklarda hayvan kesimi nedeniyle ortaya çıkarttıkları görüntüden dolayı– Müslümanlar ile organize suçlara karıştıkları ve işgücü piyasasını bozdukları düşünülen özellikle Kafkasyalılar, Rus halkı tarafından kültürel olarak farklı algılandıkları görülmüştür. Örneğin Levada Center'ın geçmiş (2013) tarihli araştırmasına göre, 2013'ün sonlarında Rusların % 66'sı “Ruslar için Rusya” fikrini desteklerken; % 41'i “Kafkasya'yı beslemeyi bırak” sloganı % 71 (2011'de % 62) ile destek görmüştür. Ayrıca Rus halkının % 69'u bölgelerindeki göçmenlerin “aşırı” olduğunu düşünürken % 84'ü göçü azaltmak için Güney Kafkasya ve Orta Asya devletlerine yönelik vize uygulaması başlatmayı tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Aynı şekilde Rus vatandaşları, ülkeye yeni gelenlerin “suç oranlarını artırdığını” (% 78), “yerli Rusların işini ellerinden aldıklarını” (% 67) ve “Rus kültürünü yok ettiğini –tahrip ettiğini–” (% 46) düşünmüşlerdir. Rusların üçte biri (% 34) “ülkelerindeki birçok sorunun/talihsizliğin” nedeni olarak Rus olmayanları suçlama eğiliminde olmuştur. Aslında bu tür bir düşmanlık yaygın olarak yerli yabancı düşmanlığı şeklinde yaygınlık göstermiştir. Buna karşılık Mart 2014'te Kırım ve Sivastopol'un ilhak edilmesinden sonra ve Soçi'deki Kış Olimpiyatlarının etkisiyle, yıllardır Rusya'da hâkim olan milliyetçilik temelli yabancı düşmanlığı, Rus halkındaki imparatorluk duygusunun hızlı artışı ile arka planda kalmıştır. Ülkede ulusal gurur yükselişe geçmiş olup, ilhakin mimarı olarak kabul edilen Putin'e desteğin arttığı görülmüştür. Ne var ki, bu türden bir yabancı düşmanlığı aynı zamanda Rus ekonomisinin gereklilikleriyle bağdaşmamaktadır. Ayrıca Rusya devleti tarafından desteklenen Avrasya Birliği projesi ile de çelişmektedir. Özellikle de bu bölgede Rusya'nın, Sovyet sonrası Avrasya bölgesinin birleştirici bir ortağı olma çabalarına ve Bağımsız Devletler Topluluğu ile ekonomik ve sosyal bağları kendi sınırları içinde tutmak istemesine ters düşmektedir (Rogoza, 2014: 82-84).

Tüm bunlara karşılık Rusya'daki demografik ve ekonomik eğilimler, Rusya'ya yoğun göçmen akınına neden olmuştur; göçmenler ucuz işgücü kaynağıdır ve en düşük ücretli işlerde çalışırlar. Ayrıca Rusya'da yaşam standartları özellikle büyük şehirlerde gelişirken bunun yanısıra genç Rus nüfusunda azalma, yaşlı nüfusta ise artış görülmektedir (Rogoza, 2014:84). Bu yüzden eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkelerden gelen işçilerin çoğu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra doğan genç kuşağın üyelerinden oluşmuştur. Ancak bu kişiler Sovyet sisteminde eğitim görmemiş, Rusçayı çok iyi bilmeyen ve Rus kültürüne uzak olan kişilerden

oluşmaktaydı. Bu kişiler çoğunlukla kendi etnik bölgelerinde doğup büyümüşlerdi. Rus insanı ve toplumunu rahatsız eden nokta, bu gölgelerden gelenlerin yerel –etnik– Rus toplumu ile entegre olmamaları ve Rus nüfusundan ayrı yaşamalarıydı. İşte Rusya’da gerek kendilerini gerçek Rus olarak gören nüfus ile kendi etnik nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerden gelenler arasındaki kültürel farklılıklar nedeniyle gerekse göçmenlerin işgücü piyasası açısından potansiyel bir tehdit olarak gören bakış açısı ve tutumlar nedeniyle yabancı düşmanlığı yaygınlık göstermiştir. Ayrıca toplumun çoğunluğunu oluşturan Rusların atomize olmuş yapılarına karşı, göçmenlerin birçok konuda birbirlerine yardım edebilme ve topluluk içinde iş birliğine gidebilme potansiyellerine sahip olmaları, Rus nüfusun göçmen halk gruplarına karşı düşüncelerini ve tutumlarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Laryş ve Mareš, 2011:133).

Bu yüzden Rusya'da gerek ırksal şiddetin gerek yabancı düşmanlığının derin sosyo-ekonomik nedenleri vardır: ekonomik belirsizlik; eski eğitim sisteminin dağılması, hükümetin gençlik programlarına yeterince ilgi göstermemesi; işsizlik, siyasi yönetim kademelerine güven eksikliği; Rusya'nın büyük şehirlerinde yaşamının psikolojik rahatsızlığı; ailelerdeki yoksulluk, alkolizm, hayal kırıklığı ve şiddet gibi kötü koşullar bunlardan en önemlileridir. Bütün bunlar özellikle genç nüfusta psikolojik strese yol açmakta ve bu genç nüfus, kendi yaşadıkları bu sorunların ve durumların sorumlusu olarak algıladıkları insanlara karşı şiddet ya da nefret etme yoluyla kendi sorunlarını çözmeye çalışmaya yönelebilmektedirler. Tüm bu sosyal ve ekonomik açıdan yaşanan sorunlar yabancı olarak tanımlanan insanlarla ya da gruplarla ilişkilendirilmeye çalışılır. Ayrıca Sovyet sonrası Rusya'da gençler için cazip gelecek bir fikrin ve idealin olmaması da önemli bir faktördür. Sovyet tarzı enternasyonalizm tamamen gözden düşmüş, nitekim Komünist Parti'nin sempatanları ve üyeleri (KPRF, Kommunisticheskaya Partiya) tarafından bile ciddiye alınmamaya başlanmıştır. Batı'da yaygınlık gösteren hoşgörü ve çok kültürlülük fikirleri Rusya’da tam olarak olumlu bir karşılık bulamamıştır: nüfusun bir kısmı onu açıkça reddederken, diğerleri sadece resmi düzeyde bir kabul etme eğilimindedir. Uluslararası dostluğa yönelik soyut çağrılar duygusal açıdan çok da kabul görmemiştir. Davranışları ile 'yerli halktan' farklı olan ve Rus halkın etnik yapısıyla uyumlu olmayan “yabancılar”ın kabul edilmemesi eğilimi ağır basmıştır. Bu durum ülkedeki toplumsal eşitsizlik veya yükselen suç oranları gibi toplumdaki tüm sorunların “yabancılar” olarak atfedilen kişilerle ilişkisi olduğunu düşündürmektedir. Anti-Semitizmin yerini yeni, daha güncel korkular ve nefretlere bırakır: 'Kafkasyalılara', 'Orta Asya'dan gelenlere' ve genellikle Rus olarak kabul görmeyen herkese karşı nefret ve yabancı düşmanlığına dönüşebilmektedir (Laryş ve Mareš, 2011:133-134).

Politik Nedenlerden Kaynaklı Yabancı Düşmanlığı

Geçmişten günümüze Rusya’da yabancı düşmanlığı üzerine yapılan açıklamaların geçmişten miras alınan devlet geleneği ile ilgili olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak, Rus İmparatorluğu birçok farklı özellikte yapıları içinde barındıran bir devlet yapısından oluşmaktaydı. Bu açıdan Rus imparatorluğu çok sayıda etnik ve dini grubu içeriyordu. Bolşevik Devrimi Rus İmparatorluğu'nun yapısını değiştirdikten sonra, yeni siyasal iktidarın görevlerinden biri de, çok sayıda etnik gruptan oluşan bir devletin inşasının yürütülmesi olmuştur. Sovyet seçkinleri çokuluslu devlet yapısında hoşgörüyü desteklemede belirleyici bir rol oynamışlardı. SSCB çokulusluluk ve etnik çeşitliliğe dayalı bir sistem yarattı. Bireysel ve kurumsal düzeylerde, devlet etnik kökenler arası hoşgörüyü tanımlayarak destekledi. Devlet yapısı içerisinde bir yandan farklı etnik kökene sahip kişilerarası uyum teşvik edilirken diğer yandan farklı etnik ve bölgesel grupların birbirine karışmasını engellemek amacıyla hareket özgürlüklerinde kimi kısıtlamalara gidilmiştir. Bu uygulamalar, yabancı düşmanlığının yayılmasına karşı güçlü bir kurumsal açıdan önleyici tedbirler olmuştur. SSCB'nin çöküşü

üzerine, etnik farklılığa ve çeşitliğe dayalı federal yapıya destek de dâhil olmak üzere bu düşünceleri içeren devlet ideolojisi de ortadan kalkmış oldu. Yeni Rus devleti, farklı özellikteki grupların gerek Rusya içinde gerek dışarıdan kolayca ve daha fazla dolaşım imkânı yarattı. Devletin yabancı düşmanlığının engellenmesi yönündeki zoraki tutumunun eksikliği ve farklı özelliklere sahip halkların hızla birbirine karışması ile birlikte Rusya'nın farklı bölgelerinden ve Rusya dışından gelen göçmenlere ve gruplara karşı tutumlar değişmeye başlamıştır (Kingsbury, 2017:2).

Bu konuda ayrıca otoriter liderler tarafından genellikle kendi siyasi konumunu güçlendirmek, popüleritesini ya da kamuoyu desteğini arttırmak amacıyla somut olmayan ve abartılı bir şekilde yapay düşman üretilmekte ve bu bağlamda sık sık Batı karşıtı popülist söylemler kullanılabilir. Bu açıdan aynı söylemsel çerçeve kullanılarak, göçmenler 'öteki'nin bir biçimi olarak özellikle de göçmenler suç ve terörizm gibi eylemlerin kaynağı olarak şeytanlaştırılarak düşman olarak tasvir edilmektedir. Rus siyasi rejimi tarafından göçmenlerin yarattığı tehditler üzerinden yabancı düşmanlığı siyasi –politik– bir araç olarak kullanılmaktadır. Büyük ölçüde abartılı bir tehdit olarak ortaya konulan yabancı düşmanlığı, otoriter rejimler tarafından yurttaşların dikkatini yolsuzluk, demokratik hak ve özgürlüklerin eksikliği ve ekonomik sorunlar gibi ülke içi sosyal ve ekonomik sorunlardan saptırmak için kullanılan, Batı tehdidine benzer bir politik süreçte kullanılan bir araçtır. Yabancı düşmanlığı, toplumun bu tür sorunlar üzerinde düşünmesini engellemek ve toplumsal eylemlerin önüne geçmek amacıyla siyasal iktidarların –rejimlerin– meşruiyetini korumak için kullanılmaktadır (Kingsbury, 2017:3).

Bazen ülkeler kendi içinde yaşadığı sosyal, kültürel ya da ekonomik sorunların üzerini geçici olarak kapatmak veya kamuoyunun dikkatini bu konuların uzağına yönlendirme eğilimi içerisine girdiklerine şahit oluyoruz. Rusya'daki yabancı düşmanlığı, yolsuzluk, demokratik özgürlüklerin bozulması ve ekonomik durgunluk gibi hayati öneme sahip toplumsal sorunlar karşısında halkın dikkatini başka yere çekmek için rejim tarafından yapay olarak teşvik edilmiştir (Kingsbury, 2017:1).

Ayrıca Rusya'da milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı hem devlette hem de toplumda birtakım görünümlere sahiptir. Devlet, medya ve ayrımcı politikalar yoluyla milliyetçi tutumları ve düşünceleri sürekli olarak güçlendirmiştir. Yabancı düşmanlığının yaygın kurumsal ve toplumsal tezahürleri, kısıtlayıcı göç politikalarını hem talep etmek hem de haklı göstermek için birlikte kullanılmaktadır (Schenk, 2010:102). 1990'ların ikinci yarısından bu yana, 'Rus kimliği' halkı birleştiren ve seçkinlerin siyasi meşruiyete erişmesine izin veren bir tür yabancı düşmanlığı etrafında birleşmiştir. Kurumsal olarak, mevcut milliyetçi iklim, devlet kontrolündeki medya ve hükümet politikası tarafından sürekli olarak güçlendirilmektedir. Rusya'da devlet kontrolündeki medya, milliyetçi ideoloji bağlamında hükümetin bir sözcüsü konumundadır. Siyasi iradenin güdümünde olan medya hem siyasal iktidarın başındakiler ya da siyasal iktidara yön vermeye çalışanlar –seçkinler– için politik açıklamaları ifade etmek için bir tartışma alanı hem de genel olarak göçmen karşıtı söylemlerin kolayca dile getirildiği bir alan olmuştur. Medya tarafından göç süreçleri ve göçmen nüfusu genellikle güvenlik açısından ele alınarak, göçmenleri ayırt edici bir faktör olarak etnik kökene odaklanmış, hukuk ve düzene yönelik tehditler ve Rus vatandaşlarının ekonomik refahı vurgulamaları üzerinden göçmenlik korkusu teşvik edilmiştir (Schenk, 2010:109-110).

Rusya'da yabancı düşmanlığı, 1990'larda özellikle Çeçen karşıtlığı olarak başlamakla birlikte, Çeçenleri diğer Kafkasyalılarla –hem Rusya'da hem de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan eyaletlerinde– birlikte Orta Asyalılar, Çinliler ve Afrikalıları içeren ve genel olarak "siyahlar" olarak adlandırılan genel bir "düşman" kategorisiyle toplayan homojenleştirilmiş bir yabancı düşmanlığına dönüşmüştür. Kimi Rus yetkililer

kısıtlayıcı göç politikalarını haklı çıkarmak amacıyla genellikle güvenlik dilini kullanarak, etnik azınlıklar genellikle suçlular, teröristler veya Rus toplumuna yönelik tehditler taşıyan kişiler olarak gösterilmiştir. Nitekim eski Moskova belediye başkanı Yuri Luzhkov, göçmenlik ile suç oranı artışı arasında ilişkiyi savunarak göçmenlere yönelik sınırlandırmaya gidilmesi gerekliliği vurgusunu yapmıştır. Ayrıca Luzhkov, Moskova'daki suçların yüzde 36-50'sinin göçmenler tarafından gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ne var ki, bu tür söylemlerin herhangi sağlıklı bir değerlendirme yapılmaksızın veya analiz yapılmadan medya aracılığıyla kamuya iletilmesi, suçluluğun retoriğine daha yüksek bir otorite sağlamasına yol açıcı etkisi kaçınılmazdır. Aynı şekilde Itogi'nin 6 Temmuz 2009 sayısında Birinci Savcı Vekili Alexander Bastykin, göçmenleri yasadışı işletmelerle, belgelerle ve organize suçlarla ilişkilendiren uzun bir makale kaleme almış ve burada Rusya'daki her üç suçun yasadışı göçmenler tarafından işlendiğini dile getirmiştir. Ne var ki, İçişleri Bakanlığı'ndan (MVD) elde edilen veriler, 2003-2009 yılları arasında yabancılar tarafından işlenen suçların toplam suçların yüzde 2,7-3,6'sını oluşturduğunu göstermektedir. Rusya'da yabancı düşmanlığı, medyadaki milliyetçi söylemin yanı sıra, hükümet politikalarının ve uygulamalarının bir uzantısı olarak kurumsal düzeyde etnik profileme ve özellikle Kafkasya kökenli kişilere yönelik kolluk kuvvetleri aracılığıyla gerçekleşen kimi ayrımcı faaliyetleriyle tutarlı bir şekilde yansımaları olmuştur (Schenk, 2010:109-111).

SONUÇ

Yabancı düşmanlığı sadece –komşuluk ilişkisi kurmama, iş vermeme gibi– eylemsel alanda değil aynı zaman her bir kişinin diğer kişilerle, birtakım sosyal ve kültürel gruplarla olan ilişkilerinde ve devletin kişilerle ya da gruplarla olan ilişkilerinde düşünsel alanda bir fikir olarak da karşımıza çıkan bir insan hakları ihlâlidir. “Yabancı”, “öteki” olarak kabul edilen ve görülen kişi ve gruplara yapılan ayrımcılığın bir şekli olan yabancı düşmanlığı, kişilerin insana özgü –barınma, güvenlik gibi– olanaklarını ortadan kaldırabildiği gibi büyük bir oranda sınırlandırılma sonucuyla da karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle yabancı düşmanlığı sadece davranışsal, tutumsal bir eğilim değildir. İnsan haklarına ters düşen yabancı düşmanlığı fikir ve eylemlerinin düşünsel arka planında ülkelerin sosyal, demografik, ekonomik ve benzer nedenler olmakla birlikte, böyle bir fikrin ve eylemin temelinde asıl önemli olan şeyin her bir kişinin düşünsel etkinliğiyle yani insana, olaylara, olgulara ya da insanla ilgili durumlara bakış açısıyla ilgilidir. Bu yüzden dolayı kişi düzeyinde her bir kişinin kendi çıkarlarına aykırı olsa da veya kişiler birtakım korku ve endişeler altında kalsalar da, yabancı olarak görülen belirli kişileri ya da grupları sosyal ve ekonomik sorunların günah keçisi olarak görüp görmeme ya da bu kişilere ayrımcılık yapıp yapmama, aşağılayıcı bazı söylemlerde bulunup bulunmama gibi durumlar her bir kişinin kendi özgür iradesine ve düşünsel yetisine bağlıdır.

Ne var ki, böyle bir düşünsel yeti, yani kişinin olayları, durumları ve insan denilen varlığı birtakım algı tekniklerine yenik düşmeden, birtakım hazır değer yargılardan –siyasal ideolojilerden, önyargılardan– bağımsız olarak düşünüp taşınarak değerlendirme yapabilmesi pek kolay gözüküyor. Bu açıdan makale içerisinde de ifade edildiği üzere, öznel olarak ele aldığımız Rusya örneğinde de görüldüğü gibi çeşitli etnik, dini, kültürel ya da politik düşünüşün ve bakış açısının ulusal ya da bölgesel düzeyde ayrı ayrı yabancı düşmanlığı üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkileri olmuştur. Literatürde geçmişten günümüze yapılan birtakım anket çalışmaları bağlamında görüldüğü üzere, Sovyet sonrası Rusya'da yabancı düşmanlığının özellikle yeni bir Rus ulus kimliği inşası sürecinde arttığı görülmektedir. Buna karşılık yabancı düşmanlığı üzerine yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere, ulusal kimliğin gücü ile yabancı düşmanlığı arasındaki belirli gruplara olan ilişkinin karmaşık olduğunu görülmektedir. Ancak Sovyet sonrası dönemde sosyal, ekonomik ve politik alandaki ani ve hızlı dönüşümün Rus halkında bir travma etkisi yarattığı ve gerek bunun

etkisi gerek politik düzeyde yabancı düşmanlığının kimi sosyal ve özellikle ekonomik sorunlar karşısında dikkat dağıtma tekniği olarak bir araç olarak kullanılması gibi nedenlerden dolayı yabancı düşmanlığı eğilimlerinin bazı dönemlerde yükselişe geçtiği görülmektedir. Ayrıca Rusya’da yabancı düşmanlığının geçmişten günümüze daha çok kültürel düzeyde bir ayrımcılık şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

BOEHNKE, Klaus., HAGAN, John., HEFLER, Gerd (1998). On the Development of Xenophobia in Germany: The Adolescent Years, *Journal of Social Issues*, Vol. 54, No. 3, 1998, pp. 585-602, https://www.researchgate.net/publication/229527803_On_the_Development_of_Xenophobia_in_Germany_The_Adolescent_Years, (15.04.2020).

CRUSH, Jonathan., RAMACHANDRAN, Sujata (2009). “Xenophobia, International Migration and Human Development”, United Nations Development Programme Human Development Reports Research Paper: 47, <http://hdr.undp.org/en/content/xenophobia-international-migration-and-human-development>, (15.04.2020).

GERBER THEODORE P. (2014) Beyond Putin? Nationalism and Xenophobia in Russian Public Opinion, *The Washington Quarterly*, 37:3, 113-134, <http://www.tandfonline.com/loi/rwaq20>, (18.04.2020).

GORODZEİSKY, A., GLIKMAN, A., & MASKILEYSON, D. (2015). “The Nature Of Anti-Immigrant Sentiment In Post-Socialist Russia”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 31, No:2, 115-135. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1060586X.2014.918452>, (20.04.2020).

HERRERA, Yoshiko M (2011). “National Identity and Xenophobia in Russia: Opportunities for Regional Analysis”, www.semanticscholar.org/paper/National-Identity-and-Xenophobia-in-Russia, (06.05.2020).

HERRERA, Yoshiko., KRAUS BUTKOVICH NICOLE M. (2012). “Pride versus Prejudice: Xenophobia and National Identity in Russia”, <https://sites.lsa.umich.edu/> (03.05.2020).

KASIANENKO, Nataliia (2018). Nationalism and Issue Saliency: A Mixed-Method Analysis of Eastern Europe and Russia, USA: University of Nevada, Reno, Doctoral thesis, https://scholarworks.unr.edu/bitstream/handle/11714/3384/Kasianenko_unr_0139D_12547.pdf (20.04.2020).

KINGSBURY, Marina A (2017). “Beyond Attitudes: Russian Xenophobia as a Political Legitimation, Tool”, <https://www.e-ir.info/beyond-attitudes-russian-xenophobia-as-political-legitimation-tool/> (05.04.2020).

KIM, H. David., SUNDSTROM, R. Ronald (2014). “Xenophobia and Racism”, *Critical Philosophy of Race*, Volume 2, Issue 1, pp.20-45, <https://www.jstor.org/stable/10.5325/critphilrace.2.1.issue-1>, (20.04.2020).

KUÇURADI, İoanna (2007a). *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumları Yayınları.

KUÇURADI, İoanna (2007b). “İnsan Hakları: Kavramı ve Çeşitleri”. *İnsan Hakları (Konferans, Panel ve Sempozyumlar)*. Ankara: Ankara Barosu İnsan Hakları Merkezi Yayınları. 2. Baskı. s. 27-45.

KUÇURADI, İoanna (2013). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

LARUELLE, Marlène (2009). *In the Name of the Nation: Nationalism and Politics in Contemporary Russia*, New York: Palgrave Macmillan, <https://www.palgrave.com/gp/book/9781349381173>, (22.04.2020).

- LARYŠ Martin & MAREŠ Miroslav (2011) "Right-Wing Extremist Violence in the Russian Federation", *Europe-Asia Studies*, 63:1, pp.129-154, <http://www.tandfonline.com/loi/ceas20>, (22.04.2020).
- MATZA, David. (1961). *Subterranean Traditions of Youth*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 338(1), 102–118.
- MUKOMEL, Vladimir (2015). "Xenophobia as a Basis of Solidarity", *Russian Social Science Review*, Taylor & Francis Group, vol: 56, no: 4, pp. 37–51, https://www.researchgate.net/publication/282423358_Xenophobia_as_a_Basis_of_Solidarity, (23.04.2020).
- PAIN Emil A. (2007) "Xenophobia and Ethnopolitical Extremism in Post-Soviet Russia: Dynamics and Growth Factors", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 35:5, 895-911, <http://www.tandfonline.com/loi/cnap20>, (20.04.2020).
- ROGOŽA *Jadwiga* (2014). "Russian Nationalism: Between Imperialism and Xenophobia", *European View* 13, Published online: Wilfried Martens Centre for European Studies, pp. 79–87, <https://link.springer.com/article/10.1007/s12290-014-0295-5>, (23.04.2020).
- RYDGREN, Jens (2004). "The Logic of Xenophobia", *Rationality and Society*, Sage Publications, Vol. 16(2): 123–148. www.sagepublications.com. (18.04.2020).
- SCHENK, Caress (2010). "Open Borders, Closed Minds Russia's Changing Migration Policies: Liberalization or Xenophobia?" *World Affairs Institute*, <https://www.researchgate.net/>, (10.05.2020).
- SNELL, K. D. M (2003). "The Culture of Local Xenophobia", *Social History* Vol. 28 No:1, pp.1-30, <https://www.jstor.org/stable/4286943?seq=1>, (12.05.2020).
- UMLAND, Andreas (2007). "Alexander Dugin, the Issue of Post-Soviet Fascism, and Russian Political Discourse Today", *Russian Analytical Digest*, <https://css.ethz.ch/> (10.05.2020).
- YAKUSHKO, Oksana (2009). "Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants", <http://tcp.sagepub.com/cgi/content/abstract/37/1/36>. Published in *The Counseling Psychologist* 37:1, pp. 36-66, (01.05.2020).

AŞIRI YOKSULLUĞA SON VERİLMESİ İÇİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN GEREKLİLİĞİ VE ENFORMEL GRUPLARIN KONUMU

Ercan TAŞKIN

ercan.taskin@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8499-1013

Özden Sevgi AKINCI

osevgiakinci@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9250-4446

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 17.04. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 20.06.2020

ERADICATION OF EXTREME POVERTY REQUIRES STRUCTURAL TRANSFORMATION, POSITION OF THE INFORMAL GROUPS

ÖZ

2007-2009 küresel krizinin ardından yoksulluğun giderek derinleşmesi nedeniyle G7'nin kararları daha çok sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda G7'nin G20'ye genişletilmesi ve işlevselliği beklentiyi karşılamaktan uzak kalmıştır. Neoliberal politikalar daha çok sorgulanmakta, ABD'ye ve dolara azalan güven yeni bir düzen arayışına ivme kazandırmaktadır. Yazında, yakın zamanda bu konuda yapılan çalışmalarda kayda değer bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler çerçevesinde gelir eşitsizliğinin giderilmesi ve aşırı yoksulluğun giderilmesi açısından bu tür çalışmaların artmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir. Çalışma, eşitsizliklerin azaltılması ve aşırı yoksulluğa son verilmesi adına neoliberal ekonomi yöntemleriyle yürütülen çalışmaların yetersizliğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Son dönemde çeşitli bölgelerde farklı adlarla isimlendirilen ülke gruplarının, küresel ekonominin gidişatını etkiledikleri görülmektedir. Farklı enformel grupların da karar mekanizmalarına katılımıyla gerçekleştirilebilecek yapısal dönüşüme olan gereksinimin eleştirel analizini içeren bu çalışmanın sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ve refah ekonomisine katkıda bulunması beklenmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda ulaşılan sonuçlar şöyledir: Günümüzde neoliberal yaklaşıma dayalı olarak uygulanmakta olan ekonomik düzen sürdürülebilir olmamakla birlikte oldukça kırılığandır. Aşırı yoksulluğa son verilmesi, yoksulluğun yeniden tanımlanarak yepyeni bir bakış açısıyla alınacak önlemlerle olanaklı olabilir. Ayrıca, ne kadar iyi tasarlanmış ve yürütülmüş olmalarına bakılmadan yapısal uyum düzenlemelerinin bir kenara bırakılması gerekmektedir. Yepyeni bir bakış açısıyla gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş tüm ülkelerin ortak katılımıyla gerçekleştirilecek yapısal bir dönüşüm çabasına girilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Yoksulluk, Neoliberal Politikalar, Enformel Gruplar, Küresel İşbirliği.

ABSTRACT

Following the global crisis of 2007-2009 and since extreme poverty deepened as one of its outcome, decisions of the G7 began to be criticized more openly. Subsequent extension of the G7 to G20 and its functionality was contrary to expectations. Neoliberal policies are more seriously under question, distrust towards United States and dollar, building momentum to the investigation of a new order. Recently, it is observed that, a growing body of academic research streaming into the literature accordingly. Increasing research on the theme would be considered beneficial in eradication of extreme poverty and elimination of inequalities in least developed and developing countries. In this study, it is expected to establish that, struggles putting into action via neoliberal policies in order to eliminate inequalities and eradicate extreme poverty are far to be efficient. Recently, it appears that a group of countries, which are grouped under different names in various regions, affect the course of the global economy. Participation of various informal groups into the decision-making processes and possible discussions of a structural transformation required. The aim of the present paper is to contribute for the economic development and the welfare economy. Considering the findings of the study, it is concluded that, the economic order dominated by neoliberal policies is fragile and unsustainable. Ending extreme poverty demands more than structural adjustments no matter how competently envisioned and implemented these maybe. It requires leap forward with a new perspective in favor of a struggle for structural transformation with the participation of the least developed and developing countries into its decision process.

Jel Codes: E50, D63, I32

Keywords: Extreme Poverty, Neoliberal Policies, Informal Groups, Global Collaboration.

GİRİŞ

18. ve 19. yüzyıllardaki İngiltere, tüm dünyaya yayılmış sömürgeleriyle bir dünya imparatorluğuydu. Tartışmasız en büyük ekonomik ve askeri güçtü. 20. Yüzyıla girildiğinde ise ne kadar farklı bir tablo vardı. İkinci Dünya Savaşının bitimiyle birlikte en büyük ve en güçlü ekonomi Amerika Birleşik Devletleri (ABD), ikinci ekonomi ise İngiltere olmuştur. Bu iki ülke henüz savaş sona ermeden yeni küresel ekonomik mimarinin temellerini oluşturmaya koyulmuş ve savaşın hemen ardından Bretton Woods (BW) Konferansı ile birlikte 1970'lerin başına kadar Keynesgil yaklaşımı temel alan işleyişle çalışan sistemi kurmuş ve günümüzün neoliberal politikalarının benimsenmesine giden yolu hazırlamıştır.

1947'ten 1990'lara kadar, ABD ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında yaşanmış olan soğuk savaş dönemi dışında genel anlamda tek kutuplu bir görünüm mevcuttu. Sonrasında Avrupa Birliğinin etkinliğinin ivme kazandığı ve Çin'in başını çektiği bir grup gelişmekte olan ülkenin (GOÜ) etki alanını genişletmesiyle birlikte bu görünüm çok kutupluluğa doğru evrim geçirmeye başlamıştır. Günümüzde yerküremizin çok kutuplu bir dönem yaşamakta olduğuna yönelik vurgulamalar genel olarak yazında geniş yer tutmaktadır. Bretton Woods Düzeninin, geride kalan yaklaşık 70 yıl boyunca bir yandan çağdaş finansal mimariyi oluştururken, diğer yandan da ABD'nin küresel egemenliğini körüklediği kabul edilebilir. Neoliberal yaklaşım düzeninin, yan etki göstererek başta Çin olmak üzere bugünkü GOÜ'nin de ekonomik güç elde etmelerine, etki alanlarını artırmalarına ve hammadde kullanımında ve dünya ticaretinde önemli pay sahipleri olmalarına hizmet ettiği de yadsınmaz. Öte yandan, uluslararası para sistemindeki istikrarsızlığın, birbirini izleyen küresel ekonomik krizlerin ve GOÜ'nin kat ettiği aşamanın, Bretton Woods düzeninin güncel ekonomik sorunlara cevap vermede oldukça yetersiz kaldığını artan biçimde ortaya çıkardığı görülmektedir.

Çin'in başta Asya ve Afrika'da giderek genişleyen konumu, 2015 yılı itibarıyla küresel PPP-GDP¹ payında ve küresel ticaret hacminde ABD'yi geride bıraktığı, kendi öncülüğünde kurulan BRICS bankasına ABD'nin en yakın müttefiklerinin dahi güçlü desteğini verdiği böyle bir süreç için, yakın gelecekte ABD'nin duraklama dönemi tanımlaması yapılabilir.

Son dönemde çeşitli bölgelerde farklı adlarla isimlendirilen ülke gruplarının, küresel ekonominin gidişatını etkiledikleri görülmektedir. Bu gruplardan siyasal ve ekonomik bağlamda en çok göze çarpan Avrupa Birliğidir. Öte yandan, son dönemde ekonomileri büyük bir hızla büyümekte, yabancı yatırımların çoğunu çekebilmekte ve küresel ekonomiye etki edebilme gücünü giderek artırmakta olan uluslar, çeşitli şekillerde gruplandırılmaya (BRICS; CIVETS, N-11; EAGLEs; MINT; SAMI; 3G; MIST)² başlanmıştır. Bu gruplar arasında da daha etkin olanlar E7 ülkeleridir. Bu nedenle E7 ülkeleri hangi enformel grup içerisinde yer alırlarsa alsınlar, olası bir yapısal dönüşüm çabasına verebilecekleri katkı ve etki bakımından yakından izlenmektedir.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde aşırı yoksulluğa son verilmesine yönelik çalışmalarda da başat konumda olan uluslararası finansal kurumların çabalarının, ana akım ekonomik düzeninin egemen olduğu

¹ PPP-GDP: Satın alma gücü paritesine göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (Gross Domestic Product in terms of purchasing power exchange rates)

² BRICS: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika. CIVETS: Kolombiya, Endonezya, Vietnam, Mısır, Türkiye. N-11: Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye, Vietnam. EAGLEs: Çin, Hindistan, Brezilya, Endonezya, Güney Kore, Rusya, Meksika, Mısır, Tayvan, Türkiye. MINT: Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye. SAMI: Suudi Arabistan, Türkiye, Malezya, Endonezya. 3G – Bangladeş, Çin, Mısır, Hindistan, Endonezya, Irak, Moğolistan, Nijerya, Filipinler, Sri Lanka, Vietnam. MIST: Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye.

mevcut yapıda yetersiz görüldüğü anlaşılmaktadır. Dahası, gelir eşitsizliği geri döndürülemez biçimde artmakta ve kendi ekseninde aşırı yoksulluğun artmasını da palazlandırmaktadır.

Böylece bu çalışmada doğrulanmaya çalışılan hipotezler üç unsurdan oluşmaktadır. İlk olarak uluslararası finansal kurumların makro düzeyde aldığı bazı kararlar çoğunlukla az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde egemen olan aşırı yoksulluğun azaltılması için yeterli olmamaktadır. İkincisi, Gelişmekte Olan Yedi'nin (E7) yükselişi, küresel GDP'de %60 payı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomide daha çok söz sahibi olabilmelerine yararlı olabilecek ve böylelikle makro ekonomik kararları etkileyebileceklerdir. Üçüncüsü ise, ekonomik krizler yoksulluğu önemli ölçüde artırmıştır, bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin süre giden küresel ekonomide daha çok söz sahibi olmaları, olası bir yapısal dönüşüme katkıda bulunmaları gelir eşitsizliklerinin ve yoksulluğun giderilmesi yönünde olumlu etki ve güçlü katkı sağlayacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmuştur. 'Neoliberal Politikalar ve Aşırı Yoksulluk' başlığı altındaki birinci bölümde, yoksulluğun kaynağının neler olabileceğine kısaca değinildikten sonra, çağdaş küresel ekonomik kuruluşlara, ABD'ye ve dolayısıyla dolara azalan güven irdelenmiş, ardından küresel sorunların çözüm arayışında G7'den G20'ye genişleme süreci araştırılmıştır. Aşırı yoksulluğun azaltılmasında günümüz başat aktörlerinin ve neoliberal politikaların konumu incelenmiştir. 'Yapısal Dönüşüm Bağlamında Gelişmekte Olan Yedi'nin Konumu' adlı ikinci bölüm ise, E7'nin yükselişinin belirgin ayrıntılarına odaklanmış ve E7'nin yapısal dönüşüm için olabilecek etkileri araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölüm, çalışma sonucunda elde edilen bulgular ışığında varılan anlayışları içermektedir.

NEOLİBERAL POLİTİKALAR VE AŞIRI YOKSULLUK

“Dünyanın, yoksulluğa son verilmesi bağlamında kaynak yoksunluğu bulunmamaktadır, yalnızca doğru önceliklerden yoksundur” (F&D, 2018: 14).

Juan Somavía, 1999

Uluslararası İşçi Örgütü Eski Genel Başkanı

Somavía'nın 1999'da vurguladığı gibi, günümüzde hem insan kaynağı hem de maddi kaynak bağlamında dünya hiç olmadığı kadar güçlü durumdadır. Sorunların çözümü için doğru öncelikleri anlamaya çabalamaktan başka çıkar yol görünmemektedir. Aşırı yoksulluğa son verilmesinde mevcut düzende yapılacak düzenlemeler yeterli olmadığı bir zamana girilmişse, yapısal dönüşümün koşullarını oluşturabilecek uygun yaklaşımlar sergilenmesi gerekmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde yoksulluğun kaynağının neler olabileceğine kısaca değinildikten sonra, küresel sorunların çözüm arayışında G7'den G20'ye genişleme süreci araştırılmış, ardından çağdaş küresel ekonomik kuruluşlara, ABD'ye ve dolayısıyla dolara azalan güven irdelenmiştir. Aşırı yoksulluğun azaltılmasında günümüz başat aktörlerinin ve neoliberal politikaların konumu incelenmiştir.

Yoksulluğun tanımı ve kapsamı

Yoksulluğun tanımı ve kapsamı konusunda yeterli bir uzlaşma yoktur ve yazında çeşitli yönleriyle tartışılmaktadır. Rodrik'e göre, yoksulluğun temelinde yatan neden düşük üretkenliktir. Yoksul kimseler, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçları bir tarafa çabalarını yalnızca evlerine ve kendilerine yetebilecek gıdayı sağlayabilmeye odaklayabilmektedir. Çok çeşitli etkenler düşük üretkenliğe neden olabilmektedir. Bu

etkenlerden biri üreticilerin kredi alabilme yoksunluğudur. Böylelikle gelirlerinde artışı sağlayamayıp yeni yatırım için kaynak oluşturmamaktadırlar. Diğer etkenler de iş fırsatı, bilgi, beceri yoksunluğu, iyi ve yeni teknolojiye erişme kısıtlılığı veya yeni teknoloji ile donanımların edinilmesini sınırlayan pazar darlığı olarak gösterilmektedir. Bir başka önemli etken de devletin kayırdığı ayrıcalıklı ve sömürücü grubun, kendi güçlerine gözdağı verebileceği kaygısıyla, ekonomik olanakları artıracak herhangi bir yeniliğe engel olmalarıdır (Rodrik, 2011: 137).

Hendriks'e göre yoksulluk yalnızca bir olgu veya bir koşul değildir, bunların da ötesinde, finansal varlıkların yokluğu, mal-mülk edinme olanağının yokluğu ve bireyin kendi toplumunda söz sahibi olma yoksunluğunun bir karışımıdır (Hendriks, 2019: 24).

Yoksunluğun yaygın olduğu yerlerde, gelir dağılımının tüm hane halkları benzer yoksulluk aşamalarıyla karşı karşıyadırlar. Yoksulluk kıstasları veya yoksulluğa uygunluk ölçütleri, refah dağılımındaki süreklilikle keskin ve hatta oldukça gelişigüzel olarak zıtlık gösterebilmektedir. Örneğin, bazı orta gelir grubu ülkelerinde, günde \$6'la veya yoksulluk sınırının hemen üstünde bir gelirle yaşayan insanların yoksulluk sınırının altına düşme olasılıkları yaklaşık %40'tır. Kimi zaman da yoksulluk dinamiktir, Afrika'da nüfusun üçte biri değişmez olarak yoksuldur, öte yandan bir başka üçte bir ise durağan olmayıp yoksulluk sınırının altına inmekte veya geri çıkmaktadır (World Bank, 2019, 108-109).

Genel olarak kabul edilen yoksulluk türleri ikiye ayrılmıştır. İlki göreceli yoksulluk, diğeri de mutlak yoksulluktur. Göreceli yoksulluk başlıca ihtiyaçlarını karşılayabilen, ama öz kaynaklarının yetersizliğinden toplumdaki genel gönenç düzeyinin altında kalmış ve sosyal olarak topluma dahil olmaları engellenmekte olan bireyleri kapsar. Mutlak yoksulluk hesaplanırken iki yöntemle başvurulmaktadır. Birincisi '*Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı*'dir. Bireyin hayatını sürdürebilmesine olanak sağlayabilecek en kısıtlı düzeyde gerekli olabilecek gıda, giyim, sağlık, barınma ve eğitim giderlerinin hesaplanmasıyla elde edilir. Bir diğer hesaplama yönetimi ise '*Minimum Gıda Sepeti*' hesabıdır. Kişi başına gereksinim duyulan günlük kalori ölçüsü taban alınmaktadır. 2400 kalori seviyesinin altında gıda alabilenler yoksul sınıfında değerlendirilmektedir (Yanar ve Şahbaz, 2013: 60). Birleşmiş Milletler ile bağlı kurumları bu konudaki çalışmaları göreceli yoksulluğu temel alarak yapmaktayken, Dünya Bankasının temel aldığı ve istatistik çalışmalarında kullandığı hesaplama çeşidi mutlak yoksulluk türündeki minimum gıda sepeti hesabıdır.

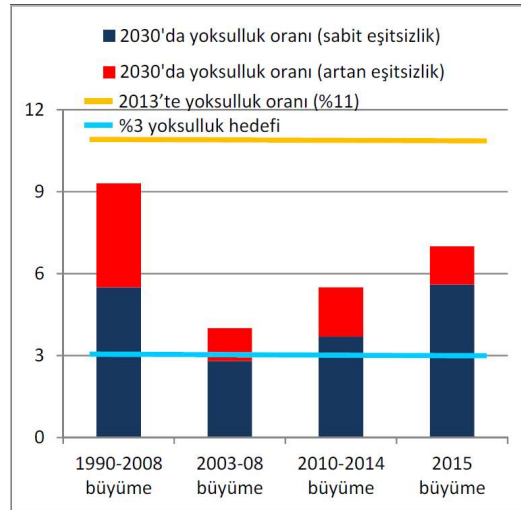
BW İkizleri, kuruldukları günden başlayarak planlarını yoksulluğun azaltılmasını da içerecek biçimde düzenlemiş ve süreç içerisinde bu yönde attıkları adımlar devamlı evrilmiştir. IMF, üye ulusların kısa vadeli mali sorunlarına çözüm getirmeği sürdürürken, yaşam standartlarında genel iyileştirmeyi ve yoksulluğun uzun vadede azaltılmasını da ekonomik büyümeye bağlı planlara bağlamıştır. Böylelikle yazında çok tartışılmakta olan yapısal programların yaşama geçirilmesine 1980'lerin başından itibaren ivme kazandırmıştır. Yapısal programlar özellikle merkezde hazırlanıp sahaya sürülmeleri, sahanın gerçeğini yansıtmaktan uzak olup esnek olmamaları açısından eleştirilmektedir. Latin Amerika ülkelerinin ekonomik yapılarında halen toparlanma olmaması ve borç bataklarında olmayı sürdürüyor olmaları genellikle IMF'nin planlarına bağlanmaktadır.

Dünya Bankasının da yaklaşımları ve yöntemleri benzer biçimde eleştirilmektedir. Son zamanlarda Dünya Bankası raporlarında belirgin bir yer kaplayan yoksulluğun azaltılmasında belirlediği 2030 hedefi şimdilerde yaklaşık %10 olarak hesaplanan dünya genelinde yoksulluk sınırı altında yaşayanların %3'e düşürülmesi yönündedir. Yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus 1960 yılında %57 olarak hesaplanmışken büyümenin

olumlu etkisiyle 1990 yılında %36,4'e inmiş, 2011'de %14 olmuş ve şekil 1'de de görüldüğü gibi 2013'te %11'e gerilemiştir. Dünya Bankasının senaryolarında yoksulluk sınırının altında yaşayanların azaltılmasına yönelik senaryolar şu yöndedir: Aşırı yoksulluğun azaltılması için küresel ekonomik büyüme merkezde konumlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin büyümesi büyük önem taşımaktadır. Küresel büyüme ortalaması %4 olur ve söz konusu oranın sürdürülebilmesi olanaklı olmayı sürdürürse, yoksulluk sınırı altında yaşayanların oranı 2030'da %3'e gerileyebilecektir. Bunun için 2003-2008 arasındaki büyüme ortalamasının yakalanması gerekli olmaktadır. Şekil 1'de çeşitli yılların büyüme ortalamasına göre yoksulluk sınırı altında yaşayanların ortalamaları artan eşitsizlik ve sabit eşitsizlik senaryolarına bağlı olarak gösterilmiştir. Dünya Bankasının esas aldığı senaryolar, büyüme merkezli makroekonomik politikaların izlenmesini ve yapısal reformların uygulanmasını vurgulamaktadır ve dünya genelinde %4 büyüme oranının yakalanmasının kayda değer ölçüde sınamalar içerdiğine de işaret edilmektedir (World Bank, 2015: 15; World Bank, 2017: 20-46).

Öte yandan, Dünya Bankasında belirlenen ölçütlere göre gelirini günlük olarak en az 2400 kaloriyi bulabilen gıdanın edinilmesine denk getiremeyenler mutlak yoksul kategorisinde yer almaktadır. Ülkeden ülkeye değişen mutlak yoksulluk sınırı gelişmiş ülkeler grubu için \$14,4, Türkiye'nin içinde olduğu Doğu Avrupa ülke grubu için \$4, Latin Amerika ülkeleri için \$2 ve az gelişmiş ülkeler grubu için \$1 olarak belirlenmiştir (Çak, 2007: 18). Basit bir hesaplama bu dört ülke grubunun günlük ortalama mutlak yoksulluk sınırı \$5,35'a denk gelmektedir. Bu ortalamaya nüfus yoğunluğunun dikkate alındığı bir hesaplama dahil edilse dahi ortalama çok düşmeyecektir. Bu nedenle günlük \$1,25'a göre dayalı senaryolar belirli bir iyileşmeye doğru yol alındığına işaret etse de saha gerçeklerini yansıtabilmekten uzak olmaktadır. Ayrıca uluslararası kuruluşların raporlarında aşırı yoksulluk sınırı değişiklik göstermektedir. Kimi raporlarında \$1 baz alınırken kimi raporlarında ise \$1,90 temel alınmaktadır. Aslında bu durum böylesine hassas bir hesaplama içinde önemli bir karışıklığa neden olmaktadır.

Şekil 1: Çeşitli yılların büyüme ortalamasına ve farklı eşitsizlik senaryolarına göre Dünya Bankasının yoksulluğun azaltılmasına yönelik öngörülerini.

Kaynak: World Bank Group. (2017). *Global Economic Prospects, January 2017 Weak Investment in Uncertain Times*, (World Bank Group: Washington D.C), p.46.

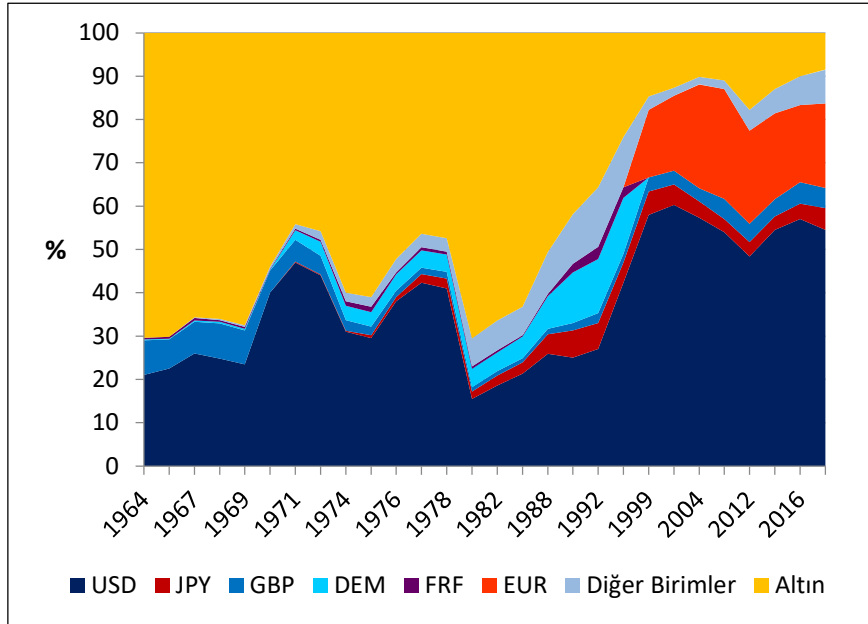
Birçok araştırmacı için küreselleşme, ABD, Bretton Woods İkizleri ve neoliberal sistem benzer kavramları ifade etmektedir. Anılan bu kavramların her biri günümüz ekonomik ve sosyal sistemini biçimlendirmiş ve biçimlendirmeye de devam etmektedir. Bu nedenle zaman zaman bu kavramlardan herhangi birine yapılan eleştiri diğerlerini de içine alabilmektedir.

Küreselleşme, bir yandan milyonları yoksulluktan çekip çıkarırken ve gelişmiş ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir uçurumunu daraltırken, öte yandan ülkeler içindeki rekabeti şiddetlendirip gelir eşitsizliğini de daha önce hiç olmadığı kadar artırmıştır (Torres, 2018: 14). Gelir eşitsizliğinin artması da yoksullukla mücadele çabalarına çok büyük sınamalar getirmektedir. Böylelikle Dünya Bankası ve IMF'nin Washington'da hazırlanan ve saha gerçeklerini yeterince yansıtamayan neoliberal politikalara dayalı planlarının yoksullukla mücadelede yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

ABD'ye, Uluslararası Ekonomi Kuruluşlarına ve ABD Dolarına Azalan Güven

Ana akım ekonomi düzeninin üreticisi ve koruyucusu konumunda olan ABD'nin küresel ekonomideki en önde gelen güç kaynağı kendi para birimi olan doların rezerv para statüsünde oluşudur. Ayrıca mevcut küresel ekonomik düzenin işleyebilmesi için ABD'nin süper güç özelliğini sürdürebilmesi ve gücünü koruması önemli olmaktadır. Şekil 2'de görüldüğü gibi giderek artan bir baskıyla zorlanan dolar, ABD tarafından 1973'te altına konvertibilitesini sona erdirmesiyle birlikte 1980'lerin başından itibaren etki alanını genişleterek küresel ticarete yeniden rezerv para statüsünü güçlendirmiştir. 1980 yılında %15,5 olan kullanım oranı giderek artmış 2000 yılına kadar güçlenmeye devam etmiştir. 2000 yılında küresel ticaretteki payında %60,3 ile tarihi zirvesini yakalamış olan doların küresel ticaretteki kullanımı, birbiri ardına gelen küresel krizlerin ve güven bunalımının etkisiyle 2017'de %54,5'e gerilemiştir.

Şekil 2: Küresel rezerv para olarak ABD doları

Kaynak: Stoeferle, R.P. & Valek, M.J. (2018). Gold and the Turning of the Monetary Tides, Incrementum, In Gold We Trust Report 2018, May 29th, 2018 Extended Version, p. 5.

Karşılaşılmış olan çeşitli ekonomik krizlere karşın doların baskın para birimi olmayı devam ettirdiği görülmektedir. Tek yanlılık politikasıyla küresel güç pozisyonunu korumayı sürdüren ABD'nin bu tercihi Avrupalı müttefiklerince de yeğlenmiştir. Zaten Avrupa Birliği'nin de, ABD tarafından uygulanan tek-yanlılık stratejisine yönelik bir refleks biçiminde meydana geldiği, böyle bir refleksi takip eden bir süreç olarak Euro'nun 2002 yılından itibaren fiziki bir para formunda küresel piyasaya sunulduğu bilinmektedir. ABD'nin müttefikleri konumunda olan Avrupa ülkeleri böyle bir adım atarak ABD'ye bağımlılıklarını azaltma yoluna gitmişlerdir. Şekil 2'de de görüldüğü gibi Euro, piyasalara arz edilmesiyle birlikte hızla genel kabul görmüştür (Altınay ve Akıncı, 2019: 16).

Günümüzde de benzer biçimde merkez bankalarının sahip oldukları döviz rezervlerinde çeşitlendirmeye gittikleri ve Kanada doları ile Avusturya doları gibi para birimlerini rezervlerine kattıkları, Brezilya, Çin, Güney Kore ve Meksika gibi önde gelen gelişmekte olan ülkelerin para birimlerine yatırım yapmayı uygun gördükleri gözlenmiştir. Bir örnek olarak, bu konuda uzun bir yol alan Güney Afrika Merkez Bankası, 1990'lı yıllarda döviz rezervlerinde yalnızca ABD dolarına yer vermişken, 2000'li yılların başlangıcıyla birlikte rezervini çeşitlendirilmeye girişerek döviz rezervine Euro, Japon Yeni ve İngiliz Sterlini'ni dahil etmiştir. Yakın zamanlarda şimdilik daha az oranda olsa da Avustralya doları ile renminbi gibi birimleri de tutulmaya başlanmıştır (Mminele, 2015: 235).

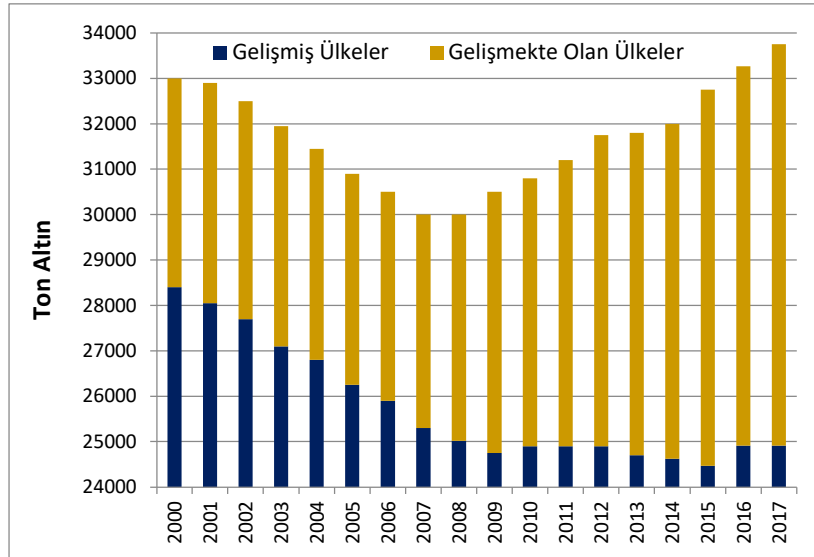
Arslan, sözü edilen bu tür gelişmelerin, doların rezerv para konumuna yönelik güvenin belirgin olarak azalmış olmasıyla doğrudan bağlantılı olduğuna vurgu yapmıştır. Bu güven bunalımında ve ardı arkası kesilmeyen ekonomik krizlerde başı alan temel nedenler arasında, ABD ekonomisinin karşı karşıya kaldığı ve gideremediği yapısal sorunlar ile bunların yol açtığı zafiyetlerle birlikte süre giden ve önü alınamayan dış açıklar gösterilmektedir. (Arslan, 2013: 59). Rezerv para ile neoliberal ekonomik düzen ABD'ye dayalı ve temelde bir bütün olduğundan aynı güven bunalımı neoliberal düzene ve onun küresel kuruluşlarına da yönelmiş durumdadır. Bu bağlamda 2007-2009 küresel krizi bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Ongun, 2007-2009 küresel krizinin neden oluştuğunu, uygulanmış olan makroekonomik politikaların sözü konusu süreçteki rolünü irdeledikten sonra bu güven bunalımının ana etkenleri ve sonuçları olabilecek birkaç tespit de bulunmuştur. IMF tarafından uygulanan ithal ikameci endüstrileşmeden vazgeçilerek ekonomide dışa açılımı öngören Yapısal Uyum Programları aracılığıyla ağır sosyal ve ekonomik bedeller ödetilmiş olması. Finans sektörünün reel sektörden kopmasıyla sonuçlanan, kısa vadeli ve spekülasyon sermaye akımlarının uyarılmasına neden olan ve varlık fiyatlarının şişmesine yol açan balonların oluşumunu teşvik eden finansal piyasaların genişleyip büyümesinin ABD odaklı başlaması. Genellikle Doğu Asya'da konumlanmış olan bazı ülkeler ekonomilerinde ölçülü liberalizasyondan ve kamu denetiminden ödün vermeden yüksek yatırım ve iç tasarruf oranlarını yakalayarak oldukça kayda değer bir hızla gelişme kaydetmeleri. 2000'lerin başında ABD'nin aşamadığı durgunlukla birlikte sermayenin yeniden finansallaşma eğilimine girmesi sonucu oluşan küresel likidite patlamasının ve piyasalardaki balonlaşma sürecinin yaşanmasının tüm dünyaya bölgesel krizler olarak yansması ve 2007-2009 küresel kriziyle sonuçlanması. Piyasalara sorgusuzca ve katışıksız inancı temel ilke kabul eden neo-liberal öğretinin ABD'nin başını çektiği gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, uluslararası finansal kuruluşlarında da egemenliğini sürdürmesi nedeniyle küresel krizin olgunlaşmasının kolaylaşması. Küresel Krizden en az zarar görmüş olan ülkelerin başta BRICS ülkeleri olmak üzere ana akım neoliberal öğretiye alternatif arayan ve ona mümkün olduğunca mesafeli yaklaşımda bulunan ülkeler olması ve söz konusu ülkelerde finansal kırılganlıklar yaşanmamış olması ile reel sektörün güçlü olmayı sürdürmesi (Ongun, 2012: 72). Ek olarak Çin önderliğindeki bir grup

ülkenin ekonomide dünya liderliğine ortak olabilecek kadar güçlenmiş olmalarının mevcut olana alternatif olabilecek daha iyi bir küresel ekonomik sistemin kurulabileceğine yönelik inancı artırması da sözü edilen ana etkenler ve sonuçlara örnek olarak gösterilebilir.

Dolar karşısındaki güven bunalımı, özellikle Çin, Rusya, Türkiye ve Hindistan önde olmak üzere GOÜ'in altına olan eğilimlerinde de kendini dışa vurmaktadır. Şekil 3, 2000 yılından 2017 yılına kadar olan bir evrede, gelişmekte olan ile gelişmiş ülkelerin merkez bankalarının resmi altın rezervlerindeki gelişimi ve altın rezervlerindeki genel eğilimlerini göstermeyi amaçlamaktadır. Şekilde görüldüğü gibi, 2007-2009 küresel krizi bir dönüm noktasını temsil etmiştir. Merkez bankalarının altın rezervlerinde 2008'e kadar bir düşüş yaşanmışken, o yıldan itibaren bir artış gözlenmiştir. Daha da çarpıcı olanı ise, altın rezervlerindeki bu artışın tamamı gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarından kaynaklanmıştır. Gelişmiş ülkelerin altın rezervleri 25,000 ton seviyelerinde dalgalanmaktayken, gelişmekte olan ülkelerin altın rezervleri ise toplamda 4,596 tondan, 2017'de 8,755 tona yükselmiştir. Yükselme oranı %90,82 olarak kaydedilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler bu yöndeki yatırımlarını artırarak sürdürmeye devam etmektedir.

Şekil 3: Resmi altın rezervlerinde eğilimler

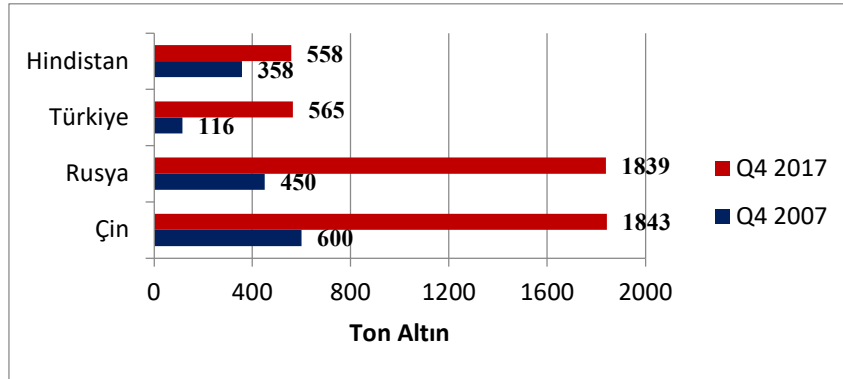

Kaynak: Stoeferle, R.P. & Valek, M.J. (2018). Gold and the Turning of the Monetary Tides, Incrementum, In Gold We Trust Report 2018, May 29th, 2018 Extended Version, p. 82.

Şekil 4'te de görüldüğü gibi Çin, Rusya, Türkiye merkez bankalarının altın rezervlerinde 2007 yılından itibaren sırasıyla %307 (Çin), %408 (Rusya) ve %486 (Türkiye) olmak üzere kayda değer bir artış gözlenmiştir. 2007 son çeyreğinde Çin, Rusya, Türkiye ile birlikte Hindistan merkez bankalarının rezervi toplamda resmi altın rezervlerinin %5,1'ine denk gelen 1,524 ton iken, 2017'nin son çeyreğinde resmi altın rezervlerinin %14,3'üne denk gelen 4,804 tona ulaşmıştır.

Altın rezervlerindeki artış ABD dolarının egemenliğine olan güvensizliğinin güçlü kanıtı olarak görülmektedir. Öte yandan bu ülkeler son dönemlerde ABD'nin küresel ekonomik düzen üzerindeki egemenliğini açıkça sorgulamaktadırlar. Güvensizlikleri altın rezervlerindeki istikrarlı yükseliş ile de yansımaktadır.

Şekil 4: Çin, Rusya, Türkiye ve Hindistan'ın Resmi altın rezervleri

Kaynak: Stoeferle, R.P. & Valek, M.J. (2018). Gold and the Turning of the Monetary Tides, Incrementum, In Gold We Trust Report 2018, May 29th, 2018 Extended Version, p. 83.

G7'den G20'ye

2007-2009 küresel ekonomik krizi, savaş sonrası düzen için bir dönüm noktasına işaret etmiş, G7'nin inişinin ve G20'nin yükselişinin ilk kıvılcımını çakmıştır. Bu kriz, aynı zamanda da Çin'in ve diğer gelişmekte olan ekonomilerin iktisadi yükselişine denk gelmiştir. 1990'larda ABD ve G7 ülkelerinin küresel ekonomiye olan katkıları sırasıyla %29,1 ile 56,8 oranındaydı. Bu genel görünüm o yıllardan önceki geçmiş 30 yılki şablonu yansıtıyordu. 2008-2016 yıllarında ise küresel ekonomiye olan katkıları sırasıyla %23 ile %48,9 oranlarına gerilemiştir. Öte yandan, E7 ülkelerinin 1990'larda %14 olan katkısı 2010-2016 yılları boyunca % 24'e yükselmiştir (Huiyao, 2018: 55-56). Günümüzde, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin toplam olarak küresel GDP'den aldıkları pay yaklaşık %60'tır. E7 ülkeleri küresel büyüme yaptıkları katkı bakımından da G7 ülkelerini oldukça geride bırakmışlardır.

Bu tarihsel gelişimin ardından, küresel kriz sonrası dönem, küresel GDP'nin %80'nini temsil eden G20'nin kuruluşuna giden yolu açmıştır. İlk G20 toplantısı Kasım 2008'de Washinton'da toplanmıştır. O toplantıdan itibaren birincil küresel yönetim platformu olarak G7'nin yerini G20 almıştır (Huiyao, 2018: 56). Mevcut düzen içerisinde G20'nin işlevselliği yoğun biçimde sorgulanmaktadır. Önemli küresel sorunlara kalıcı ve sürdürülebilir çözüm üretmediği gibi aşırı yoksulluğa son verilmesi bağlamında da yeterince etkin görünmemektedir.

YAPISAL DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA GELİŞMEKTE OLAN YEDİ'NİN KONUMU

“Yaptıklarımızı yapmayı sürdürdükçe işler de değişime uğrayacakmış gibi davranmayın. Krizler, ilerlemeyi de beraberinde getirdiğinden, ülkeler ve halkların başına gelebilecek en iyi nimettir. Yaratıcılık zor koşullardan doğar, günün zifiri karanlıktan doğuşundaki gibi. Keşifler, büyük stratejiler ve buluşlar kriz dönemlerinde doğar. Krizlerden zaferle çıkanlar, kendilerini aşip yenilgiye uğramayanlardır” (Montagna, 2015: v).

Albert Einstein

Einstein'in kendi döneminde dile getirdiği bu sözler her dönem için uygulanabilecek sözler olarak görünmektedir. Krizler her dönemde yaşanabilir. Krizler, nelerin yanlış yapıldığını, nelerin başarılı olduğunu ve nelerin eksik olduğunu ortaya koyan göstergelerdir. Üzerimize düşen, değerlendirmek, analiz etmek, mukayesede bulunmak, ders almak ve ilerlemektir. Küçük değişikliklerin yeterli olduğu görülürse düzeltilir ve mevcut düzenle devam edilir. Fakat doğada olduğu gibi; her şey yaşar, büyür, gelişir, duraklar, geriler ve yok olur. Bu her düzen için de böyle olmuştur. Eğer yapısal bir değişime olan gereksinim her yönüyle kendini gösteriyorsa, değişimden çekinilmediği gibi dönüşümden de çekinilmemelidir.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle E7 ülkelerinin mevcut konumu özetle irdelenmiş ve sonrasında bu ülkelerin olası yapısal dönüşüme yapabilecekleri katkılar ve etkiler araştırılmıştır.

Çin

Çin'in, E7 ülkeleri arasında benzersiz olarak önemli bir rolü bulunmaktadır. Diğer E7 ülkelerinin bölgesel seviyede gösterdiği büyüme yayılımının ötesinde, Çin'in gösterdiği büyüme yayılımı ise küresel seviyededir (World Bank, 2016: 103). Dünyanın en büyük kömür, bazı metaller (alüminyum, kalay, rafine bakır, kurşun ve altın), pirinç ve gübre üreticisi konumunda olan Çin'in 2010-17 yılları arası için kaydedilen büyüme oranı ortalama %8'dir (World Bank, 2018: 63).

Çin bankalarının, GOÜ'deki enerji projeleri için finansman sağlama yoluyla küresel liderler olarak belirdikleri görülmektedir. Çin fonlarının ve bankalarının, küresel kalkınma finansmanına yönelik kullanılabilirliği iki katına çıkarmış olduğu ve sahip oldukları varlığın, etkinliklerini GOÜ'de yürüten başat konumundaki çok taraflı kalkınma bankalarından çok daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Çin, Afrika'da önde gelen altyapı finansmanı kaynağı haline gelmiştir. Çin Bankalarının, 2007-2014 yılları arasında, enerji finansmanına 117,5 milyar dolarla katkıda bulunduğu, mevcut enerji finansmanını da dünya genelinde iki katına çıkardıkları kaydedilmiştir. Çin'den kredi almış olan AGÜ'nin gösterdiği çeşitlilik, doğrudan yatırım alan AGÜ'den önemli ölçüde fazladır.

2007'de baş gösteren küresel kriz öncesinde %14 büyüme oranına ulaşmış olan Çin, krizin etkilerine rağmen %9'un üzerinde büyümeyi sürdürmüş olsa da 2011 yılından başlayarak devamlı azalan bir büyüme oranı göstermiştir. Bunun üzerine bir dizi ekonomik kalkınma planı başlatarak 4,4 milyar insanı, küresel GDP'nin %40'ını ve 65 ülkeyi kapsayan Modern İpek Yolu projesine girişmiştir. Bir diğer adıyla Bir Kuşak Bir Yol (One Belt One Road) projesi işte bu koşullar altında başlatılmıştır (Balcı, 2018: 2,4). Asya'daki enerji sektörünü de içerecek biçimde oldukça kayda değer ölçüde altyapı yatırımlarının gerektiği bu projeye, Çin'in zaten oldukça yüksek olan kredi verme kapasitesinin daha da artacağına yönelik beklentiler güçlenmiştir (UNCTAD, 2017: 126-127).

Çin, Hindistan ve Rusya ulusal kalkınma programlarında genellikle Batılı liberal modeli izlememektedir. 'Devlet kapitalizmi' adı verilen farklı bir modeli uygulamaktadırlar. Devlet kapitalizmi terimi öncelikli rolü devlete veren ekonomik düzeni tanımlamak için kullanılmaktadır (N.I.C., 2008: vii).

Hindistan

Dünyanın pamuk üretiminde birinci ve gübre üretiminde ikinci olan Hindistan'ın 2010-17 yılları arasında kaydettiği büyüme oranı ortalaması %7,3'tür (World Bank, 2018: 63).

Nüfusunun ve yüz ölçümünün büyüklüğüyle Asya'nın siyasi ve ekonomik yaşamında seçkin bir yeri olan, hızlı ekonomik gelişimi ve nükleer gücünün oluşu ile son yıllarda uluslararası ekonomide nüfuzunu artırma

yolunda ilerleyen Hindistan'ın kendi bölgesindeki ağırlığı gittikçe artmaktadır. Ayrıca, Amerikan egemenliğine ve Amerikan egemenliğinin Asya ve Pasifikteki varlığını sorgulayan Çin ve Rusya açısından kilit konumda olan bir ülke konumundadır (Purtaş, 2011: 41).

Hindistan, uluslararası anlaşmalarda belirgin olarak etkide bulunabilmektedir. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütü'nün Bali'de Aralık 2013'te bakanlıklar düzeyinde dokuzuncu toplantısını gerçekleştirdiği sırada Hindistan, diğer 45 GOÜ ile birlikte hareket ederek, ABD'nin güçlü olarak karşı koymasına rağmen, başlatmış olduğu Ulusal Gıda Güvenliği Eylemi için belirgin muafiyetler elde etmeyi başarmıştır (Kappel, 2015: 9).

Rusya

Rusya, Orta Asya ve Doğu Avrupa'nın toplam GDP'sinden %46 oranında pay almaktadır. Doğu Avrupa ve Orta Asya'da yatırım, göç ve ticaret alanlarında güçlü bağlantılar kurmakla sivrilmiş olup, bu yönlerde doğru büyüme yayılımı ortaya koymuştur. Dünyanın ikinci büyük doğal gaz ve alüminyum üreticisi, üçüncü büyük petrol üreticisi konumunda olan Rusya'nın 2010-17 yılları arasında kaydettiği büyüme oranı ortalaması %2,3'tür (World Bank, 2018: 63).

Ayrıca Rusya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin en önde gelen hammadde sağlayıcı garantörü olarak başta Almanya olmak üzere Avrupa Birliği'nin ekonomik modelinde önemli bir rol oynamaktadır. Rusya, yüksek politik risk barındırma karakteristiği ile bilinen Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Avrupa'ya daha güvenli yollarla hammadde sağlayabilmektedir. Bu ve buna benzer özellikleri ile Rusya, Avrupa ülkelerindeki siyasetçiler ve şirketlerce, kültürel ve politik bağlamda Avrupa'ya yakın görülmektedir (Popławski, 2013: 39).

Moskova için BRICS, artık ABD'nin daha fazla egemen olamadığı Yeni Dünya Düzeninin temelini temsil etmektedir. BRICS, Rusya için mevcut düzenin kaldırılabilmesi yolunda anahtar konumdadır. 2013 yılında Vladimir Putin BRICS'in artık bir dönüşüm geçirmesi gerektiğini gündeme getirmiş ve 'sınırlı sayıda konuyu içeren bir gündemle gerçekleştirilmekte olan bir görüşme forumu olmanın ötesine geçerek, tam bir stratejik işbirliği mekanizmasına dönüşmesinin' önemini vurgulamıştır. Moskova, o zamandan itibaren yoğun çabalar göstererek grubun bu yönde ilerlemesini sağlamaya çalışmıştır. 2015 BRICS Zirvesi sonunda açıklanan 'Ufa Bildirgesi' bu yönde atılan girişimleri yansıtmaktadır (Lo, 2016: 7,13).

Endonezya

Dünyanın birinci palmiye yağı üreticisi, ikinci büyük kauçuk ve kalay üreticisi konumunda olan Endonezya, dünyanın en kalabalık dördüncü nüfusunu barındırmaktadır. Oldukça zengin doğal kaynaklarıyla ve yakaladığı hızlı büyüme oranı ile sivrilmiştir. Gelecek dönemlerde dünya ekonomisinde önemli bir aktör olarak öne çıkabileceğini gösteren Endonezya'nın 2010-17 yılları arasında kaydettiği büyüme oranı ortalaması %5,5'tir (World Bank, 2018: 63; N.I.C., 2008: 36). Endonezya, Asya ve Okyanusya'da belirgin bir ağırlık merkezi olarak önde gelen bölgesel güç olma yolunda ilerlemeyi sürdürmektedir.

Brezilya ve Meksika

Meksika ile birlikte Brezilya, toplam bölgesel GDP'den %60 oranında pay almaktadır. Böylece Latin Amerika ve Karayipler'deki en büyük iki ekonomi konumundadırlar. Brezilya, ekonomik büyüklüğüyle Güney Amerika'da bulunan diğer GOÜ üzerinde kayda değer bir etkide bulunabilmektedir. Dünya şeker ve kahve üretiminde birinci, soya fasulyesi üretiminde ikinci ve boksit üretiminde üçüncü sırada olan Brezilya'nın 2010-17 yılları arasında kaydettiği büyüme oranı ortalaması %1,6'dır.

Brezilya, düzenli büyüme için ekonomik anlamda, politik istikrara ve reform süreçlerindeki artışa dayalı sağlam bir temel oluşturmuştur. Santos Basin’de bulunmuş olan geniş petrol yatakları yakın zamanda Brezilya’nın önde gelen petrol ihracatçılarından biri yapabilecek büyüklüktedir. İyimser senaryolara göre yapılan hesaplamalarda, 2025 yılından itibaren GDP’nin %15’inin petrolden elde edilecek gelirleri temsil edeceğini göstermektedir (N.I.C., 2008: 35).

2010-17 yılları arasında kaydettiği büyüme oranı ortalaması %3,1 olan Meksika büyümeyi sürdüren ülkelerdendir. (World Bank, 2016: 112). Önde gelen petrol üreticilerinden olan Meksika, petrol sektörüne olan bağlılığını azaltabilmek için bariyerleri azaltmak ve uygun iş iklimi yaratabilmek adına reform yapma çabası içerisinde (N.I.C., 2008: 45).

Türkiye

Türkiye, 2016’da %3,2 oranında bir büyüme kaydetmişken ve aynı yıl gerçekleştirilen başarısız darbe girişiminin ardından hızla toparlanarak ve vergi indirimleri, kamu transfer harcamaları ve küçük ve orta ölçekli işletmeler için kredi destek önlemleri gibi destekleyici politika önlemlerinden yararlanarak 2017’de %7,4 oranında hızlı bir büyüme yakalamıştır. 2010-17 yılları arasındaki ortalama büyüme oranı %6,8 olarak kaydedilmiştir (World Bank, 2018: 63). AB, Rusya, Orta Asya ve Ortadoğu arasındaki jeostratejik konumu ve zengin doğal kaynakları Türkiye’nin dünyadaki önemine temel dayanak oluşturmaktadır. Dahası, doğudan batıya doğru Orta Asya, Orta Doğu ve Kafkaslardan Avrupa’ya akan enerji (doğalgaz ve petrol) transit rotalarının üzerinde de yer alan Türkiye, kendi bölgesindeki egemenliğini giderek daha çok sağlamlaştırmaktadır (DCDC, 2010: 56).

E7 Ülkelerinin Olası Yapısal Değişime Yapabilecekleri Katkı Ve Etkiler

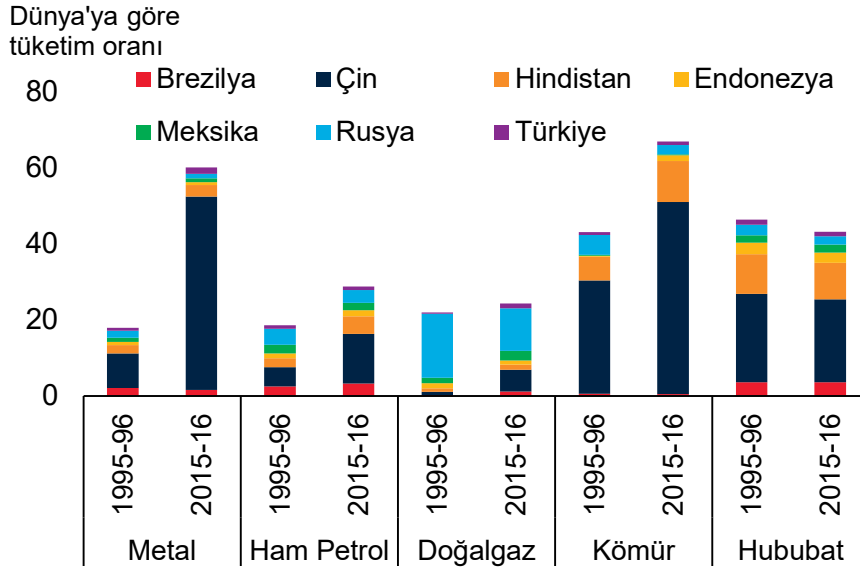
E7 ülkeleri, küresel ekonomiden %25 oranında pay almakta ve dünya nüfusunun %50’sini temsil etmektedirler. Dünya metal tüketiminde %60 ve dünya enerji ve gıda tüketiminde %40 payları vardır (World Bank, 2018: 61). Dünya hammadde tüketimleri bu derece yüksek olan bu ülkelerin Avrupa Birliği, sürdürdüğü tek yanlılık politikasıyla yalnızca kendi çıkarını gözeten ABD’ye arka çevirmekte ve yeni küresel ağırlık merkezleri haline gelen başat konumdaki gelişmekte olan ülkelerle (Başta Çin, Hindistan ve Brezilya olmak üzere Türkiye, Güney Afrika, Meksika, Suudi Arabistan ve Endonezya) ilişkisini güçlendirme çabasına girişmiştir (Kappel, 2015: 9). Öte yandan ABD’nin önde gelen müttefikleri olan birçok Avrupa ülkesi ABD’nin önleme çabaları ve açık tehditlerine rağmen BRICS Bankasına üye olmuşlardır.

Yakından incelendiğinde dünya ekonomisinde ve küresel siyasette oldukça kayda değer değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Çin, Rusya, Hindistan ve Brezilya diğer bölgesel aktörler olan Türkiye, Güney Afrika ve Endonezya ile birlikte küresel enerji, iklim, güvenlik, ticaret ve kalkınma politikalarını etkilemektedirler. Bununla birlikte küresel seviyede güvenlik, parasal düzenlemeler ve kalkınma gibi konularda liderlik yapabilmeye henüz yeterince etkin değillerdir (Kappel, 2016: 2).

Bölgesel aktör olmaktan çıkarak küresel güçlü bir aktör olan ve ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde yaptığı gibi yeni uluslararası ekonomik kuruluşların kurulmasına öncülük eden Çin, etki alanını artırmaktadır. Aynı şekilde diğer E7 ülkeleri de yükselişlerini sürdürmektedir ve etki alanlarını artırarak daha güçlü bölgesel aktörler olmuşlardır ve çeşitli yollarla stratejik öneme sahip kararları etkileyebilme aşamasına ulaşabilmişlerdir.

Çok kutuplu bir ekonomik sistem belirli güç odaklarına yarar sağlamaktan çok, dengeli bir ortam yaratarak tüm dünya ülkelerine yarar sağlayabilecektir. Böylelikle yoksulluğun daha çok yer aldığı ve sürdürülebilir kalkınmaya daha çok ihtiyaç duyan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yararına olabilecek gelişmeler sağlanabilecektir.

Şekil 5: E7 ülkelerinin 1995-96 arası dönemde ve 2015-16 arası dönemde kaydettikleri küresel mal tüketimi oranı

Not: Metal toplamı bakır, kalay, alüminyum, çinko, nikel ve kurşunu içermektedir. Hububat toplamı ise pirinç, buğday ve mısırı içermektedir.

Kaynak: World Bank. (2018). *Global Economic Prospects: The Turning of the Tide? June 2018*, (World Bank Group: Washington DC, 2018), sf. 61

Tüketici ve üretici pozisyonlarıyla, küresel mal piyasalarında önde gelen konumlarıyla E7 ülkelerinin birçok gıda türü (soya fasulyesi, buğday, pirinç), değerli metaller, diğer çeşitli metaller ve kömürün küresel tüketimindeki payları G7'den çok daha fazladır (World Bank, 2018: 63). Bu tüketimde, son tüketiciye ulaştırılanla birlikte, yarı mamul biçiminde hazırlanan ve tam mamul biçimine evrilen üretim süreci ile bu ürünlerin ihraç edilmesine kadar oldukça geniş bir yelpazenin temsil edildiği dikkate alınmalıdır. Şekil 5 incelendiğinde küresel ekonomide aldıkları payları giderek artan E7 ülkelerinin çift doğrultudaki bir etkileşim ile küresel mal tüketimlerinde artış olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle metal tüketiminde kaydedilen artış oranında sadece Çin'in (%41), Hindistan'ın (%0,8) ve Türkiye'nin (%0,9) artışla katkıda buldukları görülmektedir. Şekilde belirtilen dönemde Türkiye'nin küresel metal tüketimindeki payının %0,8'den %1,7'ye yaklaşık olarak iki kat artış göstermiş olması ve doğalgaz tüketiminin de dört kat artmış olması kayda değer görünmektedir.

BULGULAR VE SONUÇ

Bölgesel aktör olmaktan çıkarak küresel güçlü bir aktör olan ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşının ertesinde yaptığı gibi yeni uluslararası ekonomik kuruluşların kurulmasına öncülük eden Çin, etki alanını artırmaktadır. Aynı şekilde diğer E7 ülkeleri de yükselişlerini sürdürmektedir ve etki alanlarını artırarak daha güçlü bölgesel aktörler olmuşlardır ve çeşitli yollarla stratejik öneme sahip kararları etkileyebilme aşamasına ulaşabilmişlerdir.

Çok kutuplu bir ekonomik sistem belirli güç odaklarına yarar sağlamaktan çok, dengeli bir ortam yaratarak tüm dünya ülkelerine yarar sağlayabilecektir. Böylelikle yoksulluğun daha çok yer aldığı ve sürdürülebilir kalkınmaya daha çok ihtiyaç duyan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yararına olabilecek gelişmeler sağlanabilecektir.

Uluslararası finansal kurumların makro düzeyde aldığı kararların az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere egemen olan aşırı yoksulluğu azaltmadığı anlaşılmıştır. E7 ülkelerinin yükselişi, küresel GDP'de %60 payı olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomide daha çok söz sahibi olabilmelerine yararlı olabilecek ve böylelikle makro ekonomik kararları etkileyebileceklerdir. Ekonomik krizler yoksulluğu önemli ölçüde artırmıştır, bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin süre giden küresel ekonomide daha çok söz sahibi olmaları, eşitsizliklerin ve yoksulluğun giderilmesi yönünde olumlu etki ve güçlü katkı sağlayacaktır.

Günümüzde neoliberal yaklaşıma dayalı olarak uygulanmakta olan ekonomik düzen sürdürülebilir olmamakla birlikte oldukça kırılımandır. Aşırı yoksulluğa son verilmesi, yoksulluğun yeniden tanımlanarak yepyeni bir bakış açısıyla alınacak önlemlerle olanaklı olabilir. Ayrıca, ne kadar iyi tasarlanmış ve yürütülmüş olmalarına bakılmadan yapısal uyum düzenlemelerinin bir kenara bırakılması gerekmektedir. Yepyeni bir bakış açısıyla gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş tüm ülkelerin ortak katılımıyla gerçekleştirilecek yapısal bir dönüşüm çabasına girişilmesi gerekmektedir.

Köklü bir değişime ihtiyaç vardır, sürdürülebilirlik bağlamında iş birliği kültürü üzerine oturtulmuş benzersiz ve çok daha büyük bir dönüşüme uğramış yeni bir küresel düzene gereksinim vardır. Böylelikle yerkürenin tamamını kapsayabilecek bu işleyiş en alt düzeydeki örgütlere kadar yansımalıdır. Alışlagelmiş yöntemler geçici çözümlerle çepeçevre sarılmış durumdadır, farklı bir bakış açısı getirilmedikçe yerküremizin ekonomik ve dolayısıyla sosyal sorunlarına kalıcı çözüm bulunamayacağı düşünülmektedir.

Ancak bunun da ötesine geçilme zamanı gelmiştir. Bir adım geriye çekilmeli, neoliberal bakış açılarından sıyrılmış önce makro, sonra da mikro düzeyde çok daha geniş ölçekte bir yapısal dönüşüm gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ALTINAY, A. & AKINCI, Ö.S. (2019). 'Küresel Ekonominin Yeni Ağırlık Merkezleri ve Gücün Ötekilere Geçişi', *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 1(1), ss.12-24.
- ARSLAN, G. E. (2013). 'Euro Uygulaması Neden Krizde?', *Büyüteç, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı*, Ocak/Şubat 2013, ss. 53-62.
- BALCI, Z. (2018). 'Çin'in Yeni 'İpek Yolu' Projesi', *İNSAMER, Araştırma* 52, Ocak 2018, ss. 1-9.

- ÇAK, D. (2007). *Kalkınmanın Finansmanının Sağlanmasında Mikrokredi Yöntemi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Fonu Tarafından Desteklenmiştir. Proje No: 1528, İstanbul.
- F&D. (2018). *Finance & Development*, A Quarterly Publication of the International Monetary Fund, December 2018, Volume 55, Number 4
- HENDRIKS, S. (2019). 'Banking on the Future of Women', *Finance & Development*, A Quarterly Publication of the International Monetary Fund, March 2019, 56(1), p.24-25
- HUIYAO, W. (2018). 'Reinvigorating Global Governance: G20 and the Future of Multilateralism G20 and the Rise of the Rest', *How the G20 Can Help Sustainably Reshape the Global Trade System: A Compilation of Analysis*. Geneva: International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD).
- KAPPEL, R. (2015). *Global Power Shifts and Challenges for the Global Order*, Paper from the 1st Lisbon Conference on Development. IMVF Policy Paper 2/2015, June 2015
- Lo, B. (2016). *The Illusion of Convergence – Russia, China, and the BRICS*, Russie.Nei.Visions No.92, (Ifri: Paris, 2016)
- MMINELE, D. (2015). 'Perspectives on the Global Financial Architecture and the Future of the International Monetary System', *Bretton Woods: The Next 70 years*, Edited by Marc Uzan, (Reinventing Bretton Woods Committee: New York), p. 231-237.
- N.I.C. (2017). *Global Trends: The Paradox of Progress*, (National Intelligence Council of the USA: Washington, DC, January 2017)
- ONGUN, M. T. (2012). '1980'lerden Küresel Krize Dünya Ekonomisi'. *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 23, Özel Sayı, ss.39-76.
- POPŁAWSKİ, K. (2013). *Chasing Globalization Germany's Economic Relations With The BRIC Countries*, OSW Report, (Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia: Warsaw).
- PURTAŞ, F. (2011). *Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi: Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, İnceleme-Araştırma dizisi; Yayın no: 6, Editör: Murat Yılmaz – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi: Ankara, Eylül 2011).
- RODRIK, D. (2011). 'Poor Countries in a Rich World', *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, W. W. Norton & Company, Inc., 2011, New York. p.135-158.
- STOEFERLE, R.P. & VALEK, M.J. (2018). *Gold and the Turning of the Monetary Tides*, Incrementum, In Gold We Trust Report 2018, May 29th, 2018 Extended Version.
- TORRES H. R. (2018). 'Reshaping Cooperation on Trade: A Paramount Challenge for the G20', *How the G20 Can Help Sustainably Reshape the Global Trade System: A Compilation of Analysis*. Geneva: International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD).
- WORLD BANK. (2015). *Global Economic Prospects, January 2015: Having Fiscal Space and Using It*, (World Bank Group: Washington DC)
- WORLD BANK. (2016). *Global Economic Prospects: Divergences and Risks. June*, (World Bank Group: Washington, DC)

- WORLD BANK. (2017). *Global Economic Prospects, January 2017 Weak Investment in Uncertain Times*, (World Bank Group: Washington, DC)
- WORLD BANK. (2018). *Global Economic Prospects: The Turning of the Tide? June*, (World Bank Group: Washington, DC)
- WORLD BANK. (2019). *World Development Report 2019: The Changing Nature of Work*. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1328-3. License: Creative Commons Attribution. CC BY 3.0 IGO
- YANAR, R. VE ŞAHBAZ, A. (2013). 'Gelişmekte Olan Ülkelerde Küreselleşmenin Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri', *Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8/3, ss. 55-74

İŞ TATMİNİNE VE ERGONOMİK UNSURLARA YÖNELİK ALGILARIN BİR ÜRETİM İŞLETMESİNDE İNCELENMESİ

Aysel ÇETİNDERE FİLİZ

aysel.cetindere@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1810-5559

Cengiz DURAN

cengiz.duran@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7910-0677

Yasemin TÜRENGÜL

yaseminturengul@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8258-8420

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 06.03. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 12.06.2020

* Bu makale Kütahya
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü İşletme
Anabilim dalı öğrencisi Yasemin
TÜRENGÜL'ün Yüksek Lisans
Tezinin genişletilmiş ve gözden
geçirilmiş halidir.

Jel Codes: L23, M11

INVESTIGATION OF PERCEPTIONS ON JOB SATISFACTION AND ERGONOMIC ELEMENTS IN A PRODUCTION FACILITY

ÖZ Üretim işletmelerinde ergonomik tasarım yapılırken sadece çalışanların sağlığı değil verimliliği ve iş tatmin düzeyleri de dikkate alınmaktadır. Ergonomik koşulların iyileştirilip tatmin düzeylerinin artırılmasıyla verimlilik artacaktır. Bu nedenle çalışmada iş tatmini ile ergonomik unsurların kapsamı analiz edilmiştir. Bu amaçla Kütahya'da faaliyet gösteren kablo demetleri üreten bir üretim işletmesinin farklı birimlerinde çalışan 170 mavi yakalı çalışandan elde edilen anket verileri bağımsız t-testi ve Anova analiziyle değerlendirilmiştir. Bu analizlerle iş tatmininin ve ergonomik unsurların (çevre koşulları, çalışma saatleri ve molalar, çalışma alanı, iş aletleri, gösterge ve kumanda elemanları, çalışanların sağlığı ve güvenliği) cinsiyet, yaş aralığı, eğitim durumu, çalışma süresi ile çalışılan bölüme göre farklılıkları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda cinsiyet, yaş aralığı, eğitim durumu ve bölümler bakımından çalışanlar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İşyerinde çalışılan toplam süre göz önüne alındığında ise anlamlı bir farkın oluşmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İş Tatmini, Ergonomi, Üretim İşletmesi.

ABSTRACT

When implementing ergonomic design in manufacturing companies, not only the health of the employees but also the productivity and job satisfaction levels are taken into consideration. Productivity will increase by improving ergonomic conditions and increasing job satisfaction levels. In this study, job satisfaction levels and the scope of ergonomic elements were analyzed for this purpose. Questionnaire data obtained from 170 blue collar employees working in different production units of a production facility producing cable bundles operating in Kütahya were evaluated by independent t-test and Anova analysis. These analysis revealed differences in job satisfaction and ergonomic factors (environmental conditions, working hours and breaks, working area, work tools, and control elements, health and safety of employees) according to gender, age range, educational status, working time and the department. As a result of the study, a significant difference was found between the employees in terms of gender, age range, education level and department that they work. Considering the total time worked at the workplace, no significant difference was observed.

Keywords: Job Satisfaction, Ergonomics, Production Facility.

GİRİŞ

Üretim işletmeleri teknoloji, hammadde, insan, tesis, ekipman, sistem ve süreç etkileşimlerini gerektiren karmaşık bir yapıdan oluşmaktadır. Bu karmaşık yapıda çalışanların işi benimsemesi, iş tatmini, verimlilik, çalışan güvenliği ve sağlığı gibi konular bir işletmenin başarısına etki eden önemli unsurlar haline gelmiştir. Bu unsurlar dikkate alındığında çeşitli yöntemler ve uygulamalar geliştirilerek hem çalışanların gözetilmesi hem de işletmelerin rekabetçi yapılarının güçlendirilmesi için çeşitli disiplinler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda ergonomi bilimi endüstri devriminden itibaren özellikle de üretim işletmelerinde önemli bir role sahip olmuştur. Ergonomiye artan ilgi birçok faktörle açıklanabilir. Özellikle iş ile ilgili yaralanmalarla ve hastalıklarla birlikte artan iş gücü kayıpları gibi doğrudan ve tazminat giderleri gibi dolaylı maliyetler, dünyadaki tüm endüstrileri kapsayan standartlar, çalışanların farkındalığını arttıran sendikalar bu faktörlerden bazılarıdır.

Ergonomi, bir sistemde insanlar ve diğer unsurlar arasındaki etkileşimler ile ilgili bir disiplindir (Karwowski, 2001: 25). İnsan ile makine etkileşimlerinin ele alındığı ergonomi biliminde amaç, bu etkileşimleri etkileyen faktörleri inceleyip geliştirerek sistem performansını artırmaktır (Bridger, 2008: 1). Uluslararası Ergonomi Derneği (International Ergonomics Association-IEA)'ne göre ergonomi, sistemdeki insanlar ve diğer unsurlar arasındaki etkileşimlerin göz önüne alındığı bilimsel bir disiplin ve insan refahı ile genel sistem performansını optimize etmek için tasarıma; teori, ilkeler, veri ve yöntemlerin uygulandığı bir meslektir.

Ergonomi, fiziksel (çalışma duruşları, malzeme kullanımı, tekrarlayan hareketler, işe bağlı kas-iskelet sistemi hastalıkları, iş yeri düzeni, güvenlik ve sağlık), bilişsel (zihinsel iş yükü, karar verme, beceri performansı, insan-bilgisayar etkileşimi, iş stresi ve insan-sistem tasarımına bağlı olarak eğitim), organizasyonel (iletişim, işgücü kaynak yönetimi, iş tasarımı, çalışma zamanlarının tasarımı, ekip çalışması, katılımcı tasarım, topluluk ergonomisi, işbirliğine dayalı çalışma, yeni iş paradigmaları, sanal organizasyonlar, kalite yönetimi) faktörlerin dikkate alındığı bütüncül bir yaklaşımı teşvik eder (iea.cc/whats, 12.08.2019).

Üretim işletmelerinde ürünün kalitesi çalışanların verimliliğine bağlıdır. Çalışanların verimliliği, üretim miktarı ve kalite çıktısı açısından belirlenebilmektedir. Bunun için çalışanların tatmin düzeyleri ve işe karşı tutumları, iş performansının sonucunda anketlerle veya sübjektif ölçeklerle ölçülebilmektedir (Das, 1987: 238). İş tatmin düzeyi, bir çalışanın işini ne kadar sevdiğini ve işle meşgul olma seviyesini gösterir. Genel olarak, iş tatmini bir çalışanın işiyle ilgili olarak algıladığı rahatlık duygusu ve olumlu deneyimleridir. İş davranışını ve bununla birlikte örgütsel performansını etkileyebilmektedir. İş tatmin düzeyleri; işin doğası, maaş, stres, çalışma koşulları, üstlerle ve meslektaşlarla olan ilişkilerin kalitesi, işyerinde başarı derecesi ve terfi için beklentiler, çalışma saatleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenebilmektedir (Bakotić ve Babić, 2013: 206; Kinzl vd., 2005: 211). Üretim işletmelerinde ergonomik bir tasarım yapabilmek için iş süreleri, çalışanların eğitim düzeyleri, sağlık koşulları, iş tatmin düzeyleri, işe karşı tutumları, iş istasyonlarının yapısı, işin çalışana uygunluğu, makinelerin ve fabrikaların ergonomik tasarım özellikleri çok iyi bilinmelidir. Ergonomik olmayan bir iş yeri tasarımı fiziksel ve duygusal strese neden olabilmekte ve bu durum üretkenlik düzeyi ile iş kalitesinin azalmasına yol açmaktadır. Üretim işletmelerinde çalışanlar, ergonomik açıdan çok sayıda riskli durumla karşılaşmaktadırlar. Doğal olmayan duruşlar, sürekli aynı noktada sabit bir şekilde durmak, aşırı güç uygulamak, yüksek frekanslı ve aralarında bekleme zamanı olmayan tekrarlanan hareketler, titreşim, soğuk ve sıcak hava ortamları bu riskli durumlardan kaynaklı çalışan yaralanmalarının nedenleri olarak ifade edilebilir. Yaşanan bu olumsuz durumlar ise iş tatminsizliğine yol açmaktadır. İş

tatminsizliğinin sonuçları ise bireysel (stres, yabancılaşma ve yaşam tatminsizliği) ve örgütsel (devamsızlık ve işe geç kalma, işgücü devir hızının artması ve işten ayrılma, performans ve verimlilikte düşüş) düzeyde ortaya çıkmaktadır. Üretim işletmelerindeki ergonomik problemler tablo 1’de gösterilen sistem bileşenlerinin her birindeki bazı önemli unsurlar kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Tablo 1: Üretim Sistemi Bileşenlerinin Ergonomik Unsurları

Sistem Bileşenleri	Ergonomik Kapsam
İnsan	İş ve güvenlik eğitimi, bilgi, beceri, vücut hareketleri ve postür (oturma, kalkma, hareket, eğilme, yük mukavemeti, yükte veya yüksüz tırmanma), fiziksel çaba (yüklenen malzemelerin ağırlığı, doğal olmayan duruş süresi, tekrarlamalı/zorlu hareket, statik/dinamik üstün çaba gerektiren işler), kişisel koruyucu ekipman, stres, yorgunluk, iş tatmini
Ekipman	Ekipman tasarımı, tehlikeli araç ve makineler, acil güvenlik önlemleri, koruyucular, erişim, kontrol, görüntüleme, montaj, ikmal, bakım, güvenli olmayan objeler, standart olmayan bağlantılar
Görev	Görev tasarımı, yöntem, güvenlik, iş bağlama düzeni, manuel malzeme taşıma yöntemleri, yetenek, yorgunluk ve dinlenme periyodu, tekrarlamalı işler
İşyeri	Fiziki alan, aksamların yerleşimi, yüksek riskli aktiviteler, oturma yeri düzeni, iş koltuğu tasarımı, hammadde taşıma mesafeleri
Çevre	Gürültü, sıcaklık ve değişimlerinin sıklığı, nem, zayıf ışık ve renklendirme, havalandırma, toz, duman, kimyasallara maruz kalma, kirlilik, titreşim, atölye koşulları, temizlik
Yönetim	Fabrika düzeni, tehlike uyarıları, ergonomi ve güvenlik programları, iş sağlığı ve güvenliği uygunluğu, standart belirleme, geribildirimler, tutum ve davranışlar

Kaynak: Shikdar ve Al-Araimi, 2001: 63; Melamed vd., 1989: 1102.

Materyal taşıma süreçleri (ağır yükler, güç gerektiren işler ve alan kısıtı nedeniyle uygunsuz duruşlar, çalışanlar arasında işten kaynaklı aşırı bağımlılıklar, değişen modeller dolayısıyla sürekli karar verme durumu) kas iskelet sistemlerinde ciddi zararlara yol açabilmektedir. Ergonomik zararlarla ilgili kayıplar medikal maliyetler, para cezaları, ücret kayıpları gibi direkt maliyetleri içermektedir. Dolaylı maliyetler ise azalan verimlilik ve uzun süreli fiziksel yaralanmalar nedeniyle çalışanların aktivitelerinin kısıtlanması ve sigorta maliyetlerindeki artış şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çalışanların sağlığının korunmasına ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik ergonomik uygulamalar sonucunda aşağıda belirtilen faydalar elde edilebilmektedir (Lalid vd., 2017: 15248-15249):

1. Ölçülebilir parametrelerle ifade edilen somut faydalar

- Maliyetler azalır. Örneğin tazminat gibi maliyetler, alınacak önlemlerin maliyetinden çok daha fazla olabilmektedir.
- Verimlilik artar. Çalışanın daha az güç sarfedeceği, daha sağlıklı bir duruş gerektirecek iş tasarımı ile verimlilik artar ve işe devamsızlıklar azalır.
- Kalitede iyileşmeler sağlanır. Çalışanların verimliliğini azaltan yorgunluk yaratan durumlar ürün kalitesini de düşürmektedir.

2. Ölçülemez parametrelerle ifade edilen soyut faydalar

- Çalışanların işyerine güven duymasıyla morali ve katılımı daha yüksek düzeyde olacak ve daha dinamik bir şekilde işini yapacaktır. İşyerinde katılımcı bir yaklaşımla ergonomik problemlerin çözümünde çalışanlardan destek alınması onları güçlendirecek ve yaptıkları işten gurur duymaları sağlanacaktır.
- Çalışanların kuruma olan bağlılığı artar. Hem işverenin hem de çalışanların katkılarıyla bir güvenlik kültürü oluşması kolaylaşır.

Konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde; üretim işletmelerinde yapılan işin türünün ve çalışılan birimin iş tatmin düzeyini etkilediği (Kaya vd., 2011); ergonomi, çalışanların yaşam şekilleri, iş

güvenliği, iş stresi ve iş tatmini arasında güçlü pozitif ilişkilerin olduğu (Zaidi vd., 2018; Yoshifumi vd., 2017); çalışanların sağlığının korunması, üretkenliğinin artırılması ve sürece dahil edilip fikirlerinin alınması ile daha verimli olacakları (Lalid vd., 2017); çalışanların yaptıkları işlerin çeşitliliği ile iş tatmin düzeyleri arasında güçlü pozitif ilişkilerin olduğu (Abdullah vd., 2007); iş tatmin düzeylerinin yapılan işin türünden ve fiziksel koşullardan etkilendiği, yapılacak olan iyileştirmelerde bu iki boyutun farklı parametrelerinin dikkate alınması gerektiği (Ardakani vd., 2013) bulgulanmıştır.

MATERYAL VE METOT

Bu çalışmada bir üretim işletmesinin farklı birimlerinde toplam 170 mavi yakalı çalışanın iş tatminine ve ergonomik unsurlara yönelik algılarının farklılıklarını değerlendirmek üzere Yazgan ve Erdem (2009)'in çalışmalarında kullandıkları anketten yararlanılmıştır.

Araştırmada yer alan ergonomik unsurlar aşağıda belirtilen kapsamda değerlendirilmiştir;

- Çevre koşulları; aydınlatma, ışık, ısı, nem, hava akımı, sıcaklık, toz, duman, zehirli gaz, buhar, radyasyon
- Çalışma saatleri ve molalar; dinlenme süreleri, vardiya düzenlemeleri, mola süresi ve sayısı, fazla mesailerde dinlenmeler, molalarda özel dinlenme yerlerine gitme olanağı
- Çalışma alanı; yer döşemelerinin kaymayı, tökezlemeyi önleyecek özellikte olması, çalışma alanlarının, geçitlerin ve stok alanlarının belirtilmesi, hareket olanağı ve serbestliği alanının yeterliliği
- İş aletleri; devamlı ve periyodik bakım, işlerlik ve temizlik, kalite kontrolü, aletlerin sabit bir yerinin olması ve hazır bulunma durumu,
- Gösterge ve kumanda elemanları; kolaylıkla okunabilme, uyarı sinyallerinin yeterliliği ve kullanıcı ile uyumluluğu
- Çalışanların sağlığı ve güvenliği; sağlık kontrollerinin sıklığı, kişisel koruyucular, ortak kullanım alanlarının bakımı, güvenlik önlemleri yöntemlerinin güvenilirliği, çalışanların katılımı

BULGULAR

Üretim işletmesinde çalışan 170 mavi yakalı çalışana ait demografik verilerin dağılımı tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Kişisel Bilgilerine Göre Katılımcıların Dağılımı

Değişken	Cinsiyet	Frekans	Yüzde Değeri
Cinsiyet	Kadın	93	54,7
	Erkek	77	45,3
Yaş	18-30	120	70,6
	30-40	50	29,4
Eğitim	İlkokul	12	7,1
	Ortaokul	88	51,7
	Lise	70	41,2
Çalışma süresi	0-1 yıl	68	40
	1-5 yıl	102	60
Çalışılan bölüm	Modülleme	34	20
	Bantlama	40	23,5
	Manuel pres	13	7,7
	Kablolama	39	22,9
	Otomatik kesme mak.	44	25,9

Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının kadın olduğu (%54,7), yaş dağılımlarına göre de yarısından fazlasının (%70,6) genç yaşta oldukları (18-30) dikkat çekmektedir. Çalışanların eğitim seviyelerinin, yaklaşık %59'unun ilk ve orta dereceli bir okuldaki mezun olmaları nedeniyle düşük olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılanların çalışma sürelerinin en fazla beş yıl olması işletmenin 2012 yılında kurulmuş olması nedeniyledir. Çalışılan bölüme göre ise en az katılımcının manuel pres makinesinde (%7,7) olduğu görülmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre oluşan gruplarda farklılıkları değerlendirmek üzere iş tatmini ve ergonomik faktörler kapsamında %95 güven aralığında yapılan t-testi sonuçları tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	X _{ort}	SS	t	P
İş Tatmini	Kadın	93	3,40	0,60	-,792	0,429
	Erkek	77	3,48	0,61		
Çevre Koşulları	Kadın	93	2,92	0,57	-2,463	0,015
	Erkek	77	3,16	0,70		
Çalışma Saatleri	Kadın	93	2,74	0,58	-3,753	0,000
	Erkek	77	3,13	0,73		
Çalışma Alanı	Kadın	93	2,96	0,73	-1,824	0,070
	Erkek	77	3,16	0,72		
İş Aletleri	Kadın	93	2,86	0,62	-3,067	0,003
	Erkek	77	3,20	0,79		
Gösterge ve Kumanda Elemanları	Kadın	93	2,88	0,72	-2,665	0,008
	Erkek	77	3,19	0,74		
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	Kadın	93	3,10	0,61	-2,931	0,004
	Erkek	77	3,39	0,68		

Tablo 3’deki sonuçlara göre çevre koşulları, çalışma saatleri, iş aletleri, gösterge ve kumanda elemanları ile çalışanların sağlığı ve güvenliği boyutlarıyla cinsiyete göre oluşan gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır (P<0,05). Buna göre erkekler kadınlara göre çevre koşullarından (3,16), çalışma saatlerinden (3,13), iş aletlerinden (3,20), gösterge ve kumanda elemanlarından (3,19), iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili alınan tedbirlerden (3,39) daha memnundurlar.

Yaş aralığına göre oluşan gruplarda iş tatmini ve ergonomik faktörler kapsamında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçları tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Yaş Aralığına Göre Bağımsız Örneklem t-testi Sonuçları

Boyut	Yaş aralığı	N	X _{ort}	SS	t	P
İş Tatmini	18-30	120	3,49	,64	1,733	,085
	30-40	50	3,31	,47		
Çevre Koşulları	18-30	120	3,05	,68	,756	,450
	30-40	50	2,97	,54		
Çalışma Saatleri	18-30	120	2,98	,71	1,734	,085
	30-40	50	2,78	,56		
Çalışma Alanı	18-30	120	3,09	,70	1,112	,268
	30-40	50	2,96	,79		
İş Aletleri	18-30	120	3,10	,76	2,485	,014
	30-40	50	2,80	,58		
Gösterge ve Kumanda Elemanları	18-30	120	3,07	,74	1,265	,208
	30-40	50	2,91	,74		
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	18-30	120	3,31	,63	2,455	,015
	30-40	50	3,05	,67		

Tablo 4’deki sonuçlara göre iş aletleri ile çalışanların sağlığı ve güvenliği boyutlarıyla yaş aralığına göre oluşan gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır (P<0,05). Buna göre 18-30 yaş aralığındaki çalışanlar iş

aletlerinden (3,10), iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili alınan tedbirlerden (3,31) daha memnundurlar. Bu durum 18-30 yaş aralığındaki çalışanların beklentilerinin 30-40 yaş aralığındakilere göre daha az olmasıyla açıklanabilir.

Eğitim durumu kapsamında oluşan gruplarda iş tatmini ve ergonomik faktörlere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü varyans analizi sonuçları tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Eğitim Durumuna Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Eğitim	N	X _{ort}	SS	F	P
İş Tatmini	İlkokul	12	3,70	,47	3,083	,048
	Ortaokul	88	3,50	,62		
	Lise	70	3,31	,58		
Çevre Koşulları	İlkokul	12	2,98	,65	1,673	,191
	Ortaokul	88	3,12	,66		
	Lise	70	2,93	,60		
Çalışma Saatleri	İlkokul	12	3,08	,47	3,199	,043
	Ortaokul	88	3,02	,70		
	Lise	70	2,76	,65		
Çalışma Alanı	İlkokul	12	3,16	,73	1,985	,141
	Ortaokul	88	3,14	,71		
	Lise	70	2,92	,74		
İş Aletleri	İlkokul	12	2,91	,52	3,366	,037
	Ortaokul	88	3,15	,76		
	Lise	70	2,86	,67		
Gösterge ve Kumanda Elemanları	İlkokul	12	3,00	,60	1,003	,369
	Ortaokul	88	3,10	,77		
	Lise	70	2,93	,72		
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	İlkokul	12	3,08	,50	1,343	,264
	Ortaokul	88	3,31	,69		
	Lise	70	3,16	,62		

Tablo 5’deki sonuçlara göre iş tatmini çalışma saatleri ve iş aletleri boyutlarıyla eğitim durumuna göre oluşan gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır (P<0,05). Bu farklılığın hangi alt gruplar arasında oluştuğunu belirlemek üzere yapılan tek yönlü varyans analizi (Anova) sonrası yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi sonuçları tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Eğitim Durumuna Göre Post-Hoc Tukey HSD Testi Sonuçları

Boyutlar	Eğitim (i)	Eğitim (j)	Ort. Farkı (i-j)	SS	P
İş Tatmini	İlkokul	Ortaokul	,19	,18	,532
		Lise	,38	,18	,104
	Ortaokul	İlkokul	-,19	,18	,532
		Lise	,18	,09	,133
	Lise	İlkokul	-,38	,18	,104
		Ortaokul	-,18	,09	,133
Çevre Koşulları	İlkokul	Ortaokul	-,13	,19	,768
		Lise	,04	,20	,968
	Ortaokul	İlkokul	,13	,19	,768
		Lise	,18	,10	,170
	Lise	İlkokul	-,04	,20	,968
		Ortaokul	-,18	,10	,170
Çalışma Saatleri	İlkokul	Ortaokul	,05	,20	,957
		Lise	,31	,21	,294
	Ortaokul	İlkokul	-,05	,20	,957
		Lise	,25*	,10	,048
	Lise	İlkokul	-,31	,21	,294
		Ortaokul	,05	,20	,957

		Ortaokul	-,25*	,10	,048
Çalışma Alanı	İlkokul	Ortaokul	,018	,22	,996
		Lise	,24	,22	,536
	Ortaokul	İlkokul	-,01	,22	,996
		Lise	,22	,11	,137
	Lise	İlkokul	-,24	,22	,536
		Ortaokul	-,22	,11	,137
İş Aletleri	İlkokul	Ortaokul	-,23	,22	,535
		Lise	,05	,22	,965
	Ortaokul	İlkokul	,23	,22	,535
		Lise	,29*	,11	,031
	Lise	İlkokul	-,05	,22	,965
		Ortaokul	-,29*	,11	,031
Gösterge ve Kumanda Elemanları	İlkokul	Ortaokul	-,10	,23	,897
		Lise	,06	,23	,956
	Ortaokul	İlkokul	,10	,23	,897
		Lise	,16	,11	,337
	Lise	İlkokul	-,06	,23	,956
		Ortaokul	-,16	,11	,337
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	İlkokul	Ortaokul	-,23	,20	,483
		Lise	-,08	,20	,908
	Ortaokul	İlkokul	,23	,20	,483
		Lise	,14	,10	,343
	Lise	İlkokul	,08	,20	,908
		Ortaokul	-,14	,10	,343

*. Ortalama fark 0,05 düzeyinde anlamlı.

Tablo 5'deki sonuçlara göre çalışanların eğitim durumlarına göre oluşan alt gruplarda iş tatminleri konusunda anlamlı bir fark bulgulanmıştır ($P<0,05$). Ancak tablo 6'da gösterilen Tukey HSD testine göre, ortalamalar arasında anlamlı bir fark bulgulanmamıştır ($P<0,05$). Eğitim durumlarına göre çalışma saatleri konusundaki farklılığın ortaokul ve lise arasındaki farktan kaynaklandığı görülmektedir ($0,25^*$) ($P<0,05$). İş aletlerinin kullanımıyla ilgili eğitim durumlarına göre farkın hangi alt gruplardan kaynaklandığı değerlendirildiğinde ise bu farkın ortaokul ve lise arasındaki farktan kaynaklandığı görülmektedir ($0,29^*$) ($P<0,05$).

Tablo 7'de işyerinde çalışılan toplam süreye göre oluşan alt gruplar arasında iş tatmini ve ergonomik faktörlere göre anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 7: İşyerinde Çalışılan Toplam Süreye Göre t-testi Sonuçları

Boyut	Çalışılan Yıl	N	X_{ort}	SS	t	P
İş Tatmini	0-1	68	3,44	0,55	,021	0,98
	1-5	102	3,43	0,63		
Çevre Koşulları	0-1	68	3,06	0,65	,455	0,65
	1-5	102	3,01	0,64		
Çalışma Saatleri	0-1	68	3,02	0,70	1,617	0,10
	1-5	102	2,85	0,66		
Çalışma Alanı	0-1	68	3,14	0,70	1,240	0,21
	1-5	102	3,00	0,75		
İş Aletleri	0-1	68	3,08	0,73	,983	0,32
	1-5	102	2,97	0,71		
Gösterge ve Kumanda Elemanları	0-1	68	3,01	0,71	-,084	0,93
	1-5	102	3,02	0,77		
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	0-1	68	3,24	0,61	,095	0,92
	1-5	102	3,23	0,68		

Tablo 7’deki değerlere göre işyerinde çalışılan toplam süreye göre oluşan alt gruplarda anlamlı bir farklılık yoktur ($P>0,05$). İşletmenin yeni kurulmuş olması belirtilen boyutlar kapsamında herhangi bir fark oluşmasını engellemiştir.

Tablo 8’de çalışılan bölüme göre oluşan alt gruplar arasında iş tatmini ve ergonomik faktörler kapsamında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan tek faktörlü varyans analizi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 8: Çalışılan Bölüme Göre Tek Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut	Bölüm	N	X_{ort}	SS	F	P
İş Tatmini	Modülleme	34	3,33	,52	,726	,575
	Bantlama	40	3,38	,54		
	Manuel pres	13	3,41	,89		
	Kablolama	39	3,47	,48		
	Otokesmak	44	3,55	,70		
Çevre Koşulları	Modülleme	34	2,97	,50	1,439	,223
	Bantlama	40	3,09	,53		
	Manuelpres	13	2,75	,53		
	Kablolama	39	2,96	,63		
	Otokesmak	44	3,17	,83		
Çalışma Saatleri	Modülleme	34	2,75	,65	3,477	,009
	Bantlama	40	2,91	,46		
	Manuelpres	13	2,67	,48		
	Kablolama	39	2,82	,65		
	Otokesmak	44	3,22	,84		
Çalışma Alanı	Modülleme	34	2,79	,68	2,827	,027
	Bantlama	40	3,19	,65		
	Manuelpres	13	3,15	,81		
	Kablolama	39	2,89	,69		
	Otokesmak	44	3,25	,78		
İş Aletleri	Modülleme	34	2,85	,61	3,121	,017
	Bantlama	40	2,92	,56		
	Manuelpres	13	2,96	,64		
	Kablolama	39	2,90	,67		
	Otokesmak	44	3,33	,90		
Gösterge ve Kumanda Elemanları	Modülleme	34	2,89	,70	1,575	,183
	Bantlama	40	2,87	,60		
	Manuelpres	13	3,05	,70		
	Kablolama	39	3,05	,76		
	Otokesmak	44	3,23	,86		
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	Modülleme	34	2,91	,66	4,659	,001
	Bantlama	40	3,11	,49		
	Manuelpres	13	3,39	,62		
	Kablolama	39	3,32	,59		
	Otokesmak	44	3,48	,74		

Tablo 8’deki sonuçlara göre çalışma saatleri, çalışma alanı, iş aletleri ile çalışanların sağlığı ve güvenliği boyutlarıyla çalışılan bölüme göre oluşan gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır ($P<0,05$). Bu farklılığın hangi alt gruplar arasında oluştuğunu belirlemek üzere yapılan Post-Hoc Tukey HSD testi sonuçları tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Çalışılan Bölüme Göre Post-Hoc Tukey HSD Testi Sonuçları

Boyutlar	(i) Görev yeri	(j) Görev yeri	Ort. Farkı (i-j)	SS	P
İş Tatmini	Modülleme	Bantlama	-,04	,14	,997
		Manuelpres	-,08	,19	,994
		Kablolama	-,13	,14	,874
		Otokesmak	-,21	,13	,534
	Bantlama	Modülleme	,04	,14	,997
		Manuelpres	-,03	,19	1,000
		Kablolama	-,08	,13	,969
		Otokesmak	-,16	,13	,727
	Manuelpres	Modülleme	,08	,19	,994
		Bantlama	,03	,19	1,000
		Kablolama	-,05	,19	,998
		Otokesmak	-,13	,19	,956
	Kablolama	Modülleme	,13	,14	,874
		Bantlama	,08	,13	,969
		Manuelpres	,05	,19	,998
		Otokesmak	-,07	,13	,977
	Otokesmak	Modülleme	,21	,13	,534
		Bantlama	,16	,13	,727
		Manuelpres	,13	,19	,956
		Kablolama	,07	,13	,977
Çevre Koşulları	Modülleme	Bantlama	-,11	,14	,931
		Manuelpres	,21	,20	,839
		Kablolama	,00	,15	1,000
		Otokesmak	-,20	,14	,623
	Bantlama	Modülleme	,11	,14	,931
		Manuelpres	,33	,20	,475
		Kablolama	,12	,14	,907
		Otokesmak	-,08	,14	,971
	Manuelpres	Modülleme	-,21	,20	,839
		Bantlama	-,33	,20	,475
		Kablolama	-,21	,20	,845
		Otokesmak	-,42	,20	,230
	Kablolama	Modülleme	-,00	,15	1,000
		Bantlama	-,12	,14	,907
		Manuelpres	,21	,20	,845
		Otokesmak	-,21	,14	,558
	Otokesmak	Modülleme	,20	,14	,623
		Bantlama	,08	,14	,971
		Manuelpres	,42	,20	,230
		Kablolama	,21	,14	,558
Çalışma Saatleri	Modülleme	Bantlama	-,16	,15	,832
		Manuelpres	,07	,21	,997
		Kablolama	-,07	,15	,990
		Otokesmak	-,46*	,15	,019
	Bantlama	Modülleme	,16	,15	,832
		Manuelpres	,23	,21	,792
		Kablolama	,08	,14	,975
		Otokesmak	-,30	,14	,213
	Manuelpres	Modülleme	-,07	,21	,997
		Bantlama	-,23	,21	,792
		Kablolama	-,14	,21	,956

	Otokesmak	-,54	,20	,073
Kablolama	Modülleme	,07	,15	,990
	Bantlama	-,08	,14	,975
	Manuelpres	,14	,21	,956
	Otokesmak	-,39	,14	,054
Otokesmak	Modülleme	,46*	,15	,019
	Bantlama	,30	,14	,213
	Manuelpres	,54	,20	,073
	Kablolama	,39	,14	,054
Modülleme	Bantlama	-,39	,16	,128
	Manuelpres	-,35	,23	,540
	Kablolama	-,10	,16	,973
	Otokesmak	-,45*	,16	,047
Bantlama	Modülleme	,39	,16	,128
	Manuelpres	,03	,22	1,000
	Kablolama	,29	,16	,365
	Otokesmak	-,05	,15	,996
Çalışma Alanı Manuelpres	Modülleme	,35	,23	,540
	Bantlama	-,03	,22	1,000
	Kablolama	,25	,22	,798
	Otokesmak	-,09	,22	,993
Kablolama	Modülleme	,10	,16	,973
	Bantlama	-,29	,16	,365
	Manuelpres	-,25	,22	,798
	Otokesmak	-,35	,15	,173
Otokesmak	Modülleme	,45*	,16	,047
	Bantlama	,05	,15	,996
	Manuelpres	,09	,22	,993
	Kablolama	,35	,15	,173
Modülleme	Bantlama	-,06	,16	,994
	Manuelpres	-,11	,23	,987
	Kablolama	-,05	,16	,997
	Otokesmak	-,48*	,16	,027
Bantlama	Modülleme	,06	,16	,994
	Manuelpres	-,04	,22	,999
	Kablolama	,01	,15	1,000
	Otokesmak	-,41	,15	,060
İş Aletleri Manuelpres	Modülleme	,11	,23	,987
	Bantlama	,04	,22	,999
	Kablolama	,06	,22	,999
	Otokesmak	-,36	,22	,474
Kablolama	Modülleme	,05	,16	,997
	Bantlama	-,01	,15	1,000
	Manuelpres	-,06	,22	,999
	Otokesmak	-,42	,15	,051
Otokesmak	Modülleme	,48*	,16	,027
	Bantlama	,41	,15	,060
	Manuelpres	,36	,22	,474
	Kablolama	,42	,15	,051
Modülleme	Bantlama	,01	,17	1,000
	Manuelpres	-,15	,24	,965
	Kablolama	-,15	,17	,891
	Otokesmak	-,34	,16	,260

Gösterge ve Kumanda Elemanları	Bantlama	Modülleme	-,01	,17	1,000
		Manuelpres	-,17	,23	,946
		Kablolama	-,17	,16	,829
		Otokesmak	-,35	,16	,178
	Manuelpres	Modülleme	,15	,24	,965
		Bantlama	,17	,23	,946
		Kablolama	,00	,23	1,000
		Otokesmak	-,18	,23	,935
	Kablolama	Modülleme	,15	,17	,891
		Bantlama	,17	,16	,829
		Manuelpres	,00	,23	1,000
		Otokesmak	-,18	,16	,794
Otokesmak	Modülleme	,34	,16	,260	
	Bantlama	,35	,16	,178	
	Manuelpres	,18	,23	,935	
	Kablolama	,18	,16	,794	
Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği	Modülleme	Bantlama	-,20	,14	,634
		Manuelpres	-,48	,20	,132
		Kablolama	-,41*	,14	,046
		Otokesmak	-,56*	,14	,001
	Bantlama	Modülleme	,20	,14	,634
		Manuelpres	-,28	,20	,633
		Kablolama	-,20	,14	,587
		Otokesmak	-,36	,13	,068
	Manuelpres	Modülleme	,48	,20	,132
		Bantlama	,28	,20	,633
		Kablolama	,07	,20	,996
		Otokesmak	-,08	,19	,993
	Kablolama	Modülleme	,41*	,14	,046
		Bantlama	,20	,14	,587
		Manuelpres	-,07	,20	,996
		Otokesmak	-,15	,13	,793
Otokesmak	Modülleme	,56*	,14	,001	
	Bantlama	,36	,13	,068	
	Manuelpres	,08	,19	,993	
	Kablolama	,15	,13	,793	

Çalışılan bölüme göre çalışma saatleri kapsamında oluşan farklılık modülleme ile otomatik kesme makinesi arasındaki farktan (,46*); çalışma alanına göre oluşan farklılık da modülleme ile otomatik kesme makinesi arasındaki farktan (,45); iş aletlerine göre oluşan farklılığın da modülleme ile otomatik kesme makinesi arasındaki farktan (,48); çalışanların sağlığı ve güvenliği boyutlarıyla çalışılan bölüme göre oluşan gruplar arasındaki farkın ise modülleme bölümünün kablolama (,41) ve otomatik kesme makinesi (,56) bölümleri arasındaki farktan kaynaklandığı tablo 9’da görülmektedir (P<0,05).

SONUÇ

İş tatmini çalışanların performans düzeyleri ve verimlilikleriyle ilgilidir. Ergonomik koşullara uyan bir çalışma ortamı ile çalışanların motivasyon, performans ve tatmin düzeylerinde bir artış sağlanacaktır. Yapılan iş, ergonomi kapsamında değerlendirilen çevre koşulları, çalışma saatleri, çalışma alanı, iş aletleri, gösterge ve kumanda elemanları, çalışanların sağlığı gibi konularda gereken hassasiyetler gözönüne alınarak tasarlandığında iş verimliliği dolayısıyla yapılan işin kalitesi de artacaktır. Ergonomik unsurlar ve iş tatmini

kapsamında mavi yakalı çalışanların algıları ile ilgili değerlendirmelerde bulunmak üzere yapılan bu araştırmada katılımcıların %54,7 oranında kadınlardan oluşması kadınların erkeklere göre hem beklentilerinin hem de farkındalıklarının daha fazla olduğu şeklinde açıklanabilir. Kadın ve erkekler arasındaki bu fark ve farkındalık düzeyi çevre koşulları, çalışma saatleri, iş aletleri, gösterge ve kumanda elemanları ile çalışanların sağlığı ve güvenliği konularında da kendini göstermiştir. Katılımcıların yaş dağılımları değerlendirildiğinde ise 18-30 yaş aralığında %70,6 oranında katılımın olması genç çalışanların bu konuyla daha fazla alakadar oldukları anlamına gelmektedir. Ayrıca 18-30 yaş aralığındaki bu katılımcıların iş aletleri ile çalışanların sağlığı ve güvenliği konularında 30-40 yaş aralığındaki çalışanlara göre daha memnun oldukları görülmektedir. Buna göre işletmede iş aletleri ile çalışanların sağlığı ve güvenliği konularında gereken hassasiyetin gösterildiği söylenebilir. Çalışanların eğitim durumlarına göre oluşan alt gruplardaki çalışma saatleri ve iş aletleri konusundaki farklılık ortaokul ve lise eğitimi alanlar arasında olmuştur. Eğitim düzeyine bağlı olarak çalışanların beklentilerinin de artmış olabileceği ortaokul mezunlarının lise mezunlarına göre daha memnun oldukları sonucu kapsamında değerlendirilebilir.

İşletmenin yeni kurulmuş olması ve çalışanların daha fazla değerlendirme yapabilmeleri adına önceki yıllarda yapılan uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmamaları çalışılan toplam süreye göre oluşan alt gruplarda anlamlı bir farklılık olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Çalışma saatleri ile iş aletleri kapsamında modülleme ile otomatik kesme makinesi arasındaki farka göre otomatik kesme makinesi bölümünde çalışanlar daha memnundurlar. Çünkü oluşabilecek herhangi bir arızada otomasyon sayesinde hızlı bir şekilde çözüm geliştirilebilir, bu durumda çalışanın iş gücü verimliliği artar ve daha az hatalı üretim yapılır. Bu da çalışanın memnuniyeti üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır. Çalışanların sağlığı ve güvenliği konusunda bölümler arasındaki fark, modülleme bölümünde özellikle de kablolama ve otomatik kesme makinesi bölümlerine göre oluşan farktan kaynaklanmaktadır. Modülleme bölümünde sağlık kontrollerinin daha sık yapılması, kişisel koruyucu kullanımına dikkat edilmesi, ortak kullanım alanlarının bakımının yapılması, güvenlik önlemlerinin alınmasında kullanılan yöntemlerin güvenilirliğinin sağlanması ve çalışanların süreçlere katılımları konusunda desteklenmeleri gerektiği sonucuna varılabilir. Ayrıca çalışanların özerkliği, yetkinliği ve bağlılığı arttırılarak iş tatmin düzeyleri de arttırılabilir. Üretim işletmelerinde insan kaynağının daha verimli kullanılabilmesi için yapılan işlemlerle ilgili riskli durumların ortadan kaldırılması, iş tatmin düzeylerinin arttırılması ve bölümler arasında uyumlaştırmaların sağlanması gerekmektedir. Bu anlamda yapılacak iyileştirmelerin sadece bireysel değil organizasyonel düzeyde yapılması işletmelerin sürdürülebilir başarı elde etmesine olanak sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH, M. A., KHALİD, H. N., SHUIB, M., NORIZAN, N., MUHAMMAD, Z. ve JAUHAR, J. (2007). "Job Satisfaction Amongst Employees in Small and Medium Industries in the Manufacturing Sector: A Malaysian Case", *Journal of Asia-Pacific Business*, 8(4): 39-66.
- ARDAKANI, M. B., ZARE, M., MAHDAVI, S., GHEZAVATI, M., FALLAH, H., HALVANI, G., GHANIZADEH, S., G. ve BAGHERAAT, A. (2013). "Relation Between Job Stress Dimensions and Job Satisfaction in Workers of a Refinery Control Room", *Journal of Community Health Research*, 1(2): 198-208.
- BAKOTIĆ, D. ve BABIĆ, T. (2013). "Relationship Between Working Conditions and Job Satisfaction: The Case of Croatian Shipbuilding Company", *International Journal of Business and Social Science*, 4(2): 206-213.
- BRIDGER, R. (2008). *Introduction to Ergonomics*, CRC Press, New York.

- DAS, B. (1987). “An Ergonomic Approach to Designing a Manufacturing Work System”, *International Journal of Industrial Ergonomics*, 1(3): 231-240.
- KARWOWSKI, W. (2001). *International Encyclopedia of Ergonomics and Human Factors*, CRC Press, New York.
- KAYA, D., GÜZEL, D. ve ÇUBUKÇU, B. (2011). “İlıca Şeker Fabrikası Çalışanlarının İş Memnuniyeti, Ergonomik Çalışma Koşulları ve İş Stresi Yönünden İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2): 51-60.
- KINZL, J. F., KNOTZER, H., TRAWEGER, C., LEDERER, W., HEIDEGGER, T. ve BENZER, A. (2005). “Influence of Working Conditions on Job Satisfaction in Anaesthetists”, *British Journal of Anaesthesia*, 94(2): 211-215.
- LALID, K., SINGH, K. ve DAHIYA, L. (2017). “Applied Ergonomics: An Investigation of the Impact of Ergonomic Design on Job Satisfaction, Employee Health and Overall Productiveness”, *International Journal of Development Research*, 7(9): 15244-15249.
- MELAMED, S., LUZ, J., NAJENSON, T., JUCHA, E. ve GREEN, M. (1989). “Ergonomic Stress Levels, Personal Characteristics, Accident Occurrence And Sickness Absence Among Factory Workers”, *Ergonomics*, 32(9): 1101-1110.
- SHIKDAR, A. A. ve AL-ARAIMİ, S. A. (2001). “Ergonomic Conditions in Small Manufacturing Industries”, *Science and Technology*, 6(2001): 61-70.
- YAZGAN, E. ve ERDEM, M. (2009). “Talaşlı İmalat Endüstrisinin Ergonomik Açıdan Değerlendirilmesi: Bir Uygulama”, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 10 (2): 603-614.
- YOSHIFUMI, H., PREMKUMAR, G. ve MANZUMA-NDAABA, N. M. (2017). “Measuring Ergonomic Implementation from the Perspectives of Job Security, Job Stress and Job Satisfaction in Automotive System Industry”, *Arabian Journal of Business and Management Review*, 7(4): 1-8.
- ZAIDI, U., HAMMAD, L. F., AWAD, S. S., ELKHOLI, S. M. A. ve QASEM, H. D. (2018). “Relationship of Ergonomics, Lifestyle and Job Satisfaction among Sonographers in Riyadh, KSA”, *Journal of the Liaquat University of Medical and Health Sciences*, 17(3): 127-34.
- INTERNATIONAL ERGONOMICS ASSOCIATION (2019). “What is Ergonomics?”, <https://www.iea.cc/whats/>, (12.08.2019).

TARİHİ YAPILARDA YANGIN SORUNSALI: ESKİŞEHİR, KUYUCAK KÖYÜ CAMİ ÖRNEĞİ

Hicran Hanım HALAÇ

hicranhalac@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8046-9914

Zakire PEKTAŞ

zzakirepp@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0740-9402

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 25.03. 2020

Kabul Tarihi

Accepted: 14.06.2020

* Bu çalışma; 20-22 Nisan 2018 tarihinde Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesinin ev sahipliğinde gerçekleştirilen 2. Uluslararası Türk Coğrafyası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde yapılan sözlü bildirinin yayınlanmış tam metninin makale olarak genişletilmiş halidir.

FIRE ISSUES OF HISTORIC BUILDINGS: ESKİŞEHİR, KUYUCAK VILLAGE MOSQUE EXAMPLE

ÖZ

Eski dönemlerden beri kontrol altında tutulmaya çalışılan yangın, tarihi değerlerimizi tahrip etmenin yanı sıra geçmişle olan bağımızı da koparıyor. Özellikle ahşap malzemenin yoğun kullanıldığı yapılar için büyük risk oluşturuyor. Bu bağlamda çalışmamızın kapsamını, Eskişehir ili, Odunpazarı ilçesi, Kuyucak Köyü, Köyiçi Mevkiinde konumlanan, 2011 yılında geçirdiği yangın sonucunda ahşap bindirme tavanı ve ahşap bölümlerinin tamamı yanan, Osmanlı padişahı 2. Abdülhamit döneminde yapılan Kuyucak Köyü camisi oluşturmaktadır. Çalışmamızda; Ahşap bindirme tavanların yapım teknikleri ve çeşitleri açıklanmaktadır. Kuyucak Köyü'nün coğrafi konumu, tarihsel süreçte gelişimi, Kuyucak Köyü Camisinin tarihi, günümüze kadar geçirmiş olduğu değişimler, günümüzdeki durumu ve mimari özellikleri araştırılıp incelenmiştir. Ayrıca yangın öncesi durumu, geçirdiği yangın sonucundaki hasarları ve yangın sonrası uygulanan restorasyon ile meydana gelen değişiklikler incelenip değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçlarında ortaya çıkan en önemli sorun, özgün ahşap bindirme tavan yapım tekniğine uyulmadan caminin restorasyon projesi ve uygulamasında bu tavanın çelik konstrüksiyon ile taşınan bir tavana dönüştürülmesidir. Bu çalışma sayesinde tarihi yapılarımızın belgelenmesinin önemine, rekonstrüksiyon uygulamalarında yapının özgün haliyle örtüşmesi gerekliliğine ve önemli tarihi yapılarımızın özgün değerlerini kaybetmeden geleceğe aktarılması için onları tehdit eden yangın tehlikesinin önlenmesine dönük tedbirler alınmasına dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yangın, Bindirme Tavan, Tarihi Yapı, Restorasyon, Eskişehir Kuyucak Cami

ABSTRACT

The fire, which has been kept under control since ancient times, is destroying our historical values as well as breaking down our past dependency. It composes a great risk especially for buildings where wooden materials are heavily used. In this context, the scope of our work constitutes the Kuyucak Village Mosque, which was located in Eskişehir, Odunpazarı, Kuyucak Village and built in the period of the Ottoman Sultan Abdülhamit II, and all of the wooden overlap ceilings and sections were burnt as a result of the fire in 2011. In our study, Construction techniques and types of wooden overlap ceilings are explained. The geographical location and historical development of Kuyucak Village, the history of Kuyucak Village Mosque, the changes that have been experienced up to date, the present situation and architectural features have been examined. In addition, the pre-fire situation, the damage caused by the fire, and the changes that occurred with the restoration applied after the fire have been examined and evaluated. The most important problem that arises in the evaluation results is that this ceiling is transformed into a ceiling carried by a steel construction in the application and restoration project of the mosque without respecting the original wooden overlay ceiling construction technique during the restoration process. The aim of this study is to emphasize the importance of documenting our historical structures, the necessity of the reconstruction works overlap with the original structure, and the measures to prevent the danger of fire threatening them to be transferred to the future without losing the original values of them.

Keywords: Fire, Overlap Ceiling, Historical Building, Restoration, Eskişehir Kuyucak Mosque

GİRİŞ

Makalenin konusunu, bugüne dek herhangi bir bilimsel araştırmanın konusu olmayan Odunpazarı İlçesi'ne bağlı Kuyucak Köyü camisinin geçirdiği yangın ve bu yangından sonra yapıya uygulanan restorasyon çalışması oluşturmaktadır. Caminin yangında yok olan ahşap döner eksenli bindirme tavanına restorasyon çalışması esnasında seçilen müdahale yönteminin değerlendirilmesi çalışmanın öncelikli amacıdır.

Ayrıca tarihi yapılarımızın zarar görmesine hatta yok olmasına neden olan yangın faktörüne dikkat edilmesi ve gereken önlemlerin alınması gerekliliğinin üzerinde durulmuştur. Kültür varlıklarının yok olma tehlikesine karşı belgelendirme çalışmalarına hız verilmesi gerektiği vurgulanmıştır

Bu çalışma Kuyucak Caminin döner eksenli bindirme tavanının tanıtılması ve geçirdiği yangın sonucunda uygulanan restorasyon sırasında bu tür tavanın inşa geleneğinin sürdürülmemesi ve çelik strüktür üzerine süsleme olarak uygulanmasının yapının özgünlüğünü bozduğunu göstermek açısından oldukça önemlidir.

Konuyla ilgili yayınların tarandığı arşiv çalışmalarının ardından çalışmanın konusunu teşkil eden tavanlar, Eskişehir'in diğer ilçelerinde bulunan yayınlara yansımış döner eksenli bindirme tavanlı camilerle benzer özellikler taşıdığı saptanmıştır. Tarihi yapılarda çıkan yangınların sebepleri ve alınan önlemler incelenmiştir. Gelenekel yapılarda restorasyon yapılırken yapıya özgünlüğü bozulmadan müdahale edilmelidir. Mevcut tarihi verilerin sınırları içinde kalarak yapının özgünlüğünü korunmalıdır ve tarihi bütünlüğü bozulmamalıdır. Bu durum; Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü'nün, Uygulama İlkeleri alt başlığının 6. maddesinde¹, Icomos ahşap tarihi yapıların korunması için ilkelerinin 8.² ve 9.³ maddelerinde ele alınmıştır.

Malzeme seçiminin de hassas olunmalıdır. Olabildiğince özgün malzeme yerinde tutulmalıdır. Yeni malzeme kullanılırken de yapım tekniklerine ve yüzey dokularına sadık kalınmalıdır. Bu durum; Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu İçin İlkeler Tüzüğü'nün 3.10. maddesinde, Nara Özgünlük Belgesinin 9. ve 13. maddelerinde, Icomos Ahşap Tarihi Yapıların Korunması İçin İlkelerinin 7. 9. ve 13. maddelerinde, imari mirasın analizi, korunması ve strüktürel restorasyonu için ilkelerinin 3.10. maddesinde ele alınmıştır. Belgeleme çalışmaları zamanında ve aslına uygun olarak yapılmalıdır. Herhangi bir müdahaleden önce yapının ve elemanlarının durumu ve müdahale aşamasında kullanılan malzemeler özenle belgelenmeli ve arşivlenmelidir. Bu durum Icomos Ahşap Tarihi Yapıların Korunması İçin İlkelerinin 1. maddesinde⁴, Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü'nün, Uygulama İlkeleri alt başlığının 1. maddesinde⁵ ele alınmıştır.

¹ Zaman içinde yapılan değişiklikler saygı görmeli ve geleneksel mimarinin özelliğini yansıtan bir belge olarak değerlendirilmelidir. Normal olarak, geleneksel yapıların restorasyonunda hedef yapının bütün parçalarının tek bir döneme göre onarılması olmamalıdır.

² Müdahale stratejisi geçerli olan kültürel değerleri dikkate alınmalıdır.

³ Eğer yapının özgünlüğüne zarar vermeyecek veya aşırı müdahale gerektirmeyecekse, yapının ilk işlevi sürdürülmeli veya restore edilmelidir.

⁴ Bir müdahaleye karar vermeden önce, taşıyıcı sistemin ve bileşenlerinin durumu, daha önce yapılmış olan müdahaleleri de kapsayacak şekilde, dikkatle belgelenmelidir.

⁵ Geleneksel bir yapıya yapılacak her tür müdahalede tedbirli olunmalı; işe başlamadan önce yapının biçimi ve strüktürü ayrıntılı olarak incelenmelidir. Bu çalışma sonunda hazırlanacak rapor ve belgeler halkın rahatça ulaşılabilceği bir arşivde saklanmalıdır.

Literatüre baktığımızda ahşap bindirme tavan uygulamasıyla ilgili olarak; Akın, G., (1991), çalışmasında Türklerin hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da Tütekli örtü geleneklerini konu almış ve bu tarz tavanların bulunduğu camileri incelemiştir. Parla, C., (2005), çalışmasında Eskişehir'in Sivrihisar ilçesindeki ahşap bindirme tavanlı camilerin analizi ve belgelemesini yapmıştır. Aktürk, G., (2006), çalışmasında; Eskişehir'in Mahmudiye ilçesindeki döner eksenli bindirme tavanlı camileri ve bu tavan geleneğini incelemiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan

Eskişehir Kuyucak Köyü camisinin restorasyon çalışmasında özellikle tavan strüktürü için karşılaştırma yapılabilecek kaynaklar mevcuttur.

Tarihi yapılarda yangın korunumu ile ilgili olarak; Özgünler, M., (2018), çalışmasında tarihi binalarda yangına karşı korunma mevzuatını irdlemiştir. Yine yangına maruz kalan Galatasaray Üniversitesi, Haydarpaşa Tren Garı, Bursa Kapalıçarşı gibi tarihi yapılarımız tezlere konu olmuştur. Bu tezlerde tarihi yapıların koruma sorunları ve alınabilecek önlemler açıklanmıştır.

Eskişehir'in Kuyucak Köyü ile ilgili olarak; Bayar, M., (2004), çalışmasında Karakeçili yörük aşiretinin Eskişehir'e iskanı anlatmıştır. Say, Y., (2009) çalışmasında Karakeçili aşiretini ve Kuyucak karyesine yerleşen Özbekli cemaatini anlatmıştır. Sert, G., (2015) Eskişehir ili yörük ağızlarını ele almıştır. Kuyucak Köyü bir yörük köyü olduğu için bu çalışmalar yolumuza ışık tutmuştur.

BİNDİRME VE DÖNER EKSENLİ BİNDİRME TAVAN TANIMLARI, DÖNER EKSENLİ BİNDİRME TAVAN TİPLERİ

Bindirme tavan; daha çok kare ya da kareye yakın mekanların açıklıkları elde bulunan kiriş boyundan fazla olduğu zamanlarda kullanılan, kirişlerin tek bir merkeze doğru kademeli biçimde küçülerek, kare ya da çokgen yüzeyler oluşturarak birbirlerinin üzerine binmeleri sonucu oluşan bir örtü sistemidir. Ayrıca kendi kendini taşıyan bir konstrüksiyon olduğu için oldukça büyük mekân açıklıklarını düşey taşıyıcılara gereksinim duymadan örtme imkânı verir. (Parla, C., Altınsapan E.,2004) (Şekil 1A)

Döner eksenli bindirme tavanlar, tüteklikli kubbe, tüteklikli tavan ya da kırlangıç kubbe,(Şekil 1B) olarak da bilinen tavanlarla, aynı teknik ve biçimlere sahiptirler. Karşılıklı duvarlar arasındaki mesafeyi geçmekte yetersiz kalan kirişler, ilk olarak köşelere çapraz şekilde yerleştirilerek açıklık daraltılır. Daha sonra, köşe kirişlerinin üzerine bu sefer duvarlara paralel kirişler oturtulur ve konstrüksiyon, çapraz ve paralel kirişlerin almaşık şekilde birbirini takip ederek en yukarıda bir kenarı yaklaşık 50 cm olan bir kareye ulaşıncaya kadar devam eder. En üstte kalan küçük açıklık ise konutlarda duman deliği olarak kullanıldığı için "Tüteklikli Örtü" terimi ortaya çıkmıştır. (Parla,2005; Akın,1991)

Şekil 1: Bindirme ve Kırlangıç Tavan Örnekleri

Şekil 1A: Kuyucak Cami ahşap bindirme tavan⁶

Şekil 1B: Kırlangıç tavan örneği⁷

Döner eksenli bindirme tavanlar, mekânların duvarlarına veya mekânların içlerinde bulunan desteklere yerleştirilen kirişlerin belirli açılarla üst üste dizilmesiyle meydana gelmektedir. Bu tavanlar kirişlerin oluşturduğu ortadaki alanın şekil bakımından kare, altıgen, sekizgen ve daha fazla kenarları bulunan çokgen biçimi olmasına göre isimlendirilir.

Kare Altyapılılar

Kare altyapılılarda, çapraz köşe kirişleri kare altyapının kenarortaylarıdır. Yani ilk dört kiriş, eksenini 45° çevrilmiş ikinci bir kare oluşturur. Daha sonra da sistem, hep 45° döndürülmüş ve giderek küçülen karelerle devam eder. (Akın,1991) (Şekil 2A)

Altıgen Altyapılılar

Altıgen altyapılılarda, dikdörtgen bir altyapının üzerine oturan çapraz köşe kirişleri, dikdörtgenin uzun kenarlarına 60°, dar kenarlarına 30° bir açıyla konumlandırılır. Altıgen biçimi oluşturmak için ilk sırada dört kiriş yeterlidir ama daha üstteki katlarda kiriş sayısı altıya yükseltilir. İkinci katda, kirişlerin uçları karşılıklı duvarların ve alttaki kirişlerin kenarortaylarına yerleştirilir. Daha sonraki katlar da aynı biçimde ve küçülerek devam eder. (Aktürk,2006) (Şekil2B)

Sekizgen Altyapılılar

Sekizgen altyapılılarda, çapraz kirişlerin uçları köşelere daha yakın seçilerek, kare altyapı bir sekizgene çevrilir. Bundan sonraki aşamaları altyapıya çapraz ve paralel kirişlerden oluşan ve giderek çapı küçülen tabakalar, almaşık olarak birbirini takip eder. Bu tipte, kare tipe göre daha kısa kirişler ve daha fazla tabaka kullanılır. Kenar ve tabaka sayılarının artması, örtünün kubbe biçimine daha fazla yaklaşmasına neden olur. (Akın,1991) (Şekil2C)

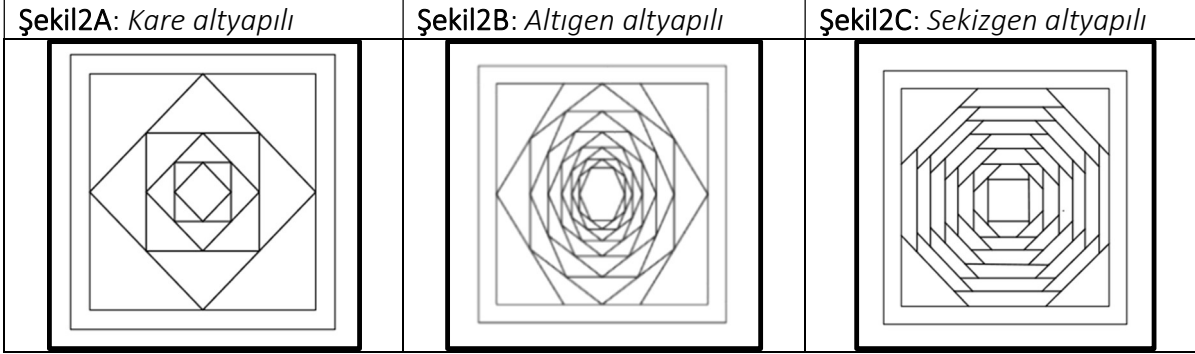
Sekizden Fazla Sayılarda Kenarlı Olan Çokgen Altyapılılar

Döner eksenli bindirme tavanlarda nadir kullanılan tiptir. İlk olarak tabana çokgen biçimi verecek şekilde yerleştirilen kiriş boyları her zaman eşit olmayabilir. Bazen herhangi bir düzen gözetmeksizin başlayan bindirme katlar, birkaç kat sonra altıgen veya sekizgene dönüştürülerek bitirilebilir. Bu tipte kullanılan kiriş sayılarının fazla olması sebebiyle elde edilen örtü kubbeye daha fazla yaklaşır. (Aktürk,2006)

⁶Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

⁷Kaynak: https://igx.4sqi.net/img/general/600x600/31574788_DaOYuBXU4nVapNSnxKkDvLT5HW50fOVbK7zobOrTsQ.jpg
erişim tarihi: 08.11.2018

Şekil2: Bindirme tavan çeşitleri

TARİHİ YAPILARDA YANGIN

Yangın büyük boyutlu ve kontrolsüz yanma olayıdır. (Şekil 3A) Milli servetimiz olan tarihi yapıların zarar görüp yok olmasındaki en büyük etkidir. Maalesef yangın, sadece tarihi yapılarımıza zarar vermekle kalmayıp yok ettiği için geçmişle olan bağımızı da koparmaktadır. Ahşap malzemeyle inşa edilmiş tarihi yapılardan günümüze ulaşanlar gelişen teknoloji ve enerji tüketimindeki artış nedeniyle, yangına karşı oldukça korunaksızdırlar. Bu yapılar bazen kaza nedeniyle bazen de kasten yangın tehdidinde yenik düşmektedirler. (Şekil 3B) Elektrik sistemindeki eksiklikler ve hatalı döşenmiş alt yapı nedeniyle oluşan yangınlar da büyük değere sahip yapıları yok etmektedir.

Şekil3: Tarihi Yapılarda Yangın Faktörü

⁸Kaynak:<https://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjNr6u0lsfeAhVJbVAKHRH2B9MQjRx6BAGBEAU&url=https%3A%2F%2Fwww.kibrissondakika.com%2Falmanyada-turklerin-yasadigi-binada-yangin%2F&psig=A0Vvaw1nRQjO8pafaV059tc1lqjz&ust=1541848094427123> erişim tarihi: 08.11.2018

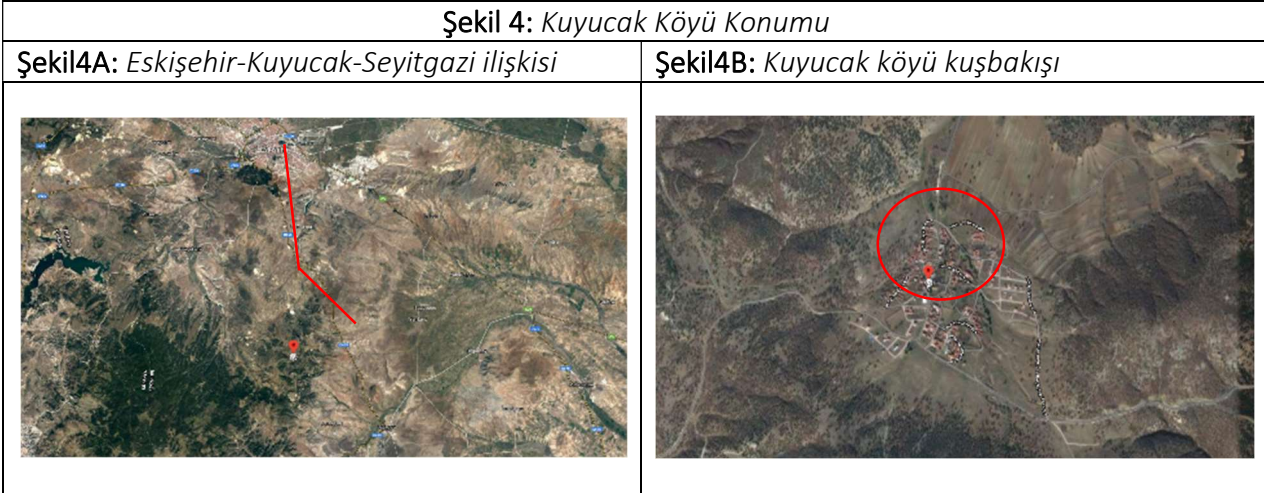
⁹Kaynak:https://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjnqKGCmMfeAhUREVAKH RFqBa4QjRx6BAGBEAU&url=http%3A%2F%2Fwww.yapi.com.tr%2Fhaberler%2Fhaydarpasada-yanginin-sebebi-izolasyonmalzemesi_110766.html&psig=A0Vvaw0lZwjLL0eyHHY6FO3ONY5u&ust=1541848652124916 erişim tarihi:08.11.2018

Tarihi yapılarda ilk olarak yangına sebep olabilecek riskleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. Fakat tarihi binaların yapı malzemelerinin büyük bir kısmının ahşap olması yangın riskini arttıran önemli bir etkidir. Yangından kaynaklanan olası can ve tarihi eser kayıplarının yerine getirilmesi asla mümkün olmamaktadır. Bu sebeple tarihi yapılarda kurulacak olan yangın korunum sistemlerine karar verilirken insan sağlığı göz önünde bulundurulmalıdır ve yapının orijinaline en az zarar veren sistemler tercih edilmelidir. Bunlar; yangın algılama sistemleri (Duman ve/veya sıcaklık dedektörleri), iç ve dış otomatik söndürme sistemleri, yangın uyarı sistemleri ve yeterli basınçta müdahale suyu sağlayacak pompalar olabilir.(Özgünler,2017)

KUYUCAK KÖYÜ

Şekil 4: Kuyucak Köyü Konumu

Kuyucak Köyü; Eskişehir'e 32 km, Seyitgazi'ye 20 km, uzaklıktadır. (Şekil4A) Tekke Tepesi'nin kuzey yamaçlarına kurulan, Ardıç Tekke, Mut Tepesi ile çevrili olan 50 hanelik, yaklaşık 200 kişinin oturduğu bir yerleşim yeridir. (Şekil4B) Köy gelişme evresinde tepelerin arasındaki vadiye doğru yayılmıştır. (Say, 2009) Kuyucak Köyünde bulunan antik malzemeler, burasının arkaik devirden itibaren sürekli kullanıldığını gösterir. XVI. yüzyıla ait vesikalarda Murad oğlu Ali'nin yeri olduğunu görülür. (Bayar, 2004) Kuyucak'a XIX. yüzyılın başlarında Karakeçili Yörükleri yerleşmeye başlamışlardır. Köyün etkin sülalesi "beyler" lakabı ile anılan Karakeçili Yörük Aşiretinin "Özbekli Cemaati'ne mensuptur ve bu cemaat Özbekistan bölgesinden gelmiştir.

Cemaat, Eskişehir ve civarına XIX. Yüzyılın başlarında, aşiret beyi Hacı Kerim Bey döneminde gelir. Bir süre konar-göçer yasarlar. Karaca Hacı Mehmet Bey zamanında Konnamış mevkiini yurt edinirler. Oğlu Hacı Bekir Bursa valisi Ahmet Vefik Pasa ile iyi ilişkiler kurar. Pasa tarafından taltif edilir. Yörük Aşiretlerinin yönetimi ve denetlenmesi işiyle görevlendirilir. Aşireti Konnamış'tan, Kuyucak'a getirir ve buraya yerleşir. Burada, Devletin kurduğu Balıkesir'deki yünlü dokuma işletmesine yün ve yapağı üretiminde görevlendirilirler. Hacı Bekir Bey, böylece devlet ile aşiret arasındaki yakınlığı sağlar. Vergiden muaf tutulurlar. (Bayar, 2004)

Hacı Bekir Sıddık Bey, Kuyucak'a ahşap mimarinin şaheseri sayılacak iki bina yaptırmıştır. Birisi kendi evidir. (Şekil5A) Diğeri misafirhanedir. (Şekil5B) Kuyucak önemli yollar üzerinde olduğu için gelenlerin, geçenlerin kalmaları için yapılmıştır. İki katlı olan misafirhanede; aşiret beyleri ile önemli toplantılar yapılmış, bayramlarda kabul törenleri, düğünler hep bu binada yapılmıştır. Halende bu gelenek devam etmektedir. (Bayar, 2004)

Şekil5: Kuyucak Köyündeki Mimari Yapılar

Şekil5A: Kuyucak Köyü bey konağı

Şekil5B: Kuyucak Köyü Misafirhanesi

Ayrıca Karakeçili aşiretinin ünlü komutanı Hacı Bekir Siddık Bey buraya 1900 yılında bir okul, (Şekil6A) bir de cami yaptırmıştır. (Şekil6B) Bunları takiben yollar, ahşap saraylar ve misafirhaneler yaparak köyü imar etmiştir. (Bayar, 2004)

Şekil6: Kuyucak Köyündeki önemli taşınmaz kültür varlıkları

Şekil6A: Kuyucak Köyü okulu

Şekil6B: Kuyucak Köyü camisi

Ayrıca bu konuda yapılan araştırmalarda da pek bilinmeyen, XIX. Yüzyılda Hacı Bekir tarafından işletilen soda fabrikası da köyü diğer köylerden farklı kılacak önemli bir ticari merkez haline getirmiştir. (Bayar, 2004)

KUYUCAK CAMİ

Yapının Konumu Ve Tarihi

Kuyucak Camisi, Kuyucak Köyü, Köyiçi Mevkiinde, Köyün içinden geçen anayol üzerinde bulunmaktadır. Yapının banisi ve usta kitabeleri günümüze ulaşmamış olup yapının kesin tarihi bilinmemekle beraber köy halkına göre 200 yıllıktır.

Yapının Mimari Özellikleri

Cami, geniş bir bahçe içinde ve tek katlı ve tek mekanlı (Şekil7D) olarak inşa edilmiştir. Beden duvarları kaya zemin üzerine yapılmış olup, temel mevcut değildir. Yapı tekniği olarak almaşık moloz taş ve horasan harçlıdır. Özgün ahşap bindirme tavana sahiptir. (Şekil7B) İç kısımda altta ve üstte beş kemerli son cemaat mahali, müezzin ve kadınlar mahfili bulunmaktadır. (Şekil7C) Beş kemerli kadınlar mahfilinin kemerleri kesme taştan, kemer ayakları ahşap sütundan üstü bağdadi siva olarak yapılmıştır. Cephesindeki revak üç kemerlidir. Kuzeybatı köşesinde minaresi, (Şekil7H) avlu duvarının kuzeyinde dıştan tek kemerli çeşmesi vardır. (Şekil7F) Caminin minare kısmı kesme taştan, gövde kısmı tuğla üzeri siva olarak yapılmış ve tek şerefelidir.

Girişi kuzeyden olan caminin revak kısmı sonradan kapatılmıştır. (Şekil7A) Orta kemerden sonradan portal kapı açılmıştır. Bahçe içine yine sonradan kapalı şadırvan ve tuvalette yapılmıştır. (Şekil7E) Ayrıca doğu duvarına bitişik müstemilat ilave edilmiş ve revak kısmına buradan da giriş verilmiştir.(Şekil7G)

Şekil7: Kuyucak Köyü Camisi

Şekil7A: Giriş cephesi

Şekil7B: Ahşap bindirme tavan

Şekil7C: Müezzin ve kadınlar mahfili

Şekil7D: İç mekan

Şekil7E: Şadırvan ve tuvalet

Şekil7F: Bahçe duvarındaki çeşme

Şekil7G: İlave giriş

Şekil7H: Minare

1973-1975 yıllarında cami büyük bir onarım geçirmiştir. Kuyucak köyü sakini ve bizzat onarıma tanıklık eden İbrahim Çakır'ın anlatımları, derz siva ve kalem işlerine yapılan badana raspalarında ortaya çıkan bulgularda camide şu değişiklikler yapılmıştır; son cemaat mahalinde ahşap camekanlı kısımlar kaldırılarak tuğla duvarlar yapılmış, zemine karo mozaik döşenmiştir. Bina köşelerinde çürüyen kısımlar tuğla duvar ile tamamlanmıştır. Kemerli olan pencereler kemer kısımlarının altında demirli lento atılarak kemersiz hale getirilmiştir. Çatıda oluklu kiremitler Marsilya kiremitle değiştirilmiştir. 1903 yılında yapılan kalem işi süslemelerin üstü badana yapılarak yeni kalem işleri yapılmış. Bina giriş kısmında beton merdivenler yapılmış olup ayrıca betondan tretuar yapılmıştır.¹⁰

Yapının Geçirdiği Yangın ve Yapıya Verdiği Hasarlar

Caminin, 2011 yılında bacadan sıçrayan alev sonucunda çatı dahil ahşap bütün bölümleri yanmıştır. Sadece kalınlığı 80-85 cm arasında değişen duvarları ve minaresi kalmıştır.¹¹(Şekil7A) Beden duvarları içinde kullanılan ahşap lentoların görünen kısımları da yangında yanmıştır ve duvar sıvaları zarar görmüştür. (Şekil7C) (Şekil7D) Mekân içindeki mahfili oluşturan ahşap kemer ayaklarının bağdadi sıvası yangın esnasında zarar görmüş ve bu hasar ahşap kısımlara kadar işlemiştir. (Şekil7B) Zarar gören kısımlar restorasyon çalışması hemen yapılmadığı için 4 yıl kadar açıkta kalmıştır ve hava şartlarından dolayı da bozulma hızlanmıştır.

Şekil7: Kuyucak Camisi yangın sonrası durumu

Şekil7A:Yangın sonrası genel durum	Şekil7B:Kemer ayakları
	
Şekil7C:Ana giriş kapısı	Şekil7D:iç mekan
	

¹⁰ 05.02.2016 tarihli Eskişehir Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu raporu

YAPIYA ÖNERİLMİŞ VE UYGULANMIŞ RESTORASYON ÇALIŞMASI

Giriş Cephesi

Kuyucak Köyü camisinin restorasyon çalışmasında giriş cephesindeki sonradan boyanmış kısımlar boya raspası edildiği ve aslında kemerli olup sonradan müdahale edilip kemer kısımlarının altına lento atılarak kemersiz hale getirilen pencerelerin ilk haline getirildiği görülmektedir. Giriş kapısının da aynı şekilde sonradan kapatılmış üst kemerli kısmı açılmıştır.

Şekil8:Kuyucak camisi giriş cephesi

A:Yangın öncesi ¹²	B:Yangın sonrası ¹³	C:Yapım aşaması ¹⁴	D:Restorasyon Çizim ¹⁵	E:Restorasyon sonrası ¹⁶
				

Ahşap Bindirme Tavan

Caminin ahşap döner eksenli bindirme tavanı orijinalinde 4 basamaklıdır ve ortasında yine ahşap tavan göbeği bulunmaktadır. Yangından sonra tamamen yok olmuştur. Yapılan restorasyon çalışmasında tamamen yitirilen tavan yerine yapım teknikleri bindirme tavan yapımına uymayan yeni bir tavan yapılmıştır. Orijinal döner eksenli ahşap bindirme tavan yerine restorasyon projesi çizimlerinde de uygulamada da maalesef çelik taşıyıcı ahşap tavan yapıldığı görülmektedir. Oysa döner eksenli bindirme tavanın zaten kendisi bir strüktürdür yani kendi kendisini taşıyabilen bir sistemdir. Özgün durumuyla yapılması önem arz etmektedir.

Şekil9:Kuyucak camisi ahşap bindirme tavanı

A:Yangın öncesi ¹⁷	B:Yangın sonrası ¹⁸	C:Yapım aşaması ¹⁹	D:Restorasyon Çizim ²⁰	E:Restorasyon sonrası ²¹
				

¹² Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

¹³ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

¹⁴ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

¹⁵ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

¹⁶ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

¹⁷ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

¹⁸ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

¹⁹ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

²⁰ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

²¹ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

Son Cemaat Mahfili, Kadınlar Mahfili ve Kadınlar Mahfili Tabanı

Caminin altta ve üstte beş kemerden oluşan son cemaat mahali ve kadınlar mahfili yangında tamamen yok olmuştur. Yangın öncesinde kemerlerin taşıyıcı ayaklarının içi ahşap ve üzeri bağdadi sıva ile sıvalı iken, restorasyon uygulamasında da ahşap strüktür inşa edilip üzerinin sıvandığı görülmektedir.

Caminin özgün halinde tavan duvar geçiş detaylarında dört tarafta da kalem işi Ayet-el Kürsi yazılıdır. Bu işçilik restorasyon çalışmasında da uygulanmıştır. (Şeki12E)

Caminin tamamen yanmış ve ahşap olan kadınlar mahfili tabanının ve çıkış merdiveninin yine ahşap malzeme ile yeniden yapıldığı görülmektedir.

Mihrap

Caminin mihrabında ahşap malzeme kullanılmadığı için herhangi bir malzeme kaybı olmamıştır sadece kirlenmiştir. Retorasyon uygulamasında ise temizlenip sıvasının yenilendiği görülmektedir. Mihrap üzerindeki detaylara uygulama sonrasında yer verilmemiştir. Ayrıca üst pencere özgün halinde eşkenar dörtgen formunda iken uygulama sonrasında dairesel formda pencere kullanılmıştır.

²² Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

²³ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

²⁴ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

²⁵ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

²⁶ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

²⁷ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

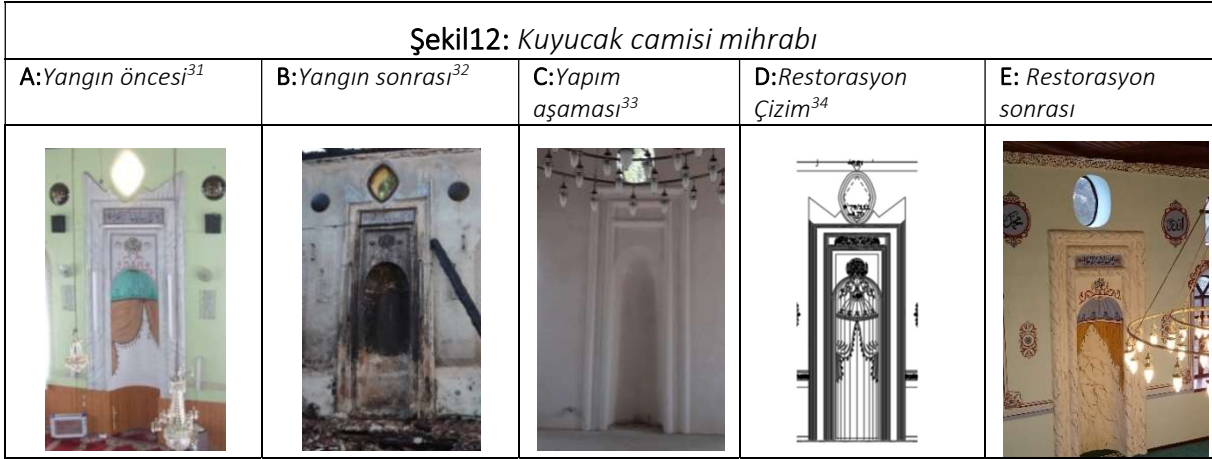
²⁸ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

²⁹ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

³⁰ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

Şekil12: Kuyucak camisi mihrabı

Minber

Caminin ahşap minberi yangın esnasında tamamen yanmıştır. Restorasyon uygulamasında yenilendiği görülmektedir.

Şekil13: Kuyucak camisi minberi

SONUÇ

Kültür toplumlar arasında farklılaşan, toplumlari birbirinden ayıran bir unsurdur. Soyut bir kavram olan kültürün maddi yansımaları içerisinde de o kültürün mimarisi gelir. Her geçen gün çeşitli sebeplerle sayıları azalan kültürel varlıklarımızı bilimsel ve çağdaş yöntemlerle korumaya almak gerekmektedir. Anıtsal ve tarihsel değeri olan kültürel varlıklarımızın, geleceğe en doğru şekilde aktarılması sağlanmalıdır.

Çalışmamızın içeriğinde tarihi yapılarda yangın sorunsalı kapsamın da Eskişehir Kuyucak Köyü Cami incelenmiştir ve şu sonuçlara varılmıştır.

Tarihi yapılarda özellikle ahşap malzemenin yoğun kullanıldığı çatılarda ve tavanlarda yangın riski daha fazladır. Bundan dolayı bu bölgelerde tarihi yapının aslına zarar vermeden yangın güvenlik seviyelerinin artırılmasına ve uyarı sistemlerine gereksinim vardır.

³¹ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

³² Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

³³ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

³⁴ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

³⁵ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

³⁶ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

³⁷ Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

³⁸ Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

Tarihi yapılarda çıkan yangınların hızla yayılmasının sebeplerinden biri de yapılara sonradan ihtiyaç halinde eklenmiş olan elektrik ve ısıtma sistemleridir. Bunu durumda yapının aslını bozmadan kabloları açıkta bırakmak yerine çelik boruların içinden geçirerek ya da yangına dayanıklı kablolar kullanarak önlenabilir. Tarihi yapıların restorasyonu sırasında, tadilat veya onarımında yangın riskine önem verilmelidir. Geçmişle aramızda köprü olan kültürel varlıklarımız her zaman için yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu tehlikeyi göz önüne alarak tarihi yapılarımızın özgün değerlerini kaybetmemek için yapıların belgelenmesine hız katılmalıdır ki böyle bir sonla karşılaşılırsa bu belgeler rekonstrüksiyon çalışmalarına kaynaklık edebilsin. Ayrıca olası bir rekonstrüksiyon uygulamasıyla karşı karşıya kalınırsa uygulamanın yapının özgün haliyle örtüşmesi için gereken önem gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKIN, G. (1991). Tüteklikli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tüteklikli Örtü. Vakıflar Dergisi, 323-354.
- AKTÜRK, G. (2006). Eskişehir'in Mahmudiye İlçesi'ndeki Döner Eksenli Bindirme Tavanlı Camiler ve Döner Eksenli Bindirme Tavan Geleneği. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYAR, M. (2004). Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskanı. İstanbul: Lider Ajans Yayıncılık.
- ÖZGÜNLER, M., (2018), Tarihi Binalarda Yangına Karşı Korunma ve Mevzuatın İrdelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 9, 14-21.
- PARLA, C. (2005). Sivrihisar Bindirme Tavanlı Camiler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- PARLA, C., & ALTINSAPAN, E. (2004). Eskişehir, Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- SAY, Y. (2009). Karakeçili Aşireti ve Eskişehir'e İskanı İle Kuyucak Karyesi'ndeki Özbekli Cemaati. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic , 1903-1954.
- SERT, G. (2015). Eskişehir İli Yörük Ağzları. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YEREL YÖNETİCİLERE BAĞIMLILIKLA MÜCADELEYE YÖNELİK TAVSİYELER: SİYASETNAME VE KUTADGU BİLİG

Bilge Kağan ŞAKACI

ksakaci@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5230-508X

Özgür VURAL

ozgurvural2013@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2300-4982

Onur KULAÇ

siyasetk5@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4837-076X

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi

Received: 13.04.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 14.06.2020

Jel Codes: D73, H70

RECOMMENDATIONS FOR LOCAL ADMINISTRATORS ON THE FIGHT AGAINST ADDICTION: SIYASAT-NAMA AND KUTADGU BILIG

ÖZ

Siyasetnameler hükümdarlara öğütler vermek amacıyla kaleme alınmış, nasihatname özelliği taşıyan eserlerdir. Bu tip eserler sunuldukları hükümdara yönetme ve siyaset etme ekseninde yapması ve yapmaması gerekenleri aktarır. Hükümdarın üzerinde taşıması gereken özellikleri geniş bir perspektifte sunmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda siyasetnameler içki, kumar ve eğlence temalı konularda da fikir beyan edebilmektedir. Özellikle Türk-İslam kimliği taşıyan siyasetnameler bu konuda dini ve tarihi veriler ile desteklenmiş öğütleri içerisinde barınmaktadır. Kutadgu Bilig ve Siyasetname Türk-İslam kimliğini yansıtan en önemli klasik eserlerdendir. Kutadgu Bilig 1067-1070 yıllarında Yusuf Has Hacib tarafından, Siyasetname ise 1091 yılında Nizamü'l-Mülk tarafından yazılmıştır. Bu eserler Türk hükümdarlar için devlet ve toplum hakkında uygulayacakları politikalar esasında önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın amacı bu iki klasik esere dayanarak bağımlılıkla mücadele konusunda yerel yönetimlerin politika uygulayıcıları için öneriler sunmaktır. Çalışma, kuramsal bir çalışmadır ve literatür taraması kaynaklıdır. Kutadgu Bilig ve Siyasetname asıl veri kaynağı olarak kullanılırken, araştırma bu eserlerle alakalı diğer kaynakların yardımıyla desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bağımlılıkla mücadele, Yerel yönetimler, Siyasetname, Kutadgu Bilig

ABSTRACT

Books of government are formulated with the purpose of giving advice to the sovereigns. Such works convey what the sovereign should and should not do when governing and managing politics. They strive to present the traits that the ruler must possess from a wide perspective. In this context, books of government can also express ideas on topics such as drinking, gambling, and entertainment. In particular, Turkish and Islamic books of government are generally supported by historical and religious data. Hence, Kutadgu Bilig and Siyaset-nama are the most significant classical works that completely reflect the Turkish-Islamic identity. While Kutadgu Bilig was written by Yusuf Has Hacib in 1069-1070, Siyaset-nama was written by Nizam Al-Mulk in 1091. These studies provide fundamental information for the Turkish ruler for the policies to implement for the state and society. The purpose of the study is to provide recommendations for policy practitioners of local governments on the fight against addiction based on these two classical works. The study is a theoretical study based on literature review. While Kutadgu Bilig and Siyasetnama were used as the principal data source for this paper; the research is also strengthened by using secondary sources related to these works.

Keywords: Fight against addiction, Local administrations, Siyaset-nama, Kutadgu Bilig

GİRİŞ

İnsan bir birey olarak hayatı boyunca birçok davranışı yaşadığı sosyal çevrede öğrenmektedir. Bu öğrenilen davranış kodları olumsuz olabildiği gibi olumlu da olabilir (Tuygar ve Arslan, 2015: 60). Bağımlılık süreci gerek toplumsal gerekse bireysel sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bağımlılık süreci, psikolojik, fiziksel, sosyal ve ekonomik bir sürü olumsuzluğa da giriş mahiyetindedir (Gürsu, 2017: 37). Madde bağımlılığı; kişinin kullandığı maddeye karşı hükmedebilme kabiliyetini kaybetmesi ve kendini o madde ile bir bütün olarak kabul etmesi durumunu ifade etmektedir.

Bağımlılıktan kaynaklanan olumsuzluklar sadece şahsın kendisini etkilememektedir. Bu bağlamda çevresel faktörleri etkileyen bir konudur. Bağımlılığın çevresel etkileri bu sorunu bir halk sağlığı problemi haline dönüştürmektedir ve toplumun her tabakasına etki edebilme potansiyeline sahip olan, toplumsal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı bağımlı kişilerin sadece bireysel olarak tedavi görmesi bu sorunun çözümünde yeterli olmamaktadır. Bağımlılıkla mücadele kapsamında üretilecek politikalar en az bireysel tedavi kadar önemlidir (Yıldız, 2018: viii). Bağımlılıkla mücadelede dünya genelinde birçok terapi türünün kullanıldığı bilinmektedir. Din ve maneviyattan beslenen, geleneksel kökenlere dayanan yaklaşımların da son zamanlarda bağımlılıkla mücadelede sıkça yer aldığını görmek mümkündür (Gürsu, 2017: 37). Madde kullanımı ve bağımlılığı ile ilgili mücadelede sadece gençleri hedef kitle olarak görmek yanlış olacaktır. Bu doğrultuda bağımlılıkla mücadele tüm ülke nüfusunu kapsayan bütüncül bir faaliyet olarak görülmektedir (Işık ve Erdal, 2015: 469).

Bağımlılık yapan maddelerden biri ise alkoldür. Fakat kişinin alkol kullanım düzeyi sosyal içici olarak tabir edilen, bağımlılık dışı görülen boyutta yani aile hayatına ve sosyal ilişkilerine zarar verici boyutta değil ise bu tür tüketimi bağımlılık olarak görülmemektedir (Yavuz ve Ateş, 2018: 190). Alkolün birçok çeşidi bulunmakta fakat “etanol” adı verilen türü alkollü içki üretiminde kullanılmaktadır. Sebep olduğu birçok hastalık bulunmaktadır. Alkol kullanımı kişinin iradesini zayıflatır, kişinin kontrolünü kaybederek uyuşturucu madde kullanımına zemin hazırlamaktadır. Uyuşturucu bağımlılarının % 57’sinin alkol kullandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda alkolden uzaklaşmanın, kişiyi diğer madde bağımlılıklarına karşı önleyici bir rolü vardır (Yeşilay, 2020). Alkol bağımlılığı; sağlık problemleri, intihar, suça eğilim, trafik kazaları, ailevi sorunlar, iktisadi bunalımlar, iş hayatının bozulması gibi birçok olumsuz sonucu doğuran önemli bir psiko-sosyal sorun olarak ifade edilebilmektedir (Cingöz, 2018: 7).

30 ülkede (Türkiye de dahil) Dünya Sağlık Örgütü’nün gerçekleştirdiği araştırmaya göre;

- Şiddet olaylarının ve ırza tecavüzlerin % 50’sine,
- Trafik kazalarının % 60’ına,
- Kadına yönelik şiddet olaylarının % 70’ine,
- Cinayetlerin % 85’ine,

alkol kullanımı sebebiyet vermektedir (Yeşilay, 2016). Dünya’da her yıl 3.3 milyon insan alkol ve buna bağlı nedenlerle hayatını kaybetmektedir. Bu oran dakikada 6 insanın ölümüne denk düşmektedir. Hayatını kaybeden insanların 1/3’ü kadın, 2/3’ü ise erkektir. Alkol % 22 oranında intihar teşebbüsüne yol açmaktadır (World Health Organization, 2020).

Kamu yönetimi, modern devlet yapısının olduğu kadar geleneksel devlet anlayışının da özünde bulunmaktadır. Kamu yönetimi, devlet çatısı altında birleşmiş olmanın ve toplum halinde yaşamının en önemli temelini oluşturmaktadır. Kamu kurumlarının sunmuş olduğu mal ve hizmetlerle, gündelik yaşantı içinde vatandaş olarak sürekli istifade edilmektedir. Yürütme aracı olarak kamu yönetimi; aktif rolü sebebiyle devamlı hayatın içerisinde göz önünde bulunmaktadır (Eryılmaz, 2013: XVII). Kamu yönetiminin en önemli unsurlarından biri yerel yönetim mekanizmalarıdır. Bir ülkedeki yerel yönetimlerin elinde bulundurduğu güç; o ülkenin demokrasi seviyesi ile doğru orantılıdır. Yerel yönetimlerin demokrasi ile olan ilişkisi; yerel hizmetlerin etkili ve verimli bir biçimde icra edilmesi gerekliliğini meydana getirmektedir ve bu niteliğiyle vazgeçilmez kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle belediye gibi yöneticisi seçimle iş başına gelen yerel yönetim mekanizmaları, yerel demokrasiyle doğrudan ilişkilidir (Eryılmaz, 2013: 171). Yerel yönetimler, varoluş itibarıyla siyasal, yönetsel ve toplumsal niteliklere sahiptir.

Farklı yapılaraya sahip (temelde aynı hedefler doğrultusunda çalışmalarına rağmen) yerel yönetim türleri ile karşılaşmak mümkündür. Bu yerel mekanizmalar: i. Niteliklerine göre, ii. Amaç ve işlevlerine göre, iii. Dizgelerine göre olmak üzere farklı türler olarak ayrılmaktadır.

Yerel yönetimler niteliklerine göre; a. Temsili nitelikte olmayan yerel yönetimler, b. Temsil ilkesine dayalı yerel yönetimler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Temsili niteliği olmayan yerel yönetimlerin karar mekanizmaları atama ile görev başına gelmektedir. Bu tipe örnek olarak posta hizmetleri ve iç güvenlik gibi faaliyetlerin yürütülmesi için oluşturulmuş kuruluşlar verilebilir. Bu tür birimlere az rastlanmakla beraber güncel siyaset anlayışındaki önemi ve yeri de gitgide azalmaktadır. Temsil ilkesine dayalı birimler, yerel demokrasiye katkı sunması ile önemlilik taşımaktadır. Karar oranları seçimle iş başına gelmektedir ve tipik örneği belediyelerdir.

Amaç ve işlevlerine göre yerel yönetimler; a. Özel amaçlı yerel yönetimler ve b. Genel amaçlı yerel yönetimler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel amaçlı yerel yönetimler; sağlık, eğitim, güvenlik gibi kamu ihtiyaçlarının yerinden karşılanması ile yükümlü birimlerdir. Yerel bir topluluğun yerel niteliğe sahip tüm ihtiyaçlarını karşılamakla genel amaçlı yerel yönetimler yükümlüdür. Bu kategoriye Fransa, İspanya, İngiltere, Rusya ve Türkiye'nin belediye sistemleri örnek teşkil etmektedir.

Yerel yönetimler dizgelerine göre; a. Ayrımlı birimlerden oluşan bir sisteme, b. Tekdüze bir sisteme sahip olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ayrımlı birimler yetki, görev, gelir, gider...vd. konularda yasalarla işlev sınırı çizilmiş birimler olarak faaliyet göstermektedir. Tekdüze bir sistemde, her bir birim aynı yasal statüden beslenmektedir. Yasalarla çizilmiş net sınırlar tekdüze yerel yönetimlerde yoktur. Bu tip yerel birimlerin görev, hak, sorumluluk ve yetki bakımından yasalar önünde bir ayrımı bulunmamaktadır (Keleş, 2012: 29-31). Belediyecilik konularında (giderek teknik bir özellik kazanan) belediye başkanlarının sebebi her ne olursa olsun, kifayetsiz tecrübe ve bilgi sahibi olmadıkları, mevcut gelişmeleri hakkıyla izleyemedikleri aşikâr bir durumdur.

Madde bağımlılığı çok boyutlu bir sorundur ve bu sorun ile olan mücadele de bu durumla bağlantılı olarak çok yönlü olmak durumundadır. Bağlılıkla mücadelede ilgili kurum ve kuruluşların iş birliği ve koordinasyon içerisinde, etkili plan ve stratejiler ile sorunu çözmeye çalışması oldukça önemlidir (Yavuz ve Ateş, 2018: 185). Türkiye'de, yerel yönetimlerin çeşitli ölçülerde sosyal yardım ve hizmet faaliyetleri bulunmaktadır. Ayrıca sosyal devlet anlayışının yansıması olarak merkezde de uygulamalar bulunmaktadır. Halihazırda tüm

dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs (COVID-19) salgını ve beraberinde yaşananlar “sosyal devlet”in ne kadar önemli olduğunu herkesin hatırlamasına yardımcı olmaktadır.

Madde bağımlılığı ile mücadele konusu da sosyal belediyeciliğin uygulama alanına giren konulardan birisidir. Toplum güvenliği ve barışını tehdit eden bağımlılık hususunda farklı kamu kurum ve kuruluşları ile Sivil Toplum Kuruluşları çeşitli görevler üstlenmektedir. Ancak yerel yönetimlerin bağımlılık sürecine dahil olması, kapsayıcılık ve etkililik hususunda özel bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Sezik, 2017: 51). Çünkü sorunun kaynağına merkezi yönetimden daha yakın olan kurumlar, yerel yönetim mekanizmalarıdır. Belediyeler; altyapı, imar, ulaşım, temizlik vb. temel hizmetlerinin yanında sosyal belediyecilik kavramının benimsenmesi ile beraber rehabilitasyon, rehberlik vb. hizmetler de vermeye başlamıştır (Yavuz ve Ateş, 2018: 185).

Bu çalışmada yönetim ve siyaset alanında Türk-İslam siyasetinin mihenk taşları haline gelmiş, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname adlı eserinden ve Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinden tüm yerel yönetim türlerini kapsayacak şekilde, bağımlılıkla mücadele ekseninde öneriler derlenmeye çalışılmıştır. İncelenen eserler sadece yazıldığı devre değil günümüze de yol gösterici bir özelliğe sahiptir. Günümüzde birçok soruna çözüm arayanlar, bu eserlerin benzer sorunların yaklaşık bin yıl öncenin imkan ve idare yöntemleri dahilinde nasıl halledildiğini görecektir ve düşündürücü, teşvik edici fikirlere rastlayabileceklerdir (Arat, 1985: ix). Eserlerin içerisinde barındırdığı nasihatler yalnızca merkezi yönetim unsurları için değil, yerel yönetimler için de oldukça büyük bir öneme sahiptir (Şakacı ve Vural, 2018: 852). On birinci yüzyılın son yarısında yazılan bu iki eser, Türk-İslam siyaset felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır. Her ikisi de Türk devlet hükümdarlarına tavsiye niteliğinde yazılmış nasihatname türü eserlerdir. Bu bağlamda Türk-İslam siyasetinin bağımlılık yaratan kötü alışkanlıklara karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğu merak uyandırmıştır.

KUTADGU BİLİĞ VE SİYASETNAME

Kutadgu Bilig, 1069-1070 yıllarında Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a takdim edilmiştir (Gülensoy, 2000: 371). Kutadgu Bilig Türk edebiyatının üç büyük yazılı anıtından biridir. Eserin yalnızca üç adet el yazması kopyası bulunmaktadır. Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra yazılan ilk eserlerden biridir. Bu nedenle, İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemin, yaşayışını ve değerlerini yansıtanın yanında; Orta Asya Türk kültürünün de İslam öncesi ayrıntılarını yansıması bakımından oldukça önemlidir. Bu yönüyle Türk edebiyat tarihinin en önemli eserleri arasındadır. Kutadgu Bilig en dar anlamıyla, “mutluluk veren bilgi” olarak açıklanabilir. Kutadgu Bilig; adaleti, mutluluğu, talihi, devleti, akli ve akıbeti dört karakter üzerinden anlatmaktadır. Bunlar; Kün-Togdı, Ay-Toldı, Öğdülmiş ve Ogdurmuş'tır. Kutadgu Bilig bu dört karakter üzerinden devlette bulunması gereken nitelikleri; birey, toplum ve devlet ilişkilerinin nasıl düzenleneceğini öyküleyen beyitler ile aktarmaktadır (Çakan, 2018: ix-xii; Emiroğlu, 2012:1029).

Nizamü'l-Mülk, Siyasetname adlı eserini 1091 yılında kaleme almıştır. Nizamü'l-Mülk devrin en iyi imkanlarıyla yetişmiştir. Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan ve sonrasında oğlu Sultan Melikşah dönemi olmak üzere 30 yıl boyunca iki hükümdara da vezirlik yapmıştır. Uzun vezirlik süresi boyunca Selçuklu'nun geleceği için çok önemli rol oynamış hatta bazı devlet meselelerinde doğrudan sorumluluk almıştır. Melikşah, 1091 yılında, tecrübe kazanmasının ve yaşının ilerlemesinin etkisiyle devlet meselelerinde aktif rol üstlenmeye başlamıştır. Devletin esenliği için aralarında Nizamü'l-Mülk'ün de bulunduğu devlet erkanına şu şekilde ferman buyurmaktadır (Ayar, 2017: v-xi):

“Her biriniz memlekete dair düşünüp saltanatımız devrindeki aksaklıkları tespit ediniz. Dergâh, divan ve sarayımızda yerine getirilmesi gerekirken es geçilen yahut gözümüzden kaçan durumları gözden geçiriniz. Ayrıca evvelki padişahların icra etmiş oldukları halde bizim de yapmamız gerekirken icrasından geri kaldığımız durumları saptayınız, Üzerlerinde fikirler eyleyelim, bu fikirleri hayata geçirelim de din ve dünya işlerimiz yolunca yordamınca idame etsin diye gerek Selçukluların gerek başka padişahların töre ve âdetleri üzerinde mütalaalar edip bu mütalaaları açık seçik olarak kaleme alarak bize sununuz. Bize arzı yapılan bu çalışmalardan makul olanını hayata geçirelim ki her bir iş kuralınca yapılsın. Mevla’ya ismarlayalım işlerimizi ardından. İlahi gazaba uğramamak için memlekette hakkıyla yapılan yahut fesada bulaşmış her ne var ise haberdar olalım. Zira Allahü Teâlâ bu memleketi bize ihsan buyurmuştur, Allahü Teâlâ bizden dünya nimetlerini esirgememiştir. Zira Allahü Teâlâ düşmanlarımızı kahr u perişan eylemiştir. Bundan ötürüdür ki memleket dâhilinde bundan böyle Hakk Teâlâ’nın şeriat ve emirlerine muhalif yahut mugayir bir iş ne olmak ne süregelmelidir.”

Melikşah’ın memleketteki aksaklıkların, yerine getirilmesi gerekirken gözden kaçan durumların, önceki padişahlarının icraatlarının derlendiği bir yazının kaleme alınması isteğini belirten fermanı sonucu Nizamü’l-Mülk’ün bu eseri ortaya çıkmıştır. Büyük vezir, tüm tecrübe ve bilgi birikimini, dini ve tarihi verilerle anlamlandırarak Siyasetname’yi kaleme almıştır. Bu eser, yönetimin unsurlarına Türk-İslam perspektifiyle bakan önemli eserlerden biridir. Eserde anlatılmak istenilen hususlar, fasıllara ayrılarak aktarılmaktadır (Ayar, 2017: v-xii). Bu fasıllarda adaletli bir yönetimin gerçekleşmesi için yapılması gerekenler hükümdara nasihat edilmektedir.

BAĞIMLILIK İLE İLGİLİ ESERLERDEKİ ÖĞÜTLER

Nizamü’l-Mülk ve Yusuf Has Hacib bağımlılıkla mücadele ekseninde en çok alkol tüketimi üzerinde durmaktadırlar. Tavla ve satranç gibi oyunlardan çok az bahsedilmesine karşın tütün bağımlılığına ilişkin iki eserde de bir nasihat bulunmamaktadır. Siyasetname’de tavla ve satranç, hükümdarın ve nedimlerinin¹ bilmesi gereken oyunlar olarak ele alınmaktadır (Nizamü’l-Mülk, 2017: 124):

“Nedim asil, erdemli, güleç, itikadı saf, ketûm ve giyimi kuşamı şık; kitaplardan, kıssalardan, pek az kişinin bildiği konulardan, mizahi yahut ciddi meselelerden nice şeyi hatırında tutarak onları güzel bir şekilde nakledebilmeli; her daim neşeli, kafadar olup **tavla ve satrancı** iyi bilmelidir. Baht ya da rûd çalabiliyor yahut bir pusatı kullanabiliyorsa ne ala!”

Özellikle tavla ve satranç oyunlarına vurgu yapılması, bu oyunların zeka geliştirici ve stratejik özellikler sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Bu oyunların bilinmesi ve oynanması tavsiye edilmektedir; fakat amacından saparak kumara dönüşme tehlikesine karşı oynayan kişiler uyarılmaktadır.

Nizamü’l-Mülk eserinde hükümdarların eğlence kültürünü, düzenledikleri şarap meclisleriyle yansıtmaktadır. Nizamü’l-Mülk’ün idare anlayışında temiz toplum ve buna bağlı olarak temiz yönetim anlayışı söz konusudur. Bu hususların sağlanabilmesi için de toplumun saadeti ve huzurunu esas alan bir

¹ Nedim: “Hükümdarın özel sohbet ve eğlence arkadaşı” (Bozkurt, 2006: 509).

adalet mekanizmasının olması ön görülmektedir (Menekşe, 2005: 206). Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname'sinde adil yönetim olmazsa olmaz bir kavramdır (Ayar, 2017: xxiii). Adaletli bir yönetimin gerçekleştirilmesi için ilim ve istişareye özellikle vurgu yapılmaktadır (Şakacı ve Vural, 2018: 852-853). Bu bağlamda bütün işlerin hakıyla yürümesi için eğlenceye, seyrana, dostlarla çevrili meclise, şaraba, ava, çevgana², yemeğe, içmeye ilişkin ne varsa hükümdarın danışabileceği nedimleri vardır.

Siyasetname'nin 30. Fasilında “Şarap Meclisinin Tertibindeki Bütün İnceliklere Dair” isimli bir başlık bulunmaktadır. Nizamü'l-Mülk öncelikle bu meclise kimlerin katılıp kimlerin katılmayacağını dikkatlice belirlenmesi gerektiğini söylemektedir (Nizamü'l-Mülk, 2017: 124):

“Eğlence ve şenlik olduğu hafta bir yahut iki gün bâr-ı umumi ilan edilerek âdet edinmiş olanların davet edilmesi ve hiç kimsenin men edilmemesi ve kabul sırasının onlarda olduğundan haberdar kılınmaları gerekir. Böylece hass işret meclisi günlerinde mezkûr kişiler kabul edilmeyeceğinden ötürü dergâha teşrif etmezler. Böylece bir kısmının kabul bir kısmı red olunmasına mahal bırakılmaz.”

Meclis-i hass'a layık görülen cemaat yanlarında en fazla bir gulam³ getirmeli ve kim oldukları tespit olunarak nasıl geldikleri hakkında bilgi edinilmelidir. Davet edilen şahısların yanlarında kendi şarap, sürahi ve sakilerini getirmeleri uygunsuz bir davranış olarak görülmektedir. Hükümdarın şarabdarı da davetlilere iyi şaraplar sunmalı kötü şarap verdiği zaman ise cezalandırılmalıdır. Böylece davet edilenler, sunum yapılan materyaller ve ikram edilen şarap kontrol altında tutulmuş olacaktır. Şarap meclislerinde işinin ehli nedimler hükümdar için vazgeçilmezlerdir. Çünkü şarap meclisinde alkol alan hükümdarın hal, hareket ve tutumlarını nedimler yönlendirmektedir. Davetlilere karşı hükümdarın zayıf tabiatlı biri olduğunu düşünmemelerini, şanına zarar gelmemesini ve itibarının zedelenmemesini sağlamak gerekmektedir. Öte yandan hükümdar, emri altındaki kişilerle çok fazla birlikte olmamalı, onlarla emre itaatte gevşeklik edecekleri ve küstahça davranacakları şekilde yakınlık kurmamalıdır. Hükümdar, sürekli yönetim ve siyaset meselelerini konuşmaktan bunalabilmektedir. Böylesi durumlarda sadece nedimlerle gönlünce vakit geçirmelidir. Nükteli ve şaka yollu konuşmalarını arzu ederse nedimlerle yaptıklarında şanından ve büyüklüğünden bir şey eksilmeyecektir. Zaten nedimler böylesi işler için seçilmiş kişilerdir (Nizamü'l-Mülk, 2017: 171-172).

Siyasetname'de alkol tüketimi hoş karşılanmamakta fakat tüketilmesi durumunda hükümdara ve onun adil yönetimine zarar gelmeyecek şekilde kontrol altında tutulmasını ön planda tutmaktadır. Örneğin Sultan Mahmud'tan aktarılan bir kıssada hükümdar sipahsalarları, Ali Nuş-Tekin ve Muhammed Arabi ile gece boyu şarap içmektedirler. Sabaha doğru aşırı alkolün ve uykusuzluğun etkisiyle Ali Nuş-Tekin fazlaca sarhoş olmuştur ve bu halde evine gitmek ister. Hükümdar ise yolda muhtesibe⁴ yakalanabileceğini ve cezalandırılabilceğini ona söylemiştir (Nizamü'l-Mülk, 2017: 57):

“Mahmud ona şöyle dedi; ‘Gündüz gözüyle eve böyle körkütük sarhoş halde gitmen yakışık almaz, güneş batana değin burada istirahat eyle; ayıldıktan sonra gidersin.

² Çevgân: “Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugünkü polo oyununa benzeyen atlı top oyunu” (Halıcı, 1993: 294).

³ Gulam: “Eski İslam devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış köle ve esirler” (Terzi, 1996: 178).

⁴ Muhtesip: “İslam şehirlerinde çarşı ve pazar esnafını din kurallarına göre denetleyen görevli, belediye memuru.” (TDK, 2020).

Muhtesib seni şu halde görürse derhal derdest eder; hadd⁵ cezasını uygulayarak sopa vurdurur. Senin itibarın zedelenir bu da içime dert olur.’ ”

Ali Nuş-Tekin 50 bin kişilik ordunun serdarı olması nedeniyle kudretine güvenerek sarhoş halde evine doğru yola çıkar. Hasbelkader pazar yerinde muhtesiple karşılaşır. Muhtesip onu ve kudretini tanımaktadır. Fakat ceza vermekten çekinmemiştir. Devlet düzeni ve ceza sistemi sağlam temellere dayandığı için hukuk fark gözetilmeksizin Ali Nuş-Tekin’i de aynı şekilde cezalandırmıştır (Nizamü’l- Mülk, 2017: 58):

“Ertesi gün Sultanın huzuruna varınca Sultan Mahmud: ‘Halin nicedir, muhtesibden yakayı nasıl kurtardın?’ diye soru sordu. Nûş-Tekin de yarık yarık olmuş yaralarını Mahmud’a göstermek için sırtını sıyırdı. Sultan Mahmud gülerekten; “Pazar yerine ve evden dışarıya bir daha sarhoş adım atmaya tevbe et!” dedi.”

Hükümdar, sarhoş olmasına rağmen ve tüm geceyi beraber geçirmelerine rağmen sipahsalarının hukuka aykırı davranması sonucunda aldığı cezayı görmezden gelmemiştir. Her durumda adaletin sağlanabileceğini göstermiştir. Hükümdarın adaletinde meydana gelecek bir yanlışla memleketi felakete sürükleyecek en temel husustur.

Nizamü’l-Mülk’e göre hükümdarın iki cihanda kurtuluşa ermesi için bir süre gezme, şarap, av ve dünya nimetleriyle bir sürede de şükür, sadaka, namaz vb. dini sorumluluklarla meşgul olmalıdır. Hükümdar bütün işlerinde ılımlı olmalı ve orta yolu bulabilmelidir. Doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün arasındaki fark hükümdar tarafından en iyi şekilde ayırt edilebilmelidir. Hükümdar aynı zamanda adaletle yönelerek “orta yol”u bulabilme becerisine sahip olmalıdır (Önder, 2014: 27-28). Siyasetname’de bu durum, Hz. Muhammed’in “İşlerde orta yolu tutmanız en güzeldir zira övülmüştür” hadisiyle temellendirilmiştir (Nizamü’l- Mülk, 2017: 343-344). Genellikle orta yolun bulunduğu bir alkol tüketimine vurgu yapan Nizamü’l Mülk’ün düşüncesine karşın Yusuf Has Hacib’in tutumu bu konuda daha farklıdır. Nizamü’l-Mülk’ün alkolün kontrollü kullanımı ve orta yolu bulunması gerektiği fikrinden ziyade daha keskin çizgilerle alkol tüketimine karşı tepkisini ortaya koymaktadır. Kutadgu Bilig alkol kullanımı ile ilgili olarak alkol tüm kötülüklerin anasıdır düşüncesini düstur edinmiştir.

Yusuf Has Hacib; insanı yönetimin en önemli etkeni olarak görmektedir (Tuğral, 2008: 86). Kutadgu Bilig’e göre insan için kötü olan şeylerden biri de içki düşkünlüğüdür. İçki düşkünü olan insanı tamamen boşa yaşamış olarak görmektedir (Hacib, 2018: 46). Saadetin uzaklaşacağı durumlardan biri kişinin kendini içkiye vermesidir. Kutadgu Bilig’te hükümdarın yapmaması gereken şeylerden birinin de içki içmek olduğu söylenmektedir. Alkolün yanı sıra hükümdarın vaktini kumara harcamaları da tasvip edilmemektedir. Kumar oynanması durumunda önce hazinenin, ardından ise memleketin zor duruma düşeceği öğütlenmektedir. Hükümdar zamanını kumar oynayarak geçirirse, memleketini bozar, zatı da muhtaç konuma düşer. Devlet işlerine gereken ilgi gösterilmez ve zamanında yapılmazsa, arkasından avcı kuşla takip edilse bile bir daha ele geçmez (KB, 2093b-2094b.)⁶.

⁵ Hadd: “Kur’an ve Sünnet’te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimi.” (Bardakoğlu, 1996: 547).

⁶Çalışmamızda “Kutadgu Bilig” eserinin Hacip, Yusuf Has (1985), Kutadgu Bilig II Çeviri (Çev. R.R. Arat) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi) çevirisi de kullanılmaktadır. Bundan yapılan alıntılarda (KB, 4026b.) şeklindeki ifade de ise “KB”, Kutadgu Bilig’in; “b.” ise beyit numarasının kısaltmasıdır.

Hükümdar şarabın tadına alışır ve buna bağımlı olursa memleket bundan çok acı çeker denmektedir. Hatta avamın içkiye müptela olup malının yok olduğu söylenirken; hükümdarın içkiye müptela olması sonucunda memleketin elden gideceği vurgusu yapılmaktadır (Hacib, 2018: 170-171). “Avam içkiye müptelâ oldu, malı rüzgâr gibi uçtu; bey içkiye müptelâ olursa, memleketi nasıl durur.” (KB, 2097b.). İçki nedeniyle, birçok iyi iş geri kalırken, birçok münasebetsiz işler yapılır (KB, 2102b.).

İçki insanı sarhoş eder, sarhoş olan insan aklını kaybeder akılsız insandan hayırlı hareket görülmez denmektedir. Nice güzel işler içki yüzünden yapılmamıştır ve nice kötü işler sarhoşluk nedeniyle yapılmıştır. Bu bağlamda hükümdarın içkiyle zamanını harcarsa memleketini düşünmeye zaman ayıramayacağı söylenir (Hacib, 2018: 170-171). Akıl, bilmeyi ve buna bağlı olarak tanıyabilmeyi, belirli ilkelere göre davranabilmeyi ve öngörülen sınırlar içerisinde yargılayabilmeyi sağlayan bir yetenek olarak ifade edilebilmektedir. Akı kullanabilmek, duyguya, içgüdüye, imgeleme ve tutkuya cephe oluşturmak demektir. Dolayısıyla akıl, insanı doğru davranmaya ve yargılamaya yönlendirmektedir (Tanilli, 2006: 133). Hükümdarın yanı sıra çeşitli görevleri icra etmesi amacıyla bünyesine aldığı; rütbesi ve görevinin mahiyeti küçük veya büyük olsun görevlendirdiği tüm memurların da içkiden uzak durması gerektiği vurgulanmaktadır.

Devletin mevkilerinde yer alacak insanların özellikleri belirtilirken hepsinde ortak vurgu olarak içkiden uzak kişilerin tercih edilmesi öğütlenmektedir. Örneğin elçi içki içmemelidir. Eğer içerse söylemesi gerekenleri unutabilir veya söylememesi gerekenleri ağızdan kaçırabilir. Elçi kibar ve anlayışlı olmalıdır. Fakat içki içen insanın özünde kavga ve gürültü vardır (Hacib, 2018: 208-209). Kâtip de içkiden uzak durmalıdır. İçki insanı bilgiden uzaklaştırır. Bilgiden uzaklaşan kâtibin yazıda şaşırabileceği belirtilmiştir. Devlet yazışmalarında yapılacak bir hata büyük tehlikelere ve sorunlara sebebiyet verebilecektir. İçkiden uzak durması gereken bir diğer devlet memuru da hazinedardır. Hazinedarın elinin sıkı olması gerekir fakat içki içtikçe mal ile cömertliği karıştırır ve karşılıksız bir şekilde malı dağıtmaya başlar (Hacib, 2018: 214-216). Bu durum devletin adaletinin şaşmasına ve bütçesinde oluşacak derin açıklara yol açabilecektir. Yöneticiler; halk içinde ilim ile yoğrulan iyi hasletli kişilerden seçileceğinden dolayı yönetici ekseninde aktarılan bu durum memleketin tüm sakinleri için geçerlidir. İlim ve ahlak senteziyle eğitilen bireylerin oluşturduğu toplumun; kendi içerisinde faziletli yöneticiler çıkararak önü aydınlık bir devlet geleceğine sahip olacağı aşikârdır (Önder, 2014: 62-63). Bu nedenle kibar ve anlayışlı olmak, bilgiden uzaklaşmamak, gerektiği yerde gereken sözü söylemek arzu edilen birey niteliklerini ortaya koymaktadır. Sarhoş insan münasebetsiz olur; sarhoş olarak hükümdarın huzuruna varılmaz çünkü orada uygunsuz ve yakışsız işler yapılırsa bu kişi ne kadar büyük ve mevkii sahibi olursa olsun ölüm ile cezalandırılır (Hacib, 2018: 310).

Hacib'e göre, insana yakışmayan, kötü kabul edilen birkaç özellik mevcuttur:

- Yalan söylemek.
- Verilen sözden dönmek.
- İçkiye düşkünlük.
- İnatçılık.
- Kaba tabiatlı olmak.
- Boşboğaz, hiddetli ve öfkeli olmak.

İçkiye düşkünlüğe tutulan kimse tamamen boşuna yaşamıştır. İnsan bunları bildiği takdirde, kendisini korumuş olur. Sayılan bu özellikler bir kişi üzerinde var olur ise saadet o kişiden kaçarak uzaklaşır (KB, 337b-343b.).

SONUÇ

Türk düşüncesi ve onun etki alanı gereken ilgiyi günümüzde görememektedir. Bu alanda temel metinler üzerine yapılan incelemeler yeterli düzeyde değildir. Bu çalışma da alana katkı sağlamak hedefiyle kaleme alınmıştır. Tozlu raflardan günümüze bir analiz niteliğindedir. Türk-İslam siyasetname geleneğinin ve düşünce dünyasının en temel metinlerinden ikisi Siyasetname ve Kutadgu Bilig'dir (Akıncı, 2014). Günümüzdeki birçok soruna çözüm üretmek isteyenler Siyasetname ve Kutadgu Bilig'de benzer sorunların nasıl üstesinden geldiğini görüp, onda özendirici ve düşündürücü fikirler bulabileceklerdir.

Çalışmada bağımlılıkla mücadele ekseninde (alkol, tütün, zevk verici maddeler, kumar...vd.) Kutadgu Bilig ve Siyasetname eserleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda eserlere bağlı kalınarak dünya genelinde günümüz yerel yöneticilerine verilmesi öngörülen tavsiyeler derlenmiştir.

Yerel yöneticiler,

- Güzel sözlü olmalıdır.
- Az ve düşünerek konuşmalıdır.
- İletişim kurarken bulunduğu makamın üstünlüğüne aldanıp karşısındakini dinlememezlik yapmamalıdır.
- İfade etmek istediklerini akıl süzgecinden geçirmeli ve bilgi ile süslemelidir.
- Nefsine yenik düşmemeli, sahip olduğu ahlaki değerlerine hanel getirmemelidir.

Bu bağlamda bahsedilen özellikler ancak içkiden uzak duran veyahut içkiyi hem mekan hem de adet olarak kontrollü tüketen yöneticiler tarafından yerine getirilebilir.

Yerel yöneticiler, kumardan ve benzeri bağımlılık yapan oyunlardan uzak durmalıdır. Yönetici vaktini kumara verirse, kendisini dolayısıyla memleketini muhtaç duruma düşürür. Kumara yönelim olduğunda ve bu doğrultuda nefsin tutulması zorlaştığında devlet işleri ihmal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Aksayan ve zamanında yapılmayan devlet işlerinin kontrolü bir süre sonra imkansız hale gelecektir.

Yerel yöneticilerin, davranış ve tutumlarının halka örnek teşkil etmesinden dolayı da bu yöneticiler nefsinde hakim olmayı bilmelidir. Dolayısıyla kötü alışkanlıklardan uzak durmalıdır ve halkına doğru örnek olmalıdır.

Yerel yönetim mekanizmalarında çalışanlar yerel yöneticilerin aynası niteliğindedir. Halk; sürekli karşı karşıya kaldığı memurların hal ve hareketlerinden yerel yöneticinin özelliklerine yönelik çıkarımlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışanlar, dünya genelinde, göreve getirilirken;

- Kötü alışkanlıklara sahip olup olmadığı irdelenerek mesleğin icrasına başlatılmalıdır.
- Satranç, mangala ve benzeri zeka geliştirici stratejik oyunlar oynaması teşvik edilmeli ve eğitici kurumlar bu tip oyunların öğretilmesine yönelik bir tutum sergilemelidir.

İlim ve ahlak sentezi ile eğitilen bireylerin oluşturduğu toplum erdemli yöneticileri kendi içerisinde çıkarmaktadır. Bu nedenle yeni yetişen nesiller,

- Etik olarak ve ilmen kaliteli bir eğitimden geçirilmeli,
- Kötü alışkanlıklara yönelmeden iyi hasletlerinin korunarak yetiştirilmesi sağlanmalıdır.

Bu bağlamda özellikle eğitime dair hizmetlerin kalitesi olabildiğince üst düzeyde tutulmalıdır. Bu siyasetnamelerin ortak özelliği adil bir yönetimi akıl ve bilgi ile süsleyerek gerçekleştirmek istemeleridir. Bu nedenle akla ve bilgiye engel olan, doğru karar verme yetisini olumsuz etkileyen alışkanlıklardan kaçınılması oldukça büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKINCI, M. (2014). Tozlu Raflardan Günümüze Kutadgu Bilig, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- ARAT, R. R. (1985). "Önsöz", Kutadgu Bilig, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. VII-X
- AYAR, M. T. (2017). "Sunuş", Nizamü'l-Mülk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. vii-xii
- BARDAKOĞLU, A. (1996). "Hadd", TDV İslâm Ansiklopedisi, (14): 574-551.
- BOZKURT, N. (2006). "Nedim", TDV İslâm Ansiklopedisi, (32): 509-510.
- CİNGÖZ, A. M. (2018). Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü (Bay-Der Örneği), Yüksek Lisans Tezi, T.C. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ÇAKAN, A. (2017). "Giriş.", Kutadgu Bilig, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- EMİROĞLU, S. (2012). "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi", Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(1): 1027-1041.
- ERYILMAZ, B. (2013). Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- GÜLENSOY, T. (2000). "Kutadgu Bilig Bibliyografyası", Türk Dili Dergisi (586): 371-377.
- GÜRSU, O. (2018). "Madde Bağımlılığı ve Din: HİGED Örneği", The Turkish Journal On Addictions, 5(1): 37-54.
- HACİP, Y. H. (1985). Kutadgu Bilig II, (Çev.) ARAT, R.R., T.C Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- HACİB, Y. H. (2018). Kutadgu Bilig, (Çev.) ÇAKAN, A., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- HALICI, F. (1993). "Çevgân", TDV İslâm Ansiklopedisi, (8): 294-295.
- IŞIK, M.ve ERDAL, H. (2015). "Türkiye'nin Madde Kullanımı ve Bağımlılığı ile Mücadele Politikasının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Model Önerilmesi", Turkish Studies, 10(2): 461-482.
- KELEŞ, R. (2012). Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul.
- MENEKŞE, Ö. (2005). "İslam Düşünce Barisinde Devlet Anlayışı", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 5(3): 193-212.
- NİZAMÜ'L-MÜLK. (2017). Siyasetname, (Çev.) AYAR, M. T., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ÖNDER, Ö. (2014). Yönetimde Adalet ve Saadet, Lotus Yayınevi, İstanbul.
- SEZİK, M. (2017). "Büyükşehirlerin Sosyal Belediyecilik Yaklaşımlarına Bir Örnek Olarak Madde Bağımlılığı ile Mücadele Çalışmaları", Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi, 2(1): 51-63.

- ŞAKACI, B. K., ve VURAL, Ö. (2018). "Yönetim ve Siyaset Alanındaki Bir Klasik Temel Eser Esasında Yerel Yöneticilere Tavsiyeler: Siyasetname'ye Dair Analiz", (Ed.) MECEK, M., PARLAK, B., ATASOY, E., Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar ve Etkin Belediyecilik Uygulamaları, Nobel Yayıncılık, Ankara, s. 851-860.
- TANİLLİ, S. (2006). *Yaratıcı Aklın Sentezi*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- TDK (2020). "Muhtesip", <https://sozluk.gov.tr/>, (12.04.2020)
- TERZİ, M. Z. (1996). "Gulâm", TDV İslâm Ansiklopedisi, (14): 178-180.
- TUĞRAL, O. (2008). *Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Devlet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- TUYGAR, Ş. F., & ARSLAN, M. (2015). "Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının İncelenmesi", *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 59-66
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (2020). "Alcohol and Health", https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/infographics_alcohol_report2014.pdf?ua=1&fbclid=IwAR3wfbqy86fBhdEROjOxSW_hOCSt4LCdHilGcT4MAKOMwSqCkvqts2lBY0, (12.04.2020).
- YAVUZ, Ö., ve ATEŞ, H. (2018). "Türkiye'de Bağımlılıkla Mücadele Yerel Yönetimlerin Rolü", (Ed.) ATEŞ, H. ve KOÇAK, A., *Bir Kamu Politikası Olarak Bağımlılıkla Mücadele*, Nobel Yayıncılık, Ankara, s. 185-220.
- YEŞİLAY (2016). <https://www.yesilay.org.tr/tr/haberler/detay/yesilay-yilbasinda-alkol-kullanimi-icin-uyariyor-kaza-cinayet-ve-siddetin-bas-sorumlusu-alkol>, (25.12.2019).
- YEŞİLAY (2020). "Alkol Bağımlılığı Nedir?", <https://www.yesilay.org.tr/tr/bagimlilik/alkol-bagimliliği>, (12.04.2020).
- YILDIZ, M. O. (2018). *Belediyenin Madde Bağımlılığı Merkezlerinin Çalışmalarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN YANSITICI DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ VE ÇEVRE BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN REFLECTIVE THOUGHT TENDENCY AND ENVIRONMENT CONSCIOUSNESS OF THE FORM TUTORS

Ayşe Nur ŞENER

aysenursener80@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0913-6786

Cenk YOLDAŞ

cenkyoldas@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2519-4959

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi

Received: 28.04.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 22.06.2020

ÖZ

Bu araştırmada 2018-2019 eğitim öğretim yılında Bursa ili Nilüfer ilçesine bağlı devlet okullarında çalışmakta olan sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme düzeyleri ile çevre bilinçleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma genel tarama modellerinden ilişkisel tarama türünde bir araştırmadır. Tarama modelleri, “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu biçimiyle ortaya koymayı amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modelde önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözlemleyebilmektir” (Büyükköztürk, 2014). İlişkisel tarama modelleri “iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir” (Karasar, 2008). Yapılan araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Bursa ili Nilüfer ilçesine bağlı devlet okullarında çalışmakta olan 350 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışmadaki örneklem sayısı tabakalı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Çalışmada Erten (2000) tarafından geliştirilen “Çevre Bilinci Belirleme Ölçeği” Leung ve Kember (2003) tarafından geliştirilmiş olup Başol ve Evin Engel tarafından 2013 yılında Türkçe’ye uyarlanmış olan “Yansıtıcı Düşünme Düzeyi Belirleme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçekler 720 sınıf öğretmenine göre planlanmış olup, geçerlilik ve güvenilirliği etkileyeceği düşünülen ölçekler çalışmadan çıkarılmıştır. Elde edilen veriler Spss. 22 programıyla analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme eğilimleri ile çevre bilinçleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yansıtıcı Düşünme, Sınıf Öğretmeni, Çevre Bilinci

ABSTRACT

In this research, it is determined the relationship between reflective thought levels and environment consciousness of the form tutors who work at the state schools in Nilüfer, Bursa during 2018-2019 educational year. This research is a relationally scan type of the general scan types. Scan types are the research approaches that are aimed to produce a situation in the past or now which is existed. “In this type, it is important to observe the exist not to chance. Relationally scan types are the research approaches that are aimed collective variation existence or levels of two or more variables” (Karasar, 2008). This research’s study group is formed by 350 form tutors who work at the state schools in Nilüfer, Bursa. The number of samples in this research is determined by stratified sampling. In this research, it is used “Environment Consciousness Determination Scale That is Improved” by Erten (2000) and In Reflective Thinking Level Determination Scale, which was developed by Leung and Kember (2003) was used. “Reflective Thought Levels Determination Scale” that is adapted to Turkish by Başol and Evin Engel was 2013. The scales were planned according to 720 classroom teachers, and the scales that thought that they would affect the reliability and validity were excluded from the study. The data’s gotten are interpreted and analyzed by the program of Spss 22.

Keywords: Reflective thought, Form Tutor, Environment Consciousness

GİRİŞ

Düşünme kelimesinin sözlük anlamı; ‘karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama becerisi’ dir (TDK, 2008). Düşünme hiçbir zaman durmayan bir faaliyettir. Düşünmede var olmayan bir şeyi araştırmak ve soruşturmak söz konusudur (Sönmez, 2001:15).

Bilgileri ve terimleri, terimlere ait kavramları incelemek, birbirileri arasındaki farkı ortaya çıkarmak ve aralarında ilişkiler kurarak başka fikirler oluşturma sürecine düşünme denir (MEB, 2007). Tecrübelerle dayanarak düşünmenin dile eşdeğer olduğuna inanılabilir: Kelimelerle sessizce düşünürsünüz ya da bir şey üzerine kafa yorarken sessiz bir şekilde konuşursunuz veya düşünmenin görsel bir şey olduğuna inanabilirsiniz: bazen resimlerle düşünürsünüz, bir olayı, bir yeri veya birini hayal edersiniz. Ya da düşünme fiziksel hareketle eşdeğer olarak düşünülebilir, yokuş aşağı hızla inen bir öğrencinin önünden çabucak kaçıp kurtulmak gibi ‘Hızlı Düşünme’, düşünce bir çeviklik meselesiymiş gibi kendinize iltifatta bulunursunuz. Düşünme, bukalemun gibidir, çevresine uymak için renk değiştirir (Yetim, 2014: 32).

En çok bilinen ve son yıllarda üzerine çok sayıda inceleme yapılan düşünme becerilerinden biri yansıtıcı düşünmedir. Yansıtıcı düşünmeyi birçok uzman farklı şekillerde tanımlamıştır (Yetim, 2014:28). Yansıtıcı düşünmeyi, bireyin kendisinin ve başkalarının görüşlerine açık olma, düşüncelerini rahatlıkla yansıtabilme, açık davranma, ileriye görebilme olarak tanımlamıştır (Üstünlüoğlu, 2006:19).

Yansıtıcı düşünme bir problem çözme sürecidir. Bireyin sahip olduğu eğitim, kişisel değerler ve inanç faktörlerini kullanarak, öğretme ya da öğrenme yöntemi ve düzeyine ilişkin var olan durumları ortaya çıkarmaya ve sorunları çözmeye yönelik düşünme sürecidir (Ünver, 2003:103). Ayrıca, bir karışıklık durumunda, bireyin durumla ilgili rahatsızlığını gidermek amacıyla, duygu, inanç ve bilgisini, birbirini destekleyecek biçimde ardışık ve tutarlı olarak sıralayıp, ortaya çıkan sonuçların mantıksal uygunluğuna göre kabul ya da reddedilmesine bilinçli olarak karar verme sürecidir (Bayrak, 2010: 27).

Eğitimsel açıdan yansıtıcı düşünme becerisi ele alındığında ise öğretmen ve öğrencinin öğretim süreci boyunca sürekli olarak kendi eğitsel deneyimlerini gözlemlenmeleri, konuların öncesi ve sonrasında kendilerini sorgulamaları, süreç hakkında değerlendirme yapabilmeleri, yaşananlara farklı açılardan bakabilmeleri ve öz eleştiri yapabilmeleri yansıtıcı düşünme becerilerini sağlayacaktır (Maviş, 2014: 47).

Yansıtıcı düşünen bir birey; kendi yaşantı ve deneyimleri üzerinde düşünebildiği için; üst bilişsel düşünme becerisinin gerektirdiği kendi düşünme ve öğrenme sürecinin farkında olma özelliğini de beraberinde taşır (Erbil, 2014: 35).

Yansıtıcı bir öğretmen yaygın eğitim uygulamalarının özünde yatan önermeleri sorgulayan ve uygulamalarındaki etik, politik ve pedagojik konular hakkında yansıtma yapan kişi olarak görülür (Williams & Grundnoff, 2011:285). Yansıtma yapan öğretmenler, inanışları ve uygulamaları aktif, ısrarcı ve dikkatli bir biçimde onları destekleyen temeller ışığında ve onların yol açmış oldukları sonuçlar temelinde inanışları ve uygulamaları ele alırlar (Posner, 2000; Akt: Temizkalp, 2010: 14).

Yansıtıcı öğretmen eğitiminde, öğretmen adayları yansıtma vasıtası ile kendi tecrübelerine anlam verebilirler (Ramsey, 2010: 95). Yansıtma, öğretmen adaylarının sorular sorma, eleştirme, değerlendirme vb. şeyler aracılığıyla bilgiyi yapılandırılmalarını imkân verir, hayal edilen görüşler ve ulaşılmaması muhtemel hedefler arasındaki ayrımı fark eder. Bu yüzden, öğretmen adaylarını düşünme becerileri üzerine ders olarak yetiştirmek oldukça önemlidir (Lee, 2008: 121). Öğretmen adaylarının uygulama alanları arasında

öğrendiklerini uygulaması gerekmektedir. Bu fırsatları sunarken, öğretmen eğitmeni eleştirel yansıtıcı uygulamacı olmanın öğretmen adayları için mesleki bir gereklilik olduğu inancıyla eğitim vermelidir (Lambe, 2011: 92).

Çınar, (2016) 554 öğretmen adayıyla yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının düşünme stilleri ile yansıtıcı düşünme eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiş olup öğretmen adaylarının en fazla tercih ettikleri düşünme stillerinin sırasıyla; yasa yapıcı ve aşamacı düşünme stilleri olduğu ortaya çıkarmıştır.

Sözlük anlamı ile çevre; herhangi bir şeyin yakını, bir varlığın etrafı ya da dolaydır. Bununla birlikte her bilim dalında çevrenin kapsamı ve tanımı değişmektedir (Budak, 2008).“Çevre sözcüğünün anlamı Türk Dil Kurumu Sözlüklerinde farklı tanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlardan biyolojinin bir alt dalı olan çevre bilimi ile ilgili olanı şu şekildedir: Çevre, bir organizmanın ya da bir parçasının üzerinde etki yapan dış etkenler topluluğudur.” (TDK, 2012).

Çevre birbirinde ayrılmaz gibi duran iki kavramın tam orta noktasında yer alır; İnsan ve Doğa. Bir yönüyle bu iki unsurun her biri diğerine karşı hem etken hem de edilgen bir duruma sahiptir. İşte çevre kozmik evrenin yerküre sahnesinde sergilediği sözü edilen iki aktörün başrolünü oynadığı, süreklilik arz eden bir beraberliğin anlatımıdır (Parlak, Marin, & Yıldırım, 2004:154).

Çevre sorunları, dünyadaki tüm canlıları, tüm biyosferi ve özellikle tüm insanlığı ve tüm gezegeni tehdit ettiği içim “küresel” olma özelliğini korumaktadır. Ve bu durum giderek hız kazanmaktadır. Çevre değerlerinin insanlığın ortak malıdır. Çevre ile ilgili bütün sorunların da insanlığın ortak sorunu olduğu düşüncesi de buna eklenirse, hiçbir devlet çevre zararlarının kendi sınırları içinde kaldığını ve diğer ülkeleri etkilemediği düşüncesine sahip olamaz (Şahin & Doğu, 2018:1405). Bir tanım ve kavram olarak çevre bilinci, bir insanın çevresiyle ilişkisinin kendi varlığı açısından önemini farkına varması şeklinde anlatılabilir. (Tüba, 2002:41). Çevre bilinci, değişen zaman ve süreç içinde kişisel ve ülkesel boyutlarda oluşan, çevreye zarar verilmemesi ve onun sürdürülebilir bir düzeyde kullanımının önemini ve amacını kavrama olarak da tanımlanabilir (Yücel, 2011:39).

Bozkurt’a (2017) göre insan, öğrenebilen, öğrenme yeteneğine doğuştan sahip olan bir varlıktır. İnsanı diğer canlılardan farklı kılan en önemli özelliklerinden birisi onun eğitilebilir, öğrenebilir olması, eğitimi ve kültürü ile sosyal ve biyolojik çevresini etkilemesi değiştirmesi ve daha da önemlisi öğrendiklerini saklayıp, içselleştirip, biriktirerek bir kültür ya da medeniyet dünyası oluşturabilmesidir. Böylece insan eğitimin alıcısı-vericisi ve aynı anda üreticisidir, oluşturduğu eğitim ile diğer canlılardan farklı olarak doğayı olumlu ve olumsuz olarak etkileyen canlı sistemin aktif bir üyesidir (Gürbüz, Kışoğlu, & Erkol, 2007:77).

Eğitim, bireylerde olumlu anlamda kalıcı davranış değişikliği oluşturma ve insanları geleceğe hazırlama işlevidir. Çevre eğitimi disiplinler arası bir çalışma olmakla beraber hem bilişsel, hem de duyuşsal alanda amaçları bulunmaktadır. Bilişsel alandaki amaçları, kişileri daha çevre okur-yazarı yapma amacı taşıırken, duyuşsal alandaki amaçları ise çevreye ve çevre sorunlarına karşı değer ve tutum yargıları oluşturmaktadır (Bilgin & Oksal, 2018:85).

Küreselleşen dünya düzeni üzerinde çevre eğitiminin önemi giderek artmaktadır. (Alım, 2006). Çevre eğitimine verilen bu önemin artmasıyla beraber eğitim programındaki düzenlemeler de bu doğrultu da planlanmaya başlamıştır. (İşman & Eskicumalı, 2003: 64).

Çevre eğitimi, bireyin doğal çevresinde var olan değerlerin bilincine varma süreci ve biyolojik ve fiziksel olarak insanların var olan tutum ve davranışlarını olumlu anlamda geliştirmek ve iletirmek olarak tanımlanabilmektedir (Woodward, 2004:21).

Yüksel, (2009) 300 öğrenci ile yapmış olduğu çalışmada klasik okullar ile eko-okullar ve yeşil bayraklı eko okullar çevre eğitimi açısından karşılaştırmış olup, klasik okulların teorik bilgilerde daha başarılı olduğu görülmüştür. Normal eko-okullar da yeşil bayraklı okullara oranla çevre bilgisi bakımından daha başarılı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde örgün öğretim kurumlarında çevre eğitimi disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. İlkokuldan başlayarak tema ve kazanım olarak farklı derslerde çevre eğitimi yer almaktadır. Okul öncesi düzeyde düzenli bir çevre eğitiminden bahsetmek mümkün değildir. Ortaöğretimde çevre konuları ilköğretimle benzer şekilde ağırlıklı olarak ara disiplinler içinde yer almaktadır. Üniversitede ise çevre eğitiminin durumu programlara göre farklılık göstermektedir.

Öğretmen yetiştiren kurumlar olan üniversitelerin eğitim fakültelerinde de durum çok farklı değildir. Bazı öğretmenlik programlarında dönemlik çevre dersleri bulunmakla beraber bu derslerin içeriklerindeki farklılıklar ve az olan ders saatleri öğretmen eğitiminde de çevre konularının yeterince vurgulanmadığını göstermektedir.

Problem Durumu

Bu çalışmada “Sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme eğilimleri ve çevre bilinçleri arasındaki ilişki ne düzeydedir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Problem cümlesine uygun olarak aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

Bursa ili Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin çevre bilinçleri;

- Cinsiyete,
- Yaşa,
- Çocukluklarının geçtiği yere,
- Mesleki deneyim süresine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Bursa ili Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme eğilimleri;

- Cinsiyete,
- Yaşa,
- Çocukluklarının geçtiği yere,
- Mesleki deneyim süresine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Bu çalışmada 2018-2019 eğitim öğretim yılında Bursa ili Nilüfer ilçesine bağlı devlet okullarında çalışmakta olan sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme düzeyleri ile çevre bilinçleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma genel tarama modellerinden ilişki tarama türünde bir çalışmadır. Tarama modelleri, “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu biçimiyle ortaya koymayı amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Bu modelde önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözlemleyebilmektir” (Büyüköztürk, 2014). İlişki tarama modelleri “iki ya da daha çok sayıdaki değişken

arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir” (Karasar, 2008).

Araştırma Grubu

Bursa ili Milli Eğitim Müdürlüğü verilerine göre Nilüfer ilçesine bağlı okullarda 720 sınıf öğretmeni çalışmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında Bursa ili Nilüfer ilçesi Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda görev yapmakta olan 720 sınıf öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada gönüllülük esasına dayalı katılım esas alınmış olup, toplanan veriler sonrasında değerlendirmeye geçilmeden önce ölçeklerden eksik ve hatalı doldurulanlar değerlendirme dışı bırakılmıştır. Araştırmacının ulaşılabilirliğinin güçlüğü açısından ilçeyi farklı sosyo-ekonomik özelliklere göre temsil edebilecek olan ilkokullar belirlenmiş olup 30 farklı okul çalışma grubu olarak seçilmiştir. Yapılacak olan araştırmanın çalışma grubu güven seviyesi ve kabul edilebilir hataya göre önceden örneklem büyüklüğü hesaplama yöntemiyle hesaplanarak bulunan, tabakalı örneklem yöntemi yoluyla seçilen 350 sınıf öğretmeni oluşturmuştur.

Tablo 1: Öğretmenlerin Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Değişkenler	Alt değişkenler	F	%
Cinsiyet	Kadın	190	55
	Erkek	160	45
Mesleki deneyim süresi	0-5 yıl	144	41
	6-10 yıl	114	33
	10+ yıl	92	26
Çocukluğun geçtiği yerleşim yeri türü	Köy	91	26
	Küçük şehir	176	50
	Büyük şehir	83	24
Yaş	22-26	144	41
	26-30	114	33
	30+	92	26

Tablo incelendiğinde, öğretmenlerin %55'inin kadınlardan, %45'inin ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Öğretmenlerin %41'inin mesleki deneyim süresi 0-5 yıl yıl, %33'ünün mesleki deneyim süresi 6-10 yıl yıl, %26'sının mesleki deneyim süresi 10+ yıldır. Öğretmenlerin %26'sı çocukluğunu köyde geçirirken, %50'si küçük şehirde, %24'ü ise büyük şehirde geçirmiştir. Öğretmenlerin %26'sı 30+ yaşındayken, %33'ü 26-30 yaş arası, %41'i ise 22-26 yaşları arasındadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada survey (tarama) modeli kullanılmıştır. Survey terimi anket veya mülakatları içeren araştırmaları tanımlamada kullanılır. Bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği araştırmalardır (Büyüköztürk, 2014). Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Araştırmacı tarafından tanımlanmaya çalışılan nesne, birey ya da olaylar hiçbir şekilde değiştirilmeye ve etkileme çabası gösterilmez (Karasar, 2009).

Araştırmada veri toplama aracı olarak aşağıda verilen iki ölçme aracı kullanılmıştır.

- Yansıtıcı Düşünme Düzeyini Belirleme Ölçeği
- Çevre Bilinci Ölçeği

- Yansıtıcı Düşünme Düzeyi Belirleme Ölçeği

Çalışmada Yansıtıcı Düşünme Düzeyi Belirleme Ölçeği ile sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Mevcut araştırmaya konu olan Yansıtıcı Düşünme Düzeyini Belirleme Ölçeğini geliştiren araştırmacılar Leung ve Kember (2003), öğrencilerin öğrenme yaklaşımları ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında “Yansıtıcı Düşünme Düzeyini Belirleme Ölçeğini” kullanmışlardır. Daha sonra Başol ve Evin Engel tarafından 2013 yılında Türkçe ‘ye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçeğin girişinde, var olan durumu betimlemek amacı ile demografik değişkenler bulunmaktadır. Yansıtıcı Düşünme Düzeyini Belirleme Ölçeği madde sayısının az olmasından dolayı doldurulması on dakikadan fazla zaman almayan, anlaşılması kolay bir ölçektir.

Orijinal çalışmada ölçeğe ait Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.62-0.76 aralığındadır. Türkçe’ye uyarlanmış olan ölçekte madde analizleri yapılan ölçeğin iç tutarlılığına Cronbach Alfa katsayısı ve Spearman Brown iki yarı güvenilirlik katsayısı ile bakılmış 0.77 sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ölçeğin test-tekrar test korelasyonları hesaplanmış ve 0.73- 0.74 değerleri ölçeğe verilen cevapların kararlılık gösterdiğini ortaya koymuştur.

Çevre Bilinci Ölçeği

Çalışmada Erten, (2000) tarafından geliştirilen Çevre Bilinci Ölçeği ile öğretmenlerin çevreye dair bilgi ve çevre dostu davranışları aracılığı ile çevre bilinci düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Ölçeğin başında uygulanan katılımcıların demografik özellikleri (yaş,cinsiyet,mesleki deneyim, çocukluğun geçtiği yer) ile çalışmanın bağımsız değişkenleri olarak belirlenen sorular yer almaktadır. Bu sorular katılımcıların çevre bilinci düzeylerini betimlemeye aracı olacak kişisel sorulardır.

Çalışmada katılımcı öğretmenlerin çevreye dair bilgi ve çevre dostu davranış boyutları ile ilgili ölçekte yer alan ifadelerle verdikleri yanıtların güvenilirliğinin test edilmesi amacı ile Cronbach α güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda Cronbach α katsayısı bilgi düzeyinde 0.73, davranış düzeyinde 0.80 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen katsayı ölçeğin ve ölçekte yer alan tüm maddelerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Aynı ölçeğin kullanıldığı Erten’in çalışmalarında Cronbach α değeri 0.97dir.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizlerinde SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Öğretmenlerin yansıtıcı düşünme düzeylerinin ve çevre eğitimi bilgi ve davranış düzeylerinin demografik değişkenler ile çevre eğitimi konusundaki sorulara verdikleri yanıtlara göre karşılaştırılmasında parametrik testler kullanılmıştır. Parametrik testlerin kullanılmasının nedeni verilerin normal dağılım göstermesidir. Normallik testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Öğretmenlerin mesleki deneyim süreleri ve çocukluklarının geçtiği yerleşim yeri türüne göre yansıtıcı düşünme düzeylerinin ve çevre bilinci bilgi ve davranış düzeylerinin karşılaştırılmasında bağımsız t-testi kullanılırken, diğer demografik değişkenler ve çevre konulu sorulara göre yansıtıcı düşünme düzeylerinin ve çevre bilinci bilgi ve davranış düzeylerinin karşılaştırılmasında varyans analizi kullanılmıştır. Yapılan analizlerde anlamlılık düzeyi $p<0,05$ olarak belirlenmiştir.

Tablo2: Yansıtıcı Düşünme ve Çevre Bilincine İlişkin Normallik Testi Sonuçları

Ölçek	Alt Boyut	Çarpıklık	Basıklık
Yansıtıcı Düşünme	Yansıtıcı Düşünme	-,074	-,511
Çevre Bilinci	Bilgi	-,239	-,144
	Davranış	,017	-,162

Tablo incelendiğinde yansıtıcı düşünme ölçeği ile çevre bilinci ölçeğinin bilgi ve davranış alt boyutlarına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,96 ile +1,96 arasında yer aldığı görülmektedir. Bu değerler her iki ölçeğinde normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir.

BULGULAR VE YORUM

“Yaş” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Bilinçlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin yaşa göre çevre bilinçleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna cevap bulmak için Anova testi yapılmış olup, Tablo 3’de analiz sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3: Öğretmenlerin Yaşına Göre Çevre Bilinci Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Yaş	N	X	Ss	F	P
Bilgi	22-26	144	3,60	,315	,170	,844
	26-30	114	3,61	,310		
	30+	92	3,62	,301		
Davranış	22-26	144	3,38	,326	,515	,598
	26-30	114	3,41	,329		
	30+	92	3,36	,395		

Tablo incelendiğinde, 30 yaş üstü sınıf öğretmenlerin çevre bilinci bilgi puanının yaşı 26-30 aralığında olan sınıf öğretmenlerinden 0,01 puan, yaşı 22-26 aralığında olan öğretmenlerden 0,02 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

26-30 yaş aralığında sahip olan sınıf öğretmenlerin çevre bilinci davranış puanının 22-26 yaş aralığında olan öğretmenlerden 0,03 puan, yaşı 30 üzerinde olan öğretmenlerden 0,05 puan daha yüksek olduğu, 22-26 yaş aralığında olan öğretmenlerin çevre bilinci davranış puanının 30 yaş üzeri yaşa sahip olan öğretmenlerden 0,02 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin farklı yaş grubunda olmaları durumuna göre çevre bilinci bilgi düzeylerinin ($F_{(2,347)}=,170$; $p>0,05$) ve çevre bilinci davranış düzeylerinin ($F_{(2,347)}=,515$; $p>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

“Cinsiyet” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Bilinçlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin cinsiyetine göre çevre bilinçleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna yanıt aramak için T-testi yapılmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Çevre Bilinci Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Cinsiyet	N	X	Ss	T	P
Bilgi	Kadın	190	3,62	,307	1,218	,224
	Erkek	160	3,58	,311		
Davranış	Kadın	190	3,41	,358	1,734	,084
	Erkek	160	3,35	,329		

Tablo incelendiğinde, kadın sınıf öğretmenlerinin çevre bilinci bilgi düzeylerinin erkek sınıf öğretmenlerden 0,04 puan yüksek olduğu görülmektedir. Kadın sınıf öğretmenlerin çevre bilinci davranış düzeyinin erkek sınıf öğretmenlerinden 0,06 puan yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo incelendiğinde, sınıf öğretmenlerin cinsiyetlerine göre çevre bilinci bilgi düzeylerinin ($t=1,218$; $p>0,05$) ve çevre bilinci davranış düzeylerinin ($t=1,735$; $p>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

“Mesleki Deneyim” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Bilinçlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyim süresine göre çevre bilinçleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna yanıt bulmak için Anova testi yapılmış olup ulaşılan sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre Çevre Bilinci Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Mesleki deneyim	N	X	Ss	F	P
Bilgi	0-5 yıl	144	3,60	,315	,170	,844
	6-10 yıl	114	3,61	,310		
	10+ yıl	92	3,62	,301		
Davranış	0-5 yıl	144	3,38	,326	,515	,598
	6-10 yıl	114	3,41	,329		
	10+ yıl	92	3,36	,395		

Tablo incelendiğinde, 10+ yıllık mesleki deneyime sahip sınıf öğretmenlerinin çevre bilinci bilgi puanının mesleki deneyimi 6-10 yıl olan sınıf öğretmenlerinden 0,01 puan, mesleki deneyimi 0-5 yıl olan öğretmenlerden 0,02 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo incelendiğinde, 6-10 yıllık mesleki deneyime sahip sınıf öğretmenlerinin çevre bilinci davranış puanının mesleki deneyimi 0-5 yıl olan öğretmenlerden 0,03 puan, mesleki deneyimi 10+ yıl olan öğretmenlerden 0,05 puan daha yüksek olduğu, 0-5 yıllık mesleki deneyime sahip öğretmenlerin çevre bilinci davranış puanının mesleki deneyimi 10+ yıl olan öğretmenlerden 0,02 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyimlerine göre çevre bilinci bilgi düzeylerinin ($F_{(2,347)}=,170$; $p>0,05$) ve çevre bilinci davranış düzeylerinin ($F_{(2,347)}=,515$; $p>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir.

“Yerleşim Yeri” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Çevre Bilinçlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin çocukluklarının geçtiği yere göre çevre bilinçleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna yanıt bulmak için Anova testi yapılmış olup ulaşılan sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Öğretmenlerin Çocukluklarının Geçtiği Yerleşim Yeri Türüne Göre Çevre Bilinci Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Yerleşim yeri	N	X	Ss	F	P
Bilgi	Köy	91	3,59	,325		
	Küçük şehir	176	3,63	,291	,732	,482
	Büyük şehir	83	3,58	,330		
Davranış	Köy	91	3,38	,346		
	Küçük şehir	176	3,42	,340	3,406	,034
	Büyük şehir	83	3,30	,347		

Tablo incelendiğinde, çocukluğu küçük şehirde geçen öğretmenlerin çevre bilinci bilgi puanının çocukluğu köyde geçen öğretmenlerden 0,04 puan, çocukluğu büyükşehirde geçen öğretmenlerden 0,05 puan daha yüksek olduğu görülürken çocukluğu köyde geçen öğretmenlerin çevre bilinci bilgi puanının çocukluğu büyükşehirde geçen öğretmenlerden 0,01 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çocukluğu küçük şehirde geçen öğretmenlerin çevre bilinci davranış puanının çocukluğu köyde geçen öğretmenlerden 0,04 puan, çocukluğu büyükşehirde geçen öğretmenlerden 0,12 puan daha yüksek olduğu görülürken çocukluğu köyde geçen öğretmenlerin çevre bilinci davranış puanının çocukluğu büyükşehirde geçen öğretmenlerden 0,08 puan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sınıf öğretmenlerinin çocukluğunun geçtiği yerleşim yeri türüne göre çevre bilinci bilgi düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı ($F_{(2,347)}=,732$; $p>0,05$) sonucuna ulaşılmıştır.

Sınıf öğretmenlerinin çevre bilinci davranış düzeylerinin ise öğretmenlerin çocukluğunun geçtiği yerleşim yeri türüne göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($F_{(2,347)}=3,406$; $p<0,05$) belirlenmiştir. Çocukluğu küçük şehir veya köyde geçmiş öğretmenlerin çevre bilinci davranış düzeyinin çocukluğu büyükşehirde geçmiş sınıf öğretmenlerinden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak çocukluğu küçük şehirde geçen ve köyde geçen sınıf öğretmenlerinin çevre bilinci davranış puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir.

“Yaş” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Yansıtıcı Düşünme Düzeylerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin yaşa göre yansıtıcı düşünme düzeyleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna cevap bulabilmek için Anova testi yapılmış olup elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Öğretmenlerin Yaşına Göre Yansıtıcı Düşünme Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Yaş	N	X	Ss	F	P
Yansıtıcı düşünme	22-26	144	2,80	,291		
	26-30	114	2,81	,250	,056	,946
	30+	92	2,81	,273		

Tablo incelendiğinde, 30 yaşının üstünde olan sınıf öğretmenlerinin ve 26-30 yaş aralığında olan sınıf öğretmenlerin yansıtıcı düşünme puanının, yaşı 22-26 yaş aralığında olan sınıf öğretmenlerinden 0,01 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin farklı yaş grubunda olma durumlarına göre yansıtıcı düşünme düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($F_{(2,347)}=,056$; $p>0,05$).

“Cinsiyet” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin cinsiyete göre yansıtıcı düşünme düzeyleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna cevaplamak için T-testi yapılmış olup elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Yansıtıcı Düşünme Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Cinsiyet	N	X	Ss	t	P
Yansıtıcı düşünme	Kadın	190	2,83	,290	2,268	,024
	Erkek	160	2,77	,247		

Tablo incelendiğinde, kadın öğretmenlerin yansıtıcı düşünme düzeylerinin erkek öğretmenlerden 0,06 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin cinsiyetlerine göre yansıtıcı düşünme düzeylerinin kadın öğretmenlerin lehinde olmak üzere istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir ($t=2,268$; $p<0,05$).

“Mesleki Deneyim” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyim süresine göre yansıtıcı düşünme düzeyleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna cevaplamak için Anova testi yapılmış olup elde edilen bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Öğretmenlerin Mesleki Deneyimlerine Göre Yansıtıcı Düşünme Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Mesleki deneyim	N	X	Ss	F	P
Yansıtıcı düşünme	0-5 yıl	144	2,80	,291	,056	,946
	6-10 yıl	114	2,81	,250		
	10+ yıl	92	2,81	,273		

Tablo incelendiğinde, 6-10 yıllık ve 10+ yıllık mesleki deneyime sahip öğretmenlerin yansıtıcı düşünme puanının mesleki deneyimi 0-5 yıl olan öğretmenlerden 0,01 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyimlerine göre yansıtıcı düşünme düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($F_{(2,347)}=,056$; $p>0,05$).

“Çocuklukların Geçtiği Yer” Değişkenine Göre Sınıf Öğretmenlerinin Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin çocukluklarının geçtiği yere göre yansıtıcı düşünme düzeyleri arasında farklılık var mıdır?” sorusuna cevaplamak için Anova testi yapılmış olup elde edilen bulgular Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10: Öğretmenlerin Çocukluklarının Geçtiği Yerleşim Yeri Türüne Göre Yansıtıcı Düşünme Düzeylerinin Karşılaştırılması

Alt boyut	Yerleşim yeri	N	X	Ss	F	P
Yansıtıcı düşünme	Köy	91	2,83	,269	,980	,377
	Küçük şehir	176	2,80	,274		
	Büyük şehir	83	2,78	,274		

Tablo incelendiğinde, çocukluğu köyde geçmiş olan sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme puanının çocukluğu küçük şehirde geçmiş öğretmenlerden 0,03 puan yüksek olduğu, çocukluğu büyükşehirde geçen

öğretmenlerden 0,05 puan yüksek olduğu, çocukluğu küçük şehirde geçmiş öğretmenlerin yansıtıcı düşünme düzeyinin çocukluğu büyükşehirde geçmiş öğretmenlerden 0,02 puan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sınıf öğretmenlerinin çocukluğunun geçtiği yerleşim yeri türüne göre yansıtıcı düşünme düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir ($F_{(2,347)}=,980$; $p>0,05$).

Sınıf Öğretmenlerinin Yansıtıcı Düşünme Eğilimleri İle Çevre Bilinçleri Arasındaki İlişki

“Bursa ile Nilüfer ilçesindeki devlet okullarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme eğilimleri ile çevre bilinçleri arasındaki ilişki ne düzeydedir?” sorusuna cevaplamak için Pearson Korelasyon Analizi yapılmış olup elde edilen bulgular Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Yansıtıcı Düşünme Düzeyi İle Çevre Bilinci Düzeyi Bilgi ve Davranış Alt Boyutları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

		Bilgi	Davranış
Yansıtıcı düşünme	R	-,020	-,001
	P	,714	,990
	N	350	350

Tablo incelendiğinde, öğretmenlerin yansıtıcı düşünme düzeyi ile çevre bilinci bilgi düzeyi arasında negatif ve zayıf anlamlı olmayan bir ilişki olduğu ($r=-,020$; $p>0,05$), öğretmenlerin yansıtıcı düşünme düzeyi ile çevre bilinci davranış düzeyi arasında negatif ve zayıf anlamlı olmayan bir ilişki olduğu ($r=-,001$; $p>0,05$) görülmektedir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bu araştırmada; sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme eğilimleri ve çevre bilinçleri arasındaki ilişki cinsiyet, yaş, çalışma yılı ve çocukluğun geçtiği yerleşim yeri değişkenleriyle incelenmiştir:

- Bursa ili Nilüfer ilçesine bağlı devlet okullarında görev yapmakta olan kadın sınıf öğretmenlerinin, erkek sınıf öğretmenlerine göre yansıtıcı düşünme eğilimleri daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Temel, (2017) yapmış olduğu çalışmada sınıf öğretmenlerinin yansıtıcı düşünme düzeyleri için elde edilen puanlarında cinsiyete göre anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kadın öğretmenlerin yansıtıcı düşünme puanları, erkek öğretmenlerin puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksektir olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç bizim çalışmamızdaki cinsiyet değişkeni ile ilgili sonuçları desteklemektedir.

- Sınıf öğretmenlerinin farklı yaş grubunda olma durumlarına göre yansıtıcı düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin yaş yansıtıcı düşünme eğilimlerini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Gündüzler, (2017) yapmış olduğu çalışmada öğretmenlerin yansıtıcı düşünme düzeyleri ile farklı yaş grubunda olma durumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum çalışmamızdaki öğretmenlerin farklı yaşlarda olma değişkeni ile ilgili sonuçları desteklemektedir.

- Sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyim sürelerine göre yansıtıcı düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyim süreleri yansıtıcı düşünme eğilimlerini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Temel, (2017) yapmış olduğu çalışmada sınıf öğretmenlerinin mesleki kıdeme göre yansıtıcı düşünme toplam puanlarında anlamlı farklılık olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Bu durum çalışmamızdaki mesleki deneyim süresi değişkeni sonucunu desteklemektedir.

- Sınıf öğretmenlerinin çocukluklarının geçtiği yere göre yansıtıcı düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin çocuklarının geçtiği yer yansıtıcı düşünme eğilimlerini etkilemediği,
- Sınıf öğretmenlerinin cinsiyeti ile çevre bilinci bilgi ve davranış düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin cinsiyeti çevre bilinçlerini bilgi ve davranış düzeyinde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Karataş, (2013) Niğde Üniversitesi İlköğretim Bölümü Fen Bilgisi Öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı 4. sınıf öğretmen adaylarının çevre bilinci düzeylerini etkileyen faktörler belirlenmek için yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının cinsiyetlerinin çevre bilinçlerini cinsiyetleri etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Yapılan bu çalışma araştırmamızı destekler niteliktedir.

- Sınıf öğretmenlerinin farklı yaş gruplarında olma durumlarına göre çevre bilinci bilgi ve davranış düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin farklı yaş gruplarında olması çevre bilinçlerini bilgi ve davranış düzeyinde etkilemediği,
- Sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyim süreleri ile çevre bilinci bilgi ve davranış düzeyi arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin mesleki deneyim süreleri çevre bilinçlerini bilgi ve davranış düzeyinde etkilemediği,
- Sınıf öğretmenlerinin çocukluklarının geçtiği yer ile çevre bilinci bilgi düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle sınıf öğretmenlerinin çocukluklarının geçtiği yer çevre bilinçlerini bilgi düzeyinde etkilemediği,
- Sınıf öğretmenlerinin çocukluklarının geçtiği yer ile çevre bilinci davranış düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocukluğu küçük şehir ve köyde geçen sınıf öğretmenlerinin çevre bilinçleri davranış düzeyinde daha yüksektir, çocukluğu büyük şehirde geçen sınıf öğretmenlerinin çevre bilinçleri davranış düzeyinde daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karataş (2013) doktora tezinde ulaştığı bulgularda öğretmen adaylarının hayatlarının büyük bölümünü geçirdikleri yerin çevre bilincini etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Hayatlarının büyük bir bölümünü metropolde geçiren öğretmen adaylarının çevre bilinci düzeyi daha yüksektir. Bu durum araştırmamızın değişkenine zıt bir bulgu ortaya koymaktadır.

- Her iki anketten elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde sınıf öğretmenlerinin çevre bilinçleri bilgi ve davranış düzeyi ile yansıtıcı düşünme eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Farklı değişkenler ile (cinsiyet, yaş, mesleki deneyim süresi, çocukluğun geçtiği yer) ölçek puanları tekrar değerlendirildiğinde bu durum değişmediği sonucuna ulaşılmıştır.

ÖNERİLER

Araştırmadan elde edilen sonuçlara yönelik öneriler aşağıda verilmiştir.

Çalışma incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin çevre bilincine yönelik bilgi düzeylerinin orta düzeyin üzerinde olduğu ama buna rağmen davranış düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu

sonuçtan yola çıkarak sınıf öğretmenlerinin çevre sorunlarına ilişkin bilgiye sahip oldukları ancak bunu davranış olarak göstermedikleri sonucuna ulaşılmaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin çevreye yönelik bilgilerini uygulamalı olarak gösterdikleri çalışmalara yönlendirilmeleri gerekmektedir.

Benzer çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara ise şu önerilerde bulunulabilir:

- Bu çalışma sadece Bursa İli Nilüfer ilçesine bağlı devlet okullarında çalışan sınıf öğretmenlerinin anket sonuçlarına yer vermektedir. Bir başka çalışmada farklı iller ya da aynı ile bağlı farklı ilçeler arasında karşılaştırma yapılabilir.
- Bu çalışmada üniversite eğitimi tamamlamış ve farklı mesleki kıdem süresine sahip sınıf öğretmenleri ile çalışılmıştır. Bir başka çalışmada öğretmen adayları ile sınıf öğretmenlerinin verileri karşılaştırılabilir.
- Bu çalışma da sadece sınıf öğretmenleri ile çalışılmıştır. Bir başka çalışmada farklı branş öğretmenlerinin anket sonuçları değerlendirilebilir.
- Bu çalışmada sınıf öğretmenlerinin çevre bilinci ile yansıtıcı düşünme eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılacak olan başka bir çalışmada ise sınıf öğretmenleri ile yetiştirmiş oldukları öğrencilerin anket sonuçları karşılaştırılabilir.
- Yapılacak yeni bir çalışmada kullanılan değişkenler değiştirilerek çalışma yenilenebilir.

KAYNAKÇA

- ALIM, M. (2006). Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Türkiye’de Çevre ve İlköğretimde Çevre Eğitimi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 14 Sayı 2, 599-616.
- BAŞOL, G., & ENGEL, İ. E. (2013). Yansıtıcı Düşünme Düzeyini Belirleme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 930-946.
- BAYRAK, F. (2010). *Ağ Günlük Uygulamasının Yansıtıcı Düşünme Becerisi Üzerine Etkisi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- BİLGİN, A., & OKSAL, A. (2018). Kültürel Kimlik ve Eğitim. *Academy Journal of Educational Sciences*, 82-90.
- BOZKURT, O. (2017). *Çevre Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi 5. Baskı.
- BUDAK, B. (2008). *İlköğretim kurumlarında çevre eğitiminin yeri ve uygulama çalışmaları*. İzmir: Yüksek Lisans Tezi.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Pegem A Yayıncılık.
- ÇINAR, G. (2016). *Öğretmen Adaylarının Düşünme Stilleri İle Yansıtıcı Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- ERBİL, D. G. (2014). *İlkokul 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde İşbirlikli Öğrenme Yönteminin Öğrencilerin Akademik Başarılarına, Demokratik Tutumlarına ve Yansıtıcı Düşünme Becerilerine Etkisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- ERTEN, S. (2004). *Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır?* 2018 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~serten/makaleler/cevre.pdf> adresinden alındı

- GÜNDÜZLER, S. E. (2017). *Öğretmenlerin ve Öğretmen Adaylarının Bilimsel tutum ve Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*. Burdur: Yüksek Lisans Tezi.
- GÜNEŞ, K. (2015). *Bilim Sanat Merkezi Öğrencilerinin Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerileri, Matematik Ddersine Yönelik Tutumları Ve Matematik Başarılarının İncelenmesi*. Adana: Yüksek Lisans Tezi.
- GÜRBÜZ, H., KIŞOĞLU, M., & ERKOL, M. (2007). Biyoloji Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Tutumlarının İnfomal ve Formal Eğitim Ortamları Açısından Değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 74-84.
- İŞMAN, A., & ESKİCUMALI, A. (2003). *Eğitimde Planlama ve Değerlendirme*. Sakarya: Değişim Yayınları, 4. Baskı.
- KARASAR, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KARATAŞ, A. (2013). *Çevre Bilincinin Gelişmesinde Çevre Eğitiminin Rolü ve Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi.
- LAMBE, J. (2011). Developing pre-service teachers' reflective capacity through engagement with classroom-based research. *Reflective Practice: International and Multidisciplinary Perspectives*, 12(1), 87–100.
- LEE, I. (2008). Fostering preservice reflection through response journals. *Teacher Education Quarterly*, 35(1), 117–139.
- MAVIŞ, F. Ö. (2014). *Ortaöğretim Öğretmenlerinin Yansıtıcı Uygulama Düzeyleri İle Öğrencilerinin Yansıtıcı Düşünme Becerilerinin Karşılaştırılması*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniveristei, Yüksek Lisans Tezi.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TALİM TERBİYE KURULU BAŞKANLIĞI. (2007). *İlköğretim düşünme eğitimi dersi (6, 7 ve 8. sınıf) öğretim programı*. Ankara.
- PARLAK, B., Marin, M., & Yıldırım, U. (2004). *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- RAMSEY, S. J. (2010). Making thinking public: Reflection in elementary teacher education. *Reflective Practice: International and Multidisciplinary Perspectives*, 11(2), 205–216.
- Sönmez, V. (2001). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: anı yayıncılık.
- ŞAHİN, H. G., & DOĞU, S. (2018). Okul öncesi öğretmen adaylarının çevre sorunlarına ilişkin Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi. *Elementary Education Online*, 1402-1416.
- TEMEL, Ş. (2017). *Sınıf Öğretmenleri ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Yansıtıcı Düşünme Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- TEMİZKALP, G. (2010). *Öğretmen Adaylarının Yaratıcılık Düzeyleri*. Burdur: Mehmet Akif Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- TÜRK DİL KURUMU. (2008). *Türkçe Sözlük*. Ankara.
- TÜBA. (2002). Türkiye Bilimleri Akademisi. *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma. İ. Tekeli(Ed.)*. Ankara: Tübitak.
- ÜNVER, G. (2003). *Yansıtıcı Düşünme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

ÜSTÜNLÜOĞLU, E. (2006). Üst Düzey Düşünme Becerilerini Geliştirmede Bilişsel Soruların Rolü. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, Vol. 31, No. 331, 17-24.

WILLIAMS, R., & GRUNDNOFF, L. (2011). Making sense of reflection: A comparison of beginning and experienced teachers' perceptions of reflection for practice. *Reflective Practice: International and Multidisciplinary Perspectives*, 12(3), 281– 291.

WOODWARD, D. M. (2004). Changes in Students Measures of Environmental Literacy as a Result of Instruction on Environmental Issue. Minnesota: The degree Doctor of Philosophy Graduate School of Minnesota.

YETİM, N. (2014). Ortaöğretim Öğrencilerinde Yansıtıcı Düşünme Becerisi, Akademik Stres Düzeyi ve Yabancı Dil Dersi Akademik Başarı İlişkisi. Tokat: Yüksek Lisans Tezi.

YETİM, N. (2014). *Ortaöğretim Öğrencilerinde Yansıtıcı Düşünme Becerisi, Akademik Stres Düzeyi Ve Yabancı Dil Dersi Akademik Başarı İlişkisi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

YÜKSEL, Y. (2009). *Klasik Okullar İle Eko-Okullar Ve Yeşil Bayraklı Eko Okulların Çevre Eğitimi Açısından Karşılaştırılması*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

ELİF İLE BÂ HİKÂYESİ

Murat ASLAN

murataslan@yyu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4667-2174

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 25.12.2019

Kabul Tarihi

Accepted: 27.02.2020

*Bu çalışma 11.12.2019-13.11.2019 tarihleri arasında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde düzenlenen VI. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş aynı adlı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

THE STORY OF ELİF AND BÂ

ÖZ

Elif ile Bâ Hikâyesi, Atatürk Kitaplığı arşivinde O. E. 1456 numarada kayıtlı bir el yazması eserin adıdır. Kitap, toplam on beş sayfadan oluşan küçük bir risale görünümündedir. Yazarı bilinmeyen bu eser, Arap alfabesindeki 'elif' (ﺀ) ile 'be' (ﺏ) harflerinin şekillerinden yola çıkarak, elif harfine kibir, be harfine ise tevazu sıfatını yakıştırır. Kur'ân-ı Kerîm'in niçin besmelenin be'siyle başlayıp elif ile başlamadığı hususunu bu yakıştırma üzerinden anlatmaya çalışır. Akabinde, tevazu sahibi olmak ve kibirden kaçınmak konusunda birtakım öğütler verir. Metinde, kibrin dört sebebi olduğu öne sürülür: İlim, mal, makam ve güzellik. Bu unsurların ne şekilde kibre neden olduğu ne tür belalar getirdiği ve her bir unsurun nasıl geçici olduğu ayet, kutsi hadis, hadis ve kissalardan alıntılar yapılarak açıklanır. Kitabın ismi, el yazması metnin en başında yer almaktadır. Besmelenin üzerine yazılmış bu isim 'Elif ile Bâ Hikâyesidir' şeklindedir. Bu isim, elif ile be harfinin kişileştirilmesi yoluyla yazılmış sembolik bir hikâyeyi çağrıştırırsa da metnin içeriği oldukça farklıdır. Bu metin, çeşitli alıntılarla kibir ile tevazuu mukayese eden bir düşünce yazısıdır. Osmanlı edebiyatının nesir şeklindeki eserlerine örnek olabilecek bu metin, kendi döneminin düşünce dünyasını ve ahlak anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir. Bizim çalışmamız, söz konusu metnin tanıtımı ve içeriğinin kritiğine yöneliktir. Bu eserde müellif, Arap harflerinden Elif ile Bâ'nın şekllinden hareketle kibir ve tevazuu konularında öğütler vermekte, böylece Türk-İslam kültürünün ahlâk anlayışını basit, açık ve anlaşılması kolay bir biçimde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elif ile Bâ, kibir, tevazu, ahlak

ABSTRACT

The story of Elif and Bâ is the name of a manuscript written in O. E. 1456 in the Atatürk Library Archive. The book looks like a small treatise of fifteen pages. This work's author is unknown, starting from the forms of the letters 'elif' (ﺀ) and 'be' (ﺏ) in the Arabic alphabet. He tries to explain why the Qur'an starts with the the besmele's bâ and does not begin with the elif. He then gives some advice on humility and avoid arrogance. In the text, arrogance is claimed to have four reasons: science, wealth, authority and beauty. How these elements cause arrogance, what kinds of trouble and how each element is temporary verse, kutsi hadith, hadith and quotes are explained by quoting. The title of the book is at the beginning of the manuscript. This name, which is written on Besmala, is 'The Story of Elif and Bâ'. Although this name evokes a symbolic story written by the personification of the letter elif and be, the content of the text is quite different. This text is a thought that compares arrogance and humility with various quotations. This text, which may serve as an example for the prose works of Ottoman literature, is important in terms of reflecting the thought world and moral understanding of its period. Our study deals with the presentation and content of the text in question. In this work, the author gives advice on arrogance and modesty from the Arabic letters Elif and Bâ'n, thus revealing the moral understanding of Turkish-Islamic culture in a simple, clear and easy to understand manner.

Keywords: Elif and Bâ, arrogance, humility, morality

GİRİŞ

Harflerin sanatta simge olarak kullanımı hemen hemen bütün toplumlar için ortak bir özelliktir. Bu durum tarih boyunca geçerli olduğu gibi günümüz için de geçerlidir (Tökel, 2016: 12). Klasik Türk edebiyatı geleneğinde harflerin simgesel, sembolik ve ebced değerinden faydalandığı bilinmektedir (Demirkazık, 2014: 94). Bu husus, özellikle divan şiirinde sevgilinin bedenine ait uzuvları vasfederken daha belirgindir (Savran, 2009: 928). Böylece şairler ve yazarlar Arap harflerinin benzerlik ilgisinden hareketle bu harflerle bazı unsurlar arasında çeşitli ilgi kurmuşlardır: “Elif (ا): Allah’ın birliği, bir, âh, boy, burun, parmak, göğüste boylamasına yara, minare, sancak, tel, mum, çevgân, ok, kılıç, hançer, mızrak, yol, köprü, kalem; cîm (ج): saç; dâl (د): bükülmüş boy, saç, kaş, hilâl, hançer, ayak; râ (ر): kaş, hançer, kılıç, hilâl, eğilmiş boy; sîn (س): diş, testere, tarak; sad (ص): göz; ayın (ع): göz, nal; kâf (ق): bükülmüş boy; lâm (ل): saç, bükülmüş boy; mîm (م): ağız; nûn (ن): kaş, hilâl, nal, devat, bükülmüş boy, kâse; vâv (و): yaşlı insan vücudu; hâ (ه): göz, ağız, ay, yara; lâmelif (لا): eğri boy, Zülfikar; yâ (ي): kaş, yay” (Kaya’dan aktaran Demirkazık, 2014: 94-95).

Elif (ا), Arap alfabesinin ilk harfi olması dolayısıyla yukarıda verilenler dışında tasavvufta birtakım anlamlara daha karşılık gelmektedir. Tasavvuf düşüncesine göre bütün harfler elif harfinde toplanmıştır. bütün harfleri elifte görmek, tıpkı bütün varlıklarda Allah’ı görmeye benzer. Bir başka deyişle tüm harfler, vahdetin sembolü olan elifin çeşitli şekillere büründürülmüş hâlden ibarettir. Kaygusuz Abdal, *Elifnâme* adlı eserinde bu konu ile alakalı olarak şöyle der: “Allâh’a işâretdür ya’ni âhîrine varınca cemî’-i hürûfile ülfeti vardır. Anuñçün elif dirler. Evvel dimekdür. Müstaķimdür. Zâtu’llâh el-ĥamdü’llâhirabbî’l-âlemîn besleyicidir.” Bazı tarikatlarda kullanılan birtakım eşyalar elif harfiyle adlandırılmıştır. Mesela Mevlevîlikte tennure üzerine sarılan kuşağa elifi nemed, sofraya ise elifi sumât denir. Çeşitli tarikat mensuplarının kullandığı bir tür başlığa da elifi tac denmektedir. Elif, Allah kelimesinin yazılışında ilk harf olmasından dolayı kutsal bir harf olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle cülûs töreninde tahta çıkacak padişahın alnına elif çizilir ve buna ‘elif çekmek’ denir. Halk arasında akıllı ve güzel çocukların alnına, kendilerine nazar değmesin diye de elif çekme adeti vardır. Bununla beraber elif, halk edebiyatında daha çok bir kadın adı olarak kullanılır (Uzun, 1995: 36-37; Kaygusuz Abdal’dan aktaran: Harmancı, 2018: 287).

Bâ (ب) harfi, tasavvuf anlayışında beden simgesidir. Kaygusuz Abdal bu harf hakkında şunları söyler: “Bedendür, Âdeme işâretdür. Nitekim “Ĥaleķa’llâhu te’âlâ Âdeme ‘alâ şüreti” Altındaki nokta başdur ve rûhdur. Nitekim “Ve nefaĥtü fihi min rûĥî” Ĥaķ Te’âlâ buyurdu ve Ĥazreti Resûlu’llâh daĥı buyurdu: “İnna’llâh eĥaleķa’lĥalka fîzûlmetin sümme reşşin ‘aleyhim min nûrihî.” ya’ni nokta nûrından ‘ibâretdür. Nitekim İmâm ‘Alî buyurur: “Ene nuĥtatün taĥte’l-bâ.” didiği oldur. Elif mertebe-i ‘Alî nokta-i cândur ve cümle eşyânuñ aşlı benüm dimekdür. Nitekim zâhir ĥaķdur ve celâl-i Ĥaķ ve bâtın cemâl-i Ĥaķ. Nefes ve cism Muĥammed, rûĥ ‘Alî, kemâl-i bâtın Alî. Nitekim buyurur: “Ene medînetü’l-‘ilmi ve ‘Aliyyun bâbuhâ.” Şehrden murâd vücûd, bâbdan murâd cândur ki ol nokta-i bi’smî’llâhdur. ‘İnâyet her kime kim yüz tutsa ‘işyân ĥicâb u niķâb olmaz. Ol şems-i ĥaķîķî toĥduķda perde-i zûlmet ĥicâb olmaz. Zîrâ ferd-i mücerred ve zât-ı Bârî’dür” (Kaygusuz Abdal’dan aktaran: Harmancı, 2018: 287-288).

Bu çalışmaya konu olan *Elif ile Bâ Hikâyesi*’nde, yukarıda bahsedilen sembollerden farklı olarak elif (ا) kibri, bâ (ب) ise tevazuyu simgeler. Bu da söz konusu harflerin ahlak konusunda birer sembol olarak kullanıldığını gösterir.

Kur’an-ı Kerim’de kibir olumsuz bir vasıf olarak anlatılmaktadır. Konu ile alakalı ayetlerden bazıları şunlardır: “...Size herhangi bir peygamber, hoşunuza gitmeyen bir şey getirdikçe, kibirlenip (onların) bir kısmını

yalanlayıp bir kısmını da öldürmediniz mi?” (Bakara 87). “Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez” (Nisâ 36). “Âyetlerimizi yalanlayanlar ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır” (A’râf 36). “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez” (Lokmân 18). “Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir” (Mü’min 60). Görülüyor ki kibir, Allah’ın sevmediği bir tavidir. Gerek insanlara karşı gerekse Allah’a ibadet etme hususunda kibirlenmek, Allah’ın kesin bir şekilde yasakladığı davranışlardan biridir. Hz. Muhammed’e indirilen ayetlere inanmayı ve uymayı kibirlerine yediremeyenlerin cezası ise cehennemden başka bir şey değildir ki bu, oldukça ağır bir cezadır. Cezanın ağırlığı ise, hiç şüphesiz suçun ağırlığını gösterir.

Kibrin zıddı tevazudur ki Allah, insanlara kibri yasaklamış; bununla beraber tevazu göstermelerini öğütlemiştir. *Kur’an-ı Kerim*’de tevazu ile ilgili ayetlerden bazıları şöyledir: “...Kentin kapısından eğilerek tevazu ile girin ki biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım...” (A’râf 161). “Allah’ın yarattığı şeyleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri Allah’a secde ederek ve tevazu ile boyun eğerek sağa ve sola dönmektedir” (Nahl 48). “Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: "Rabbim!, Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı” (İsrâ 24). “Rahmân’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, "selâm!" der (geçer)ler” (Furkân 63).

Kur’an-ı Kerim’de olduğu gibi bazı hadis-i şeriflerde de kibir ve tevazu meselesine dikkat çekilmiştir. Abdullah bin Ömer Hz. Muhammed (s.a.v.)’den kibirle alakalı olarak şu hadisi rivayet etmiştir: “Geçmişte bir kimse gurur ve kibirinden izarını sürüklediği sırada yerin dibine geçirildi. Şimdi o, kıyamet gününe kadar yerin dibinde inleyip bağırarak debelenmektedir” (Buhârî, 2012: 444). Hârise bin Vehb el-Huzâî ise kibir ve tevazu ile ilgili olan şu hadisi nakletmiştir: Bakın, cennetlikleri size bildireyim mi? Bütün zayıf ve zayıf görülen / mütevazi kimselerdir ki bunlar, Allah’a yemin etseler Allah yeminlerinde onları doğru çıkarır. Bakın, cehennemlikleri de size bildireyim mi? Katı, cimri / böbürleneni ve kibirleneni kimselerdir” (Buhârî, 2012: 572). Demek ki klasik Türk edebiyatının ana kaynaklarından biri olan İslamiyet kibre şiddetle karşı çıkarken tevazuyu öğütlemekte; kibri cezalandırırken tevazuya ödül vermektedir. Bu çalışmanın konusu olan *Elif ile Bâ Hikâyesi*’nin temel meselesi de, yukarıda örnekler sunduğumuz ayet ve hadislerin konusundan farklı olmayıp kibir ve tevazu etrafında şekillenmektedir.

ELİF İLE BÂ HİKÂYESİ

Yazmanın Fizikî Özellikleri

Elif ile Bâ Hikâyesi, Atatürk Kitaplığı arşivinde O. E. 1456 numarada kayıtlı bir el yazmasıdır.

Eser toplam sekiz varaktır.¹ 1a on üç, 8a yedi, diğer sayfalar ise on beş satır rika hattıyla yazılmış nesirden oluşmaktadır.

Eserin yazarı ve tarihi metinde belli değildir.

İlk sayfanın başında, besmeleden önce eserin ismi “*Elif ile Bâ Hikâyesidir*” şeklinde yazmaktadır. Eserin yazarı ise metinde geçmemektedir ve hâlâ gizemini korumaktadır.

Yazı oldukça okunaklıdır ve hiç bozulmamıştır.

¹¹ Orijinal metinde sayfa numaraları da gösterilmiştir. Sayfa numaraları sayfanın sol üst tarafına yazılmıştır. Eser toplam 15 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin Konusu

Yazar, eserinde kibir ve tevazu meselesini ele alır ve bu konuyu elif (ل) ile bâ (ب) harfleri üzerinden anlatır. Yazara göre *Kur'an*'ın elif (ل) ile değil de bâ (ب) ile başlamasının nedeni, elif'in kibirlenmesi; buna karşın bâ'nın tevazu göstermesidir. Elif'teki kibir alameti başının dik olmasıyken bâ'daki tevazu alameti yüzünün yerde olmasıdır. Demek ki yazar, harflerin şeklinden hareketle onlara kibir ve tevazu vasıflarını yakıştırmış ve bunu *Kur'an*'ın ilk harfi² ile örneklendirmiştir.

Yazar, kibir ve tevazuya dair düşüncesini bir hadis ile sürdürür: “*Men tevâzu’ ref’i-Allâh ve men tekbîr vaz’i-Allâh.*”; yani “Bir kimse Allah için tevazu ederse Allah onun kadrini yükseltir; kibirli davranırsa Allah onu alçaltır.”

Yazarın ‘Allah için tevazu’dan anladığı, kalpten edilen tevazudur; yoksa riyakâr bir şekilde başkalarının beğenisi için gösterilen tevazu, Allah için değil, nefis içindir. Tevazu ederken, kalpten “Ben diğerlerinden daha üstünüm.” diye geçirmek bile tevazunun niteliğini belirler ve o tevazu artık Allah için olmaz: “*Hak için tevâzu’ iderse demek hakkâniyet üzere kendi nefisini cümleden ednî tutub kalben ve kâlîben kemâl-i züll ve ‘aciz ü inkisâr ile tevâzu’ idüb yohsa sûret-i zâhirede etvâr-ı münâfikâne halka tevâzu’ gösterüb kalbde ben halkın ekserinden efdalim ama ne çâre zâhirde böyle temellük lâzımdır diyü işte bu zu’-m-ı fâside-i binâ’ı olan tabasbusa tevâzu’ dimezler.*”

İki âlemde de aziz ve hürmete lâyık olmak için tevazu göstermek gerekir. Tek yol, budur. İnsan, kendi nefisini diğer herkesten daha aşağı bilmeli; böylece kibir ve gururdan kaçınmalıdır. Kibirli gelince; inlar dünyada her ne kadar aziz görünseler de mânâda aşağıdırlar ve Allah katında kıymetsizdirler: “*İki ‘âlemde ‘azîz ü muhterem olmak istersen nefisini cümleden ednâ bilüb mahviyet sûretinde kibr ü gururdan hazer eyle. Zîrâ erbâb-ı kibr olanlar dünyâda ne kadar ‘azîz sûretinde olsalar ma’nâda ol kadar sefil ve ‘inda-Allâh hakîr olurlar.*”

Yazar, kibir ile tevazunun İslam inancı açısından değerine değindikten sonra kibrin sebeplerini irdeler ve ilk olarak şunu söyler: “*Kibr-i insânda dâ’imâ kendi ‘ayb u nefsinin kusûrını görmeyüb halkın kusûrını görmeden zuhûr ider.*” Yani, kibrin sebebi insanın kendi kusurlarını görmeyip daima başkalarının kusurlarını görmesidir. Böylece insan, kendisini mükemmel zannetmeye başlar ve büyüklenir. Bu sebeple insan, kibirden uzak durmak için daima yalnızca kendi kusurlarını görmeli ve diğerlerinin kusurlarını görmemelidir.

Yazar, kibrin sebebini dört unsura dayandırır: İlim, mal, makam ve güzellik. Ardından yazar, bu unsurların aslında bir büyüklük alameti olamayacağını örneklerle açıklama; böylece kibrin gereksizliğini ve tevazunun doğal ve fitrata uygun olduğunu anlatma yoluna girer.

Yazara göre ilim büyüklük sebebi olamaz; çünkü şeytan Hz. Âdem’in hocası iken ilmiyle gururlanıp Allah’ın secde emrine karşı gelince boğazına lanet halkasını giydi ve kıyamete kadar melun oldu.

Mal ve zenginlik de büyüklük sebebi olamaz. Hz. Musa’nın amcasının oğlu olan Karun öyle zengindi ki onun hazinelerinin anahtarlarını taşıırken kuvvet sahibi bir topluluk bile zorlanırdı. Kavmi Karun’a “Dünya malıyla gururlanma; çünkü Allah, dünya malıyla ferahlananları sevmez.” dedi. Oysa Karun, bir *Tevrat* hafızıydı. Yine de fakirken mütevazi olan Karun, zenginleşince kibre kapılıp büyüklendi. Çünkü edindiği zenginliğin kendisine ilmi sayesinde verildiğini düşünmeye başladı. Söz konusu ilim ise ya *Tevrat* ya ticaret ya da kimyâ

² *Kur'an*'ın ilk harfi besmelenin bâ'sıdır.

ilmiydi. Allah, Karun'u kibrinden dolayı hazinesiyle birlikte yere geçirdi. Böylece o, azabı kendinden dahi uzaklaştıramadı ve helâk oldu.

Meçhul yazar, burada Karun'un ve hazinesinin yere geçirilmesi ile alakalı olan bir hikâyeye, Hz. Musa'ya karşı kurulan zina tuzağına da yer vermiştir. Hikâyeye göre Karun, Hz. Musa'yı İsrailoğulları gözünde kabahatli göstermek amacıyla Senberâ adındaki fahişeye iki kese altın karşılığında anlaşır. Bu anlaşmaya göre Senberâ, Hz. Musa'ya kendisiyle zina yaptığına dair bir iftira atmamakla yükümlüydü. Bir bayram günü Hz. Musa İsrailoğullarına bir konuşma hırsızlık yapanın elinin kesilmesi, zina yapanın öldürülmesi gerektiğini söyleyince Karun "Bu hükmü kendin için de uygular mısın?" diye sorar. Hz. Musa "Elbette." deyince Senberâ adlı fahişe meydana getirilir. Hz. Musa "Allah'a ve Tevrat'a yemin ederek doğru söyle." deyince Senberâ Karun'un iftira planını anlatır. Bunun üzerine Hz. Musa Allah'a dua eder. Böylece Karun, toprak tarafından üç defada yutulur. Bu sefer İsrailoğulları, Hz. Musa'nın Karun'un hazinesine konmak için onu yere geçirdiğini söylerler. Bunun üzerine Hz. Musa tekrar dua eder ve böylece Karun'un hazinesi de yerin dibine geçer. Bu hikâyeye İsrailiyat kaynaklıdır ve *Kur'an*'da geçmez. Talmud, Karun ve adamlarının Hz. Musa'yı zina ile suçladığını söylemektedir. "Tevrat'ın Aramice çevirilerinden Targum Yonathan, Tevrat'ın ifadelerini tefsirî bir şekilde 'Herkesin, eşini kendisinden kıskandığını duyunca Mûsâ yüzüstü yere kapandı' şeklinde tercüme etmektedir. Buradaki kıskanmak ifadesi, Yahudi kaynaklarında 'zina ettiğinden şüphelenmek' şeklinde anlaşmıştır" (Meral, 2016: 56).

Elif ile Bâ Hikâyes'nde Hz. Musa'ya karşı kurulan zina iftirasına dair hikâyenin devamında Karun'un hazinesine özenen İsrailoğulları birbirlerine şöyle derler: "Allah, kullarından dilediğinin rızkını kapar, dilediğinin rızkını ise açar. Eğer Allah dünyada dilediğimiz Karun gibi zenginliği verseydi, şimdi bir de onun gibi yere geçerdik." Böylece yazar, maliyla gururlanmanın faydasızlığına dair düşüncesini destekler ve tevazunun gerekliliğini ayrıntılı bir hikâyeye ortaya koyar.

Meçhul yazarın kibrin sebeplerinden saydığı Makam ve güzellik ise vefasızdır. Onlara dayanarak büyükmek gereksizdir; çünkü şimdiye dek dünyadan birçok sultanlar ve büyükler geçip gitti de dünya hiçbirisine vefa göstermedi. Güzellik ise çok hızlı geçip gider, bir anlıktır. Güzelliğiyle övünenler sonunda saçlı sakallı bir yaşlı olur ve ona evvelce âşık olanlar en sonunda onun yüzüne bakmaz olurlar: "*Câhına mağrûr olursa dünyâ halk evveliden berü nice mülûk ve ekâbir gelüb gitdi birisine dünyâ vefâ eylemedi. Hüsne mağrûr olursa bu 'âleme nice hüsne ve güzeller gelüb sonda saçlı sakallı nihâyet pîr olub kendiye üftâde olanlar yüzine bakmaz oldı.*"

Demek ki dünyanın ilmi, makamı, zenginliği ve güzelliğiyle kibirlenip mağrur olmanın akıl işi olmadığı iyice bilinmeli ve kibirden kaçınmalıdır. Tevazu ile amel edilmeli; böylece dünyada âvâre olmaktan kurtulmalıdır. Bâ (ب) harfinin nasıl tevazu gösterdiği hatırlanmalı ve Allah'ın *Kur'an-ı Kerim*'e başlarken ilk harf olarak neden bâ (ب)'yi seçtiği; ayrıca ilk insan olan Hz. Âdem'in de ilk harf olarak neden bâ (ب)'yi³ söylediği üzerine düşünülmalıdır: "*Ya'ni dünyânun 'ilm ü câh u mâl ü cemâline mağrûr olmak kâr-ı 'âkil olmadığını teyakkun idüb kibrden hazer ve tevâzu' ile 'amel ve dârinde âvâre olmamak esbâbına teşebbüs ve bâ harfinin tevâzu'ndan tefekkür ile sâ'ir hurûf içinde Hak celle ve a'lâ Hazretleri bâ'yı ihtiyâr ve ol Kitâb-ı Kerîm'i anınla bed' ü şânını 'âlî ve hitâbü'l-lestde zerrât-ı ervâh Benî Âdem Hakka cevâblarında ibtidâ bâ ile tekellüm eylediler.*"

³ Elest bezminde insanın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye soran Yaratıcı'ya verdiği cevap "Belî (بلى) [Evet!] olmuştur (Pala, 2011: 137).

Eserin Kaynakları

Elif ile Bâ Hikâyesi'nin kaynakları şunlardır:

Kur'an-ı Kerîm

Metinde Hz. Musa ve Karun arasında geçen olay ilim ve kibir unsurları bağlamında ahlâkî açıdan anlatılırken *Kur'an-ı Kerîm*'in Kasas suresinden faydalanılmıştır. Müellif, Kasas suresinin 76. âyetinden 82. âyetine kadar olan kısmı metnine aynen almış ve kıssayı bu âyetlerin çevresinde okuyucuya aktarmıştır. Ayrıca müellif, Bâ harfinin önemini anlatırken kâlu belâda ruhların “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna “Evet (Belî)!” dediğini ifade ederek Araf suresinin 172. âyetine atıfta bulunmuştur.

Hadis

Tevazu ve kibir üzerine yazılan bu eserin başında müellif şu hadis-i şerifi okuyucuyla paylaşır: “Men tevâzu‘ ref‘i-Allâh ve men tekbîr vaz‘ı-Allâh (Bir kimse Allah için tevazu ederse Allah onun kadrini yükseltir; kibirli davranırsa Allah onu alçaltır.)” metnin devamında yazar, tevazunun nasıl yükselmeye vesile olduğunu ve kibrin nasıl alçalttığını kanıtlamaya çalışır. Demek ki söz konusu hadis, bu metnin temel hareket noktasını oluşturmaktadır.

Metinde geçen diğer hadis ise bir hadis-i kudsîdir ve şu şekildedir: “El-‘azamet-i izâri ve el-kibriyâ-i rudâni femên nâz‘ini minhümâ kâdfete fî alennâr (İzzet ve celâl sahibi olan Allah buyurdu ki: Kibriya benim ridamdır ve azamet benim izanımdır. Kim bunlardan birinde benimle yarışmaya yeltenirse onu ateşe atarım)⁴. Bu hadis-i kudsî de kibir ve tevazu meselesiyle ilgili olup kibrin Allah’a mahsus olduğunu ve bu konuda kulların Allah’la yarışmaması gerektiğini söyler. Kibir Allah’a aittir; kullara düşen ise tevazu göstermektir. Her kim kibirlenirse Allahlık taslıyor demektir.

İsrailiyat (*Tevrat, Talmud*)

Karun’un ilmi ve hazineleriyle böbürlenmesi ve bunun sonucunda hazinesiyle birlikte Allah tarafından yere geçirilmesi *Kur’an*’ın Kasas suresinde anlatılmaktadır. Ancak; Karun’un Senberâ isimli bir fahişeyi kullanarak Hz. Musa’ya tuzak kurması *Kur’an*’da anlatılmamaktadır. Dolayısıyla metinde uzun uzun anlatılan Hz. Musa ile Karun kıssasında İsrailiyat kaynaklarından faydalanılmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Yasin Meral, *Tevrat* âlimlerinin, *Tevrat*’ta geçtiği üzerine herkesin eşini Hz. Musa’dan kıskanmasını ve bunun üzerine Hz. Musa’nın yüzüstü yere kapanmasını, onun zina ettiğinden şüphelenilmesi şeklinde yorumladıklarını söyler (2016: 56).

SONUÇ

Sonuç olarak *Elif ile Bâ Hikâyesi*, İslamî ahlak anlayışı çerçevesinde kibir ve tevazuyu konu almakta; mütevazı olmayı öğütlerken kibrin ne kadar akıl dışı ve gereksiz olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Metnin ismi her ne kadar “hikâye” olarak geçse de burada söz konusu olan bir kurgu değil, sembolizme dayalı bir ahlak öğretisidir.

Metne göre *Kur’an-ı Kerim*’in başı dik elif (ل) ile değil de yüzü yerde olan be (ب) ile başlaması, kibrin Allah tarafından sevilmediğini, mütevaziliğin ise ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

⁴ aktaran: Uygül 2015: 411.

Metnin meçhul yazarı bu eserde kibir ve tevazu üzerine mantıksal bir çıkarım yapmaktadır. Ona göre kibrin ilim, mal, makam ve güzellik olmak üzere dört sebebi vardır. Bu sebepler üzerine düşünüldüğünde hepsinin geçici ve bu dünyaya ait olduğu görülür. O hâlde mutlaka mütevazi olmalıdır; zaten insanın fitrî hâli budur.

Metin (1a)

Elif ile Bâ Hikâyesidir

Bismillâhırrahmânırrahîm

Hağ Te'âlâ Kitâb-ı Kerîm'iniñ evvelinde Elif ile ibtidâ eylemeyüp Bâ ile ibtidâ eylemesinde hikmet oldur ki Elif'de te'tâvül vardır. Sâ'ir hurûf arasında başını kıldırmışdır, şıfat-ı kibr vardır. Bâ'nın yüzi yirdedir. Elif öninde yüzünü yire kumuşdır. Kendide tevâzu' şıfatı ve ma'hiyet 'alâmeti vardır. Elif kibr Bâ tevâzu' eyledi eyledi⁵. Elif'de 'alâmet-i kibr ve Bâ'da 'alâmet-i tevâzu' oldığı-çün Qur'ân-ı 'Azîm Bâ ile ibtidâ olundu ve tevâzu' cümle-i hurûf-ı serdâr oldu ve hadîs-i şerîfde gelür *Men tevâzu' ref'i-Allâh ve men tekbîr vaz'ı-Allâh* ya'ni bir kimse Hağ (1b) için tevâzu' iderse Hağ anıñ kadrini 'âlî ider. Kibr iderse hağîr olur. *Men tevâzu' ref'i-Allâh* lafz-ı celîlinde esrâr-ı ma'ânî var ki Hağ için tevâzu' iderse demek hağkâniyet üzere kendi nefsinin cümleden ednâ tutub kalben ve kâlîben kemâl-i züll ve 'acz ü inkisâr ile tevâzu' idüp yoğsa şûret-i zâhirede etvâr-ı münâfıkâne halka tevâzu' gösterüb kalbde ben halkın ekşerinden efdalim ama ne çâre zâhirde böyle temellük lâzımdır diyü işte bu zu'm-ı fâside binâ' olan tabaşbuşa tevâzu' dimezler. Manzûm:

Yüzüñi yerler gibi ayaklar altında ko kim

Hağ Te'âlâ başlar üzre âsumân itsün seni.

İki 'âlemde 'azîz ü muhterem (2a) olmak istersen nefsinin cümleden ednâ bilüp ma'hiyet şûretinde kibr ü gurûrdan hazer eyle. Zîrâ erbâb-ı kibr olanlar dünyâda ne kadar 'azîz şûretinde olsalar ma'nâda ol kadar sefil ve 'inda-Allâh hağîr olurlar ve hadîs-i kudside *el-'azamet-i izâri ve el-kibriyâ-i rudâni femer nâz'ini minhümâ kâdfete fî alennâr*⁶. Bundan büyük delîl ve pend ü naşîh olmaz. Câmîd olan hurûfâtıdan Elif'de 'alâmet-i kibr olduğundan kibr ve kâlûb-ı Bâ 'alâmet-i tevâzu'da olduğundan Qur'ân-ı Kerîm anıñla ibtidâ olundu. Kibr-i insânda dâ'imâ kendi 'ayb u nefsinin kuşûrını görmeyüp halkın kuşûrını görmeden zuhûr ider. Bu cihetle insân dâ'imâ kendi (2b) kuşûr ve 'aybını görüp gözliye ki halkın 'aybını görmiye. Esbâb-ı kibr dörttür: 'ilm, mâl, câh, hüsn. Eger ben 'ulemâyım diyü 'ilmle kibr iderse ma'âzAllâhu Te'âlâ şeytân-ı 'aleyh mâ yestehak⁷ melâ'ikenin hocası idi. 'İlmine mağrûr olduğu-çün Hazret-i Âdem 'Aleyhisselâm'a secde eylemeyüp la'net halkası boğazına geçüp kıyâmete kadar mel'ûn oldu. Mâlına mağrûr olursa Kârûn hikâye *inne Kârûne kâne min kavmi Mûsâ febâğî 'aleyhim ve âteynâhu minel-kunûzi mâ inne mefâtihatü letenü'ü bi'l-'uşbeti*

⁵ Bu kelime metinde iki defa yazılmıştır:

⁶ "İzzet ve celâl sahibi olan Allah buyurdu ki: Kibriya benim ridamdır ve azamet benim izanımdır. Kim bunlardan birinde benimle yarışmaya yeltenirse onu ateşe atarım". (aktaran: Uygül 2015: 411)

⁷ "mâ yestehak", "Allah layığını versin." anlamında kullanılır (Köksal, 1999: 54).

*uli'l-kuvveti iz kâle kavmuhu lâ tefreḥ innallâhe la yuḥibbu'l ferihin.*⁸ Kârûn Mûsâ 'Aleyhisselâmın kavminden idi. Kavmine zulm (3a) ve ta'addî ve Mûsâ'ya muḥâlefetle serkeşlik itdi. Biz aña hazîneler virdik ki anıñ miftâhları kuvvet şâhipleri bir cemâ'ate taḥmîlde şakîl olurdu. Mü'minlerden anıñ kavmi aña didiler ki: Ey Kârûn mâl-ı dünyâ ile feraḥlanma zîrâ Allâh Te'âlâ dünyâ ile feraḥ idicileri sevmez. Menḳûldır ki Mûsâ'nın 'ümmzâdesidir. Mûsâ ibn 'İmrân bin Kaht bin Lâvî bin Ya'kûb 'Aleyhisselâm'dır. Kârûn bin Yetehherâ ibn Kaht'dır. Gâyet ḥûb-şûret olmağla münevver dirlerdi. Tevratı ezberden okurdu. Fakrı ḥâlinde gâyet mütevâzî olup ḡanî olduğda tabî'ati müteḡayyir ve mütekebbir oldu. Mâlinın miftâhlarını kalantor⁹ kırk ya yetmiş (3b) kimse idi didiler ve her miftâhı bir parmağdan ziyâde degil idi dinildi. *Vebteḡi fimâ atakellâhüd dâral âḡirate ve lâ tense naşibeke mined dünyâ ve aḡsin kemâ aḡsenellâhü ileyke ve lâ tebḡil fesâde fi'l arḡ innellâhe lâ yükibbü'l müfsidîn.*¹⁰ Yine Kârûn'a ol mü'min kavimleri didiler ki Allâh Te'âlâ'nın saña virdiḡi ḡınâ vü şervetle âḡreti talep eyle ve dünyâdan naşibiñi unutma. Ya'ni ol mâldan kısmetiñ ancak bir kefen olmağla anı unutmayup Allâh Te'âlâ saña iḡsân itdi ki sen de 'ibâdu'llâha iḡsân it. Yeryüzünde zulmu baḡiye bâd-ı fesâd talep itme. Allah Te'âlâ fesâd idenleri sevmez. *Kâle innemâ utitühu 'alâ 'ilmin indî e ve lem ya'lem (4a) ennellâhe kad ehleke min kabliḡi minel kurûni men hüve eḡeddü minhü kuvvetev ve ekḡseru cem'an ve lâ yüs'elü 'an zünûbihimü'l mücrimûn.*¹¹ Kârûn anlara cevâbında didi ki ancak bende olan 'ilm üzerine bu mâl bana virilmiştir. Ol 'ilm Tevrât ya ticâret ya kimiyâ ola ki Mûsâ 'Aleyhisselâm hemşîresine öğretmiş idi. Kârûn andan ta'lim eylemiş idi. Ol Kârûn Tevrâtden ve târiḡlerden bilmedi miydi ki andan maḡdem kuvvetde andan eḡedd ü kavî vü mâlda andan cem'iyetlü nice Kârûnları biz helâk itdik. Kıyâmetde mücrimler ḡünâhlarından su'âl olunmazlar. Belki sîmâlarından ma'lûm olub mu'azzib olurlar. *Feḡârece 'alâ kavmiḡi fi zînetihî kâle ellezîne yurîdûne'l ḡayvâte'd-dünyâ (4b) yâ leyte lenâ mişle mâ ûtiye Kârûne inneḡu lezu ḡazzîn 'azîm.*¹² Perşembe ḡünü Kârûn şaḡında üç yüz ḡulâm ve şolunda üç yüz câriye cümlesi zer ü cevhere müstaḡrak kemâ zînetle kavmine çıkıdı. Ol kavminden ḡayât-ı dünyâyâ tâlib ve râḡib olanlar didiler ki kâşki Kârûn'a virilen mâl bize daḡî virileydi. Ol dünyâda ḡazz-ı 'azîm şâhibidir. *Ve kâle ellezîne*

⁸ Kasas 76. Bu âyetin meali şu şekildedir: “Şüphesiz Kârûn, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: 'Böbürlenme! Çünkü Allah böbürlenip şımaranları sevmez.'” <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-71/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

⁹ Orijinal metinde şu şekildedir:

¹⁰ Kasas 77. Âyetin meali şu şekildedir: “Allah'ın sana verdiḡi şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptıḡı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.” <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-71/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

¹¹ Kasas 78. Âyetin meali şu şekildedir: “Kârûn, 'Bunlar bana bende ki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir' dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helak etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara ḡünâhları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir).” <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-78/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

¹² Kasas 79. Âyetin meali şu şekildedir: “Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, 'Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir' dediler.” <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-79/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

utu'l- 'ilm ve leküm şevâbullâhi hayrun limen âmene ve 'amile şâlihan velâ yukkehâ illâ's şâbirûn.¹³ Şunlar ki anlara 'ilm virilüb ahvâl-i âhireti ve bereket-i kanâ'ati bilür. Yeşu' Aleyhisselâm ve eşhâbı gibi kimseler ol Kârûn mislû mâl temenni idenlere didiler ki ey tâlib-i dünyâlar vây size. İmânla 'amel-i şâlihi (5a) cem' idenler için Allah Te'âlâ'nın şevâbı Kârûn'un ve dünyâ ve mâfihânun mâlından hayrlıdır. Ol şevâba ancak ma'âşiyeden hâzerle tâtate şabr idenler mülâkî olurlar. *Fe hasefnâ bihi ve bidârihil erda fe mâ kâne lehu min fi'etiy yenşurûnehu min dunnillâhi ve mâ kâne minel münteşîrîn.*¹⁴ Biz ol Kârûn'ı ve hânesini yire geçürdik. Anı-çün Allâh Te'âlâ'nın ol 'azâbından anı kırtarmağa bir kavimden yardım ider olmadı. Kendü dağı ol 'azâbı men'e kâdir olmadı. Rivâyet olundu ki Kârûn dâ'imâ Mûsâ 'Aleyhisselâma ezâ itmekde iken karâbet-içün Mûsâ 'Aleyhisselâm aña müdârâ¹⁵ iderdi. Vaktâ ki zekât vücûbı nâzil olduğda mâlın birinde birini virmeğe Kârûn'a (5b) emr idüb anıyla şulh oldu. Kârûn hesâb idüp çok görmekte kaçd eyledi ki Mûsâ'yı Beni İsrâ'ıl beyninde müttehim ide. Senberâ nâm bir mürâ'î fâcireye¹⁶ iki kise altun virüb Mûsâ benimle zinâ itdi dimeğe 'ahd itdirdi. 'İd günü geldikde Mûsâ 'Aleyhisselâm nâsa va'z ider iken sirkat ideniğ elini kaç' iderüz zinâ idene muşşan degilse degnek ururuz muşşan ise recm ideriz didi ki Kârûn didi ki eger sen idersen de bu hükmi kendiğe icrâ ider misin? Mûsâ 'Aleyhisselâm elbette icrâ iderim didi. Kârûn Benî İsrâ'ıl zu'm iderler ki sen filâne fâcire ile fücûr itmişsin didi. Ol Senberâ nâm fâcire ol mağale getirildi. (6a) Mûsâ 'Aleyhisselâm ol fâcireye Allâh Te'âlâya ve Tevrîte yemîn virüb toğrı söyle didi. Heybet-i ilahî ve kav'ile zen def'a yâ Kelimullâh Kârûn baña iftirâ eyle diyü iki kise altun viridi. İşte kîseler diyü mihr-ile getürdi. Benî İsrâ'ıl görüb mekri âşikâr oldu. Hemân Mûsâ 'Aleyhisselâm secdeye varub Kârûn'dan şikâyet eyledi. Vağy-i ilahî geldi ki yeri saña muşşar eyledim. İstedigiñ vechle emr eyle buyuruldu. Fîlhâl yâ arz Kârûn'ı ağız eyle didi. Der'akab dizlerine dek yutdı. İkinci def'a ahz it didi beline dek yutdı. Üçüncide boğazına dek dördüncü kere ağız didikde batub gâ'ib oldu. (6b) Her def'a Kârûn yalvarırdı. Merhamet itmeyüb yire ağız it dimekte idi. Vağy-i ilahî geldi ki ol senden mürâren ve kerâren merhamet talebiyle yalvardı. Sen merhamet itmediğ. 'İzzetim haqqı-çün eger ol baña bir kere du'â ideydi merhamet iderdim buyurdu. Ba'de Benî İsrâ'ıl didiler ki Mûsâ bu fi'li Kârûn'a itdi ki mâl u dârına vâriş ola. Tekrâr du'â eyledi mâl u dârı cümle yire geçdiler. Dinildi ki Kârûn eli yevmü'l-kıyâm her gün ¹⁷ yer geçmektedir. *Ve aşbehallezîne temennev mekânehu bil 'emsi yeğûlûne veyke ennellâhe yebşûtur rizka li mey yeşâ'ü min 'ibâdihî ve yağdir lev lâ em mennellâhü 'aleyne le hasefe bina veykeennehu la yüflihul kâfirûn.*¹⁸ Düñki gün

¹³ Kasas 80. Âyetin meali şu şekildedir: "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, 'Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükafat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur' dediler." <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-78/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

¹⁴ Kasas 81. Âyetin meali şu şekildedir: "Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi!" <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-78/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

¹⁵ Metinde şu şekilde yazılmıştır:

¹⁶ Orijinal metinde şu şekildedir:

¹⁷ Okunamadı.

¹⁸ Kasas 82. Âyetin meali şu şekildedir: "Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, 'Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve (dilediğine) kıstarmış. Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kafirler iflah olmayacak' demeye başladılar." <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kasas-suresi-28/ayet-78/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

(7a) Kârûn'un hâl ü menziletini isteyenler şabâh birbirlerine dirler dirlerdi¹⁹ ki vây saña anı bil ki Allâh Te'âlâ kullarından dilediğinin rızkını baş u vâsi' ider ve dilediğinin muqtezâ-yı meşiyetle kabz ider. Eger Allâh Te'âlâ dünyâda temennî itdigimizi virmemekle minnet itmeyeydi biz dağı Kârûn gibi yire geçerdik. Bilmez ve görmez misin ki kâfirler 'azâbdan hâlâş²⁰ olup felâh bulmazlar, hikâye tamâm. Hazret-i Mûsâ 'Aleyhisselâm'ın emrini kutmayup mâlının zekâtını virmediginden Haq cell ü a'lâ yire geçürdi. Câhına mağrûr olursa dünyâ halk evveliden berü nice mülûk ve ekâbir gelüb gitdi birisine dünyâ vefâ eylemedi. Hüsne mağrûr olursa bu 'âleme nice (7b) hüsna ve güzeller gelüb şonda saçlı şakallı nihâyet pîr olub kendiye üftâde olanlar yüzine bakmaz oldu. Ya'ni dünyânın ilm ü câh u mâl ü cemâline mağrûr olmağ kâr-ı 'âkıl olmadığını teyağkun idüb kibrden hazer ve tevâzu' ile 'amel ve dârında âvâre olmamağ esbâbına teşebbüs ve bâ harfinin tevâzu'ndan tefekkür ile sâ'ir hurûf içinde Haq celle ve a'lâ Hazretleri bâ'yı ihtiyâr ve ol Kitâb-ı Kerîm'i anıyla bed' ü şânını 'âlî ve hitâbü'l-lestde zerrât-ı ervâh Benî Âdem Haqka cevâblarında ibtidâ bâ ile tekellüm eylediler. Haq Te'âlâ zerrât-ı ervâh-ı nev'i beşeri halk idüp cümlesine hitâb eyleyüb *elestü bi rabbiküm*²¹ buyurduğda ervâh dağı (8a) cevâbında belî ve rabbenâ didiler. Besmele-i şerîfe evvelinden elif hâzıf olunup bâ ile ibtidâ olunduğda bâ'nın kemâl-i ta'zîmini izhâr içündür temmet tamâm.

KAYNAKÇA

Buhârî. (2012). *Sahîh-i Buhârî, Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, Çeviri, tahrir ve notlar: Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınevi, Konya.

DEMİRKAZIK, H. İbrahim. (2014). "Me'âlî Divanı'nda Harf ve Kelime Oyunları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt: 7, Sayı: 33, Volume: 7, Issue: 33, www.sosyalarastirmalar.com, Issn: 1307-9581, s. 93-109.

HARMANCI, Meriç. (2018). "Alfabe Öğretiminde Değerler Eğitimi: Kaygusuz Abdal'ın Elifnâme Örneği", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul, 279-298.

KÖKSAL, Fatih. (1999). "Şu'arâ Tezkirelerine Göre Kayserili Şairler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8, s. 51-82.

Kur'an-ı Kerim. (t.y.). <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> (Erişim Tarihi: 04.12.2019).

MERAL, Yasin. (2016). ""Ey iman edenler! Siz de Mûsâ'ya eziyet edenler gibi olmayın!" (33/el-Ahzâb:69)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57:2, ss.47-67.

¹⁹ 'dirler' metinde tekrar etmektedir:

دیرلر دیرلر دیرلر دیرلر

²⁰ Orijinal metinde şu şekildedir:

خلاص

²¹ Araf suresinin 172. âyetinde geçmektedir. Âyetin tamamının meali şu şekildedir: "Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demişti. Onlar da, 'Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)' demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir." <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/araf-suresi-7/ayet-171/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim Tarihi: 12.03.2020).

SAVRAN, Ömer. (2009). “Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2, Winter, s. 928-937.

TÖKEL, Dursun Ali. (2016). *Divan Şiirinde Harf Simgeçiliği*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

PALA, İskender. (2011). *Ansiklopedik Divan Őiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.

UYGÜL, İlhan. (2015). “Kur’ân-ı Kerim’de Allah (C.C.)’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 17, sayı 1. Sayfa: 387-428.

UZUN, Mustafa. (1995). “Elif”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, s. 36-37.

ERİL YURTTAŞLIKTAN EŞİT YURTTAŞLIĞA: AZERBAJCAN’DA KADINLARIN SİYASAL KATILIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Esra SİPAHİ

ebsipahi@konya.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6277-8027

Bahar ÖZSOY

bhr_ozsoy_27@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-6667-6789

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş Tarihi

Received: 17.04.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 12.06.2020

FROM MASCULINE CITIZENSHIP TO EQUAL CITIZENSHIP: AN EVALUATION ON THE POLITICAL PARTICIPATION OF WOMEN IN AZERBAIJAN

ÖZ

Cinsiyet eşitsizliğinin belirgin bir şekilde hissedildiği günümüzde kadınlara yönelik ayrımcılık özel ve kamusal yaşamın her alanına sirayet etmiş durumdadır. Ataerkil toplum yapısına sahip ülkelerde kamusal alanda yer alabilen kadınların oranları incelendiğinde özellikle siyasette eril bir görünüm göze çarpmaktadır. Buna karşın ataerkil toplum özelliğine sahip ülkelerden biri olarak Azerbaycan’ın tarihi incelendiğinde yönetim ve siyaset kademelerinde kadınların ön planda olduğu görülmektedir. Rus hakimiyeti öncesinde Tomris, Sara Hatun, Taçlı Hatun gibi öncü kadınlar siyasi yaşamda etkin rol alırlarken, Sovyet döneminde de kamusal alanlarda kadın görünürlüğü belirgindir. Günümüzde nüfusun yarısından fazlasını oluşturan kadınlar Azerbaycan’da bağımsızlığın ilan edilmesinden bu yana eğitimden istihdama toplumsal yaşamın her alanında yer almaya artarak devam etmektedir. Bilindiği gibi 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)’nin varisidir. İçinde bulunduğu coğrafyada ilk olarak 1918 yılında, birçok Batılı ülkeden çok daha erken bir tarihte Azerbaycan’da kadınlara seçme-seçilme hakkı tanınmıştır. Bu durum Azerbaycan’a “siyasette kadın temsili” konusunda özel bir sorumluluk yüklemektedir. “Acaba, ataerkil toplum yapısının sürdüğü Azerbaycan’da, 100 yıllık bir geçmişi olan bu sürece rağmen kadınlar, temsil ve katılım noktasında ne durumdadır?” sorusundan yola çıkan bu çalışma ile Azerbaycan’da merkezi düzeyde kadın görünürlüğü değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, ülkede çeşitli göstergelerde, siyasette ve yönetimde kadının durumu resmi istatistiksel veriler ve uluslararası raporlar ışığında analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, siyasal katılım, kadın, yerel yönetim, merkezi yönetim

ABSTRACT

Today, where gender inequality is felt clearly, discrimination against women has spread to all areas of private and public life. When the proportions of women who can take part in the public sphere in countries with patriarchal social structure are examined, it is seen that especially the masculine appearance of politics prevails. Despite that when the history of Azerbaijan is examined which is one of the countries with patriarchal social characteristics, it is perceived that women are at the forefront in the management and politics levels. While leading women such as Tomris, Sara Hatun and Taçlı Hatun played an active role in political life before Russian domination. It is also possible to see women in public sphere in the Soviet period. Today, women who consist of more than half of the population, have been increasingly taking part in all areas of social life, from education to employment since the declaration of independence in Azerbaijan. As it is known, Azerbaijan, which gained its independence in 1991, is inherited from the Azerbaijan Democratic Republic (1918-1920). In the geography in which it is located, women were given the right to vote and be elected in 1918, much earlier than many Western countries, during the People's Republic era. This situation imposes a special responsibility to Azerbaijan on “representation of women in politics”. With this study based on the question, “In Azerbaijan, where the patriarchal social structure continues, despite this process with 100-year history, how are women at the point of representation and participation?” women’s visibility at the central level is evaluated. In this context, the situation of women in various indicators, politics and management in the country is analyzed in the light of official statistical data and international reports.

Keywords: Azerbaijan, political participation, women, local government, central government

GİRİŞ

Fizyolojik farklılığın toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dönüştürülmesi nedeni ile toplum içinde kadın ikincil bir konuma getirilmiş olduğundan, kadınlar yüzyıllardır eşit ve adil bir dünya için mücadele etmektedirler. İş bölümünde toplayıcılık görevini üstlendiği ilkel dönemlerden “öteki” olarak adlandırıldığı erkek egemen toplum yapısına geçiş sürecinde değersizleştirilen kadın, özel ve kamusal alanda hep daha azına mecbur edilmiş ve tahakküm altında tutulmuştur.

Sanayi devrimi, düşünsel ilerlemeler ve teknolojik gelişmeler gibi dönüşümler kadının yaşamı üzerinde birtakım etkilere yol açmış olsa da, çoğu zaman hakların elde edilmesi için kadınlar erkeklerden çok daha fazla mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Öyle ki, 1789 yılında Fransız İhtilali ile birlikte yayılan eşitlik, demokrasi ve özgürlük gibi temel insan hakları kadınları kapsamayınca 1791 yılında Olympe Gouges tarafından “Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisi” hazırlanmış ve bu bildiri kadın hakları mücadelesi için bir milat olmuştur. Bütün uğraşlara karşın yurttaşlığın temel simgesi sayılan oy verme hakkı ise ancak 19. yüzyılda - oldukça zorlu bir çabanın ardından- elde edilebilmiştir. Daha sonra seçme hakkına seçilme hakkı da eklenmiş, kadınlara aktif siyasetin yolu da böylelikle açılmıştır. Ne var ki, geçen 200 yıllık zamana karşın birçok ülkede halen kadınlar seçilme hakkını gerektiği ölçüde kullan(a)mamakta ve siyasal katılım düzeyleri “oy verme” ile sınırlı kalmaktadır.

Özellikle de demokrasinin tüm değerleri ve kuralları ile henüz yerleşmemiş olduğu toplumlarda kadınların siyasetteki görünürlüğü son derece düşük düzeydedir. Demokratik sorunlara bir de ataerkil toplum düzeninin eklenildiği toplumlarda; kadına anne olma, eş olma gibi birbirinden farklı rol ve sorumluluklar verilmiştir. Bunun yanında dinsel ve toplumsal değer yargıları bağlamında da kadın bireysel kimliğinden uzaklaştırılarak, eril toplumsal yapı tarafından “sınırları belirlenmiş” bir özel ve kamusal alana sıkıştırılmış durumdadır.

Sözü edilen toplumlardan biri de Azerbaycan toplumdur. Ancak, geleneksel eril rol ve değerlerin devam ettirildiği Azerbaycan’ın çalkantılı siyasal tarihi içinde zaman zaman Natevan gibi güçlü kadın liderlerin de ortaya çıktığına tanıklık edilmektedir. Yine, 23 ay varlık gösteren Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde, kadınlar için getirilen kimi yasal düzenlemelerle gündelik yaşamın her alanında kadın sorunlarının ortadan kaldırılması için çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde de kadınların siyasetteki görünürlüğünün önünü açan yasal düzenlemeler yapılmıştır. Denilebilir ki Azerbaycan, kadınlara siyaset yolunun açılmasında birçok ülkeden önce harekete geçmiştir. Bununla birlikte, siyasette kadın görünürlüğü açısından yaklaşık yüz yıllık bir deneyimi olan Azerbaycan’da acaba kadınlar gerçekten siyasette aktif olarak bulunmakta mıdır, yoksa katılımları oy verme davranışının ötesine geçmemekte midir? sorusu cevap beklemektedir. Bu sorudan yola çıkan çalışmada, birçok “demokratik” ülkeden çok daha önce, 1918 yılında, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanımış bir ülkenin varisi olan Azerbaycan’da siyaset ve yönetim kademelerindeki kadın görünürlüğünün durumu analiz edilmektedir. Ancak belirtilmelidir ki, çalışma uluslararası kuruluşların ve Azerbaycan’ın resmî kurumlarının istatistiksel verilerine dayandırılmaktadır ve kurumlardan elde edilebilen verilerin güncelliği ve güvenilirliği ile sınırlıdır.

KADIN HAKLARININ GELİŞİMİ VE ÇEŞİTLİ GÖSTERGELERDE KADIN

İlkel toplum düzeninde göçebe bir yaşam sürdürülmüş, temel ekonomik etkinlik avcılık ve toplayıcılık üzerine kurulmuştur. Söz konusu ekonomik düzende avcılık görevi erkeğe düşerken kadın, genel olarak

toplayıcılık yapmıştır. Bu dönemde kadına saygı duyulmuş ve kadın, anne olmasından da kaynaklanan bir ayrıcalığa sahip olmuştur. Tarım toplumuna geçilmesiyle birlikte, üretim koşullarının değişiminin yanında, kadının konumu da değişmeye başlamış; artan mülkiyetin sahibi olarak erkek görülmüş ve böylece günümüzün erkek egemen toplum anlayışı yerleşik düzenin oluşmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Afşar ve Öğrekçi, 2015:72; Sipahi ve Özsoy, 2015:29-30). Tarım toplumunda kadın ne özel alanda ne de kamusal alanda eskisi gibi özgür olamamıştır. İnsanlık tarihinin karanlık bir evresi olarak tanımlayabileceğimiz Orta Çağ'da ise kadının durumu daha da kötüleşmiş ve kadın, sınıfsal ayrımın en alt katmanlarında yer almıştır.

Aydınlanma çağı ile birlikte sosyal, kültürel ve düşünsel alanda meydana gelen yenilikler kadın yaşamını etkilemiş, birçok ülkede kadınlar toplumsal yaşamda yer edinmeye çalışmışlardır. Gelişen yaşam ve teknoloji olanakları "hak" konusuna yönelik taleplerin artmasını sağlamıştır. Bireysel olarak insanın değer kazanması sorunların çözümü için bir kapı aralarken, siyah-beyaz, kadın-erkek, zengin-fakir gibi sınıflamalar elde edilen hakların belirli gruplara yönelik olmasına neden olmuştur. Öyle ki, 18.yüzyılda halâ köle olarak görülen kadın, erkeğin korumasına muhtaç ve ona hizmet etmekle yükümlü bir hizmetçiden öteye gidememiştir (Sipahi ve Özsoy, 2015:32). Amerikan ve Fransız Devrimlerinin etkisiyle yayılan eşitlik, özgürlük gibi hak talepleri başarı ile sonuçlanmış, fakat bu başarının sonuçlarından da kadınlar erkekler gibi faydalanamamışlardır. Kadın haklarının kazanılması açısından başarısız olarak değerlendirilebilecek olan söz konusu devrimler sonrasında toplumsal yaşamda bir mücadeleye giren kadınlar, istek ve beklentilerini korkusuzca dile getirmeye başlamışlardır. Bu kapsamda söz konusu taleplere yönelik çabaların Fransız Devrimi sonrasında Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft gibi feminist kadınlar tarafından başlatıldığı bilinmektedir (Bessieres and Ni~dzwiecki, 1991: 12-13; Racz, 1952:155-156). Erkeklerle eşit eğitim ve eşit yurttaşlık taleplerinin yükseldiği bu dönem, istek ve beklentilerin örgütlü bir hale dönüşmesini sağlamıştır.¹ Çabaların en büyük başarısı ise kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması olmuş; böylece en azından kadınların penceresinden ve daha yüksek sesle siyasi, ekonomik ve toplumsal hakların talep edilmesinin önü açılmıştır. Yine de, söz konusu hakkın -kadına tanınmış olmasına rağmen- kadınlar tarafından eşit, adil ve özgür bir şekilde kullanıldığını söylemek zordur. Zira, günümüzde dünya genelindeki parlamentolarda her beş üyeden sadece biri kadındır ve kadınlar büyük ölçüde hükümetin yürütme erklerinden dışlanmaktadır (UN, 2015).

20.yüzyılda eşit siyasal haklar elde etmiş olan kadınlara yönelik özel bir ilgi oluşmamış; birçok uluslararası bildirme ve belge cinsiyete yönelik hassasiyet konusunda yetersiz kalmıştır (Berktaş, 2004a:8). 1960-1970 arasında ortaya çıkan ikinci dalga feminist hareketle birlikte kadının toplumsal konumu tekrar sorgulanmış, kadınların eşitlik talepleri merkezine doğrudan kadını koyarak yeniden gündeme gelmeye başlamıştır (Çaha, 2001). Söz konusu süreçte atılan en önemli adımlardan biri BM tarafından 1979 yılında Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)'nin üye ülkelerin imzasına açılması olmuştur. Doğrudan kadın sorunlarına odaklanan CEDAW, var olan hukuksal metin ve önlemlerin yeterli olmadığını göstermesi açısından önemli bir belgedir.

Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin toplumsal yaşamı derinden etkilediği ve literatürde genellikle dünyanın bir köy haline dönüşmesi olarak ifade edilen küreselleşme çağında da kadınların eşit ve adil şartlarda olduğunu söylemek zordur. Refah seviyesi yüksek toplumlarda kadınlar siyasi, ekonomik, sağlık, eğitim gibi

¹Feminist hareketin düşünsel gelişimi oldukça geniş bir konu olduğundan, kapsam sınırlılığı gereği bu çalışmada konuya değinilmekle yetinilmiştir.

göstergelerde daha yüksek seviyelerde yer alırken; gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde söz konusu göstergelerde kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik makası hala açıktır.²

Kadınların içinde bulunduğu eşitsizlik durumlarını temel göstergeler bağlamında şu şekilde sınıflandırmak olanaklıdır:

i. Yoksulluk: Temel göstergeler çerçevesinde bakıldığında günümüzde yoksulluğun kadınların karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri olduğu görülmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yüksek düzeyde olan yoksulluk verilerine göre yaklaşık 600 milyon insan günde 1,90 dolardan daha az bir gelirle yaşamaktadır (UNDP, 2019). Bu oranın büyük çoğunluğunun ise kadın ve çocuklardan oluştuğu düşünülmektedir. Dünya Bankası'nın Yoksulluk ve Eşitlik Küresel Uygulaması ve Toplumsal Cinsiyet Küresel Teması tarafından 2018 yılında geliştirilen ve 89 ülkeyi kapsayan³ küresel olarak uyumlu hane halkı anket verilerine göre 20-34 yaşları arasında eğitime ve istihdama erişimin sınırlı olması, ücretsiz aile işçiliği gibi şartların etkisi ile kadınların erkeklerden daha yoksul olma olasılığının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ankette 25-34 yaşları arasındaki her 100 erkeğe karşı 120 kadının yoksul hanelerde yaşadığı belirlenmiştir. Yine söz konusu araştırma verilerine göre, boşanma ve ayrılık gibi durumlar kadınları erkeklerden daha fazla olumsuz etkilemektedir. 18-49 yaş grubundaki boşanmış kadınların, aynı yaş grubundaki boşanmış erkeklerden iki kat daha fazla yoksul olma olasılığı vardır. Yaşanılan çevre kadın yoksulluğunu etkileyen bir diğer etmen olup kırsal alanlarda kadın yoksulluğu artmaktadır (World Bank Group, 2018). Bunun yanında kişinin doğduğu veya yaşadığı ülke de büyük ölçüde gelirini belirlemektedir. Örnek olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde en alt gelir grubundaki bireylerin yüzde 5'i hala dünya nüfusunun yüzde 68'inden daha zengindir (UN General Assembly, 2019:7). Bu durum kuşkusuz gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kadın yoksulluğu düzeyine de etki etmektedir.

ii. İstihdam: Kadınların mevcut durumlarına yönelik göstergelerden bir diğeri istihdam oranlarıdır. Kadınların istihdama katılım oranlarında son yıllarda dikkate değer bir artış olmasına karşın halen yönetim ve üst düzey katmanlardaki kadın görünürlüğü oldukça düşük seviyededir. Küresel olarak, üst düzey özel sektör yöneticilerinin ve kamu sektörü yetkililerinin sadece yüzde 36'sı kadındır. Yüzde 78 erkeğe kıyasla yetişkin kadınların sadece yüzde 55'i işgücü piyasasındadır. İstihdam oranlarındaki bu eşitsizlik ücretlere de yansımakta, kadın-erkek arasındaki ücret farkı %40'ı aşmaktadır (World Economic Forum, 2019). İşgücü piyasasındaki düşük kadın görünürlüğünü etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Örneğin birçok ülkede ayrımcı sosyal normlar ve ataerkil cinsiyet anlayışı kadınları özel alanın sınırları içine hapsedmekte ve çoğunlukla onların kamusal alanda varlık göstermelerine engel olmaktadır (UN General Assembly, 2019:4).

iii. Eğitim: Günümüzde kadın ve erkekler arasındaki eşitsizliğin azaldığı göstergelerden biri de eğitimidir. İlkokul çağındaki 58 milyon çocuk dünya çapında okula gitmemekte ve bunların yarısından fazlasını kız çocukları oluşturmaktadır. Bu oranın ise yaklaşık dörtte üçü Sahra altı Afrika ve Güney Asya'da bulunmaktadır. 15 yaş ve üstü 781 milyon kişinin okuma yazma bilmediği tahmin edilmekte⁴ ve bu oranın yaklaşık üçte ikisini de yine kadınlar oluşturmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği yükseköğretim düzeyinde

²Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan ve ülkelerin toplumsal cinsiyet eksenindeki eşitsizliklerini ve ülkelerin bu konudaki gelişmelerini takip eden Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'nun son verilerine göre, eşitsizlik makası daralmakla birlikte kadın ve erkek arasında halâ %31,4 cinsiyet farkı bulunmaktadır (World Economic Forum, 2019).

³Söz konusu verilerde gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yaklaşık yüzde 84'ü temsil edilmektedir.

⁴Dünya Ekonomik Forumu 2019 yılı verilerine göre ise 15-24 yaş arası kızların yüzde 10'u okuma yazma bilmemekte ve bu oran gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşmaktadır.

azalmakta, hatta küresel olarak kadınların yükseköğretime katılım oranları neredeyse tüm gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerin yarısında erkek katılım oranlarını aşmaktadır. Bununla birlikte, kadınların bilim, mühendislik, imalat ve inşaat ile ilgili alanlarda oldukça az varlık gösterdiği gözlemlenmektedir (UN, 2015).

iv.Sağlık: Kadın sorunlarının en fazla olduğu göstergelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Kadınların maruz kaldıkları şiddet ve suç olayları ya da çocuk gelin, kadın sünneti gibi sosyolojik olgular da kadınların sağlık sorunlarını olumsuz etkileyen gerçeklikler olarak mevcut sağlık sorunlarına eklenmektedir. Dünya Sağlık Örgütü verileri kadın sağlığına yönelik çarpıcı rakamlar ile dikkat çekmektedir. Küresel olarak 2017'de yeni HIV enfeksiyonlarının görülme oranı erkeklerde kadınlardan 1.09 kat daha fazla olmasına karşın Sahra altı Afrika'da görülme sıklığı kadınlarda erkeklerden 1.27 kat daha fazladır. Dünya çapında, 2013 yılında, 15-49 yaş arası kadınların ve kızların %35'inin yaşamları boyunca fiziksel veya cinsel, eş şiddeti veya eş dışı cinsel şiddete maruz kaldıklarını bildirdiği tahmin edilmektedir (World Health Organization, 2019). Yine, bazı araştırmalar her beş kadından birinin 15 yaşından önce cinsel istismara uğradığını bildirmektedir. Kadın sağlığını olumsuz etkileyen sorunlardan biri de ergen anneliktir. Buna göre, her yıl yaklaşık 14 milyon ergen kız anne olmaktadır. Bu genç annelerin %90'ından fazlası ise gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır (World Health Organization, 2009). Kadın ve kız çocuklarının maruz kaldığı sorunlardan bir diğeri de kadın sünnetidir. 2017 yılı itibari ile uygulamanın yoğunlaştığı 30 ülkede en az 200 milyon kız çocuğu ve kadın adı geçen şiddetle karşı karşıya kalmıştır (World Health Organization, 2019).

v.Siyaset: Kadınların en az yer aldığı ve çözülmesi gereken sorunların olduğu önemli alanlardan biri de siyasettir. Parlamentolararası Birliğin 1 Ekim 2019 tarihinde yayınladığı listeye göre kadınların ulusal meclislerde temsil edilme oranı dünya ölçeğinde %24,5'dir. Yani küresel alanda sadece her dört kadından biri siyasete aktif olarak katılmaktadır. İskandinav ülkelerinde bu oran %44 ile en yüksek düzeyde iken, %16,6 ile Pasifik'te en azdır. Ülke bazında en yüksek kadın temsili ise Ruanda'da (%61,3) görülmektedir (Inter-Parliamentary Union, 2020).

TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN KADININ SİYASAL KATILIMI

Fizyolojik bir farklılığa dayanan cinsiyet ayrımcılığı yüzyıllar boyunca kadının ikinci sınıf insan muamelesi görmesine sebep olmuştur. Temelde cinsiyet ayrımcılığına dayanan toplumsal cinsiyet ise "kadın ve erkek arasında sosyal veya kültürel olarak yapılandırılmış, tanımlanmış ve cinsiyetlerden birine yüklenen kimliklere, statülere, rol ve sorumluluklara dayanan ilişki" olarak ifade edilir (UNHCR, 2007). Günümüzde kadın haklarının yasal anlamda sağlanmasına karşın kadın sorunlarının çeşitlenmesi ve artmasının en önemli sebebi toplumun kadına bakış açısı olarak özetlenecek toplumsal cinsiyet olgusudur. Büyük oranda ailede şekillenen toplumsal cinsiyet algısında annelik, ev hanımlığı gibi sınırları çizilmiş bir çember içinde kadın görece daha etkin bir şekilde yaşamını idame ettirmiş ancak çemberin dışına çıkması sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Bu çerçevede oluşan özel alan-kamusal alan ayrımında erkek kamusal alanla özdeşleşirken kadın özel alanla ilişkilendirilmiştir (Aydın Yılmaz, t.y.). Böylece kamusal alan erkek egemen bir özellik sergilemiş, bu alandaki kadın görünürlüğünün artırılması konusu genellikle ihmal edilmiştir. Öyle ki, kadının yurttaş olarak sahip olduğu haklar görmezden gelinmiş bu da özellikle ataerkil toplumlarda kadını birey olmak dışındaki ikinci ya da üçüncü rollerle sınırlandırmıştır. Dahası bu rollerin yüklediği iş bölümünde kadının sorumlulukları genellikle aşağılanmış, erkek ise "üst akıl" olarak görülmüştür. Söz konusu durumun bir yansıması olarak, eşitlik ve özgürlük temelli çağdaş demokratik toplum düzeni yerleşirken kadının siyasete katılım meselesi de bir sorun alanı olarak görülmemiştir (Sumbas, 2015:106).

1789 yılında Fransız ihtilali ile eşitlik, adalet, özgürlük ve egemenlik gibi talepleri kapsayan “yurttaş” tanımının kapsamına kadınlar dahil edilmemiş, yurttaşlıktan doğan birtakım hakların erkeğe sunulması iki cinsiyet arasındaki eşitsizlik makasının açılmasına sebep olmuştur. Eşit haklara erişmek için aynı çabayı gösteren kadınlar eril zihniyetin insafına bırakılmış, neticede temel hakların elde edilmesi için kadınlar daha örgütlü ve daha fazla çaba sarf etmek; hatta zaman zaman bedel ödemek zorunda bırakılmıştır. Bu dönemde E. Cady Stanton, Susan B. Anthony, Virginia Woolf, Mary Astell, Mary Wollstonecraft gibi var olan eşitsizliği sorgulamaya çalışan kadınların sesleri duyulmaya başlamıştır. “Birinci Dalga Feminizm” olarak nitelenen dönemi ifade eden bu süreçte, kadınların temsili meselesi bir sorun olarak ilk kez gündeme getirilmiştir (Sumbas, 2015:108). Genişleyen mücadeleler sonucunda, dünyanın birçok yerinde kadınlar seçme ve seçilme hakkı başta olmak üzere belirli yasal kazanımlar elde etmiş olmakla birlikte, kadın sorunu henüz aşılabilmiş değildir.⁵

Diğer bir anlatımla, temel hakların elde edilmesi, bu hakların kadınlar tarafından eşit ve adil bir şekilde kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Var olan eşitsizliğin giderilmesi ise kadınların kendilerine sunulan mekânsal sınırların dışına çıkması ile mümkündür. Yani, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kamusal alanda daha fazla yurttaş katılımının, kadın sivil toplum örgütlerinin daha etkin ve yaratıcı roller oynamasının ve devlet kurumlarının performansının denetlenip izlenmesinin önemli bir ögesidir ve bu, demokrasinin gelişmesinin de koşuludur (Berktaş, 2004:15). Buna karşın, uluslararası politik ve ekonomik sistemin işleyişi kadının ikincil konumu üzerine kurulmuştur (Öztürk, 2012:5-6). Çünkü siyaset yapmak kadına biçilen roller arasında değildir, hatta kadının siyasette temsili halinin bu rollerin yerine getirilmesine engel dahi olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple demografik olarak erkeklerle eşit olmalarına karşın kadınlar istihdamda, eğitimde, kamuya açık alanlarda ve ulusal ve yerel siyasette hep daha az sayıdadırlar. Söz konusu alanlar erkekler tarafından kontrol edilmekte, kadınlar çoğu kez bu sürecin nesnesi olarak kalmaktadırlar. Sonuçta, adı geçen alanlar eril özellik taşımakta; kadınların istek, ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmaksızın sunulan hizmetler kadını özel alana daha fazla hapsedmektedir. Bu sorunların aşılmasının öncelikli yolu ise kadınların karar alma mekanizmalarında daha fazla varlık göstermelerinden geçmektedir.

Bu noktada 1952 yılında BM tarafından hazırlanan Kadınların Siyasal Haklarına Dair Sözleşme siyasi temsil konusunda özel olarak kadın eşitliğini vurgulaması açısından önemli bir adımdır ancak sözleşmenin eşitsizliği giderdiğini söylemek zordur (Sancar, 2018:38). Sumbas’a göre (2015:111) demokrasi ve kadın temsili arasındaki ilişki, kadınların, sadece bir kadın vatandaş olarak temsili sorunu değildir. Aynı zamanda politik bir özne ve çıkar grubu olarak kadın çıkarlarının ve kadın politik kimliğinin temsili ve görünürlüğü meselesidir.

Nitekim, nüfusun yarısını oluşturan kadınlar esas itibari ile diğer yarısını da yetiştiren bireylerdir. Parçalardan oluşan bütüne etki gücü böylesine yüksek olan bir grubun siyasal sistemin öznesi haline gelmesi beklentiden öte bir zorunluluktur. Kamusal ve özel alanda var olan sorunlara en fazla maruz kalan ve istismara en açık kesim olarak kadınların, siyasa yapma süreçlerine aktif katılımı demokrasinin bir gereği olduğu gibi onların sosyal yaşam içerisinde birden fazla rol ve sorumluluğa sahip olması sebebi ile var olan sorunların azaltılmasına yönelik pragmatik bir çözümü de içermektedir.

⁵Kadınlar büyük uğraşlar sonucunda siyasi haklarını kazanmış olsalar da, aktif siyaset alanındaki görünürlüğün artması ve kadınların üst düzey pozisyonlarda yer alması sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Örneğin dünyada kadınlara ilk seçme ve seçilme hakkı veren ülke olan Yeni Zelanda’da (1893 yılında seçme, 1919 yılında seçilme hakkı) ilk kadın başbakan ancak 1997 yılında göreve gelmiştir (Sarıkaya, 2019:1).

Daha önce birey ve yurttaş olarak dahi görülmeyen kadınlar siyaset yapım sürecinin tamamen dışına itilmişken günümüzde kadınlara yönelik vaadlere ise çoğunlukla seçim kampanyalarında yer verilmektedir. Esasen bu durum, kadınların oyunun belirleyiciliğini ve sahip oldukları potansiyel gücü de gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte kadınları sorunları çözülmesi gereken bir kesim olarak görmekten ziyade yerel ve ulusal düzeyde, bütün karar mekanizmalarında bizzat sorunların çözümünde rol alan karar alıcılar olarak konumlandırılan koşulların oluşturulması da önemlidir.

AZERBAJCAN’DA KADIN HAKLARININ GELİŞİMİ

Günümüzde Kafkasya’nın en gelişmiş ülkesi konumunda olan Azerbaycan, ataerkil toplumsal yapının devam ettiği bir ülkedir. Ülke, bağımsızlık öncesi süreçte siyasi ve demografik alanda önemli değişimlere sahne olmuştur. Bilindiği gibi Çarlık Rusyasının Kafkasya topraklarına yayılma politikasının bir sonucu olarak 19.yüzyılın başında Azerbaycan hanlıkları Rusya tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. 1813 yılında Rusya ve İran arasındaki Gülistan anlaşması ile Azerbaycan toprakları bölünme sürecine girmiş; 1828 Türkmençay anlaşması ile de Kuzey ve Güney olmak üzere Azerbaycan ikiye bölünmüştür (Shaffer, 2002:1086).

Ülke siyasi tarihinde yaşanan bu değişimler, kadın yaşamı üzerinde önemli etkileri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle çalışmada Azerbaycan’da kadın haklarının ve görünürlüğünün gelişim süreci *Çarlık dönemi, 1918 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi, Sovyet dönemi, 1989-1991 dönemi (bağımsızlık süreci) ve Bağımsızlık sonrası dönem* olmak üzere beş aşamada ele alınmıştır.

i.Çarlık dönemi: Bu dönemde izlenen “sömürgeci politika”nın sonucu olarak Azerbaycan halkının refah seviyesi ve ekonomik olanakları azalmıştır. Buna karşın önceleri ısınmak için kullanılan petrolün sanayi üretiminde kullanılmaya başlanması, ülkeye büyük bir sermaye akışı sağlamış; özellikle Bakü’de Rus, Fransız ve İngiliz petrol şirketlerinin sayısı hızla artmıştır (Yeşilot, 2002). Petrol endüstrisinin dünya çapında gelişim gösterdiği bu süreçte, Azerbaycan’da toplumsal hayattaki değişimler kadın yaşamı üzerinde genel itibari ile olumlu etki bırakmıştır. Buna karşın aynı dönemde zıtlıklar da artmıştır. Örneğin, istihdam piyasasında yer alan kadın sayısı artmakla birlikte, kadınlar erkeklerin kazandığının %50-80’i arasında ücret alabilmişlerdir (Nuriyeva, 2019: 266). Yine bu dönemde yeni bir eğitim sistemi oluşturulmuş olduğundan, kız okulları ve kadın sağlık okullarının açılması ile kadın okuryazarlığı ve istihdamı da bir biçimde teşvik edilmiştir (Zengin ve diğerleri, 2006:33). Kadınlara sözü edilen hizmetlerin sağlanması, büyük ölçüde petrol endüstrisinin gelişmesi ile sayıları artan Azerbaycanlı elitler sayesinde olmuştur. Bu kişilerin önde gelenlerinden biri de Hacı Zeynelabidin Tağıyev’dir. Tağıyev’in teşebbüsü ve desteği ile, Müslüman dünyasında kadınlar için Doğu’daki ilk laik kız okulu 1901 yılında Bakü’de açılmıştır. Kadın hareketinin ve ilk aktivistlerin çekirdeğini oluşturan Bolşevik Azerbaycan kadınları, orta ve alt sınıf kızların yanı sıra elitlere hitap eden birkaç modern Müslüman kız okulundan mezun olmuştur (Heyat, 2002:57-58). Aynı dönemde, kadın kuruluşlarının en eskilerinden biri olan ve öncelikle kadın ve çocuklara yardım sağlama amacı taşıyan Müslüman Kadın Komitesi 1906 yılında Gence’de kurulmuştur (Tohidi, 1996:113). Yine bu dönemde, ilk ulusal kadın dergisi olan “Işık (1911)” da yayın hayatına başlamıştır.

ii.1918 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi: 1917 yılında yaşanan Bolşevik Devrimi sonrasında yükselen bağımsızlık arzusu 28 Mayıs 1918 tarihinde *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC)*’nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Sadece 23 ay ayakta kalan AHC tarafından kadınların özellikle kamusal alanda var olan sorunlarının çözümüne yönelik çaba sarf edildiği ifade edilmelidir. Bu kaspamda ilk olarak bağımsızlığın ilanı ile kabul edilen 6 maddelik İstiklal Beyannamesinin dördüncü maddesinde Cumhuriyetin millet, mezhep,

sınıf, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin ülke içinde yaşayan bütün vatandaşlara eşit mesafede olduğu beyan edilmiştir. Cumhuriyetin attığı en büyük adımların başında ise kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması olmuş, Azerbaycan, Doğu'da kadınlara siyasi haklarını tanıyan ilk Müslüman devlet olarak öne çıkmıştır. Böylece, Doğu'nun yeni bağımsız Müslüman devleti, siyasi yönelimini açıkça demokratik değerler üzerinde kurduğunu ilan etmiştir. 10 Aralık 1918 tarihinde geçirilen parlamento toplantısı sırasında ise kadın-erkek eşitliğini vurgulayan şu yasal düzenlemeler kabul edilmiştir (Nəsirova, 2019: 94):

- Her iki cinsiyet için 8 saatlik çalışma (Madde 28);
- Çalışanların haftada bir kez dinlenme hakkı (madde 29);
- 16 yaşından küçük olan çocukların çalıştırılmasının yasaklanması ve 16-18 yaş arasındaki gençlerin günlük çalışma süresinin 6 saati geçmemesi (madde 42);
- Kadınların sağlıklarına ve bedenlerine zararlı işlerde çalıştırılmasının yasaklanması
- Anne adaylarına doğumdan önce 4 ve doğumdan sonra 6 hafta olmak üzere toplamda 10 hafta ücretli izin sağlanması (Madde 43);
- Kadınların çalıştığı her fabrika ve iş yerinin çocuklar için kreşler kurması
- İşyerinde rahatsızlanan çalışanlara verilen ilaçların işyeri sahibince karşılanması ve hastalık süresince maaşlarının eksiksiz devam etmesi (Madde 50).

Görüldüğü gibi Cumhuriyet, kadın hakları ve kadının çalışma koşulları için somut ve son derece önemli adımları, içinde bulunduğu çalkantılı döneme rağmen ve dünyadaki seyrine göre oldukça erken bir dönemde atmıştır. Çok kısa süre hakimiyette kalabilen Cumhuriyetin bu düzenlemeleri onun, uzun vadede kadınların güçlenmesine ne ölçüde katkı sağlama potansiyeli taşıdığını gözler önüne sermektedir.

iii.Sovyet dönemi: Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin bütün çabalarına karşın, 1920'de Azerbaycan Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçte, tartışmaya açık da olsa, kadınlara yönelik önemli düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bolşevikler tarafından iktidarın devralınmasından kısa bir süre sonra Bakü'de Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteryası Kadın Bölümü olarak adlanan "Zhenotdel" kurulmuş ve bu teşkilat kadın kulüpleri açmak, okuryazarlık kursları açmak, kadınlar arasında çalışacak kadroları hazırlamak ve kadınlar arasında politik okuryazarlığı yaymak gibi işlerle görevlendirilmiştir (Heyat, 2002:87).

Bu dönemde yasalar önünde kadınların eğitim, istihdam, sağlık hakları koruma kapsamına alınmış; siyasi ve sosyal yaşama aktif katılımları hükümet tarafından desteklenmiştir (Tohidi, 1996:111; Habibov ve diğerleri, 2017:125). Buna karşın, Sovyet sistemi altında kadınların özgürleşmesinde, kamusal-özel rol ve sorumluluklarında ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde paradoksal gelişmelere tanıklık edilmiştir. (Heyat, 2006:407). Örneğin, 1920 yılında yasalaşan kürtaj, 1936'da yasaklanmış, 1955 yılında ise tekrar yasal hale getirilmiştir (Geiger, 1968; Juviler, 1978; Buckley, 1989'den akt.: Heyat: 2002:121). Yine, bu dönemde özel alanın tüm sorumlulukları kadına verilmiş, ideal kadın portresi "anne-eş" rolü üzerine kurgulanmıştır (Ağayeva, 2014:159). Buna karşın, siyasi yaşama katılması yönünde desteklenen kadınların⁶ Komünist Parti'deki oranı 1920 yılında %11; 1924 yılında %8,6; 1929 yılında %13,5'tir (коммунистка 1930'dan akt.:

⁶Bu desteğin demokratik bir sistem içinde verilmediğini ve siyasette yer almaya teşvik edilen kadınların Sovyet Rejimi'ne muhalif olma olasılığının olmadığı belirtilmelidir.

Ağayeva, 2014:161).⁷ Kural gereği, Parti Merkez Komitesi'nin siyasi bürolarında kadınların sayısı birden fazla olamamıştır. Birliği oluşturan Cumhuriyetlerin Komünist Partilerinin siyasi bürolarında da bu kurala uyulmuştur. Bu sebeple, 1919-1938 yılları arasında Siyasi Büronun Merkez Komitesi'nin 32 üyesi arasında hiç kadın üye yoktur (Zengin ve diğerleri, 2006:49-50).⁸ Bu durum, oluşturulmaya çalışılan sistemde kadın görünürlüğü istenmekle birlikte, onların karar alma mekanizmalarında etkili olabilecek kritik görevlerde bulunmalarının arzu edilmediği izlenimi uyandırmaktadır.

Diğer taraftan, İkinci Dünya savaşı sırasında kadın haklarıyla ilişkilendirilebilecek bir başka gelişme de yaşanmış ve ülke, savaşın kaderini etkileyecek bir kaynağa, petrole sahip olması nedeniyle önem kazanmıştır. Ülkelerdeki seferberlik hali Azerbaycan'a da yansımış, iş yaşamındaki emek ihtiyacı kadınlar ile kapatılmış, emek yoğun işler başta olmak üzere kadın istihdamında büyük bir artış yaşanmıştır. Örneğin; 1944'te Azerbaycan traktörlerinin %61,7'si kadınlar tarafından kullanılmış, inşaat işçilerinin %35.1'i ve sürücülerin %25.4'ü kadınlardan oluşmuştur. Savaş sırasında yaklaşık 25 bin Azerbaycanlı kadın petrol endüstrisinde çalışmıştır (Həsənov, 2016:58-59). Bu durum savaş sonrasında kadın istihdamının artmasına katkı sağlarken kadınların iş yaşamında yer aldığı sektörler çeşitlenmiştir. Örneğin 1970-1980 yılları arasında öğretmenlerin %47'si; doktorların %60'ı; öğrencilerin %43'ü, akademisyenlerin %37'si kadınlardan oluşmuş; 1985 yılına gelindiğinde Azerbaycan'da çalışan kadın sayısı yetmişli yıllara göre %171,6 oranında artmıştır (Ömərov, 2018; Aghayeva, 2019:97). Kadın istihdamında görülen bu artışa karşın ataerkil eğilimler sebebi ile özel alan yine kadın sorumluluğunda kalmaya devam etmiş, Azerbaycanlı kadınlar ev içi işlerin sorumluluğunu genel itibari ile erkeklerle paylaşmamışlardır. Öyle ki, kentsel alanda Azerbaycanlı kadınların ev işlerine harcadıkları ortalama süre, ev dışındaki iş sürelerine ek olarak, hafta içi günde üç saat ve hafta sonları günde yedi saattir (Heyat, 2002:116).

iv.1989-1991 dönemi (bağımsızlık süreci): Azerbaycan'da geçiş dönemi olarak kabul edeceğimiz *bağımsızlık öncesi dönem*'de ise toplumsal yaşamın keskin bir dönüşüme uğradığı görülmektedir. Ulusal alanda toplumsal cinsiyet algısında geriye gidiş yönünde bir eğilimle birlikte, küreselleşme, değişen demografik yapı ve özelleştirme uygulamaları gibi etmenlerin Azerbaycan'da kadınların statüsüne ilişkin karmaşa ve çelişkiler yarattığı ifade edilebilir (Habibov, Barret, Chernyak, 2017:127). Özellikle 1990 yılından önce hizmet sektörü kadın işgücü açısından etnik olarak ayrılmış görünmektedir. Sözelimi Ermeniler kıyafet yapımı ve güzellik hizmetleri gibi işlerde yer alırken, Rus kadınları ikram, otel ve mağazalar, eğlence gibi hizmet yoğun işlerde çalışmıştır. Ancak 1990'larda Ermenilerin ve büyük oranda Rusların da göç etmesi ile onlardan boşalan yerlere Azerbaycanlı kadınlar gelmiştir (Heyat, 2006:400). Bu durum kamusal yaşamda kadın görünürlüğünün artmasına katkı sağlamakla birlikte kadına yönelik bakış açısının ne şekilde evrildiği sorusunu cevaplamakta yetersiz kalmaktadır

v.Bağımsızlık sonrası dönem: Bu dönem incelendiğinde Azerbaycan'ın, bağımsızlığın hemen ardından ulusal ve uluslararası alanda, kadın haklarının tanınması ve geliştirilmesine yönelik olumlu bir gelişim gösterdiğine tanıklık edilmektedir. 1992 yılında Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Sözleşme'nin imzalanması Azerbaycan'da kadın haklarının korunmasının ne derece öncelendiğini göstermesi açısından önemlidir. Çok geçmeden 1995 yılında kabul edilen anayasa ile birlikte kadın ve erkeğin eşit olduğu kanunla vurgulanmış,

⁷Sovyet siyasi sisteminde kadınlara %30-%40 arasında kota şartı getirilmiştir.

⁸Sovyetler Birliğinin son dönemlerinde ise siyasette kadın oranı artış göstermiştir. Örneğin, 1985 yılında Azerbaycan Yüksek Sovyeti temsilcilerinin %39'unu, yerel düzeyde ise %48'ini kadınlar oluşturmuştur. Buna karşın kadınlar, çoğunlukta iktidar partisi tarafından atanmış olsalar da, siyasi organlardaki varlıkları sembolik bir anlamdan öteye gidememiştir (Tohidi, 1996:113-114).

cinsiyet ayrımcılığı yasaklanmıştır. Aynı yıl, Kadına Karşı Her Türk Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildiri (CEDAW) onaylanmıştır. 1998 yılında Kadın Sorunları Üzre Devlet Komitesi kurulmuştur. 6 Mart 2000 tarihinde Cumhurbaşkanı, ülkenin kadınlara yönelik ilk Ulusal Eylem Planı (2000-2005)'nin temelini oluşturan 289 sayılı kararnameyi (Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ulusal Cinsiyet Politikasının Uygulanmasına Dair⁹) imzalamıştır (ADB, 2019). Söz konusu Kararname ile Cumhurbaşkanı, mülteci kadınları da kapsayacak şekilde düzenlemelerin yapılması ve cinsiyet eşitliğini sağlayacak politikaların geliştirilmesi için doğrudan Bakanlar Kurulu'nu görevlendirmiştir (www.e-qanun.az/framework/597).

Bu çerçevede 26 Eylül 2000 tarihinde Azerbaycan Bakanlar Kurulu tarafından imzalanan 176 numaralı karara esasen “Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kadınların Uygun İstihdamı Programı (Qaçqın və Məcburi Köçkün Qadınların Münasib İşlə Təmin Edilməsi Proqramı)” kabul edilmiştir. Ayrıca Bakanlık komite, şirket ve diğer devlete ait kuruluş ve teşkilatlarda olanaklar çerçevesinde kadın sorunları ile ilgilenen kişiler atanmasını kararlaştırmıştır (<http://www.e-qanun.az/framework-/499>). 2006 yılında kabul edilen “Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında” kanun ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemli bir hukuksal dayanak olmuştur. Bu yasanın amacı, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının her türünü ortadan kaldırarak, erkek ve kadınlar için kamusal yaşamın politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer alanlarında eşit fırsatlar yaratmak suretiyle cinsiyet eşitliğini sağlamak olarak belirlenmiştir (№ 150-IIIQ, madde 1). 2010 yılında Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Kanunu kabul edilmiş ve şiddetle mücadelede özel alana yönelik düzenlemeler getirilmiştir (UN 2013:44). 2014 yılında ise “Anne ve çocuk sağlığının iyileştirilmesine yönelik (2014-2020) devlet programı (Ana və uşaqların sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına dair (2014-2020) dövlət proqramı)” kabul edilerek anne ve çocuk sağlığı alanında sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır (president.az/articles/12060).

Kadın konusunda atılan son adımlardan biri olan “Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakış” stratejisinde de kadın konusuna değinilmiş ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ortadan kaldırılmasına, işgücü piyasasında kadın ve erkekler için eşit fırsatların yaratılmasına ve iş yaşamında kadınların üst düzey makamlarda yer almasına yönelik devlet politikaları oluşturularak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yolunda ilerleme amaçlanmıştır. Bu bağlamda, “Azerbaycan'ın aile stratejisi”, cinsiyet eşitliği üzerine ulusal bir eylem planı, bir çocuk kodu ve bir ulusal çocuk stratejisi hazırlanması planlanmaktadır. Ayrıca, aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için “aile psikiyatristleri” enstitüsü, yardım merkezleri ve sığınma evleri açılması ve erken evlilikten kaçınmaya yönelik bir sistem oluşturulması kararlaştırılmıştır (president.az/files/future-_en.pdf).

RESMİ VERİLERDE KADIN

Azerbaycan'da kadınların *demografik göstergeleri* incelendiğinde, doğumdan beklenen yaşam süresinde kadınların erkeklere göre daha avantajlı olduğu gözlenmektedir. Buna göre ülke nüfusunun %50,1'ini oluşturan kadınların ortalama yaşam süresi 78,2 yıl iken erkeklerde yaşam süresi 73,3'dür. Kentsel alanda yaşayanların %51,3'ü kadın iken kırsal alanda kadın oranı %50,6'dır (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019:35).

Ekonomik veriler bağlamında ise kadının bu avantajlı konumunun dezavantaja dönüştüğü ileri sürülebilir. Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) alternatif olarak tasarlanan 2018 Kapsamlı Kalkınma Endeksi (WEF) kapsamında Azerbaycan ekonomisi gelişmekte olan ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır.

⁹1991 yılından sonra savaşa dönüşen Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar, Ermenistan'ın Dağlık Karabağın yanı sıra 7 Azerbaycan kentini daha işgal etmesi ile sonuçlanmıştır. Söz konusu işgalle birlikte, Azerbaycan nüfusunun %12'si yerinden edilmiş ve mültecilerden oluşmakta; bu oranın da %50,2'si kadınlardan meydana gelmektedir (UNFPA, 2015:21).

Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişme Endeksi'ndeki puanı 2000-2015 yılları arasında artsa da uluslararası göstergeler söz konusu gelişimden kadınların erkeklerden daha az yararlandığına işaret etmektedir (ADB, 2019).

Dünya Ekonomik Forumu'nun düzenli aralıklarla çıkardığı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporunun son verilerine göre Azerbaycan cinsiyet eşitsizliğinde 153 ülke arasında 94. sırada yer almıştır. Böylece BDT ülkeleri¹⁰ içerisinde 6. sırada olan Azerbaycan yalnızca Ermenistan ve Tacikistan ile kıyaslandığında iyi durumdadır. Ayrıca, 4 faktöre dayalı olarak oluşturulan raporda *Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliğinde* 33., *Eğitime Erişimde* 60., *Sağlık ve Hayatta Kalma göstergesinde* 152. ve *Siyasi Alanda Güçlenme göstergesinde* ise 140. sıradadır (World Economic Forum, 2019:12-13). Görüldüğü gibi, ekonomik göstergeler açısından ülkeler liginde alt sıralarda yer alan Azerbaycan'da- yönetimin kimi çabaları bulunmakla birlikte- daha büyük ve işlevsel adımların atılmasına ihtiyaç vardır. Bu noktada siyasette kadın kotalarının konulması, ekonomik alanda ise iş yerlerinde kadın çalışanların sayısının artırılması ve bu yönde atım atan işverenlere çeşitli teşvikler sağlanması gibi düzenlemeler getirilebilir.

Tablo 1: 2019 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu (Seçilmiş Göstergelerde)

	İşgücüne katılım oranı % ve sırası	Benzer işler için ücret eşitliği	Yasama organları üst düzey yetkililer, yöneticiler %	Okuma-yazma oranı, %	Yükseköğretime kayıt, %	Sağlıklı yaşam beklentisi, yıl	Parlamentodaki kadınlar, %	Bakanlık pozisyonundaki kadınlar, %
Kadın	69.2	-	38.1	99.7	29.7	66.9	16,8	0
Sıralama	22	12	39	57	1	1	107	145
Erkek	74.2		61.9	99.9	25.9	62.8	83,2	100

Kaynak: 2019 Global Gender Gap Report

Tablo 1'de görüldüğü gibi, okuma-yazma, işgücüne katılım¹¹ ve sağlıklı yaşam beklentisi göstergelerinde kadın oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Sovyet sisteminin uygulamış olduğu politikaların etkisi ile okur-yazarlık oranı Azerbaycan kadınlarının en avantajlı olduğu göstergelerden biridir. Buna göre, Azerbaycan resmi verilerine göre, 15 yaş ve üstü erkek okuryazarlık oranı %99,9; kadın okuryazarlığı oranı %99,7'dir. Okur-yazarlıkta kırsal ve kentsel alanlar arasında bir fark bulunmamaktadır (www.stat.gov.az/source/gender/). Eğitim, kadın istihdam oranını etkileyen temel etmenlerin başında gelmekte; kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işsizlik oranları azalmaktadır. Buna göre Azerbaycan'da ilköğretim mezunu işsizler içinde kadınların oranı %85,7 iken, yükseköğretim mezunu işsizler içinde kadınların oranı %46'dır (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019:140). Yine, oranın düşüklüğüne karşın kadınların yükseköğretime kayıt sıralamasında Azerbaycan 1.sırada yer almıştır. Ülke resmi verilerine göre, devlete ait yükseköğretim kurumlarında kadınların oranı 2018/2019 öğretim yılının başında %48'dir. Ancak kadınlar

¹⁰Özbekistan listede yer almamıştır.

¹¹Asya Kalkınma Bankası verilerine göre, Azerbaycan'da işgücü içerisindeki kadınların oranı %48,1'dir. Kadınların %42,1'i tarımda; %18,2'si ticarete; %11,7'si eğitimde; %6,1'i sağlık ve sosyal alanda; %3,5'i ise gıda sektöründe çalışmakla birlikte çalışan toplam %82'lik oranın bu beş sektörde GSYİH'ye katkıları sadece %27'dir. Genel olarak, kadınlar erkeklerin işgücü piyasasında kazandıklarının sadece %50,6'sını kazanmaktadırlar. Kayıtlı işletmelerin sadece %21,5'i kadınlar tarafından işletilmektedir (ADB, 2019).

ağırlıklı olarak pedagoji, sosyal bilimler, sağlık bilimleri, ekonomi ve yönetim, kültür ve sanat alanlarında eğitim almaktadır (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019:98-100). Bu durum Azerbaycan'da toplumsal cinsiyet algılarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir ama aynı zamanda kadın istihdamındaki başlıca sorunlardan biri olan kadınların belirli mesleklerde yoğunlaşmaları sorununun da nedenidir.

Rapora göre kadın oranlarının en düşük olduğu alan ise siyaset ve yönetim kademeleridir. Buna göre Azerbaycan 153 ülke arasında bakanlık pozisyonundaki kadın oranında 145.; parlamentodaki kadın oranında ise 107. sırada yer almıştır. Bu durum ülke resmi verileri ile de desteklenmekte, çalışma yaşamındaki kadınlar üst düzey ya da yönetim kademelerinde genellikle daha az temsil edilmektedir. Buna göre 2019 yılı verilerine göre yönetim ve devlet personeli alanında idari pozisyonda olan kadın oranlarına bakıldığında, 1 kadın cumhurbaşkanı yardımcısı, 1 kadın icra hakimiyeti¹² başkanı, 77 kadın başkan yardımcısı (172 Yerli icra hakimiyeti başkan yardımcısı erkeğe karşın), 173 kadın şube müdürü (3039 erkek şube müdürüne karşın), 220 kadın şube başkan yardımcısı (2366 erkek şube başkan yardımcısına karşın), 326 kadın sektör müdürü (1423 erkek sektör müdürüne karşın) bulunmaktadır. Eğitim alanındaki yüksek kadın oranlarına karşın 2018 yılında, tam zamanlı ortaokullarda yönetici olarak çalışan kadınların oranı yalnızca %36,5'tir. Akademide kadın oranı %52,3 ile erkeklerden yüksek olmakla birlikte yönetici kademesinde yer alan kadın oranı oldukça azdır. Örneğin ülkede rektörlerin %9,8'i, rektör yardımcısı ve şube müdürlerinin %20,1'i, dekanların %23,8'i, kafedra müdürlerinin (bölüm başkanlarının) ise %26'sı kadındır. Kadın sayısı en fazla %70,9 ile öğretmen ve asistan statüsündedir (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019:23). Mevcut verilerden hareketle, kadınların karar alma mekanizmalarında daha az yer almalarının, onların sorunlarının daha az gündeme gelmesine neden olduğu ifade edilebilir. Durumun başka bir boyutu da kuşkusuz toplumsal rollerle ilgilidir. Öyle ki, iş yaşamının ağır stres ve sorumluluğu altında olan kadın, özel alanda da öncelikli yükümlü olarak görülmektedir. Bu nedenle, kadınların kendi istekleri ile de yönetim mekanizmalarını tercih etmemeleri de söz konusu olmaktadır.

Öte yandan, BM verilerinde de Azerbaycanlı kadınların durumu pek de iç açıcı görünmemektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılından bu yana her yıl hazırlanan İnsani Gelişim Raporu'nda Azerbaycan'a ilişkin veriler bu bağlamda ilgi çekicidir. Tablo 2'de görüldüğü üzere İnsani Gelişim kategorisinde 189 ülke içerisinde Azerbaycan 87. sırada yer alarak BDT ülkeleri içerisinde en iyi insani gelişim gösteren 5.ülke olmuştur. Ayrıca, Rapora göre, Azerbaycan cinsiyet eşitsizliği endeksi sıralamasında 70. sıradadır.

Tablo 2: BM İnsani Gelişim Raporu 2019 (Seçilmiş Göstergelerde)

Azerbaycan		
İnsani Gelişim Kategorisi 87 (189 ülke içinde)		
	Kadın	Erkek
Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	70	
Doğumdan Beklenen Yaşam Süresi	75,3	70,3
Yetişkinlerde En az Ortaöğrenim Görme Oranı (25 yaş ve üstü)	93,9	97,5
Yıllık Kişi Başı GSMH (2011 yılı)	9,849	20,656
İşgücüne Katılım Oranı (15+)	63,1	69,7
Ergen Doğum Oranı (1000 kadın için, 15-19 yaş arası)	55,8	-
Anne Ölüm Oranı (100 bin canlı doğumda)	25	-
Parlamentodaki Kadın Oranı	16,8	-

Kaynak: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>

¹² Merkezi idarenin taşra teşkilatı

Yine, raporda doğumdan beklenen yaşam süresinin erkeklerden 5 yaş daha fazla olduğu, her 100 bin canlı doğumdaki anne ölüm oranının 25 olduğu ve her 1000 kadından 55,8'inin de ergenlik çağında anne olduğu belirtilmektedir.¹³ İşgücüne katılım oranında kadınlar erkeklere yakın bir oranda istihdam edilmekle birlikte (%6,6), 2011 yılı kişi başı GSYH miktarı kadınlar için 9 bin 849 dolar iken erkeklerde 20 bin 656 dolardır. Bu durum kadın istihdamı konusunda kimi sorunların varlığına işaret etmektedir.

Bu sorunların başında kadınların ağırlıklı olarak belirli sektörlerde yer alması gelmektedir. Örneğin, ülkede eğitim ve sağlık sektöründeki kadın görünürlüğü yüksek olmasına rağmen, matematik, bilgi-iletişim gibi alanlarda kadın oranları düşüktür. Ülkede sağlık ve sosyal hizmetler alanında çalışanların %77,6'sı, eğitim alanında çalışanların %73,1'i, dinlenme, eğlence ve sanat alanında çalışanların ise %62,9'u kadındır. Bilgi ve iletişim alanında çalışan kadınların oranı ise %29,7; inşaat alanında %7,1; imalat sanayiinde %24,9 ve madencilik endüstrisinde %13,4'tür (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019:120-121).

Siyasi, idari ve yargı alanında etkin pozisyonlarda kadın oranlarının az olması istihdam alanında görülen bir diğer sorundur. Buna göre 2018 yılı verilerine göre, ülkedeki kadın hâkim oranı sadece %14,7'dir. Ülkede yalnız 40 kadın noter ve 65 kadın hâkim bulunmaktadır (Hüseynova, 2018:16-18).¹⁴

İstihdam alanındaki sorunlardan bir diğeri de ücret sorunudur ve bu durum kadınların ülke ekonomisine olan getirilerini olumsuz etkilemektedir. Buna göre kadınların ağırlıklı olduğu sektörlerde dahi kadınlar, erkeklerden daha az kazanmaktadırlar. Örneğin, sağlık ve sosyal hizmetler alanında çalışan kadınlar aynı alanda erkeklerin kazandığı ücretin %74,3'ünü; eğitim alanında kadınlar erkeklerin kazandığının %79,1'ini; dinlenme, eğlence ve sanat alanında çalışan kadınlar aynı alandaki erkeklerin kazandığı ücretin %67,1'ini kazanmaktadır. Genel olarak bakıldığında ise, kadınların ortalama aylık nominal ücretinin erkeklerin ücretine oranı %53,8'dir (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019:126).

Söz konusu veriler ülkede 2007 yılında 1500 katılımcıdan oluşan anket verileri¹⁵ ile birlikte değerlendirilebilir. Buna göre, kadınların %61,8'inin eşit iş için eşit ücret eşitliğine inandığını ve kadınların üçte birinden fazlasının (%36,1) eğer kocası çalışıyorsa bir kadının çalışmaya ihtiyaç duymadığını ortaya çıkarmıştır (UNDP, 2007). Bu gibi algı ve tutumlar, kamusal alanda kadınların ya yeteri kadar yer almamaları ya da iş yaşamında kadın-erkek arasındaki adil ve eşit olmayan şartların oluşması gibi sonuçları destekler niteliktedir.

AZERBAJCAN'DA KADINLARIN SİYASETTE VE YÖNETİMDEKİ GÖRÜNÜRLÜĞÜ

Uzun yıllar Çarlık ve Sovyet hakimiyeti altında kalan Azerbaycan'ın, 1918 yılında bağımsızlığını ilan ettiği zaman almış olduğu en önemli kararlardan biri de, birçok gelişmiş ülkeden çok daha önce, kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanımış olmasıdır. 23 ay ayakta kalabilen genç Cumhuriyet, Nisan 1920'de Sovyetler

¹³Kadın sağlığı ile ilgili Azerbaycan resmi verileri incelendiğinde 2018 yılında her 100 bin canlı doğumda kentlerde 13,4 anne; köylerde 11,2 anne ölümü gerçekleşmiştir. Kentlerde her 1000 çocuktan 15,5'i, köylerde ise 5'i çocuk vefat etmiştir. 915 aile içi şiddet mağduru kadın vakasına karşı 306 erkek şiddet mağduru vakası gerçekleşmiştir. Mağdur kadınların %4,6'sı kasten öldürülmüştür. 2018 yılında 18 yaşından küçük çocuk gelinlerin sayısı 338 iken 18 yaşından küçük evlenen erkek kaydı bulunmamaktadır. 2018 yılında 15-49 yaş arası toplam 526 kişiye HIV virüsü tanısı koyulmuştur. Bu sayının %32,1'ini kadınlar oluşturmaktadır (Dövlət Statistika Komitəsi, 2019).

¹⁴İdari ve siyasi pozisyonlardaki kadın görünürlüğüne ilişkin veriler bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

¹⁵Derinlemesine görüşmeler yoluyla 80 odak grubunda 50'den fazla uzmanla 2007 Ulusal İnsani Gelişme Raporu için temel teşkil edecek Toplumsal Cinsiyet Tutumları Anketi, Norveç Kraliyet Hükümeti'nin mali desteği, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Azerbaycan Hükümeti iş birliği ile gerçekleştirilmiştir.

tarafından işgal edildikten sonra kadınların siyasi görünürlüğü'nün Sovyet iktidarının vitrini olmaktan öteye geçemediğini ifade etmek olanaklıdır.¹⁶ Bu dönemde, kadınların siyasi organlarda %33'lük bir oranda temsil edildiği görülmektedir. Örneğin 1989'da kadınlar yasama organının %40'ını oluşturmuştur (ADB, 2019:49). Bu yüksek temsil oranına karşın, karar alma mekanizmalarında ve yönetimin yüksek kademelerinde kadınlar yer alamamıştır.

1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, siyasi yönelimini demokratik değerlerin benimsenmesi ve korunması üzerine inşa etmiş, toplumun yarısını oluşturan kadınlar ülkenin içinde bulunduğu zorlu koşullara rağmen görmezden gelinmemiştir. Ancak yasal mekanizmalar yoluyla kadınlara haklarının verilmiş olmasına, kadın erkek eşitliğinin anayasa ve diğer yasalarda vurgulanmasına ve nihayet AHC'nin varisi olarak önemli bir sorumluluğa sahip olmasına karşın Azerbaycan'da kadınların siyasi ve yönetsel konumlarının istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'da 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2020 olmak üzere 6 adet parlamento seçimi yapılmıştır. Buna karşın siyasi ve ekonomik sorunların öncelendiği ülkede, kadın temsili 1991'de oldukça düşük (%6) olmuştur (ADB, 2019:49). Son olarak 2020 yılında gerçekleştirilen seçimler incelendiğinde 1.038 erkek adaya karşı 276 kadın milletvekilliği için aday olmuştur (Report Informasiya Agentliyi, 2020). Seçim sonrasında parlamentodaki kadın oranı ise %18'e yükselmiştir.

Tablo 3: Ulusal Meclisteki Kadın Görünürlüğü

	Parlamento Seçimleri			
	Kadın		Erkek	
	Sayı	Oran	Sayı	Oran
1995	15	12,1	109	87,9
2000	13	10,5	111	89,5
2005	14	11,2	111	88,8
2010	20	16,0	105	84,0
2015	20	16,8	99	83,2
2020	22	18,0	99	83,2

Kaynak: Milli Meclisin ve Milli Seçim Kurulunun sayfalarından faydalanılmıştır.

Parlamentolararası Birliğin verilerine göre, dünyada kadın milletvekillerinin oranı %25'tir. Azerbaycan'da ise 2020 yılında yapılan son milletvekili seçimlerinde bu oran %18'dir. Son seçimler ile Azerbaycan, Rusya dışındaki diğer BDT ülkelerine göre daha az kadın vekile sahip ülke olmuştur (Inter Parliamentary Union, 2020)¹⁷. Tablo 3 incelendiğinde, Azerbaycan'da 1995 yılında 15 olan kadın milletvekili sayısı aradan geçen çeyrek asra rağmen ancak 7 kişi yükselerek 22'ye ulaşabilmiştir. Başka bir deyişle 5 seçim boyunca parlamentoya yalnız 7 kadın vekil eklenmiştir.

¹⁶1985 Azerbaycan Yüksek Sovyetine atanan 450 milletvekilinden yüzde 38,9'u kadın, yüzde 61,1'i erkektir. Kadın milletvekillerinin yüzde 53,1'i kırsal kesimde çalışan kadınlardır. Fabrika ve tarım işçilerini birlikte düşünülürse kadın milletvekillerinin yüzde 85,4'ü nispeten düşük statüdeki işlerde çalışan işçilerden oluşmaktadır. Yine söz konusu dönemde yirmi sekiz erkek bakana karşın yalnız bir kadın bakan vardır (Buckley, 1987:229-231).

¹⁷Ülkelerin yapmış olduğu son seçimlere göre parlamentodaki kadın oranı en yüksek olan BDT ülkesi %40 ile Belarus, en düşük olan ülke ise %15,78 ile Rusya'dır.

Azerbaycan Bakanlar Kurulu'nun yapısı incelendiğinde, buradaki kadın oranlarının da yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Öyle ki, 17 bakanlık içerisinde hiç kadın bakan bulunmazken, 7 Komite içerisinde yalnız bir kadın başkan (Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Üzre Devlet Komitesi Başkanı) bulunmaktadır. Bakanlık teşkilatı içerisinde yer alan 7 adet "Xidmət" ve "Agentlik" yapılanmalarının başında kadın yönetici bulunmamaktadır. 2020 Şubat seçimlerinden sonra milli meclisin başkanlığına bir kadın getirilmiş olmakla birlikte 3 başkan yardımcısı ve milli meclis içerisinde yer alan 2 Komisyonun başkanı da erkektir. Yine, cumhurbaşkanının 2006 yılındaki her ilçe ve/veya kente atanan başkan yardımcılarında en az birinin kadın olması yönündeki talebinden dolayı ülkenin 80 bölgesinde 178 erkeğe karşı 77 kadın, icra hakimiyetlerinde başkan yardımcısıdır. Buna karşın ülkede yalnız bir icra hâkimi başkanı kadındır (State Statistical Committee, 2017: 66'dan akt: State Statistical Committee, 2019). Merkezi yönetimin taşra teşkilatları olan icra hakimiyetleri buldukları bölgelerde belediyelerden farklı olarak önemli sorumluluklar ve görevlerle donatılmışlardır. Halka yakın birimler de oldukları düşünüldüğünde bu yapılanma içerisinde kadın temsiline önemi daha da artmaktadır. Ancak Azerbaycan Cumhurbaşkanının talebine rağmen başkan yardımcılığı görevinde kadın oranının oldukça azdır. Ne var ki, icra hakimiyeti başkanlarının doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atandığı düşünüldüğünde bu sorunun çözümünün zor olmadığı da kolaylıkla görülebilmektedir.

Yerel alana bakıldığında¹⁸ 1999 yılındaki ilk belediye seçimlerinde %1,71 olan kadın belediye meclis üyesi oranı 2019 yılındaki son seçimde %38,81'e yükselmiştir (belediye.info/new-/details/-qadinlarimiz-ictimai-siyasi-fealiyyetde-feal-olmalidirlar--38.htm; "Seçki-2020" Müstəqil Media Mərkəzi, 2020).¹⁹ Kadınlara en yakın yönetim mekanizması olarak da öne çıkan belediyeler hemşehri anlayışının sürdürüldüğü yerleşim birimlerinin yönetim merkezidir. Kadınların katılım olanaklarının daha olanaklı olduğu yerel siyasetin/yönetimin/temsiline, cinsiyet eşitsizliğine dayalı sorunların çözümünde önemli bir rolü bulunmaktadır. Ulusal seçimlerle kıyaslandığında Azerbaycanlıların daha az ilgi gösterdiği yerel siyasette kadın temsili daha yüksek orandadır²⁰. Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi'nin 41 ülkeyi kapsayan 2019 yılı raporu incelendiğinde, Azerbaycan'ın yerel meclisteki kadın oranı ile birçok Avrupa ülkesinden daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Buna karşın aynı Rapora göre Fransa, İzlanda, İsveç ve Ukrayna'da yerel düzeyde seçilenlerin %40'tan fazlası kadındır. Aralarında İsviçre (%31.2), Norveç (%39), Finlandiya (%39), Hollanda (%31.7) gibi ülkelerin bulunduğu on yedi ülkede belediye meclislerinde %30 ile %40 arasında kadın bulunmaktadır (CEMR, 2019).

Yerel ve ulusal alandaki kadın oranları birlikte değerlendirildiğinde bağımsızlık sonrası dönemde kadınların yönetim kademelerinde görünürlükleri artmış olmakla birlikte 1918 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermiş bir ülkede söz konusu oranların daha yüksek olması beklenebilir. Gelenek, görenek ve toplumsal normların kadınların özel ve kamusal alandaki varlıklarını olumsuz etkilemesi nedeni ile kadınlar istihdam edilseler dahi üst düzey pozisyonlara yükselmeleri kolay olmamaktadır. Bu durum Sovyet sisteminin kadın politikaları ile örtüşmekte ve karar alma noktasında kritik öneme sahip kademelerin eril bakış açısı ile

¹⁸Azerbaycan Anayasası'na göre yerel yönetimler kapsamında Belediyeler faaliyet göstermekte, ülkede Türkiye'ye benzer şekilde Büyükşehir Belediyesi yapılanması bulunmamaktadır. Belediye meclis üyeleri seçimle belirlenmekte, belediye başkanları ise belediye meclis üyeleri tarafından seçilmektedir.

¹⁹2004 yılında %4 olan kadın belediye üyesi oranı 2014 yılında %35'e yükselmiştir. Avrupa Şurası tarafından yapılmış araştırmaya göre bu artış 2016 yılında Avrupa ülkeleri arasında son 15 yılın en büyük artışı olarak açıklanmıştır (Göyüşqızı, 2019).

²⁰Örneğin 2019 yılındaki son yerel seçimde katılım oranı %32,69, 2020 genel seçimlerindeki katılım oranı ise %46,84 olarak gerçekleşmiştir (www.msk.gov.az/az/elections/9/)

şekillenmesine sebep olmaktadır. Son zamanlarda kadın sorunlarına duyarlılık gösteren güçlü bir figür olarak Mehriban Aliyeva'nın cumhurbaşkanı yardımcısı olması ve yeni dönemde milli meclis başkanının da kadın olması umut verici gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca çoğunlukla cinsiyeti sebebi ile ötekileştirilen ya da ikinci plana atılan kadınlar ancak 19.yüzyılda haklarını aramak için örgütlenebilmişlerdir. "Eksik ya da fazla değil, sadece eşit bir dünya" hayal eden kadınlar için vatandaş sayılmanın somut göstergesi sayılan siyasal katılım hakkını elde edebilmek oldukça zorlu mücadeleler gerektirmiştir. Nihayet 100 yıl sonra dünyanın birçok ülkesinde vatandaşlığın simgesi sayılan siyasi hakların kadınlara yasal anlamda verilmesi önemli bir gelişme olsa da dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların ulusal ve yerel parlamentolarda aynı oranda temsil edildiğini bugün bile söylemek zordur.

Doğuda ilk defa kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyan AHC, 23 aylık bağımsızlık sürecinde kadınların kamusal hayata katılımını sağlayacak önemli yasal düzenlemelere imza atmıştır. 1991 yılındaki bağımsızlık sonrası onun varisi olduğunu ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti de ilk olarak kadınların yasal anlamda eşitliğini sağlamış ve eşitliği anayasal hüküm olarak belirlemiştir. Geçen yıllar içinde Azerbaycan'da kadınların siyasette ve yönetim kademelerindeki görünürlüğü konusuna odaklanmış olan bu çalışma ile ülkede kadın haklarının gelişim süreçleri değerlendirilmiş ve kadın görünürlüğü resmi istatistiksel veriler ışığında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'da eğitim ve istihdam göstergelerinde görece olarak yüksek orandaki kadın görünürlüğü, yönetsel alanda ve karar alma mekanizmalarında azalma eğiliminde olduğu görülmüştür. Yerel alanda daha yüksek olan kadın temsiline karşın, ülkede ulusal parlamentodaki kadın görünürlüğü tatmin edici değildir. Azerbaycan'da 90'lı yıllardan bu yana kadın milletvekili oranı artmış olsa da meclisteki kadın oranı %18'i aşamamıştır. Bu noktada dikkat çeken hususlardan biri, yapılan son seçimlerde yaklaşık her dört erkeğe karşı bir kadının milletvekili adayı olmasıdır. Bu da seçimi kazanan adaylar arasında erkeklerin sayıca fazla olmasına sebep olmaktadır. Adaylık konusundaki çekince, kadınların siyasete mesafeli olması ve toplumsal cinsiyet rollerinin ülkede katı sınırlarla çizilmiş olması üzerinden yorumlanabilir. Bu noktada kadınlara yönelik kotaların koyulması siyasette kadın görünürlüğü artırılmasına yönelik bir adım olabileceği gibi Cumhurbaşkanı'nın son seçimlerde adaylık konusunda özellikle gençlere yaptığı çağrının kadınlara yönelik olarak da yapılması, Azerbaycan'da siyasette kadın görünürlüğü artması için önemli bir adım olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. (2019). "Türk Kültür ve Devlet Geleneğinde Kadın", *İnsan&İnsan*, 6(21): 395-411
- ADB (2019). Azerbaijan Country Gender Assessment, Asian Development Bank, Philippines.
- AFŞAR, B. ve ÖĞREKÇİ S. (2015). "Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü: Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm", *Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 17(1): 65-86.
- AGHAYEVA, M. (2019). Azerbaycan'da Kadınların Siyasal Hayatta Temsili, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AĞAYEVA, K. (2014). Azərbycanda Gender Məsələləri, Dərs Vəsaiti, Qərb Universiteti, Bakı.

- AYDIN YILMAZ, S. (2015). Cinsiyet Eşitliği ve Adalet Perspektifinden Türkiye’de Kadının Siyasal Alana Katılımı, <http://kadinrastirmalari.kadem.org.tr/cinsiyet-esitligi-ve-adalet-perspektifinden-turkiyede-kadinin-siyasal-alana-katilimi/> (Erişim Tarihi: 18.02.2020)
- UNDP Azerbaijan (2007). Gender Attitudes in Azerbaijan: Trends and Challenges, Azerbaijan Human Development Report 2007.
- BERKTAY, F. (2004a). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları no 7.
- BERKTAY, F. (2004). Giriş: Karşılıklı Anlayış ve İş birliği için Köprüler Kurmak, Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar, Derleyen: Fatmagül Berktaş, İstanbul: KA-DER Yayınları.
- BESSIERES, Y. and NI~DZWIECKI, P. (1991). Women in the French Revolution (1789). The Institut pour le Developpement de l, Espace Culturel Europeen.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (2007). <http://www.unhcr.org.tr>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020)
- BUCKLEY, M. (1987). Female Workers By Hand and Male Workers By Brain: The Occupational Composition of The 1985 Azerbaidzhan Supreme Soviet, Soviet Union, 14, No:2: 229-237
- CEMR (2019). Women in Politics Facts and Numbers, <https://www.ccre.org>, (Erişim Tarihi: 01.03.2020)
- ÇAHA, Ö. (2001). “Türkiye’de Kadın Hareketi Tarihi: Değişen Bir Şey Var mı?”, <https://kadem.org.tr/turkiyede-kadin-hareketinin-tarihi-degisen-bir-sey-varmi/>
- Dövlət Statistika Komitəsi (2019). Azərbaycanca Qadınlar və Kişilər, Bakı. <https://www.stat.gov.az/source/gender/>
- HABİBOV, N., BETTY JO B. and CHERNYAK, E. (2017). Understanding women's empowerment and its determinants in post-communist countries: Results of Azerbaijan national survey, Women's Studies International Forum 62: 125–135
- HAQVERDİYEVA, K. (2009). Azərbaycanca gender bərabərliyinin təmin edilməsi və qadın harəkəti, Tarix və Onun Problemləri, 4: 196-206
- HƏSƏNOV, R. (2016). Müharibə dövründə qadınlar və zorakılıq, Qərb Universiteti Elmi Xəbərlər, 1: 58-62.
- HEYAT, F. (2002). Azeri Women in Transition, Women in Soviet and Post Soviet Azerbaijan, Central Asia Research Forum, School of Oriental and African Studies, University of London, New York.
- HÜSEYNOVA, H. (2018). Dövlət Qadın Siyasəti, Qadın Hüquqlarının Müdafiəsi Beynəlxalq və Milli Aspektlər, Dərs Vəsaiti, Bakı, 13-24.
- NƏSİROVA, T. (2019). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qadın siyasəti, Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı, 1(60).
- NURIYEVA, İ. (2019). Azərbaycan Tarixi, Elm və Təhsil, Bakı.
- ÖMƏROV, V. (2018). “Ulu Öndər Heydər Əliyevin və Dövlət Başçısı İlham Əliyevin uğurlu gender siyasəti”, 19 oktyabr, <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000611280>

- ÖZTÜRK, Z.A. (2012). Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın, Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 3(1): 1-33.
- RACZ, E. (1952). “The Women's Rights Movement in the French Revolution”, Science&Society, 16(2): 151-174
- Report Informasiya Agentliyi (2020). “Parlament seçkilərində kişi və qadın namizədlərin sayı açıqlandı”, 10 fevral, <https://report.az/siyasi-xeberler/daxili-siyaset/parlament-seckilerinde-qadin-ve-kisi-namizedlerin-sayi-aciqlandi/>
- Republic of Azerbaijan State Statistical Committee (2017). Women and Men in Azerbaijan. Baku
- SANCAR, S. (2018). Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması, CEİD Yayınları, Ankara.
- SARIKAYA, E. (2019). Kadının Siyası Hakları Tarihçesi, 2019/4, TAÇESE Yayınları, Ankara.
- GÖYÜŞQIZI, S. (2019). “Qadınların ictimai-siyasi proseslərdə aktivliyi”, <http://ganjanews.az/2019/10/14/c%C9%99-miyy%C9%99t/qad%C4%B1nlar%C4%B1n-ictimai-siyasi-prosesl%C9%99-rd%C9%99-aktivliyi.html>, (Erişim Tarihi: 25.02.2020)
- SHAFFER, B. (2002). Azeri Türkleri, Türkler (Edt.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Cilt 20, Türk Dünyası, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 1085-1095
- SİPAHI, E. B. ve ÖZSOY, B. (2015). Kadın Dostu Kent İmgesi Sorunları ve Beklentileri Bağlamında Gaziantep’li Kadınlar Üzerine Bir Araştırma, Aktaş Ofset Matbaacılık, Ankara
- SUMBAS, A. (2015). Kadının Politik Temsil Meselesi Üzerine Bir Tartışma, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakülteler Dergisi, 53: 103-121.
- TOHIDI, N. (1996). Soviet in Public, Azeri in Private, Gender, Islam and Nationality in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan, Women's Studies International Forum, Vol: 19, No:1/2: 111-123.
- UN (2013). Post 2015 Development Agenda, ‘The Future We Want’ National Consultations in Azerbaijan Final Report, Baku.
- UN (2015). The World’s Women 2015 Trends and Statistics, Department of Economic and Social Affairs, New York.

ARNAVUTLUK RİTÜEL TAKVİM ŞARKILARININ SENTEZİ

Atdhe HYKOLLI

tdhe.hykolli@uni-pr.edu

ORCID: 0000-0002-9362-3607

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 14.05.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 18.06.2020

SYNTHESIS OF ALBANIAN RITUAL CALENDAR SONGS

ÖZ Ritüel takvim şarkıları sözlü edebiyatımızın veya folklorumuzun çok uzun bir tarihsel dönemini kapsar. Folklor halkın yaşamının bir parçasıdır; halkın gelenek ve inançları ile yakından bağlantılıdır ve sadece geçmişimizi ve bugünümüzü değil, aynı zamanda geleceği kimlik değerlerimiz üzerine inşa etmemize de yardımcı olur. Bu çalışma, sadece meraktan değil, aynı zamanda sözlü edebiyatımız ve folklorumuzun, özellikle de takvim ritüel şarkılarının bir kısmının incelenmesine olan ciddi ilginin uyanışı için bir testtir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Edebiyat, Ritüel Takvim Şarkıları, Folklor, Arnavut Kültürü

ABSTRACT Calendar ritual songs span a very long historical period of our oral literature or folklore. Folklore is part of the people's lives; it is closely linked to the customs and beliefs of the people and helps us to know not only our past and present but also to build the future on our identity values. This paper is a test for awakening not only of the curiosity but also an awakening of the serious interest in the study of our oral literature and folklore, especially the part of the calendar ritual songs.

Keywords: Oral Literature, Ritual Calendar Songs, Folklore, Albanian Culture

INTRODUCTION

Oral literature plays an important role in ethnic cultures as a folk tradition. It is the area in which scholars who study culture, anthropologists, and sociologists find answers to many questions they may have. The Albanian folk tradition in general and its lyrical calendar poetry are rich in their content, history, and variety.

Even in modern times of rapid technological development, the desire to recognize this kind of art and literature culture has not ceased. It is treated not only in the professional and expert and research areas but it also finds space in individual daily life, even among young people, starting with different symbols in the forms of tattoos, various online games, or even integrating into films and very popular and well-liked series. The presence of such elements from the tradition and folklore of antiquity even in today's life, despite the high technological development and the stunning digital inventions of the day in human life, proves for the seventh time the thought that the source of all human knowledge, the way of life and the way of dealing with the phenomena of nature is first manifested, expressed and shaped in such creations of the oral creativity of the people. Treating oral literature as a distinct field of art literature today encompasses a wide range of fields that do not necessarily relate only to literature. Today we have areas like folklore, anthropology, ethnomusicology, ancient art, symbols, sociolinguistics, or folk culture, etc. (Qiriazı, 1989)

Since oral literature has been created in particular social conditions, and in long historical periods, since antiquity, we can freely say that it was shaped and built together with the struggle for human existence and development. (Fetiu, 2009)

Man, in primitive times learned to observe religious rites, feasts for hunting, for the beginning of seasons and to associate them with ritual songs that you may still encounter in places not affected by 'modernity'. The primitive society was a society of farmers and farmers. The livestock and farmer are interested in the weather he will do during the four seasons: the weather has been linked to the prosperity of livestock and crops. Man's weakness in the face of nature and vain beliefs led to a series of rites by which man sought to influence the mysterious forces to prosper his work throughout the year. Thus, all their rites and songs are related to primitive living conditions, seasons of the year, and the activities and activities of daily life. This concerned, for example, the farmer's interests in raising livestock and in a good harvest, as well as in the good health of the people and their increase, i.e. for increasing the domestic workforce. Many rites concern the protection of man, livestock, and the harvest from the "wrath" of the forces of nature. The changes that myths have undergone over the centuries, then, are normal and inevitable, even justified, because they prove that mythology is a specific ideology, as is the poetry, art on which the ages have been stamped.

In this period and for these rituals we find that lyric is the most widespread genre of oral literature, which develops through songs and is accompanied by certain rituals of pagan religious character and which are later also worn by later religious garments. So, the lyric of popular literature, especially that of the calendar songs which in Albanian literature are known as "Motmot's Songs" (Solar year songs) mainly exhibit aspects of human life, dealing with spiritual sensations such as joys and sorrows. (Siceca, 1990) This kind of oral literature is not only found among Albanians but also found in other nations and ethnic groups around the world, while in our Balkan region there are many similarities. The peculiarity of these lyrical calendar songs is that they have a wide range of themes and motifs and a long period of creation and existence.

Our oral creativity in lyrical calendar poetry preserves the great variety of ancient rites, customs, and cults associated with various songs, dances and games, the tracing of which is very important. In this part of the oral creativity, even today in various celebrations songs are heard, games are played in which layers of former pagan and pre pagan rituals are preserved. (Bogdani, 1994) Since lyric (songs) has accompanied human life in all situations of life: in fields and plains, along with agricultural work, where crops are planted or where wheat is harvested; even on the mountains with cattle, where shepherds take care of the sheep; (Fetiu, 1983) on the hunt or when the trees were cut down for heat, when they ignited the fire near the fireplace. In family life, when there is birth or marriage, when they dance and sing songs that children and young people enjoy; (Mustafa, 1979) during the birth, near the cradle of infants, in genuine lovers' meetings and weddings; trekking in the mountains or the seas, in wars, on the battlefields or near the dead.

This is the period when the first myths were born. The word myth refers to ancient Greek (from myth-story, tradition) and has the meaning of the naive story that explains divine, natural and human phenomena (Tirta, 2004).

Mythology, as a very ancient worldview, has been subject to the historical demands of the various eras in which it has made its living. People began to give spiritual meaning to things they could not explain or even understand. In this way, they began to interconnect the various situations with the most supernatural attributes creating mythical figures and powers. So, behind every fantastic imagination was a real phenomenon. The spark that came from the collision of clouds with the opposite electric charge was attributed to Zeus throwing lightning from the top of Olympus; the storm as a natural occurrence was attributed to Poseidon, who, furiously, stirred the bottom of the sea with his fork. There is no occurrence of nature, but also the spirit world and the relationships between humans so that it is not captured so much in poetry and imagination by the conscience of the ancient primitive man (Tirta, 2004). In its infancy, mythology was simpler and rudimentary. The predominance of animal figures was less than that of plants. "In the early stages, the deities were in the form of wild animals and trees. It is known that human-shaped deities are of a later stage in the history of religions. Zeus, for example, before becoming king of Olympus, was an eagle in some tribes, woodpecker in others; Hera was a cow; Athena- owl and Artemida - bear. It would be wrong, however, to think that this is a sudden and rapid transformation. It is rather a very slow and quite gradual passage. Of course, our goal is neither to evangelize ritual songs nor to secularize the Bible, but simply to ascertain possible coincidences between the figures and their motives as the first step to a deeper critical examination of the relationship between these two worlds. The motifs and figures to be taken here to illustrate cultural parallels are found not only in the Albanian secular tradition; are wider. Some are inter-Balkan motives, some are European. But here we are interested first of all in their mutual impact on Albanian developments. In most cases, biblical literature, which we refer to for parallels to the "Motmot's ritual songs, "is a medium, a 'mediator' of an ancient, pre-biblical, mythological, pagan subject." (Pllana, 1965)

As is well known, like other fields of national culture, oral literature has begun to be written late. More precisely, it has begun to be collected and to be studied late. The Albanian National Renaissance is regarded as the period of the Albanian national culture, when the spiritual values of the people's heritage have been put into service to the history and life of these people, and have become the part of European cultural goods. It is enough to mention here only Elena Gjika's studies, or her translation of De Rada's major work, "Rhapsody of an Arbëresh Poem" (1866) in the five major European languages, to clarify this scope and interest. (De Rada, 1886) Historically it is known that the oral creativity of the Albanian people was also collected by the creators of ancient literature (Budi, Bardhi, and others), as it is called until now in the history of Albanian literature, but they have collected and foreigners have also studied, whether as travelers of Albania, as diplomatic personnel or as members of various study expeditions. (Hykolli, 2016) However, as it was said, the National Renaissance was the one that laid the foundation for both the systematic gathering and the study of oral literature of the Albanian people. Also, through the creators of the National Renaissance, these values have been made known to European cultural opinion and beyond. On this occasion the most popular of this period should be mentioned, starting from Jeronim de Rada's father, Mikel de Rada, to continue with Thimi Mitko and Zef Jubani, to Vinçenc Prenushi with friends. Problems of this nature arise when we study the songs that are related to the calendar rites. Each season has its holidays, with similar rites and special rites. Most holidays are between "Calender" season (December 25) and St. John's (June 24), i.e. from winter to summer. After this day, we can only say that we have only one important holiday, that of the Saint Demetris (Shën Mitri), in October. The Motmot's holiday calendar begins with the "Calender" on December 24, when the sun's power is renewed (winter solstice). The old pagan feast of Christianity made the day of Christ's "birth", Christmas. This same day, though celebrated only by Christians, has also left its mark on Muslim customs: thus, the Muslims of Shkodra celebrate the day of the first snowfall, as the "Kulanat" (as the north calls them). The holiday is known throughout Europe and the name comes from the Latin ~ calender ~ (whence the word calendar comes from). (Zojzi, 1949). It follows that oral creativity was born and developed as a human need to express the inner world, the feelings, and meditations associated with life, with its work, without ever being detached from the influence of natural phenomena and social life flows. Not coincidentally, the calendar songs cover all the experiences of our human social life and spiritual life, depending on the impact of those phenomena, whether of nature or social circumstances. Through these oral creations, higher forms of artistic communication were developed, which further enriched the spirit world and elevated the level of human thinking, always preserving the characteristics of the periods, especially the preceding ones, of creation. We find this characteristic in other peoples as well, especially in those types of oral creativity that preserve layers of ancient peoples' mythology, whose traces have been preserved in the processes of social change. Such oral creations were not created and developed only in one period, or only by one generation of Albanian society. They came from generation to generations, passing through centuries of social life, ever-evolving, and transforming, but also keeping track of this processing over time. Sometimes, however, they fade away and are forgotten. As old as the people themselves are, is the oral creativity of the Albanian people in its entirety, and therefore the calendar songs, remain ever fresh. It is no coincidence that the original creation, over time, meets in different variants. Attempts

to penetrate within the multi-layered character of these creations would have been unsuccessful if we started from a single criterion. The combination of several criteria paves the way for a search most likely to succeed. These criteria must take into account the character of the philosophical and aesthetic imagination of the world; progressive stages of human thought development; the natural chronological flow of society's development cycles; the main features of progress level that world art has known since antiquity to this day; political history and historical geography; as well as other phenomena that enter into a changing relationship between them. Such a proceeding implies a multiple comparison, literary and non-literary, internal and external, historical and national. It is also necessary in the case of searching for a layer of oriental influences in the motto's ritual songs, to the extent that it would be necessary to separate the other layers. The unfavorable conditions of affirming these songs in the face of the Albanian Cycle of Highlander songs, or the products of lightly politicized historical epic, seem like 'childish work', though they are not, making it necessary that research on the historical and literary layers is necessary from the start or the origin prior to their own minimal foreign - counter. This contrast makes it easy to identify and describe the Albanian character of such songs. Every nation is inclined to believe and appreciate its form of thought and emotion modeling. In this sense, ethnocentrism is seen as an incentive for affirming cultures, at least until it has led to self-exclusion. Equally strong and persistent has been the interest of scholars to highlight the place of history in Albanian folklore, especially those belonging to the cycle of Highlanders songs. The scientific initiatives for evaluating the history-oral literature reports were intended to present the relative conditionality of this product to its history. Through this comparison it has been possible to draw attention to the fundamental issues of the debates and controversy of scholars in this field; to broadly explain the relationship between folk art and historical developments, dependencies and independence between collective memory and archival documentation on these developments; to emphasize the role of ethnocultural in explaining the historical and spatial source of Albanians as a people, their place of formation and the interminable continuity of the world of national values in the Albanian land; to highlight the specifics of the historical evolution of national culture and to critically evaluate traditionalist methods. These processes and ways of development have also been subjected to the oral creativity of the calendar songs, as one of the source creations, where the poetic muse of the popular creator unfolds in all its time in all the periods of our individual and collective life. , to reach what is called the revival of the soul of popular genius. The life of the individual and the life of the collective, even in this part of the oral creativity, that is to say in the songs of the calendar, has managed, in almost all periods, to preserve something from the individual and transform its character of collective creation. Similar to the lyrical work songs, as in the lyrical ritual songs, human love for work, for nature and its unknowns, for the livestock that was part of human life, for wealth and fertility, testifies to the demand for renewal of the life cycle. Such rituals as this one for the coming of spring, or the reception and conveyance of the swallow, have all the peoples of the Balkans. In our folklore tradition is preserved even today in almost all areas where Albanians live, in Albania, Kosovo, Montenegro, Macedonia, Eastern Kosovo, and Chameria, but are also preserved in the Arbëresh of Italy and the Arbëresh of Zadar. Magical acts are still alive in children nowadays, but even so is the belief that the abolition of summer (which is a red, white, yellow, blue spider that they have put into their hands), standing, or neck, the first day of March, as the spring departs) testifies to the belief that the evils brought about by the winter season are over. Such superstitions have followed the lives of all the nations of this area, where they have encountered and coexisted different cultures of different peoples and languages, from antiquity to the present. Since the early stages of the development of social life songs and rites have been created for almost all months of the year. Even today, when reading attentively, when followed with perseverance, whether in the form when they are recorded as rites and songs, or in the present form, when they have become largely children's games, one wonders at their accuracy even in the description of the plans of the months of the year, also in decomposing the main components of the particular characteristics of each month, but also in understanding their importance in the daily life of the man of that time. There have been times in the life of the Albanian people, when everything, even the values of these rituals, of the calendar songs, were either attempted to be forgotten or transformed, giving different colors to the ideological affiliations of the systems. But, as always in history, they endured these ideological mysticisms, either in their value or in the immense wealth they give to the daily lives of man and children. Intellectuals of all times in the lives of the Albanian people, endowed with a genuine culture and scientific information of the time, have always had respect for their value and weight as valuable rites and customs, not only for the lives of the ancients but for culture in general, so they have been valued and recognized as one of the core values of our culture. Similar to their European and Balkan brethren, Albanian intellectuals, especially those of the national Renaissance, have acted in this direction. This approach has continued afterwards, after during the twentieth century and still goes on. So, intellectuals like: Naim and Sami Frashëri, Çajupi, and Mjeda, later Gurakuqi and Konica, as well as others who collect, publish and study these values of tradition. Throughout the centuries, the Albanian people, in addition to other forms of spiritual and material creativity, have also cultivated various games, mainly in the pagan spirit that are a significant type of dramatic oral creativity. Like all other peoples of the Balkans or most of them, such games were played on special occasions,

especially during the winter season, then at different pagan and religious holidays, at different family calendar rites, at weddings and other celebrations. Games, with all the features in common with the cultures of the peoples who live under this sky, also have special features. Created and preserved from generation to generation, through different periods, and from different layers of Albanian society, which in one way or another represented an elite type of society in that period. So, all of these creations, regardless of their character, whether pagan or religious, have been created, cultivated and passed through generations, in centuries, thanks to this creative elite of Albanian society. Therefore, as part of our popular culture, it has preserved over the centuries those elements of our being that have saved us from perishing as a nation. (Elsie, 2012) In later historical processes, they have become part of the formation and affirmation as a modern nation. Family rituals and the songs that accompany them relate to the most important moments of human and family life, birth, marriage, and death. Their strongly ancient origins are closely linked to the life of the farmer and farming and largely reflect that life, with all the new elements that may have appeared in the rites and songs. Likewise, although Christianity and Islamism had as much influence as possible on our ancient family rites, these, as well as the "Motmot's ritual songs, retained their pagan character. The art of oral creativity in general, but also of creations of this kind, reflects the life and its phenomena by becoming the spokesman for the living reality of different eras, evolving and evolving with it. Taken at this level of appreciation, these creations are more than a record of the events that have taken place, of the way of life of the inhabitants of this under heaven, of coping with the social and natural difficulties they have faced. They are also the spirit of all these great transformations, whether of social laws, or natural phenomena. Otherwise, they would not have been able to withstand the demands of the changing times, even without this side of their great value. Such cults, always imbued with mythical figures and beings, are constitutive of the structure of the lyrical songs of the calendar rites, not only in the oral creativity of the Albanian people but also in other Balkan peoples. They did not disappear before the religious influence, or before the norms of totalitarian systems that brought the waves of change during the different periods. A permanent element of the structure of these creations is time and space. In their structure, these creations have enclosed endless spaces, heavenly and earthly, thus enabling that eternal side of art, even these creations, which melt in their beds the great surprise of the development of events, events, phenomena, which to the ordinary mind of the common man are elusive, or impossible.

CONCLUSION

Ritual calendar songs as a spiritual creation of a people created from ancient times and inherited from generation to generation and constantly renewed and enriched with new phenomena depending on the time and place constitute the precious treasure of our special tradition.

Albanian calendar songs provide us with a visible picture, not only of the creativity and spiritual life of a nation, looking at it from different angles: the social, economic, family, mythological, canonical, inter-human and moral aspects. Human and national development across different periods of history is artistically presented and helps us to better understand our ancestors, their living conditions, and the progress and changes they have gone through. Through these calendar songs, we can also see the different influences that have come through migrations and the influx of peoples or even the spread of different religions. In spite of all the changes and developments that Albanians have had since ancient times, though still unformed in a developed intellectual society to develop a rich spiritual life and this life has been able to present and visualize it artistically.

Studying these songs, of the rich folk tradition and oral literature helps us to know each other better to empower our national identity and cultivate our spiritual values and riches for future generations.

REFERENCES

- BOGDANI, R. (1994) Valle në festat kalendarike të ripërtëritjes së natyrës- *Kultura popullore 1 - 2*. Tiranë, p.n.
- DE RADA, J. (1886) *Rapsodi e një poemi arbreshe*. p.n.
- ELSIE, R. (2012) <http://www.albanianliterature.net/>. [Online] Available at: <http://www.albanianliterature.net/>
- FETIU, S. (1983) *Këngë dhe lojëra të fëmijëve (Parathënie)*. Prishtinë: IAP.
- FETIU, S. (2009) *Folkloristikë*. Prishtine: IAP.
- HYKOLLI, A. (2016) *Këngët rituale kalendarike të shqiptaret*. Prishtinë: UP.

- MUSTAFA, M. (1979) Këngët dhe ritet e kënasë në disa trevatë Kosovës. *Gjurmime albanologjike – Folklor dhe etnologji VIII – 1978, Prishtinë*, p. 157 – 170.
- PLLANA, S. (1965) Kangët e motmotit ndër shqiptar. *Gjurmime Albanologjike*.
- QIRIAZI, D. (1989) Aspekte të lashtësisë dhe të evolucionit në lirikën tonë popullore «: –. *Kultura popullore 2*, pp. 153-160.
- SICECA, S. (1990) *Gjurmët e kultit të Shën Gjergjit në Prizren*. Prishtinë: IAP.
- TIRTA, M. (2004) *Mitologjia ndër shqiptarë*. Tiranë: AShASH.
- ZOJZI, R. (1949) Gjurmët e një kalendari primitiv në popullin tonë. *Buletini i Institutit të shkencave*, nr. 2 viti 2.

İŞLETME BİRLEŞMELERİNİN İŞLETMELERİN PİYASA DEĞERİNE ETKİSİ VE BİR ARAŞTIRMA

Dilek KAYAKIRAN

dilek.kayakiran@nisantasi.edu.tr
ORCID: 0000-0001-2345-6789

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received: 07.05.2020

Kabul Tarihi
Accepted: 28.06.2020

This article is derived from the dissertation “The Effect of Company Mergers on Company’s Market Value and a Research” prepared by Dilek Kayakıran under supervision of Prof. Dr. Barış Sipahi.

Jel Codes: G32, G34, L24

THE EFFECTS OF COMPANY MERGERS ON COMPANY’S MARKET VALUE AND A RESEARCH

ÖZ Çalışmada dışsal büyüme stratejilerinden biri olan işletme birleşmeleri ile işletme ortaklarının ve işletmelerdeki yöneticilerin ve öncelik verdiği konu olan, işletmenin piyasa değerinin yükseltilep yükseltilemeyeceği incelenmiştir. Bu kapsamda Borsa İstanbul (BIST) 100 endeksinde işlem gören işletmelerin gerçekleştirdiği birleşme işlemlerinin ilgili işletmelerin piyasa değerine etkisi incelenmiştir. BIST 100 endeksinde hizmetler, mali, sınai, teknoloji olmak üzere 4 sektör bulunmaktadır. Araştırmada BIST 100 endeksinde sınai sektöründe yer alan alıcı durumdaki işletmelerin verileri baz alınmıştır. BIST 100 endeksi Sınai sektöründe yer alan gıda içecek, kimya petrol plastik, madencilik, metal, ana, metal, eşya makine, taş toprak, tekstil deri, orman kâğıt basım alt sektörlerinden orman kâğıt basım sektörünün yeterli verisi bulunmadığından dahil edilmemiştir. Çalışmada 01.01.2009-30.06.2014 tarihleri arasında BIST 100 endeksinde sınai sektöründe işlem gören 25 işletmenin gerçekleştirdiği 53 birleşme işlemi duyuru tarihi öncesi ve sonrası 30 günlük dönemde olay yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada beklenen getirilerin hesaplanmasında piyasaya göre düzeltilmiş getiri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda alıcı işletmenin hissedarlarının birleşme duyurusu öncesi 6. ve birleşme sonrası 3. günlerde istatistiksel olarak anlamlı pozitif ortalama aşırı getiri elde ederken, birleşme duyurusu öncesi 2. ve birleşme duyurusu sonrası 13. 24. ve 29. günlerde ise istatistiksel olarak anlamlı negatif ortalama aşırı getiri elde ettikleri saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşletme Birleşmeleri, hisse senedi performansı, aşırı getiri

ABSTRACT In this study, company mergers, one of external growth strategies which is an important subject for company shareholders and company managers in terms of its effect on company’s value is examined. In this context, the effect of company mergers, which is traded at Istanbul Stock Exchange Market (BIST) 100, on the value of company’s market value is studied. At BIST 100 index, there are four sectors: service, financial, industrial and technology sectors. In this study acquiring company’s data which is traded at BIST 100 index as an industrial sector is examined. At BIST 100 index, industrial sector consists of food industry, chemistry industry, petroleum plastic industry, mining industry, metal industry, machine industry, agriculture industry, textile industry, paper printing industry is excluded due to data insufficiency. Data of 25 companies which realized 53 merger activities between 01.01.2009 and 30.06.2014 is studied through event study method. Before and after 30 days from the announcement date is taken into account. When calculating expected return market adjusted method is used. In conclusion, acquiring companies’ shareholders receive statistically significant positive average abnormal return before the 6th day of the announcement day and after the 3rd day of the announcement day. Before the 2nd day of the announcement day and after the 13th, 24th and 29th days of the announcement day acquiring companies’ shareholders receive negative average abnormal return.

Keywords: Company mergers, share performance, abnormal return

GİRİŞ

İşletmelerin, varlıklarını korumak, hissedarlarının beklentilerini gerçekleştirebilmek, kâr sağlamak, işletmenin risklerini azaltmak ve işletmenin piyasa değerini yükseltebilmek için büyümesi gerekmektedir. Bu ve benzeri amaçlar doğrultusunda işletmeler birleşme ve devralmalara yönelebilmektedirler.

İşletme birleşmelerinde iki veya daha fazla işletmenin bir araya gelmesi ile yeni bir işletme oluşmaktadır. Devralmalarda ise, bir işletme diğer bir işletmenin varlıklarını veya hisselerini satın almakta ve hedef işletmenin varlığı sona ermektedir.

Küreselleşme, artan ekonomik serbestlik mal/hizmet ve sermaye dolaşımını arttırarak daha yoğun rekabet ortamı oluşturmaktadır. Değişen bu ekonomik koşullar, işletmeleri zorlamaktadır. Bu gelişmelerin sonucu olarak rekabet küresel boyut kazanmakta, ulusal ve uluslararası çapta birleşme ve satın alma faaliyetleri hız kazanmaktadır.

İşletmeleri birleşme ve satın alma faaliyetlerine iten çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerin en önemlileri sinerji etkisinden faydalanmak, büyüme artışı, maliyetlerde düşüş, azalan işlem maliyetleri, artan entellektüel sermaye, vergi avantajlarından faydalanma olarak sıralanabilir. Sıralanan bu sebeplerin ortak noktası işletme hissedarlarına "değer yaratma" amacıdır.

İşletme birleşmelerinin başarısı doğru strateji belirlenmesine bağlıdır. Strateji belirlenirken ise "değer yaratımı" amaçlanmaktadır. Bir birleşme işleminin değer yaratması bir araya gelen işletmelerin değerinin, işletmelerin değerlerinin ayrı ayrı toplamından büyük olması durumunda söz konusu olmaktadır. Birleşmeler yoluyla sağlanan değer yaratımı, alıcı işletme ve hedef işletme hissedarları açısından ele alınabilmektedir. Değer yaratımında en önemli unsurlardan birisi toplam hissedar getirisidir. Toplam hissedar getirisi, belirli bir döneme ilişkin işletme hisse fiyatındaki değişim ve kâr payı getirisi toplamından oluşmaktadır. Toplam hissedar getirisi, hissedarların beklenen getiri oranıyla karşılaştırılmaktadır. Toplam hissedar getirisinin, hissedarların beklediği getirinin altında kalması durumunda hissedarların zarar etmesi, beklenen getirinin üzerinde kalınması durumunda ise hissedarlar için değer yaratılması anlamına gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, işletme birleşmelerinin hissedarlar açısından değer yaratıp yaratmadığını, birleşme işleminde bulunan işletmelerin birleşme duyurusuna olan hassasiyetini ölçerek göstermektir. Çalışmada BIST 100 endeksinde işlem gören sınai sektörde faaliyet gösteren işletmelerin hisse senedi getirilerinde endekse göre aşırı değerlendirme olup olmadığı araştırılmaktadır.

KONU İLE İLGİLİ LİTERATÜR

İşletme birleşmelerinin alıcı ve hedef işletmenin birleşme öncesi ve sonrası performansı üzerindeki etkileri ile ilgili oldukça geniş bir literatür vardır. Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları birleşmenin etkisini muhasebe verileri üzerinden değerlendirirken, bazıları da işletmelerin hisse senedi getiri oranları üzerinden değerlendirmeler yapmaktadır. Bu bölümde işletme birleşmelerinin etkisini hisse getiri oranları yardımı ile olay yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Mandelker (1974), 1941-1962 yılları arasında New York Borsası'nda gerçekleşen 241 birleşme işlemini analiz etmiştir. Çalışmada, alıcı işletmelerin hissedarlarının birleşmeden diğer bir yatırımdan elde edecekleri

normal getiriye elde ettikleri, hedef işletmelerin hissedarlarının ise birleşmeden önceki 7 ay içerisinde aşırı getiri elde ettikleri saptanmıştır.

Langetieg (1978) çalışmasında, birleşme işlemlerinin işletmelerin piyasa değerine etkisini araştırmıştır. 1929-1969 yılları arasında New York Borsası'nda gerçekleşen 149 birleşme işlemini duyuru tarihinden 72 ay öncesine kadar incelemiştir. Çalışmada, birleşme işleminden on sekiz ay önce kümülatif aşırı getirilerin yükselişe geçmeye başladığı ve birleşme işleminden sekiz ay kadar önce ise en üst noktaya ulaştığı tespit edilmiştir. Birleşme işlemi öncesinde hedef işletmenin ortalama aşırı getirileri alıcı işletmelerin ortalama aşırı getirilerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Dennis ve McConnell (1986) çalışmalarında, 1962-1980 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de birleşme işleminde bulunan 90 işletmeyi inceleyerek alıcı ve hedef işletmelerin imtiyazlı ve adi hisse senetlerinin duyuru tarihine yakın tarihlerde fiyatlarının arttığı saptamışlardır.

Asquith (1983) çalışmasında, 1962-1976 yılları arasında hedef işletmelerin New York Borsası'nda işlem gördüğü birleşme ve devralmaları incelemiştir. Örneklem içerisindeki hedef işletmelerin 211'i birleşme işlemini başarılı olarak gerçekleştirirken, 91'i ise birleşme işlemini sonuçlandıramamıştır. Araştırmada, birleşme işlemini tamamlayabilen hedef işletmelerin hisse senetlerinin duyuru günü %6,2 birleşme işlemini tamamlayamayan hedef işletmelerin hisse senetlerinin ise duyuru gününde %7 aşırı getiri sağladığı tespit edilmiştir.

Asquith, Bruner ve Mullins (1987) çalışmalarında, alıcı ve hedef işletmelerin New York Borsası'nda 1975-1983 yılları arasında işlem gördüğü 343 tamamlanmış birleşme işlemini incelemiştir. Araştırma sonucuna göre alıcı işletmeler için duyuru tarihi ve duyuru tarihinden bir önceki gün hisse senetlerinde %0,85 kayıp söz konusudur. Araştırmada işletme birleşmesinde gerçekleşen ödeme şekillerinin hissedar getirisini etkilediği tespit edilmiştir. Hedef işletmenin hissedarları açısından en yüksek getirinin, işlem için nakit-hisse senedi karışımı ödeme teklifi durumunda, ikinci en yüksek getirinin nakit tekliflerde ortaya çıktığı, hisse senedi ile yapılan ödemelerde ise hedef işletmeler için daha az kümülatif aşırı getirinin söz konusu olduğu belirtilmiştir.

Agrawal, Jaffe ve Mandelker (1992), hisse senetleri New York Borsası'nda işlem gören işletmelerin 1955-1987 yılları arasında gerçekleştirdiği 937 birleşme ve 227 devralma işlemi sonucunda oluşan aşırı getirileri analiz etmişlerdir. Söz konusu çalışmada, devralan işletmelerin birleşmeyi izleyen 5 yıllık dönemde hisse senetlerinin %10,26 oranında değerinin düştüğü belirlenmiştir.

DeLong (2001), ABD'de halka açık işletmelerin 1991-1995 yılları arasında gerçekleştirdiği 56 işletme birleşmesini incelemiştir. Uzun dönemli sonuçların incelendiği bu çalışmada, birleşme işlemi duyurusundan itibaren 3 yıl içerisinde alıcı işletmenin hisse senetlerinin %2,2 değer kaybettiği, hedef işletmenin hisse senetlerinin ise %14,8 aşırı getiri sağladığı görülmüştür.

Chang (1998) çalışmasında, ABD'de 1981-1992 yılları arasında gerçekleşen 281 birleşme işlemini incelemiştir. Alıcı işletmelerin kısa dönemli getirilerinin nakit ödeme şeklinin uygulandığı durumlarda getirinin 0'a yakın olduğunu, hisse şeklinde ödemelerin olduğu durumlarda ise hisse senetlerinin %2,66 değer kaybettiğini tespit etmiştir.

Moeller, Schlingemann ve Stulz (2004), ABD'de 1980-2001 yılları arasında gerçekleşen 12.023 işletme birleşmesinin, işletmelerin piyasa değerine etkisini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre küçük

ölçekli işletmelerin hissedarlarının, büyük ölçekli işletmelere göre, %2,24 daha fazla aşırı getiri sağladığı ortaya çıkmıştır.

Genç ve Coşkun (2013), 2001-2011 yılları arasında BIST’de işlem gören 214 işletmenin gerçekleştirdiği birleşme işleminin işletmelerin piyasa değerine etkisini incelemiştir. Araştırmanın sonucunda birleşme işleminin kamuoyuna duyurulmasından önce, hedef işletme hissedarlarının, pozitif aşırı getiri sağladığı, alıcı işletmelerin hissedarlarının ise hedef işletme hissedarlarına oranla daha az getiri sağladığı görülmüştür.

Çıtak ve Yıldız (2007), 1997-2005 yılları arasında BIST’de işlem gören birleşme ve satın alma faaliyetinde bulunan 40 işletmeyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda alıcı işletmenin hisse senedi sahiplerinin satın alma sonrası 1 ay içinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif getiri elde edebildikleri; ancak bu etkinin daha uzun dönemlerde devam etmediği belirtilmiştir.

Uludağ ve Gülbudak (2012), 1997-2006 yılları arasında BIST’de işlem gören 37 finansal olmayan işletmenin hisse senedi getirilerini incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, birleşme öncesi kısa dönemli hisse senedi getirileri, birleşme sonrası kısa dönemli hisse senedi getirilerinden daha yüksektir. Hem kısa dönemde hem de uzun dönemde, birleşen işletmelerin hisse senedi getirilerinin birleşmemiş işletmelerin hisse senedi getirilerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Verileri

Araştırmada faydalanılan veriler BIST’den temin edilmiştir.

Veri Setinin Oluşturulması

Araştırmaya konu olan işlemlerin belirlenmesinde Kamuyu Aydınlatma Platformu resmî sitesinden (www.kap.gov.tr) faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında BIST 100 endeksinde işlem gören işletmelere ait duyuru işlemleri incelenmiştir. BIST 100 endeksinde yer alan hizmetler, mali, sınai, teknoloji olmak üzere 4 ana sektör bulunmaktadır. Araştırmada BIST 100 endeksinde yer alan sınai sektörde faaliyet gösteren işletmeler baz alınmıştır. 01.01.2009-30.06.2014 tarihleri arasında BIST 100 endeksinde sınai sektörde yer alan birleşme duyurusunda bulunan 27 işletmeye ait 55 birleşme işlemi tespit edilmiştir. Bunlardan 2 işletmenin verileri yeterli olmadığından 25 işletmeye ait 53 birleşme işlemi incelenmiştir (Ek-1). İncelenen işletmelerin hepsi alıcı işletme konumundadır.

Araştırma kapsamındaki günlük kapanış değerleri, BIST’den temin edilmiştir. Analiz sonuçları ve grafikler SPSS paket programında hesaplanmıştır.

Olay Yöntemi

Bu çalışmada, işletme birleşme duyurularının birleşme işleminde bulunan işletmelerde hisse senedi fiyatlarına etkisi, olay çalışması yöntemi kullanılarak, BIST 100 endeks getirileri ile hisse senedi getirileri karşılaştırılarak test edilmeye çalışılmıştır.

Olay çalışması yönteminde, incelenen olayın olduğu an olay zamanı (0 zamanı) olarak belirlenmekte ve “tahmin penceresi”, “olay penceresi” ve “olay sonrası pencere” olarak üç dönem tanımlanmaktadır. (t_0-t_1) zaman dilimi olarak belirlenen tahmin penceresi, henüz olayın etkisinin görülmediği bir zaman dilimidir ve olay penceresinde kullanılacak parametrelerin tahmini bu dönemin verileriyle gerçekleştirilmektedir. Bu

parametreler aracılığıyla, incelenecek her bir menkul kıymet için normal getiri tahmini yapılmaktadır. Olay penceresi olarak adlandırılan (t_1-t_2) dönemi için gerçekleşen getirilerden normal getiriler çıkarılarak aşırı getiriler ve kümülatif aşırı getiriler hesaplanmaktadır (Mazgit, 2013).

Olay penceresi çok kısa tutulduğunda, yatırımcılar henüz olay hakkında bilgi sahibi olmayabilmektedirler. Olay penceresi çok uzun tutulduğunda ise, çalışmanın güvenilirliği etkilenebilmektedir (Boehmer, Broussard ve Kallunki, 2002). Olay penceresi genişledikçe, birleşen işletmelerin getirileri önemli ölçüde bozulmaktadır (Qi Lu, 2008).

Çalışmada olay tarihi olarak birleşme işlemlerinin kamuya duyurulduğu tarih yani duyuru günü esas alınmıştır. Kısa dönemli sonuçların incelendiği çalışmada, olay penceresi olarak duyuru tarihi öncesi ve sonrası 30 günlük dönem incelenmiştir.

Piyasaya Göre Düzeltilmiş Getiri Yöntemi

Çalışmada beklenen getiri hesaplamasında, piyasaya göre düzeltilmiş getiri yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, olay anındaki beklenen piyasa getirisinin tüm hisse senedi getirileriyle arasındaki ilişkinin aynı olduğu temel varsayımına dayanmaktadır.

$$\hat{R}_{it} = R_{mt} \quad (1)$$

Burada,

R_{it} = Hisse senedinin “t” günündeki getirisi,

R_{mt} = BIST 100 endeksinin aynı gündeki getirisini ifade etmektedir.

Getirilerin Hesaplanması

Getiri hesaplamalarında günlük getirilerin, bileşik endeks getirisinin, aşırı getirilerin, ortalama aşırı getirilerin ve kümülatif ortalama aşırı getirilerin hesaplanması üzerinde durulmuştur.

a) BIST' de işlem gören işletmelerin günlük kapanış fiyatlarından yararlanılarak günlük getirileri aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$R_{i,t} = (P_{i,t+1} - P_{i,t}) / P_{i,t} \quad (2)$$

$R_{i,t}$ = t günü (i) hisse senedinin günlük getirisi,

$P_{i,t}$ = t günü, (i) hisse senedinin kapanış fiyatı,

$P_{i,t+1}$ = t+1 günü, (i) hisse senedinin kapanış fiyatı.

b) Hisse senedi günlük getirileri hesaplandıktan sonra, aşağıdaki formül kullanılarak bileşik endeks getirisi gün bazında hesaplanmaktadır:

$$R_{m,t} = [(P_{m,t+1} - P_{m,t}) / P_{m,t}] \times 100 \quad (3)$$

$R_{m,t}$ = t günü bileşik endeks günlük getirisi,

$P_{m,t+1}$ = t+1 günü bileşik endeks kapanış değeri,

$P_{m,t}$ = t günü bileşik endeks kapanış değeri.

c) Hisse senedinin t günündeki beklenen getirisi ile piyasa endeksinin getirisi arasındaki fark olan aşırı getiri aşağıdaki formülde gösterildiği üzere hesaplanmaktadır:

$$AG_{i,t} = R_{i,t} - R_{m,t} \quad (4)$$

$AG_{i,t}$ = i işletmesinin t zamandaki aşırı getirisi,

$R_{i,t}$ = i hisse senedinin t günündeki beklenen getirisi,

$R_{m,t}$ = t dönemindeki piyasa endeksi getirisi.

d) Ortalama aşırı getiri bir portföydeki n hisse senedinin t ayındaki getirilerinin aritmetik ortalamasıdır. Ortalama aşırı getiriler aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$OAG_t = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n AG_{i,t} \quad (5)$$

OAG_t = ortalama aşırı getiri,

n = analize dahil edilen işletme sayısı,

$AG_{i,t}$ = i işletmesinin t zamandaki aşırı getirisi.

e) Kümülatif ortalama aşırı getiriler, birleşme duyuruları öncesi ve sonrası hisse senedi performansını incelemek amacı ile kullanılmaktadır. Ortalama aşırı getiriler olay penceresi dönemi içinde toplanarak kümülatif ortalama aşırı getiriler hesaplanmaktadır.

q ayından s ayına kadarki kümülatif ortalama aşırı getiriler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$KOAG_{q,s} = \sum_{t=q}^s OAG_t \quad (6)$$

OAG_t = ortalama aşırı getiri,

KOAG = kümülatif ortalama aşırı getiri.

f) Anlamlılık testi, t test normal dağılım ile yapılmaktadır.

$$t = OAG_t / \hat{S}(OAG) \quad (7)$$

OAG_t = ortalama aşırı getiri,

$\hat{S}(OAG)$ = tahmini standart sapma,

$$t = KOAG / [\sqrt{T} \times \hat{S}(AG)] \quad (8)$$

KOAG = kümülatif ortalama aşırı getiri,

t = olay penceresindeki gün sayısıdır.

(7) nolu denklem, ortalama aşırı getirilerin anlamlılığını test etmede, (8) nolu denklem ise kümülatif ortalama aşırı getirilerin anlamlılığını belirlemede kullanılmaktadır.

Çalışmada iki hipotez test edilecektir.

Çalışmada araştırılan H_0 hipotezi $H_0: OAG_t = 0$ şeklindedir. İşletmelerin yatırım yapacaklarına ilişkin duyuruların, ilgili işletmelerin hisse senedi getirisine etkisi olmadığını göstermektedir.

Alternatif hipotez olan H_1 hipotezi ise $H_1: OAG_t \neq 0$ şeklindedir. İşletmelerin yatırım yapacaklarına ilişkin duyuruların, ilgili işletmelerin hisse senedi getirisine etkisi olduğunu göstermektedir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde araştırma sonuçları birleşme öncesi ve birleşme sonrası 30 günlük dönemde aşırı getiriler açısından günlük olarak hesaplanmış, güven aralıkları saptanmış, sapan değerler incelenmiş, faktör analizi sonuçları değerlendirilmiştir.

Aşırı Getirilerin Günlük Olarak Değerlendirilmesi

Bu bölümde işletmelerin verileri ortalama aşırı getiri, standart sapma, standart hata değerleri günlük olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Günlük Ortalama Aşırı Getiriler

Gün	Ortalama Aşırı Getiri	Standart Sapma	Standart Hata
-30	0,021	2,741	0,388
-29	0,749	3,296	0,466
-28	-0,018	2,788	0,394
-27	-0,088	2,821	0,399
-26	-0,066	2,242	0,317
-25	0,237	1,760	0,249
-24	-0,358	2,234	0,316
-23	-0,171	1,936	0,274
-22	0,332	2,139	0,303
-21	-0,233	1,963	0,278
-20	0,189	1,851	0,262
-19	0,002	1,768	0,250
-18	0,253	1,698	0,240
-17	-0,389	2,356	0,333
-16	-0,079	2,269	0,321
-15	0,601	2,674	0,378
-14	0,078	2,067	0,292
-13	0,432	2,330	0,329
-12	0,037	2,451	0,347
-11	0,140	1,847	0,261
-10	0,341	2,517	0,356
-9	-0,023	2,292	0,324

-8	-0,042	2,328	0,333
-7	-0,020	1,718	0,243
-6	0,585	2,350	0,332
-5	-0,204	1,799	0,254
-4	-0,230	2,455	0,347
-3	-0,185	2,723	0,385
-2	-0,529	1,669	0,236
-1	0,250	2,665	0,377
0	0,494	2,383	0,337
1	-0,427	2,718	0,384
2	-0,313	2,787	0,394
3	0,664	2,729	0,386
4	0,250	3,098	0,438
5	-0,563	2,845	0,402
6	-0,473	2,339	0,331
7	-0,397	1,692	0,239
8	-0,179	1,830	0,259
9	0,208	2,378	0,336
10	0,368	2,506	0,354
11	0,587	2,605	0,368
12	-0,174	2,120	0,300
13	-0,496	1,980	0,280
14	0,128	2,706	0,383
15	-0,124	2,490	0,352
16	-0,036	2,153	0,304
17	-0,348	2,785	0,394
18	0,383	2,536	0,362
19	-0,460	1,951	0,276
20	-0,192	2,817	0,398
21	0,438	2,545	0,360
22	0,297	3,299	0,471
23	-0,327	2,084	0,298
24	-0,503	1,910	0,273
25	0,173	2,554	0,365
26	0,472	3,361	0,480
27	0,071	3,610	0,516
28	0,676	3,784	0,541
29	-0,537	1,614	0,231
30	0,270	2,769	0,396

Tablo 1'e göre en yüksek ortalama aşırı getiri %0,749 ile-29. günde gerçekleşirken, en düşük ortalama aşırı getiri %-0,563 ile 5. günde gerçekleşmiştir. Sektörde incelenen işletmelerin aşırı getirilerinin standart sapmasının en yüksek olduğu gün %3,784 ile 28. gün iken; en düşük standart sapma %1,614 ile 29. günde gerçekleşmiştir.

Ortalama aşırı getirilerin en yüksek olduğu 5 gün sırasıyla -29, 28, 3, -15, 11 günleridir. Bu günlerde ortalama aşırı getiri değerleri sırasıyla 0,749, 0,676, 0,664, 0,601 ve 0,587 olarak gerçekleşmiştir. Ortalama aşırı getirilerin en düşük olduğu 5 gün ise sırasıyla 5, 29, -2, 24, 13 günleridir. Bu günlerde ortalama aşırı getiri değerleri sırasıyla-0,569,-0,537, -0,529, -0,503 ve -0,496'dır.

Birleşme işlemi duyurusundan önceki 30 günlük ortalama aşırı getiri 0,054, kümülatif ortalama aşırı getiri 1,612 iken, duyurudan sonraki 30 günlük ortalama aşırı getiri-0,019, kümülatif ortalama aşırı getiri-0,564'tür.

Standart sapmanın en yüksek olduğu 5 gün sırasıyla 28, 27, 26, 22 ve -29 günleridir. Bu günlerde standart sapma değerleri sırasıyla 3,784, 3,610, 3,361, 3,299 ve 3,296 olarak gerçekleşmiştir. Standart sapmanın en düşük olduğu 5 gün ise sırasıyla 29, -2, 7, -18 ve -7 günleridir. Bu günlerde standart sapma değerleri sırasıyla 1,614, 1,669, 1,692, 1,698, 1,718'dir.

Güven aralıklarının günlük olarak değerlendirilmesi amacıyla birleşme öncesi ve birleşme sonrası 30'ar gün için sınai endeksindeki işletmelerin güven değerleri tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Güven Aralıklarının Günlük Olarak Değerlendirilmesi

Gün	Test Değeri=0				
	T değeri	P iki taraflı	Ortalama Farkı	%95 Fark İçin Güven Aralığı	
				Alt Limit	Üst Limit
-30	0,053	0,958	0,021	-0,758	0,800
-29	1,607	0,114	0,749	-0,187	1,686
-28	-0,046	0,963	-0,018	-0,811	0,774
-27	-0,220	0,827	-0,088	-0,889	0,714
-26	-0,209	0,835	-0,066	-0,704	0,571
-25	0,950	0,347	0,237	-0,264	0,737
-24	-1,132	0,263	-0,358	-0,993	0,277
-23	-0,626	0,534	-0,171	-0,722	0,379
-22	1,096	0,278	0,332	-0,276	0,940
-21	-0,838	0,406	-0,233	-0,790	0,325
-20	0,721	0,475	0,189	-0,337	0,715
-19	0,010	0,992	0,002	-0,500	0,505
-18	1,052	0,298	0,253	-0,230	0,735
-17	-1,168	0,249	-0,389	-1,058	0,280
-16	-0,247	0,806	-0,079	-0,724	0,565
-15	1,589	0,118	0,601	-0,159	1,361
-14	0,267	0,791	0,078	-0,509	0,665
-13	1,312	0,196	0,432	-0,230	1,094
-12	0,107	0,915	0,037	-0,660	0,734
-11	0,538	0,593	0,140	-0,385	0,665

-10	0,957	0,343	0,341	-0,375	1,056
-9	-0,071	0,944	-0,023	-0,675	0,629
-8	-0,127	0,899	-0,042	-0,711	0,626
-7	-0,081	0,935	-0,020	-0,508	0,468
-6	1,759	0,085**	0,585	-0,083	1,252
-5	-0,801	0,427	-0,204	-0,715	0,307
-4	-0,661	0,512	-0,230	-0,927	0,468
-3	-0,481	0,633	-0,185	-0,959	0,589
-2	-2,242	0,030*	-0,529	-1,003	-0,055
-1	0,663	0,510	0,250	-0,507	1,007
1	-1,110	0,272	-0,427	-1,199	0,346
2	-0,794	0,431	-0,313	-1,105	0,479
3	1,721	0,092**	0,664	-0,112	1,440
4	0,572	0,570	0,250	-0,630	1,131
5	-1,399	0,168	-0,563	-1,371	0,246
6	-1,431	0,159	-0,473	-1,138	0,191
7	-1,659	0,104	-0,397	-0,878	0,084
8	-0,693	0,492	-0,179	-0,700	0,341
9	0,618	0,540	0,208	-0,468	0,884
10	1,038	0,304	0,368	-0,344	1,080
11	1,593	0,118	0,587	-0,153	1,327
12	-0,580	0,565	-0,174	-0,776	0,429
13	-1,770	0,083**	-0,496	-1,059	0,067
14	0,333	0,740	0,128	-0,641	0,897
15	-0,352	0,726	-0,124	-0,832	0,584
16	-0,120	0,905	-0,036	-0,648	0,575
17	-0,884	0,381	-0,348	-1,140	0,443
18	1,057	0,296	0,383	-0,345	1,111
19	-1,667	0,102	-0,460	-1,014	0,095
20	-0,482	0,632	-0,192	-0,993	0,609
21	1,217	0,229	0,438	-0,285	1,161
22	0,630	0,532	0,297	-0,651	1,245
23	-1,099	0,277	-0,327	-0,926	0,271
24	-1,845	0,071**	-0,503	-1,052	0,045
25	0,473	0,638	0,173	-0,561	0,906
26	0,982	0,331	0,472	-0,494	1,437
27	0,137	0,891	0,071	-0,966	1,108
28	1,251	0,217	0,676	-0,411	1,763
29	-2,327	0,024*	-0,537	-1,000	-0,073
30	0,682	0,498	0,270	-0,525	1,065

*%95, **%90 güven düzeyinde anlamlıdır.

İşletmelerin günlük ortalama aşırı getirileri incelendiğinde -6, 3, 13 ve 24. günlerde ortalama aşırı getirilerin %90 düzeyinde -2 ve 29. günlerde ise ortalama aşırı getirilerin %95 güven düzeyinde anlamlıdır. Diğer günlerde ortalama aşırı getiri sıfıra eşittir.

Tablo 3’de birleşme öncesi ve sonrası 30 günlük dönemlerde standart sapmalar incelenmiştir.

Tablo 3: Sapan Değerlerin İncelenmesi

Dönem		Gün	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Negatif sapan değer sayısı	Önce	30	1,131	0,900	0,164
	Sonra	30	1,502	1,383	0,253
Pozitif sapan değer sayısı	Önce	30	1,671	1,061	0,194
	Sonra	30	2,100	1,185	0,216
Toplam sapan değer sayısı	Önce	30	2,803	1,518	0,277
	Sonra	30	3,604	1,754	0,320

Birleşme duyurusu öncesindeki negatif yönlü ortalama sapan değer sayısı 1,131 iken bu rakam birleşme duyurusu sonrasında 1,502’ye yükselmiştir. Negatif yönlü ortalama sapan değer sayısındaki değişim istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p=0,229$). Birleşme duyurusu öncesinde 1,671 olan pozitif yönlü ortalama sapan değer sayısı birleşme duyurusu sonrası dönemde 2,100’e çıkmıştır. Pozitif yönlü ortalama sapan değer sayısındaki değişim istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p=0,141$). Toplam sapan değer sayısı 2,803’ten birleşme duyurusu sonrasında 3,604’e yükselirken, bu değerdeki değişim %90 güven düzeyinde anlamlıdır ($p=0,064$).

FAKTÖR ANALİZİ SONUÇLARININ GÜNLÜK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

BIST100 endeksi sınai sektöründeki işletmelerin faktör analizi ile davranışları bakımından benzer özellik gösteren gün grupları birleşme öncesi ve birleşme sonrası 30’ar gün için değerlendirilmiştir. Piyasaya göre düzeltilmiş getiri yöntemi için birleşme öncesi ve birleşme sonrası dönemler ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 4 ve tablo 5’te yer alan faktör analizi, davranışları bakımından benzer özellik gösteren gün gruplarını önem derecelerine göre göstermektedir.

Tablo 4: Birleşme Öncesi Günlerin Faktör Analizi Sonuçları

Gün	Faktör									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-11	-0,705	0,003	-0,028	0,105	-0,069	0,069	0,064	-0,023	-0,115	0,101
-6	-0,695	-0,093	0,107	0,244	0,222	0,083	-0,114	-0,124	0,194	0,043
-4	0,651	0,300	0,126	-0,182	-0,179	0,191	0,004	0,005	0,078	0,236
-1	0,612	-0,279	-0,205	0,113	-0,008	-0,291	0,174	-0,131	-0,232	-0,043
-28	0,520	-0,150	0,295	0,024	-0,183	0,147	0,254	0,172	-0,013	-0,443
-23	0,023	0,754	-0,057	0,126	-0,125	0,007	-0,146	-0,173	0,219	-0,106
-20	-0,090	0,743	0,154	-0,096	-0,041	0,038	0,225	0,046	-0,043	0,104
-9	-0,012	-0,662	0,061	0,128	-0,187	0,449	0,256	-0,072	0,227	0,026
-8	-0,300	-0,549	-0,013	0,001	0,104	-0,121	-0,115	-0,179	0,300	0,295
-26	-0,059	-0,003	-0,728	0,033	-0,091	0,325	0,020	0,325	-0,035	-0,026
-19	0,003	-0,061	0,673	0,209	-0,054	-0,017	0,238	0,314	0,212	0,205
-5	0,132	0,054	-0,644	0,180	-0,117	0,009	0,197	-0,253	-0,005	0,319
-24	-0,031	-0,248	-0,529	-0,089	-0,012	-0,173	-0,046	0,120	0,171	-0,085
-7	-0,278	0,025	-0,066	0,803	0,181	-0,105	-0,061	0,003	-0,010	0,028
-15	0,068	0,116	-0,113	-0,783	0,081	-0,113	0,012	-0,067	-0,224	0,285
-29	-0,374	0,314	0,236	0,398	0,335	-0,051	-0,127	-0,385	-0,039	0,221
-3	0,151	0,058	-0,023	-0,060	-0,852	0,077	0,178	-0,063	-0,007	0,099
-16	-0,369	-0,134	0,029	0,247	0,546	-0,059	0,249	0,022	0,277	-0,092
-27	0,276	0,081	0,160	0,173	0,075	-0,785	0,217	0,170	0,053	0,022
-18	0,319	0,013	-0,031	0,222	-0,074	0,592	0,251	-0,016	-0,202	0,247
-22	-0,105	-0,057	-0,050	0,006	0,085	0,019	-0,815	0,039	0,127	-0,004
-2	0,276	0,004	0,251	0,285	0,055	-0,141	-0,521	0,264	-0,393	0,108
-17	0,373	-0,060	0,129	-0,139	0,454	-0,313	0,514	-0,208	-0,041	0,079
-21	0,050	0,174	0,072	-0,034	-0,082	-0,033	-0,282	0,705	-0,135	-0,060
-13	-0,017	-0,272	-0,166	0,146	0,187	-0,272	0,076	0,673	0,068	0,084
-14	0,167	0,060	0,229	-0,055	0,461	0,311	0,039	0,486	0,235	-0,021
-12	-0,106	0,034	0,093	0,195	0,177	-0,030	-0,118	0,005	0,758	0,065
-25	-0,181	0,177	0,257	-0,009	0,180	0,436	-0,013	-0,020	-0,555	-0,135
-30	-0,119	-0,160	0,070	-0,132	-0,199	0,102	-0,010	0,055	0,072	0,831
-10	0,245	0,393	0,084	-0,181	0,209	-0,023	0,188	-0,063	0,381	0,466

Faktör analizi sonucunda işletmelerin birleşme öncesindeki aşırı getiri davranışlarına göre toplam değişimin %71,04'ünü açıklayan 10 faktör tespit edilmiştir. Faktör analizine dahil edilen birleşme öncesi 30 günün açıklanma oranları 24. gün haricinde 0,5 ve üzerindedir. 24. günün açıklanma oranı 0,4'ün üzerinde olduğu için kabul edilmiştir.

Faktör 1'de birleşme işlemleri öncesi 1, 4, 6, 11 ve 28. günler, faktör 2'de 8, 9, 20 ve 23. günler, faktör 3'te 5, 19, 24 ve 26. günler, faktör 4'te 7, 15, 29. günler, faktör 5'te 3 ve 16. günler, faktör 6'da 18 ve 27. günler, faktör 7'de 2, 17 ve 22. günler, faktör 8'de 13, 14 ve 21. günler, faktör 9'da 12 ve 25. günler, faktör 10'da ise 10 ve 30. günler birlikte hareket etmektedir.

Tablo 5: Birleşme Sonrası Günlerin Faktör Analizi Sonuçları

Gün	Faktör									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3	-0,761	0,185	0,163	0,082	0,068	0,156	0,008	0,126	-0,186	-0,016
4	-0,694	0,170	0,387	0,169	-0,025	-0,175	-0,029	0,015	0,190	0,260
14	-0,690	0,112	0,070	-0,329	-0,028	0,285	0,280	-0,027	0,158	-0,087
5	0,677	-0,012	0,019	0,037	0,339	0,185	0,159	-0,216	0,027	0,109
1	0,662	-0,136	-0,093	0,259	-0,116	0,171	0,207	-0,089	0,220	0,151
2	0,605	-0,298	0,094	0,249	0,294	-0,266	-0,001	0,096	0,060	0,199
6	0,568	-0,006	0,116	-0,311	0,334	-0,264	0,034	0,196	0,187	-0,243
27	0,193	0,796	0,120	0,184	-0,025	-0,181	-0,155	0,136	-0,114	0,028
28	0,262	0,769	-0,117	0,298	-0,071	0,034	0,044	0,196	-0,134	-0,027
22	0,259	0,752	0,228	-0,080	0,104	-0,120	-0,138	0,015	-0,191	0,167
26	0,229	0,675	-0,078	0,111	0,020	0,037	-0,278	-0,322	-0,077	-0,261
23	-0,201	0,628	-0,003	-0,242	-0,239	0,050	0,131	-0,213	0,262	0,078
21	0,137	0,460	0,108	0,372	-0,178	-0,154	0,175	0,283	0,292	-0,242
29	-0,096	-0,398	-0,140	0,394	-0,099	0,325	-0,310	0,182	0,240	-0,050
17	-0,157	0,025	-0,641	0,170	0,253	-0,401	0,221	-0,290	0,003	-0,055
7	0,379	-0,196	0,617	0,249	0,082	-0,105	-0,220	0,152	-0,193	-0,080
12	-0,237	-0,008	-0,588	0,308	0,211	0,073	-0,163	0,387	-0,008	-0,180
16	0,277	-0,001	-0,472	0,087	-0,133	-0,288	0,261	-0,135	0,146	-0,287
30	-0,362	-0,184	0,465	0,435	-0,036	-0,368	0,069	-0,349	-0,029	0,006
8	0,140	0,246	0,014	-0,580	0,273	-0,173	-0,221	0,191	0,083	0,368
18	-0,232	0,026	0,458	0,534	-0,001	-0,008	0,286	-0,108	-0,099	0,136
24	0,297	0,176	0,146	0,119	-0,590	0,035	-0,151	0,092	0,463	0,081
19	0,255	-0,218	-0,326	0,011	-0,537	-0,005	-0,355	0,061	-0,113	0,170
11	0,357	-0,180	0,203	-0,264	-0,482	0,151	0,181	0,188	-0,384	-0,076
13	-0,259	0,091	-0,298	0,373	0,403	0,326	-0,370	0,098	0,062	0,183
15	0,478	0,031	0,301	0,036	0,216	0,502	0,020	-0,349	0,274	0,130
25	-0,001	0,459	-0,238	0,032	0,138	0,378	0,491	0,240	-0,015	0,110
10	0,309	-0,123	-0,032	0,228	-0,025	0,171	0,483	0,237	-0,300	0,152
20	0,167	0,187	-0,356	0,102	-0,169	0,230	-0,216	-0,532	-0,328	0,023
9	0,091	0,029	0,536	-0,066	0,216	0,348	-0,134	-0,032	-0,001	-0,559

Faktör analizi sonucunda işletmelerin birleşme sonrasındaki aşırı getiri davranışlarına göre toplam değişimin %74,3'ünü açıklayan 10 faktör tespit edilmiştir. Faktör analizine dahil edilen birleşme sonrası 30 günün açıklanma oranları 0,5 ve üzerindedir. Faktör analizi ile davranışları bakımından benzer özellik gösteren gün grupları önem derecelerine göre aşağıda yer almaktadır.

Faktör 1'de birleşme işlemleri sonrası 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 14. günler, faktör 2'de 21, 22, 23, 26, 27, 28 ve 29. günler, faktör 3'te 7, 12, 16, 17 ve 30. günler, faktör 4'te 8 ve 18. günler, faktör 5'te 11, 13 ve 19. günler, faktör 6'da 15 ve 25. günler, faktör 7'de 10. gün, faktör 8'de 20. gün, faktör 9'da 24. gün, faktör 10'da 9. gün birlikte hareket etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada işletme birleşmelerinin hissedarlara piyasa değerinin üzerinde getiri sağlayıp sağlamadığını araştırmak amacıyla, 01.01.2009-30.06.2014 tarihleri arasında BIST 100 endeksinde sınai sektörde işlem

gören 25 işletmenin gerçekleştirdiği 53 hisse senedi kapanış fiyatları ile endeks kapanış fiyatları karşılaştırılarak endekse göre aşırı getiri elde edilip edilemeyeceği ölçülmüştür. İncelenen işletmeler alıcı işletme konumundadır.

Araştırmada ulaşılan sonuçların anlamlı olup olmadığı t testi kullanılarak irdelenmiştir. T testi hipotez test sonuçlarına göre; alıcı işletmenin hissedarları birleşme öncesi 6. ve birleşme sonrası 3. günlerde istatistiksel olarak anlamlı pozitif aşırı getiri elde ederken, birleşme öncesi 2. ve birleşme sonrası 13. 24. ve 29. günlerde ise anlamlı negatif ortalama aşırı getiri elde etmektedirler. (-30,+30) olay aralığında birleşme öncesinde kümülatif ortalama aşırı getiri pozitif iken birleşme sonrası dönemde kümülatif ortalama aşırı getiri değeri negatiftir. Ortalama aşırı getiri değerlerinin olay anından sonra izlediği trend, olay anından öncekine göre daha düşük bir seviyededir.

Elde edilen bulgular sonucunda işletme birleşmelerinde birleşmeye konu olan işletmelerin olay aralıklarında 0'dan farklı ortalama aşırı getiri değerlerine sahip olduğu gözlenmiştir. Ortalama aşırı getiri değerleri 0'dan farklı olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve alternatif hipotez olan H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda olay yöntemi kullanılarak kısa dönemdeki etkilerin incelendiği bu çalışmada, anlamlı ortalama aşırı getirilerin sayısal olarak azlığı incelenen işletme sayısının ve yapılan analizlerin büyüklüğünün analiz sonuçlarını etkileyen unsurlardan olduğunu göstermektedir. Daha geniş örnek kütle ile yapılabilecek analizler, birleşme ve devralmaların değer yaratma özelliklerine ilişkin ek bilgiler sağlayacaktır. Ülkemizde birleşme ve devralmaların; işlem türleri, işlem büyüklüğü, sektör ve yerli ya da yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilmesine bağlı olarak değer yaratma özelliklerinin alıcı ve hedef işletmeler için ayrı ayrı irdelenmesi bu alandaki yurtiçi literatüre önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agrawal, Anup, Jeffrey F. Jaffe, Gershon N. Mandelker (1992). "The Post-Merger Performance of Acquiring Firms: A Re-examination of An Anomaly", *Journal of Finance*, Vol: 47 (4), ss.1605-1621.
- Asquith, Paul (1983). "Merger Bids, Uncertainty and Stockholder Returns", *Journal of Financial Economics*, Vol: 11, ss.51-83.
- Asquith, Paul, Robert F. Bruner, David W. Mullins (1987). "Merger Returns and The Form of Financing", *Proceedings of the Seminar on the Analysis of Security Prices*, Vol:34, ss. 115-146.
- Boehmer, Ekkehart, John Paul Broussard ve Juha-Pekka Kallunki (2002). *Using SAS in Financial Research*, North Caroline: SAS Publishing.
- Chang, Saeyoung (1998). "Takeovers of Privately Held Targets, Methods of Payment, and Bidder Returns", *Journal of Finance*, Vol: 53, ss.773-784.
- Çıtak, Levent, Fatma Kaplan Yıldız (2007). "Devralmanın Devralan İşletmelerin Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi: Sermaye Piyasası Kurulu İzni ile Gerçekleşen Devralmaların Devralan İşletmelerin Hisse Senedi Getiri Oranları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:2, ss.273-295.
- DeLong, Gayle L., (2001). "Stockholder Gains From Focusing Versus Diversifying Bank Mergers", *Journal of Financial Economics*, Vol: 59, ss. 221-252.

Dennis Debra K., John J. McConnell (1986). "Corporate Mergers and Security Returns", *Journal of Financial Economics*, Vol:16, ss. 143-187.

Genç, Ayşe, Ender Coşkun (2013). "Birleşme ve Satın Alma Duyurularında Anormal Getiri: Satın Alan Şirket ve Hedef Şirket Açısından Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:17, Sayı:3, ss. 359-376.

Langtieg, Terence (1978). "An Application of a Three-Factor Performance Index to Measure Stockholders Gains from Mergers", *Journal of Financial Economics*, Vol: 6, ss. 365-384.

Lu, Qi (2008). "Do Stock Mergers Create Value for Acquires", *A Dissertation Thesis, Doctor of Philosophy*, Illinois, Field of Finance, Northwestern University,

Mandelker, Gershon (1974). "Risk and Return: The Case of Merging Firms", *Journal of Financial Economics*, Vol: 1, ss.303-335.

Mazgit, İsmail (2013). "Endeks Kapsamında Olmanın Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: BİST Kâr payı 25 Endeksi Üzerine Bir Uygulama", *Hacettepe Üniversitesi Dergisi, Sosyo Ekonomi Dergisi*, Sayı:2, ss.225-264.

Sara B. Moeller, Frederik P. Schlingemann, Rene M. Stulz (2004). "Firm Size and the Gains From Acquisitions", *Journal of Financial Economics*, Vol: 73, ss. 201-228.

Uludağ, Berna Kırkulak, Özlem Demirkaplan Gülbudak (2012). "Hisse Senedi Fiyatlarının Şirket Birleşme Duyurularına Tepkisi, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Üzerine Bir Uygulama", *İMKB Dergisi*, Sayı: 47, ss. 19-46.

Ek 1. İncelenen Birleşme İşlemleri (BIST 100 Sınai)

Alıcı İşletme	Hedef İşletme	Duyuru Tarihi
Anadolu Efes Biracılık AŞ	Etap Tarım	07/01/2009
Coca Cola İçecek AŞ	Sandras Su	06/03/2009
Anadolu Efes Biracılık AŞ	Tekel Bira	26/08/2009
Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayii AŞ	Efes Breweries International N.V.	13/10/2010
Ülker Bisküvi Sanayi AŞ	Ülker Çikolata San. AŞ	26/08/2011
Ülker Bisküvi Sanayi AŞ	Birlik Paz. Fresh Cake. Ideal Gıda	18/11/2011
Coca-Cola İçecek AŞ	Al Waha For Soft Drinks. Juices. Mineral Water.	21/09/2012
Coca-Cola İçecek AŞ	Al Waha For Soft Drinks. Juices. Mineral Water.	14/01/2014
Ülker Bisküvi Sanayi AŞ	Biskot Bisküvi Gıda Sanayi ve Ticaret AŞ	07/05/2014
Aksa Akrilik Kimya Sanayii AŞ	Celtic Pharma Holdings Iı B.V.	05/06/2012
Aksa Akrilik Kimya Sanayii AŞ	Ak-Tops Tekstil Sanayi AŞ	06/06/2013
Turcas Petrol AŞ	Ataş Anadolu Tasfiyehanesi AŞ	23/06/2009
Aygaz AŞ	Entek Elektrik Üretimi AŞ	25/06/2009
Gübre Fabrikaları T.AŞ	Razi Petrochemichal Co.	11/05/2010
Brisa Bridgestone Sabancı Lastik San. Ve Tic. AŞ	Bandag Lastik Mamülleri Ticaret Limited Şirketi	23/11/2010
Deva Holding AŞ	Deva İlaç Sanayi ve Ticaret AŞ	24/11/2010
Soda Sanayii AŞ	Cromital S.P.A	15/12/2011
Soda Sanayii AŞ	Sintan Kimya Sanayii ve Tic. A.Ş	15/12/2011
Turcas Petrol AŞ	Turcas Rafineri Yatırımları Anonim Şirketi	26/12/2011
Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri AŞ	Akdeniz Akaryakıt Depolama A.Ş	09/03/2012
Brisa Bridgestone Sabancı Lastik San. ve Tic. AŞ	Bandağ Lastik Mamülleri Ticaret AŞ	15/03/2012
Aygaz AŞ	Mogaz Petrol Gazları AŞ	17/12/2012
Aygaz AŞ	Opet Aygaz Gayrimenkul Anonim Şirketi	24/06/2013
Koza Altın İşletmeleri AŞ	Newmont Altın Madencilik Limited Şirketi	28/06/2010
Koza Altın İşletmeleri AŞ	Koza İpek Madencilik Sanayi ve Ticaret AŞ	26/01/2011
Koza Altın İşletmeleri AŞ	Doğu Anadolu Maden Arama Sondaj AŞ	27/12/2011
Koza Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri AŞ	Konaklı Metal Madencilik San.Tic. AŞ	10/01/2012
Koza Altın İşletmeleri AŞ	Koza Altın İşletmeleri AŞ	14/11/2012
Koza Altın İşletmeleri AŞ	Koza Ltd.	31/03/2014
Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret AŞ	Enbatı Elektrik Üretim San. ve Tic. AŞ	28/09/2010
Arçelik A.Ş	Grunding Elektronik A.Ş	07/04/2009
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret AŞ	Cabot İzmir Yazılım Ve Donanım Ticaret Sanayi A.Ş	24/12/2009
Karsan Otomotiv Sanayii ve Ticaret AŞ	Kare Dış Ticaret AŞ	18/02/2010
Arçelik AŞ	Güney Afrika Merkezli Defy Appliances	21/07/2011
Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi AŞ	Otokar Europe Sas	21/07/2011
Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi AŞ	Otokar Europe Sas	19/08/2011
Arçelik A.Ş	Güney Afrika Merkezli Defy Appliances (Pty) Ltd	30/11/2011

Ege Endüstri ve Ticaret AŞ	Eefz Dış Ticaret Anonim Şirketi	06/12/2011
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret AŞ	Vestel Savunma Sanayi AŞ	22/03/2012
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret AŞ	Vestel Dijital Üretim Sanayi AŞ	23/11/2012
Tümosan Motor ve Traktör Sanayi AŞ	Tümosan Döküm AŞ	01/04/2014
Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret AŞ	Med.Con Srl - Trieste. Riva Alvisè Cadamosto 8 İtalya	09/02/2010
Anadolu Cam Sanayii AŞ	Anadolu Cam Eskişehir Sanayi AŞ	18/11/2011
Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret AŞ	Afyon Çimento Sanayii Türk AŞ	31/05/2012
Anadolu Cam Sanayii AŞ	Anadolu Cam Investment Bv	17/12/2012
Trakya Cam Sanayii AŞ	Hng Float Glass Limited	11/06/2013
Trakya Cam Sanayii AŞ	Trsg Autoglass Holding Bv	02/07/2013
Anadolu Cam Sanayii AŞ	Anadolu Cam Eskişehir San.A.Ş	04/09/2013
Göлтаş Göller Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret AŞ	Göлтаş Enerji Elektrik Üretim AŞ	06/12/2013
Kordsa Global Endüstriyel İplik ve Kord Bezi AŞ	Kordsa Qingdao Nylon Enterprise Limited	14/07/2011
Kordsa Global Endüstriyel İplik ve Kord Bezi AŞ	Pt Indo Kordsa Polyester	14/07/2011
Kordsa Global Endüstriyel İplik ve Kord Bezi AŞ	Kordsa Argentina S.A.	14/11/2011
Kordsa Global Endüstriyel İplik ve Kord Bezi AŞ	Kordsa Brasil S.A.	14/11/2011

TÜRK HUKUKUNDA MİRASÇILIK BELGESİ VE UYGULAMA SORUNLARI

Dursun AL

dursunal@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8406-4129

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 19.05.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 30.06.2020

HERITAGE CERTIFICATE AND APPLICATION PROBLEMS IN TURKISH LAW

ÖZ Tereke mirasbırakanın ölümü ile birlikte mirasçılara geçer. Mirasçılık belgesi ise mirasçıların tereke üzerinde hak iddia ederek ilgili resmi mercilerde intikal işlemleri yapmasını kolaylaştıran bir belgedir. Mirasçılık belgesi verilmesi çekişmesiz yargı işidir. Bu nedenle sonradan ilgililerce verilen mirasçılık belgesinin geçersizliği iddia edilebilir. Mirasçılık belgesi resmî belge niteliğinde olmasına rağmen kesin hüküm niteliğine haiz değildir. Mirasçılık belgesi kural olarak yasal mirasçılar, atanmış mirasçılar ve vasiyet alacaklıları tarafından talep edilebilir. Bu kişiler dışında özel kanun hükümlerinde düzenlendiği üzere mirasbırakanın veya mirasçıların alacaklıları ve tapu müdürlükleri de Tapu Kanunu'na dayalı olarak mirasçılık belgesi talep edebilmektedirler. Mirasçılık belgesine ilişkin TMK md. 598 dışında bir kanun hükmü bulunmamaktadır. Bu nedenle oluşan kanun boşluğu Yargıtay kararları ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Mirasçılık belgesi sulh hukuk mahkemeleri veya noterlerden talep edilebilir. Mirasın reddi, mirastan yoksunluk, mirastan feragat ve mirasçılıktan çıkarma hallerinde, mahkeme hükmünün infaz edilmeye uygun, açık, anlaşılır olması gerekmektedir. Bu husus son Yargıtay kararlarında da açıkça ifade edilmektedir. Böylelikle intikal işlemlerinde yaşanacak sorunların önüne geçilmekte ve infazda tereddüdün ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Terekede taşınmaz bulunması ve mirasçıların yabancı olması halinde, Tapu Kanunu md. 35'in değişmesi nedeni ile karşılıklılık şartı kaldırıldığından mirasçılık belgesi taleplerinde karşılıklılık şartı aranmayacaktır. Bu kanun değişikliği ile mirasçıların yabancı olması durumunda mülkiyet hakkı ihlalleri engellenmiş ve intikalde yaşanan zorluklar giderilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mirasçılık Belgesi, Veraset İlamı, Çekişmesiz Yargı İş, Tanıma, Tenfiz

ABSTRACT Heritage, passes to heirs upon the death of the legator. The certificate of inheritance is a document that facilitates the right of heirs to claim on the heritage and to perform the transfer procedures at the relevant official authorities. Granting a certificate of inheritance is a matter of non-contentious jurisdiction. Therefore, the invalidity of the certificate of inheritance given by the relevant authorities can be claimed later. Although the certificate of inheritance is an official document, it does not have the quality of final judgment. As a rule, legal heirs, appointed heirs and probate creditors may claim the certificate of inheritance. Apart from these individuals, creditors and deed directorates of the inheritor or the inheritors can request a certificate of inheritance based on the Land Registry Law, as regulated in the provisions of the special law. There is no law provision other than Article 598 of the Turkish Civil Code (TMK) concerning the certificate of inheritance. Therefore, this legal gap is tried to be closed by the decisions of the Supreme Court. The certificate of inheritance can be requested from civil courts of peace or notaries. In cases of disclaimer of inheritance, disinheritance, renunciation of inheritance and debarment from inheritance, the court provision must be clear and understandable, suitable for execution. This issue is clearly stated in the recent Supreme Court decisions. Thus, the problems that will be experienced in the transfer process are prevented and the hesitation in the execution is eliminated. In heritage of immovable property and foreign heirs, reciprocity requirement is removed due to change of title Land Registry Law Article 35, reciprocity requirement will not be sought in claims for certificate of inheritance. With this amendment of the law, if the heirs are foreigners, violations of the right to property are prevented and the difficulties in transfer are resolved.

Keywords: Certificate of inheritance, Determination of heirship, Non-Contentious Judicial Work, Cognizance, Enforcement

Jel Codes: K36, K30, K15

GİRİŞ

Mirasbırakanın ölümü ile birlikte tereke, mirasçılara geçer. Ancak mirasçıların terekede bulunan mal ve haklar üzerinde intikal işlemleri yapabilmeleri için mirasçı olduklarını ispat ederek belge (mirasçılık belgesi) almaları gerekmektedir. Mirasçıların ihtiyaç duyduğu mirasçılık belgesinin alınabilmesi için 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu¹ md. 598'de düzenleme yapılmıştır. Bu maddeye göre mirasçıların talepleri üzerine sulh hukuk mahkemesi veya noterlikçe mirasçılık belgesi adı verilen bir belge verilecektir. Mirasçılık belgesi, mirasçıya hem terekede bulunan hak ve borçlar açısından hakkını elde imkânını verir hem de terekede bulunan mal ve haklar üzerinde yapılacak intikaller açısından mirasçının tasarruf yetkisine sahip olduğunu üçüncü kişilere karşı ileri sürme imkanı verir.

Aslında mirasbırakanın ölümü ile birlikte mirasın geçmesine rağmen, mirasçılık belgesi, intikal işlemlerinin yapılabilmesini kolaylaştırması, hatalı işlemlerin önüne geçmesi açısından uygulamada ilgili mercilerce talep edilen bir belge haline gelmiştir. Ancak mirasçılık belgesi hakkında mevzuatımızda yeterli düzenleme bulunmadığından, oluşan bu boşluk Yargıtay içtihatlarıyla doldurulmaktadır.

Çalışmamızda, genel olarak mirasçılık belgesinin hukuki çerçevesi çizildikten sonra mirasçılık belgesini talep edebilecek kişiler, mirasçılık belgesinin talep edilebileceği makamlar açıklanacaktır. Sonrasında ise mirasçılık belgesinin aksi ispat edilene kadar geçerli belgelerden olması ve kesin hüküm niteliğinde bir karar olmaması nedeniyle iptal edilmesi konusuna değinilecektir. En sonunda mirasçılık belgelerinde yaşanan sorunları açıklayabilmek için mirasın reddi, mirastan feragat, mirasçı atanması, mirastan yoksunluk, mirasbırakanın veya mirasçının yabancı olması ve yabancı ülkeler tarafından verilen mirasçılık belgelerinin tanınması ve tenfizi konularına ana hatları ile değinilecektir.

MİRASÇILIK BELGESİ

Mirasçılık belgesi TMK. md. 598'de düzenlenmiştir. Bu maddede mirasçılık belgesi talebinde bulunabilecek kişiler, mirasçılık belgesi vermeye yetkili makamlar, mirasçı atama ve vasiyete ilişkin talep halinde uygulanacak kurallar ile mirasçılık belgesinin geçersiz olması halinde bunun ileri sürülebileceği hususları düzenlenmiştir. Bu bölümde TMK. md. 598 ve ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde mirasçılık belgesi açıklanacaktır.

Genel Olarak Mirasçılık Belgesi

Mirasçılık belgesi, 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu "Mirasın Geçmesinin Sonuçları" başlıklı ikinci bölümü altında "Koruma Önlemleri" başlıklı birinci ayırımında bulunan md. 598'de düzenlenmiştir (Dural ve Öz, 2019: 400). Uygulamada büyük bir yere sahip olan mirasçılık belgesinin sadece bir maddede düzenlenmesi nedeniyle oluşan ihtilaflar Yargıtay içtihatları ile doldurulmaktadır.

TMK. md. 598/1'e göre başvuru üzerine yasal mirasçı oldukları belirlenenlere, sulh mahkemesince veya noterlikçe² mirasçılık sıfatlarını gösteren bir belge verileceği düzenlenmiştir. İkinci fıkrada, vasiyet alacaklıları ile atanmış mirasçılara mirasçılık belgesi verilmesi şartları düzenlenmiştir. Üçüncü fıkrada ise, mirasçılık belgesinin geçersizliğinin her zaman ispat edilebileceği düzenlenmiştir.

¹ Resmî Gazete, Sayı 24607, Tarih 08.12.2001.

² Noterlik Kanunu md.71B/3'e göre mirasçılık belgesinin yabancılar tarafından talep edilmesi halinde mirasçılık belgesi noterler tarafından verilemez. Bu halde sulh hukuk mahkemeleri görevlidir.

Mevzuatta ve doktrinde mirasçılık belgesi ile ilgili farklı terimler kullanılmaktadır. TMK. md. 598, Türk Medeni Kanunu'nun Velayet, Vesayet ve Miras Hükümlerinin Uygulanmasına İlişkin Tüzük³ md. 36/8 ve Tapu Sicil Tüzüğü⁴ md. 20 düzenlemelerinde, "mirasçılık belgesi" ve Kadastro Kanunu md. 25'te, "veraset belgesi" terimleri kullanılmaktadır. Doktrinde ise, "veraset ilâmı", "veraset vesikası" ve "veraset senedi" gibi kullanımlar mevcuttur. Ancak TMK. md. 598 düzenlemesinden sonra, artık birçok alanda "mirasçılık belgesi" ifadesinin tercih edildiğini görmekteyiz.

Mirasçılık belgesi, TMK. md. 7 kapsamında resmî bir belgedir. Hem TMK. md. 7 hem de TMK 598/3 birlikte ele alındığında mirasçılık belgesi aksi ispat edilinceye kadar geçerlidir (Öz, 2017: 208).⁵ Ancak mirasçılık belgesi miras hakkını kesin olarak tespit eden, yani kesin mahkeme kararı niteliğinde ilam hükmünde değildir. Bu nedenle mirasçılık belgesi, mirasçılık sıfatının olduğuna dair karine teşkil eder. Mirasçılık belgesi, yenilik doğurucu etkiye sahip olmayan bir belgedir. Aynı şekilde, bunun eda hükmü niteliği de bulunmamaktadır (Günay, 2015: 30).

TMK. md. 598 düzenlemesinden hareketle mirasçılık belgesi yasal mirasçılar, mirasçı atananlar ve vasiyet alacaklılarının talebi üzerine sulh hukuk mahkemesi veya noterler tarafından verilen ve mirasçılık sıfatını ispatlama, mirasçıların paylarını gösterme ve mirasçıların tereke üzerinde tasarrufta bulunmasını sağlama gibi işlevlere sahip belge olarak tanımlanabilir. Mirasçılık belgesi verilmesi, çekişmeli yargı işi haline geldiğinde taraflar bakımından ilâm niteliği kazanır (Ruhi, 2014: 18-19). İlâm niteliği kazandığı takdirde aksi ispat edilemediğinden, ancak istinaf yoluna gidilebilir. İstinaf kanun yoluna gidilmeden kesinleşmiş ve şartları da varsa, yargılamanın yenilenmesi yoluna gidilebilir. (HMK m. 375).

Mirasçılık belgesi istemi, tek bir mirasçı veya birkaç mirasçı tarafından hasım göstermeksizin açılabilir. Mirasçılık belgesine ilişkin talepte zorunlu dava arkadaşlığı da bulunmamaktadır. Buradan hareketle mirasçılık belgesi talebinde bulunan mirasçının, diğer mirasçılardan muvafakat almasına da gerek yoktur. Bununla birlikte mirasçılık belgesi her mirasçı tarafından talep edilebilecek çekişmesiz yargı faaliyeti olması nedeniyle ancak taleple düzenlenebilir ve resen düzenlenemez. Mirasçılık belgesi talepleri sonucunda verilen mirasçılık belgeleri kesin hüküm niteliğinde değildir ve bu nedenle bu belge mahkemeler açısından bağlayıcı olmadığı gibi diğer mirasçılar ve ilgili kimseler açısından da aleyhe delil oluşturmazlar. Mirasçılık belgesinin iptali veya yeniden mirasçılık belgesi talep edilebileceğinden kesin hüküm itirazı ile de karşılaşılacaktır.⁶

³ Resmî Gazete, Sayı 25195, Tarih 10.08.2003.

⁴ Resmî Gazete, Sayı 28738, Tarih 17.08.2013.

⁵ "İsviçre Medeni Kanun'u (İMK) m. 559'a göre mirasçılık belgesi, veraset vesikası veya veraset senedi diye de isimlendirilen belgenin hazırlanması, çekişmesiz yargı işidir."

⁶ Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 05.12.1990 gün ve 1990/2-560 Esas, 1990/622 Karar sayılı ilamında da belirtildiği üzere mirasçılık belgesi verilmesi istemiyle hasımsız olarak açılan davalar çekişmesiz yargıya tabi olduğundan, bu davalar sonucunda verilecek kararlar şekli bakımından kesinleşmiş olsalar dahi maddi hukuk bakımından kesin hüküm oluşturmazlar. **Dava ve ilam kavramları çekişmeli yargıya ait kavramlar olduğundan mirasçılık belgesi verilmesi istemiyle açılan davalar tam bir dava olarak nitelendirilemeyeceği gibi bu davalar sonucunda verilen kararlar klasik anlamda kesin hüküm sonucunu doğuran bir ilam da sayılmazlar. Bu nedenle açılan bu davalar sonucunda verilen kararların sonradan gerçeğe aykırı ve yanlış olduğunun anlaşılması hâlinde her zaman için aksi iddia ve ispat edilebileceği gibi tespit hükmü niteliğindeki bu kararların sonradan açılacak başka davalarda kesin hüküm oluşturmaları ve mahkemeleri bağlamaları da düşünülemez.** Bu konularda öğretisi ve uygulamada tam bir görüş birliği mevcuttur. Bu nedenle davacının mirasçılık belgesi istemiyle dava açma hakkı mevcuttur. Bu itibarla mahkemece, davanın esasına girilerek ve davacının gösterdiği deliller toplanarak muris.....'ın mirasçılarının ve miras paylarının belirlenmesi ve

Mirasçılık belgesi miras hakkı ile ilgili karine oluşturacağından ve bu belge ile terekeye dahil olan mallarla ilgili işlem yapılacağından, mirasçılık belgesinde talepte bulunan yasal mirasçı ve bu yasal mirasçının payının yanında diğer yasal mirasçı ve bunların paylarının da yazılması gerekir (İyilikli, 2017: 285-288).

Mirasçılık Belgesi Alabilecek Kişiler

Mirasçılık belgesi talep edebilecek kişiler genel olarak yasal mirasçı, atanmış mirasçı, vasiyet alacaklısıdır. Ancak Yargıtay uygulamalarında ifade edildiği üzere hukuki yararının var olduğunu ispatla, ilgili kişilerin de mirasçılık belgesi talep edebilecekleri kabul edilmektedir (Özkan, 2017: 2778).⁷

Yasal Mirasçılar

TMK.'da yasal mirasçılar şu şekilde belirlenmiştir: Altsoy (TMK. md.495), ana ve baba (TMK. md.496), büyük ana ve büyük baba (TMK. md.497), sağ kalan eş (TMK. md.499), evlatlık (TMK. md.500) ve devlet (TMK. md.501). Aslen mirasçılık belgesini kanuni mirasçılar talep edebilirler. Hem TMK. Md. 598 hem de diğer kanunlarda bulunan özel düzenlemeler çerçevesinde ilgili kişi ve kurumlar mirasçılık belgesi talebinde bulunabileceklerdir (Ruhî, 2014: 15).

Yasal mirasçının talebi ile birlikte sulh hukuk mahkemesi ya da noterlikçe (mirasçılık belgesi vermeye yetkili merci tarafından) mirasçıları ve mirasçıların paylarını tespit eden mirasçılık belgesi verilecektir. Yasal mirasçılar gerçek kişilerden oluşur. Bunun tek istisnası hiçbir mirasçı bırakmadan vefat eden kişinin mirasının Devlete kalacağını belirten MK m. 501 hükmüdür ve bu durumda miras Devlete kalır. Bu istisna dışında, tüzel kişiler yasal mirasçı olamazlar, sadece iradi mirasçı olabilirler. Yasal mirasçılar TMK. düzenlemelerine göre zümre sistemine göre belirlenir. Buna göre yasal mirasçılar isim olarak değil, zümreye sistemine göre belirlenmektedir. Mirasbırakanın vefatı sonrası en yakın zümrede mirasçı varsa bir sonraki zümredeki kişiler mirasçı olamaz. Üçüncü zümre, büyük anne ve büyük babanın ve onların altsoyunun oluşturduğu zümredir. Ancak üçüncü zümre ile birlikte sağ kalan eşi de mirasçı olarak bulunuyorsa,⁸ bu halde mirasbırakanın amca, dayı, hala ve teyzesi yasal mirasçı olabilmemesine karşın, bunların alt soyu artık yasal mirasçı olamaz. Yani sağ kalan eşin mirasçı olması halinde zümre sistemi burada kesilecektir (TMK md. 497/5, 499/3) (Dural ve Öz, 2019: 32). Talep üzerine sulh hukuk mahkemesi veya noterlik tarafından nüfus kayıtları üzerinde inceleme yapılacak, bu inceleme sonucunda nüfus kayıtlarının mirasçılık belgesi vermeye engel oluşturmaması koşulları aranacaktır. Nüfus kayıtlarında eksiklik yoksa mirasçılık belgesi verilecektir. Nüfus bilgilerinde eksiklik varsa, bu durumda noterler tarafından mirasçılık belgesi verilemeyecektir.

sonucuna göre bir hüküm verilmesi gerekirken aynı davanın, daha önceden kesin hükme bağlanmış olduğu gerekçesiyle davanın reddine karar verilmesi doğru görülmemiştir.” (Yargıtay 14. HD., 2015/1980 E., 2015/6130 K., 04.06.2015 T.).

⁷ “Mirasçılık belgesi dava açma koşulları: Mirasbırakan vefat etmiş olmalı, mirasbırakanın mirasçılarından birisi olmak veya birkaçı yahut tamamı bulunmak, ölen mirasbırakanın veya mirasçılarının alacaklısı bulunmak (Bu takdirde, bu alacaklının mahkemedeki mirasçılık (veraset) belgesi almak için yetki almış bulunması zorunludur)”.

⁸ “Dava, hasımsız olarak açılan mirasçılık belgesi verilmesi isteğine ilişkindir. Mahkemece davanın kabulüne karar verilmiş ise de dosya içerisindeki nüfus kayıtlarından murisin 1953 yılında evli ve çocuklu olarak öldüğü anlaşılmıştır. Murisin ikinci eşi .....’nin muristen sonra 1990 yılında öldüğü anlaşılmakla murisin mirasından pay almaya hak kazanmıştır. Ancak dava tarihinde ..... Çocuksuz olarak ölmüş olmakla bu mirasçıya isabet eden payın kardeşleri ve onların alt soylarına dağıtılmak suretiyle muris .....’in mirasçılarının miras paylarının belirlenmesi gerekirken **murisin öldüğü tarihte eşinin sağ olduğu gözetilmeksizin yazılı şekilde hüküm kurulması doğru görülmemiş**, bu sebeple kararın bozulması gerekmiştir.” (Yargıtay 14. HD., 2015/2399 E., 2015/9041 K., 15.10.2015 T.).

Noterler, mirasçılık belgesi düzenlemeye engel oluşturacak şekilde nüfus kayıtlarındaki eksikliğe rağmen mirasçılık belgesi verilerse, ilgili hak sahipleri bu mirasçılık belgesinin iptalini talep edebilirler. Mirasçılık belgesinin verilmesi için gerekli olan nüfus bilgileri eksik veya yetersizse, bu halde sulh hukuk mahkemesi ilgili kurumlardan kayıtlar isteyerek bir inceleme yapacak ve gerektiğinde tanıkların da dinlenmesi suretiyle mirasçılık belgesi talebi hakkında bir karar verecektir (İyilikli, 2017: 295-296).

Atanmış Mirasçılar

Mirasçılık kanundan veya mirasbırakanın iradesinden doğar. Mirasçı atama vasiyetname veya miras sözleşmesi ile mirasbırakanın iradesi ile yapılır. TMK. md. 516/1'e göre tasarruf yapılmış kişiye terekenin tamamı veya kesirli bir bölümü bırakılır. Eğer belirli bir mal veya malvarlığı değeri bırakılmışsa bu durumda mirasçı atama değil, vasiyet tasarrufundan bahsedilir. Hem gerçek hem de tüzel kişiler mirasçı ataması ile mirasçı olabilecektir. Mirasbırakanın iradesi düzenlediği ölüme bağlı tasarrufla mirasçı olan atanmış mirasçılar, yasal mirasçı değildirler (Dural ve Öz, 2019: 141).

Atanmış mirasçı TMK. md. 598/2'ye göre mirasçılık belgesi talebinde bulunabilir. TMK. md. 598/2'ye göre, mirasçı atamaya veya vasiyete ilişkin ölüme bağlı tasarrufa karşı mirasçılar veya vasiyet alacaklıları, bu tasarrufların kendilerine tebliğinden itibaren bir ay içinde itiraz etmezlerse, tasarruf lehine yapılan kişiye, sulh hukuk mahkemesi tarafından atanmış mirasçı veya vasiyet alacaklısı olduğunu gösteren mirasçılık belgesi verilir.⁹ Kanun düzenlemesine göre bildirimden (tebliğden) itibaren bu bir aylık içerisinde ilgili hak sahipleri tarafından itirazın yapılmamış olması gerekir. Şunu da belirtmemiz gerekir ki, bir aylık itiraz süresi zamanaşımı veya hak düşürücü süre niteliğinde değildir. Bu nedenle bu bir aylık sürenin durması veya kesilmesi söz konusu olmayacaktır. Kanun maddesinde düzenlenen itiraz her bir hak sahibi açısından birbirinden bağımsızdır ve bu itirazın birlikte yapılması (birlikte hareket etme) zorunluluğu bulunmamaktadır (Dural ve Öz, 2019: 401).

TMK. md. 598/2'ye göre atanmış mirasçı tarafından talep edilecek mirasçılık belgesinde sulh hukuk mahkemesi görevlidir. Bu nedenle burada noterlerin mirasçılık belgesi verme yetkisi yoktur (İyilikli, 2017: 298).

Kanun maddesinde düzenlenen bir aylık süre zamanaşımı veya hak düşürücü değildir. Bu süre mirasçılık belgesi talep edilebilmesi ve hak sahiplerinin itiraz edebilmesi için beklenmesi gereken süredir. Bir aylık sürede yapılacak itirazın niteliği, atanmış mirasçının hakkından itiraz edenin etkilenmesi nedeniyle miras hukukuna ilişkindir. Hak sahibi yapacağı itirazlara örnek olarak, miras bırakanın ehliyetinin bulunmaması, vasiyetname veya miras sözleşmesinin kanunun aradığı şartları taşımadığı, saklı payların ihlal edildiği, mirastan yoksunluk şartlarının oluştuğu söylenebilir. İtirazla amaçlanan mirasçılık belgesinin verilmesinin

⁹ "Dava, yasal mirasçılık yanında noterde düzenlenen vasiyetname gereğince atanmış mirasçılık belgesi verilmesi istemine ilişkin olup, mahkemece yasal mirasçılık belgesi verilmiştir.4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 598/1. maddesinde yasal mirasçılık belgesi, 2.fıkırdaki ise atanmış mirasçı veya vasiyet alacaklısı belgesi verilmesi hususunu düzenlemiştir. Anılan fıkra gereğince vasiyete ilişkin ölüme bağlı tasarruflara 1 ay içinde itiraz edilmediği takdirde lehine tasarrufla bulunan kimseye atanmış mirasçılık belgesi verilmesi gerekmektedir. **O hâlde davacının yasal mirasçılık belgesi ile birlikte vasiyetname ile tasarruf edilen mallar açısından da mirasçılık belgesi verilmesi gerekirken, salt yasal mirasçılık belgesi verilmesi doğru görülmemiş, hükmün bu sebeplerle bozulması gerekmektedir.**" (Yargıtay 14. HD., 2015/2029 E., 2015/4943 K., 30.04.2015 T.).

engellenmesi suretiyle terekede bulunan malların talep eden kişiye zilyetliğinin geçmesini engellemektir. Çünkü mirasçılık belgesinin verilmesi ile intikal işlemleri yapılacaktır (Kocaağa, 2005: 91-92).¹⁰

Bir aylık süre içinde yasal mirasçılar tarafından, atanmış mirasçıların haklarının kabul edilip tanındığı mahkemeye beyan edilmişse, bu kabul ve tanıma beyanları ile yasal mirasçılar bağıdırlar. Bu nedenle kabul ve tanıma beyanında bulunanlar, öncelikle beyanlarının irade sakatlığına dayandığını iddia ve ispatla iptal ettirmelidir. Bu şekilde bir iptal olmadığı sürece hak sahipleri mirasa dayalı iptal, tenkis ve istihkak taleplerinde bulunamazlar. Buna karşılık, hak sahipleri ölüme bağlı tasarrufu kabul etmemişlerse, bir ay içinde hak sahipleri tarafından itiraz edilmemiş olsa bile ölüme bağlı tasarrufun iptaline ilişkin dava açma hakları vardır (İyilikli, 2017: 299).

Bir ay içinde hak sahipleri tarafından herhangi bir itiraz yapılmamışsa ve ölüme bağlı tasarrufun iptaline veya tenkis talebinde bulunulmamışsa atanmış mirasçı mirasçılık belgesi talep edebilecektir. Bir aylık süreden sonra açılmış olan dava mirasçılık belgesinin verilmesine engel değildir. Unutulmamalıdır ki, bir aylık süre geçmiş olsa bile kesin hüküm niteliği olmadığından mirasçılık belgesinin geçersizliği ileri sürülebilecektir. Hak sahipleri bir aylık süre içerisinde itiraz ederler, iptal veya tenkis davası açarlarsa bu durumda atanmış mirasçıya mirasçılık belgesi verilmeyecektir. İtiraza rağmen, hak düşürücü süreler içerisinde ilgili davalar açılmamışsa bu halde mirasçılık belgesi verilebilecektir. Mirasçılık belgesinin verilmesi ile atanmış mirasçı payı oranında mirasçı olacaktır (Dural ve Öz, 2019: 402).

Vasiyet Alacaklıları

Vasiyet alacaklısı mirasbırakanın ölümü ile birlikte vasiyet edilen şey üzerinde doğrudan hak kazanamaz ve sadece vasiyet borçlularına karşı vasiyet borcunun yerine getirilmesi hakkını elde eder. Bu nedenle TMK. md. 600/2 gereğince vasiyet alacaklısı külli halefi değil, cüzi halefidir ve cüzi halef olması nedeniyle miras bırakanın borçlarından da sorumlu tutulmayacaklardır Bu nedenle vasiyet alacaklısı, vasiyet borçlusu borcunu yerine getirdiğinde vasiyet edilen şey üzerinde hakkını kazanacaktır.¹¹ TMK. md. 600/1'e göre vasiyet borçlusu, varsa vasiyeti yerine getirme görevlisi, yoksa yasal veya atanmış mirasçılardır (Dural ve Öz, 2019: 144). Vasiyet, ölüme bağlı tasarrufla bir kimseye bir malın mülkiyetinin bırakılması, terekenin tamamı

¹⁰ "Vasiyetname, muayyen mal vasiyeti niteliğinde olmayıp, mirasçı atamaya ilişkindir.(TKM. md.463) Atanmış mirasçıların iktisabı, kendilerini naspeden müteveffanın vefatında başlar. (TKM. md.539/2) **Bu durumda, miras bırakandan intikal eden aynı hakların, atanmış mirasçı adına tescili için vasiyetnamenin tenfizi kararına ihtiyaç yoktur. Atanmış mirasçıya, buna ilişkin mirasçılık belgesi verilmesi (TMK.md.598/2) yeterli olup, bu nitelikteki belge ile aynı hakların bu kişi adına tapuda intikalen tescili mümkündür.** (Tapu Sicil Tüzüğü md.21/a) Davacının talebi, atanmış mirasçı olduğuna ilişkin belge verilmesini de içermektedir. (TKM. md.538) O hâlde, görevli mahkeme Sulh Hukuk Mahkemesidir. Bu husus gözetilmeden yazılı şekilde "vasiyetnamenin tenfizine "biçiminde karar verilmesi usul ve yasaya aykırıdır." (Yargıtay 2. HD. 2008/4843 E., 2008/5250 K., 14.04.2008 T.).

¹¹ "Medeni Kanun'un 599. maddesi uyarınca, mirasın açılmasıyla terekeye sahip olma hakkı, sadece yasal mirasçılara tanınmıştır. Vasiyetname ile mirasçı seçilenlerin, (Mirasçı nasb edilenler) hakları, yasal mirasçılar veya öncelikle tasarruf ile yararlarına bağışlama yapılmış olanlar tarafından açıkça itiraza uğramamış ise, bu hususun tebliğinden itibaren bir ay geçtikten sonra bunlar mirasçılık sıfatları hakkında belge verilmesini, Sulh Hakiminden isteyebilirler (Bununla beraber her nevi istihkak ve iptal davası hakkı saklı olmak üzere) (MK. m.598). Vasiyetname ile verilen hakkın geçirilmesini sağlayacak husus sulh hakiminin vereceği mirasçılık belgesidir.

Kendisine belirli bir mal vasiyet edilen kimsenin, durumu ise daha farklıdır. Medeni Kanun'un 600.maddesi gereği, kendisine belirli bir mal vasiyet edilen kimse, bu vasiyeti yerine getirmekle yükümlü olan varsa ona, yoksa yasal veya atanmış mirasçılara karşı açacağı istihkak davası ile malın kendisine teslimini isteyebilir." (Yargıtay 3. HD. 2017/14847 E., 2017/16141 K., 20.11.2017 T.).

ya da bir kısmı üzerinde intifa hakkının kazandırılması, bir kimse lehine tereke değeri üzerinde bir edimin yerine getirilmesi, bir iradın bağlanması veya bir kimsenin bir borçtan ibrası şeklinde olabilir (Dural ve Öz, 2019: 146-148).

TMK. Md. 598/2'de vasiyet alacaklısının durumunu gösterir bir belge verileceği düzenlenmiştir.¹² Kanun hükmüne göre, vasiyete itiraz edilmemesi durumunda kendisine verilecek belge ile vasiyet alacaklısı tereke üzerindeki bir malın kendisine teslimini talep edebilecektir. Vasiyet borçlusuna tarafından teslimden kaçınılması halinde malın aynen teslimi, bunun mümkün olmaması halinde vasiyet edilen malın bedelinin tahsili vasiyet alacaklısı tarafından talep edilebilecektir. Sulh mahkemesi tarafından vasiyet alacaklısına verilecek mirasçılık belgesinde mirasçılık sıfatı ve pay verilmeyeceğinden, verilecek belge TMK. md. 598/2 gereğince lehine kazandırma yapılan kişinin vasiyet alacaklısı olduğunu gösteren ve vasiyet edilen malın tespit ve teslimi amacıyla açılacak dava için yasal dayanak oluşturacaktır.¹³ Bu belgede vasiyet alacaklısının husumet yönelteceği mirasçılar da yazılacak ve verilecek belge ile doğrudan malın intikali sağlanamayacaksa da vasiyet alacaklısına talebini ileri sürebilmesi için kolaylık sağlanacaktır. Vasiyet alacaklısının hakkını verme borcu tasarruftan aksi anlaşılmadığı sürece vasiyet borçlusunun mirası kabul etmesiyle veya mirası ret hakkının düşmesiyle muaccel olur. Vasiyet borçluları, vasiyet edilen mal üzerinde tasarrufta bulunmuşlar veya taşınması devretmişlerse bu durumda vasiyet edilen malın değeri itibarıyla alacak davası açılabilir gibi, muvazaalı devir var ise tapu iptal tescil davası da ikame denebilecektir (İyilikli, 2017: 303-304; Kocaağa, 2015: 93-94).

Mirasçılık Belgesi Alabilmek İçin Yetki Verilebilecekler

Mirasçılık belgesi almaya yetkili olanlar TMK. md. 598'de genel olarak sıralanmıştır. Ancak mirasbırakanın ölümü ile birlikte tereke üzerinde alacak iddiasında bulunan mirasbırakanın alacaklılarına, vasiyeti yerine getirme görevlisinin bulunması halinde işlemlerin yapılabilmesi için bu kişiye mahkeme veya icra müdürlüğünden alınacak yetki belgesi ile mirasçılık belgesinin verilmesinin uygulanageldiği görülmektedir. Ayrıca Tapu Kanunu ile tapu müdürlüklerine de özel olarak mirasçılık belgesi talep edebilme hakkı verilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bu özel durumların açıklanması gerekmektedir.

¹² "Mirasçılık belgesine ilişkin düzenlemenin yer aldığı 598. maddede ise "Başvurusu üzerine yasal mirasçı oldukları belirlenenlere, Sulh Mahkemesince ya da Noterlikçe mirasçılık sıfatlarını gösteren bir belge verilir. Mirasçı atamaya veya vasiyete ilişkin ölüme bağlı tasarrufa mirasçılar veya başka vasiyet alacaklıları tarafından kendilerine bildirilmesinden başlayarak bir ay içinde itiraz edilmedikçe, lehine tasarrufta bulunan kimseye, Sulh Mahkemesi'nce atanmış mirasçı veya vasiyet alacaklısı olduğunu gösteren bir belge verilir. Mirasçılık belgesinin geçersizliği her zaman ileri sürebilir. Ölüme bağlı tasarrufun iptaline ilişkin dava hakkı saklıdır" hükmü mevcut olup, anılan madde gereğince yasal mirasçılar veya öncelikle tasarruf ile yararlarına bağışlama yapılmış olanlar tarafından vasiyete ilişkin ölüme bağlı tasarruflara 1 ay içinde itiraz edilmediği takdirde lehine tasarrufta bulunan kimseye atanmış mirasçılık belgesi verilmesi gerekmektedir." (Yargıtay 3. HD. 2016/13419 E., 2018/1359 K., 20.02.2018 T.).

¹³ "Toplanan delillerden, muris ... 03.09.2008 tarihinde ...Noterliğinde düzenleme şeklinde vasiyetname ile davacıların oğlu S.. T..'yı vasiyet alacaklısı olarak atadığı anlaşılmaktadır. Mirasçılık belgesi verilmesi isteminde bulunulabilmesi için davacı taraf ile muris arasında mutlaka ırs ilişkisi bulunmasının gerekmediği, vasiyet alacaklılarının da vasiyet alacaklısı olduğunu gösteren bir belge verilmesini isteyebileceği gözetildiğinde, davacı tarafın istemi de bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bu durumda, mahkemece, davacı tarafın mirasçılık belgesi verilmesi isteminin çoğun içinde azı da vardır ilkesi uyarınca, vasiyet alacaklısı belgesi verilmesi olarak nitelendirilmesi ve davanın kabulüne karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde hüküm kurulması doğru görülmemiştir." (Yargıtay 14. HD. 2015/6326 E., 2016/187 K., 12.01.2016 T.).

Mirasçı veya Mirasbırakanın Alacaklısı

TMK'da mirasbırakanın alacaklılarına mirasçılık belgesi verilmesini talep hakkı tanıyan bir düzenleme bulunmamaktadır. Mirasbırakanın alacaklılarının da mirasçı sıfatları bulunmamaktadır. Ancak alacaklılar, mirasçılara karşı dava ikame etmesi ve icra takibi işlemleri yapabilmesi için mirasçılık belgesine ihtiyaç duyulmaktadır. Zira dava veya icra takibinin kimlere karşı devam edileceği mirasçılık belgesi ile tespit edilebilmektedir.¹⁴ Bu nedenle 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu¹⁵ md. 114/1-h gereğince hukuki yarar ilkesinden yola çıkılarak mahkemeler veya icra müdürlüklerinden yetki verilmesi suretiyle alacaklılar tarafından sulh hukuk mahkemesine veya noterlere başvuruda bulunularak mirasçılık belgesinin alınması uygulanmaktadır.¹⁶ İcra dosyalarında yasal dayanak olarak 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu¹⁷ md. 94 dayanak gösterilmektedir. Yetki belgesi ile alınan mirasçılık belgesi, alacaklının tereke üzerindeki haklarını teminat altına almakla birlikte, gerçek anlamda bir mirasçılık belgesi fonksiyonu bulunmamaktadır. Hatta hukuki yarar nedeniyle daha önce alınmış mirasçılık belgesinin iptalinin de alacaklılar tarafından talep edilebileceği ileri sürülmektedir (İyilikli, 2017: 305-307; Kocaağa, 2005: 94).

Vasiyeti Yerine Getirme Görevlisi

TMK. md. 552/1'e göre, mirasbırakan, tasarrufunda aksini öngörmemiş veya sınırlı bir görev vermemişse vasiyeti yerine getirme görevlisi, mirasbırakanın son arzularının yerine getirilmesi için gerekli bütün işlemleri yapmakla görevli ve yetkilidir. Bu görevlerini yerine getirebilmesi için vasiyeti yerine getirme görevlisine, sulh hukuk mahkemesi tarafından yetki belgesi verilir. Mirasbırakanın vasiyetini yerine getirmek isteyen vasiyeti yerine getirme görevlisi, ihtiyaç duyduğu anda alacağı bu yetki belgesi ile mirasçılık belgesi almak için talepte bulunma hak ve yetkisine sahiptir (Ruhi, 2014: 16).

¹⁴ “Davacı bankanın alacağını tahsil amacıyla borçlunun yasal mirasçılarını öğrenmek için icra hukuk mahkemesinden mirasçılık belgesi çıkarmak üzere yetki belgesi talep ettiği, alınan yetki belgesi ile eldeki davanın açıldığı anlaşılmaktadır. **Hâl böyle olunca, davacının eldeki davayı açmakta hukuki yararı mevcuttur. Bu durumda, mahkemece davacının delilleri toplanarak ve işin esasına girilerek muris .....’nun mirasçılık belgesinin verilmesi gerekirken** yersiz gerekçelerle talebin reddine karar verilmesi doğru görülmemiş, bu sebeple kararın bozulması gerekmiştir.” (Yargıtay 14. HD., 2015/1804 E., 2015/5677 K., 21.05.2015 T.).

¹⁵ Resmi Gazete, Sayı 27836, Tarih 04.02.2011.

¹⁶ “HUMK’da yer almamakla birlikte Yargıtay Uygulaması gereğince “hukuki yarar ilkesi” davanın açılması bakımından dava şartı olarak kabul edilmekte ve uygulanmakta idi. Dava şartları hiç şüphesiz davanın açıldığı tarihte yani başlangıçta aranır. Olup olmadığı belirlenir. 6100 sayılı HMK’nu hazırlanınca uygulamadan esinlenerek bu hukuki yarar ilkesi kanun hükmü haline getirildi. HMK’nun dava şartları başlığı taşıyan 114/1-h bendinde “davacının dava açmakta hukuki yararının bulunması” ilkesinin dava şartları arasında sayıldığı görülmektedir. **Hukuki yarar ilkesinin bulunduğu durumlarda mutlaka davacı tarafın önce bir mahkemede dava açması, ondan sonra bu mahkemeden veraset belgesinin veya herhangi bir işin yapılması bakımından yetki alınmasına gerek olmadığı gibi, önce bir şeyin veya bir alacağın icra takibine konulması ve belirli aşamalardan sonra icra müdüründen yetki alınması suretiyle herhangi bir dava açılmasına da gerek bulunmamaktadır.** Aksi halde hak arama yollarının sınırlandırılması ya da kapatılması söz konusu olur. Bu aynı zamanda bir hak ihlaline yol açabilecektir.

Anayasa’nın hak arama hürriyeti başlıklı 36. maddesinde; “Herkes meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir,” denilmek suretiyle savunma hakkının kısıtlanamayacağına vurgu yapıldığı gibi, hak arama yollarının da sınırlanamayacağını vurgulamıştır. Bu hüküm ortada dururken davacı daha önce herhangi bir dava açmadığı gibi, icra takibine de yapmadığı ve aynı zamanda borçlu ile irs ilişkisinin de olmadığı görüşünden hareketle isteğin reddine karar verilmesi açıklanan Anayasa hükmüne ve belirtilen ilkelere aykırı düşmektedir.” (Yargıtay 8. HD. 2014/1698 E., 2014/20921 K., 14.11.2014 T.).

¹⁷ Resmi Gazete, Sayı 2128, Tarih 19.06.1932.

Tapu Müdürlüğü

2644 sayılı Tapu Kanunu¹⁸'na 03.05.2012 tarihli 6302 S.K¹⁹/md. 3 ile getirilen ek madde 1'e göre mirasbırakanın ölüm tarihinden itibaren en geç iki yıl içinde tapu sicilinde miras intikalinin gerçekleşmemesi durumunda tapu müdürlüğünün, mirasçılık belgesi düzenlenmesi için yargıya başvurabileceği düzenlenmiştir. Düzenlemede bu maddeye göre yapılacak başvuruların her türlü gider, vergi, resim veya harçtan muaf olduğu ifade edilmiştir. Bu madde ile intikalin zamanında yapılabilmesi için mirasçı sıfatı bulunmamasına rağmen tapu müdürlüğüne yetki verilmiştir (Günay, 2015: 55).

Mirasçılık Belgesi Verebilecek Makamlar

2011 yılına kadar veraset belgesini sadece sulh hukuk mahkemeleri verebilmekteydi. Ancak hem Noterlik Kanunu hem de TMK. md. 598'de yapılan değişiklik ile mirasçılık belgesi, sulh hukuk mahkemelerinin yanında noterler tarafından da verilebilecektir.

Sulh Hukuk Mahkemesi

TMK. md. 598/1'e göre başvurusu üzerine yasal mirasçı oldukları belirlenenlere, sulh mahkemesi tarafından mirasçılık sıfatlarını gösteren bir belge verilir. Uygulamada UYAP Bilişim Sistemi'ne nüfus müdürlüğünün sistemi entegre edildiğinden mahkemeler tarafından elektronik ortamda nüfus kayıtları tetkik edilerek mirasçılık belgesi verilmektedir (Ruhi, 2014: 16).

6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu md. 382/2-c-6 düzenlemesine göre, mirasçılık belgesi verilmesi işi bir çekişmesiz yargıya tabidir (Pekcanitez, Atalay ve Özekes, 2011: 77-79).²⁰ Yine HMK. md. 383'e göre sulh hukuk mahkemesi, çekişmesiz yargı işlerinde, aksine bir düzenleme bulunmadığı sürece görevli mahkemesidir. Mirasçılık belgesi taleplerinde, kanunda aksine bir düzenleme bulunmadığı için görevli mahkeme, sulh hukuk mahkemesidir (Kuru, 2019: 656).

HMK. md. 384'e göre kanunda aksine hüküm bulunmadıkça, çekişmesiz yargı işlerinde yetkili mahkeme, talepte bulunan kişinin veya ilgililerden birinin oturduğu yer mahkemesidir. Bu konuda, yetki ile ilgili kesin yetki kuralı bulunmamaktadır. Bu nedenle, mirasçılık belgesi Türkiye'nin her yerinden alınabilir.²¹ Dolayısıyla, mirasbırakanın oturduğu yer mahkemesi veya mirasçılardan her birinin oturduğu yer mahkemesinden mirasçılık belgesinin verilmesi talebinde bulunulabilir. Bu bağlamda miras belgesinin iptali davası herhangi bir mirasçının oturduğu yer mahkemesinden de istenebilecektir (Kuru, 2019: 658).

Noter

¹⁸ Resmî Gazete, Sayı 2892, Tarih 29.12.1934.

¹⁹ Resmî Gazete, Sayı 28296, Tarih 18.05.2012.

²⁰ Çekişmesiz yargıda esasen taraf kavramı yoktur, ilgili kavramı vardır. Ayrıca çekişmesiz yargı "iş" olarak ifade edilir Bu nedenle çekişmesiz yargı bir dava değildir. Çekişmesiz yargıda davaya ilişkin kavramlar tam olarak bir anlam taşımaz.

²¹ "Bilindiği üzere ve kural olarak; mirasçılık belgesinin verilmesine ilişkin istem, 6100 sayılı HMK'nın 382. maddesine göre çekişmesiz yargı işlerinden sayılmış, 11/3. maddesinde ise hangi davaların murisin son ikametgahı mahkemesinde görüleceği açıklanmış, aynı maddenin son fıkrası hükmünde veraset ispatına, miras hisselerinin tayinine ilişkin davaların, mirasçılarının her birinin bulunduğu yer mahkemesinde görülebileceği açıklanmıştır. Bu itibarla mirasçılık belgesi verilmesi davalarında kesin yetki kuralı söz konusu olmayıp; **mirasçılık belgesi, murisin yerleşim yeri ya da nüfusa kayıtlı olduğu yer gözetilmeksizin Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki adli yargı teşkilatı bulunan tüm adliyelerden her zaman alınabilecek** ve aksi her zaman ispat edilebilecek hasımsız belgelerdendir." (Yargıtay 16. HD. 2016/6869 E., 2016/6567 K., 07.06.2016 T.).

TMK. md. 598/1²² ve 1512 sayılı Noterlik Kanunu²³ md. 71/A-b²⁴'ye göre, yasal mirasçılardan talep etmeleri halinde noterler tarafından mirasçılık belgesi verilecektir. Türkiye'deki herhangi bir noterden mirasçılık belgesi talep edilebilir. Mirasçılık belgesi talep edilen noter, nüfus kayıtlarını elektronik ortamda temin ederek tetkik eder. Elektronik ortamda yeterli bilginin bulunmaması halinde nüfus müdürlüğünden yazı ile gerekli bilgileri temin eder. İnceleme sonucunda elde edilen bilgi çerçevesinde, mirasçılar ve miras paylarını gösteren mirasçılık belgesi noterlik tarafından verilir. TMK. md. 589/1'de belirtildiği üzere noterler yasal mirasçılara mirasçılık belgesi verebilecektir. Ancak hukuki yarar çerçevesinde atanmış mirasçılar, vasiyetname alacaklıları da noterlerden mirasçılık belgesi talep edebileceklerdir (Ruhi, 2014: 17). Ayrıca mirasbırakanın alacaklılarının da mahkeme veya icra müdürlüklerinden alacakları yetki belgeleri ile mirasçılık belgesini noterlerden talep edebilecekleri uygulamada görülmektedir.

Noterlik K md.71/B, f.3'e göre eğer mirasçılık belgesi verilmesi yargılamayı gerektiriyorsa, nüfus kayıtları mirasçılık belgesi için yeterli değilse, yabancılar tarafından mirasçılık belgesi talep edilmesi halinde, mirasçılık belgesi verilmesi bilirkişi incelemesi yapılmasını gerektiriyorsa, tanık dinlenmesi gerekiyorsa, yabancılik unsuru taşıyan bir mirasçılık belgesi talebi varsa bu durumlarda mirasçılık belgesi noterler tarafından verilemez (Kuru, 2019: 656; Özkan, 2017: 2789).

Noterlik K md.71/C hükmüne göre noterler tarafından verilen mirasçılık belgesi hakkında, menfaati ihlal edilenler tarafından sulh hukuk mahkemesine itirazda bulunulabilir. İtiraz üzerine sulh hukuk mahkemesi tarafından verilen kararın bir örneğini ilgili notere ve Türkiye Noterler Birliğine bildirir (Kuru, 2019: 657).²⁵ Doktrinde, sulh hukuk mahkemesine yapılan itirazın niteliği belgenin hüküm ve sonuçlarını engelleme, daha açık bir ifade ile ortadan kaldırma amaçlı yargısal bir süreç başlatıcısı olduğuna yönelik görüşler vardır (Ruhi, 2014: 18).

Kadastro Mahkemesi

3402 Sayılı Kadastro Kanunu²⁶ md. 25/1 hükmüne göre kadastro mahkemesi, kadastro veya kadastro ile ilgili verasete ait uyuşmazlıkları çözümleyebileceği gibi, talep üzerine mirasçılık belgesi de verebilir. Kadastro

²² "veya noterlikçe" ibaresi, 31/03/2011 kabul tarihli, 14/04/2011 tarih ve 27905 sayılı R.G.de yayımlanan 6217 sayılı Kanunun 19. maddesi ile, 01.10.2011 tarihinde yürürlüğe girmek üzere eklenmiştir.

²³ Resmi Gazete, Sayı 14090, Tarih 05.02.1972.

²⁴ 31.03.2011 - 6217 S.K/Madde 14 ile getirilen ek madde, Yürürlük Tarihi: 01/10/2011.

²⁵ "Bu itiraz ile, çekişmesiz yargı (mirasçılık belgesi verilmesi) işi, çekişmesiz yargıdan çıkar ve çekişmeli yargıya girer"; Ancak Yargıtay kararında, noter tarafından verilen mirasçılık belgesine itirazın çekişmeli yargı olmadığı ifade edilmiştir. "6217 sayılı Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 14. maddesi uyarınca 18.01.1972 tarihli ve 1512 sayılı Noterlik Kanununun 71. maddesinden sonra gelmek üzere "Diğer İşlemler" başlığı ile üçüncü bölüm olarak eklenen 71/C maddesi olarak "Noterlerin verdikleri mirasçılık belgesi hakkında, menfaati ihlal edilenler tarafından sulh hukuk mahkemesine itirazda bulunulabilir. Sulh hukuk mahkemesi, itiraz üzerinde verdiği kararın bir örneğini ilgili notere ve Türkiye Noterler Birliğine bildirir" hükmü düzenlenmiştir.

Somut olayda, davacılar vekilinin.... Noterliği'nin 16.10.2012 tarihli,... yevmiye no'lu mirasçılık belgesinin iptali yönündeki talebi çekişmeli yargıya ilişkin bir husus olmayıp, daha önce noter tarafından verilen mirasçılık belgesine itiraz niteliğindedir. Bu itibarla mahkemece yukarıda belirtilen yasa hükmü gözetilerek anılan istek bakımından davanın ayrılması ve görevsizlik kararı verilmesi gerekirken davanın esasının karara bağlanması doğru görülmemiştir." (Yargıtay 14. HD. 2016/17571 E., 2017/2384 K., 27.03.2017 T.).

²⁶ Resmî Gazete, Sayı 19512, Tarih 09.07.1987.

mahkemesi, kadastro ile ilgili işlerle ilgili ve derdest uyuşmazlıklarla sınırlı olarak mirasçılık belgesi verebilecektir.²⁷

Kadaastro mahkemesi tarafından verasete ilişkin uyuşmazlıklar ve mirasçılarının belirlenerek davaya dahil edilmesi gerektiği dikkate alındığında mirasçılık belgesi verilmesi hukuki bir zorunluluktur. Kadaastro mahkemelerine böyle bir yetkinin verilmesi usul ekonomisi açısından da yararlıdır. Belirtmeliyiz ki, kadaastro mahkemesindeki taraflar, sulh hukuk mahkemesi veya noterlikten mirasçılık belgesi alıp getirmeye zorlanamaz (Günay, 2015: 56; Ruhi, 2014: 17).

Mirasçılık Belgesinin İptali

HMK. md. 382'de çekişmesiz yargı işleri sayılmıştır. HMK. md. 388'de ise aksine hüküm olmayan hâllerde, çekişmesiz yargı kararlarının kesin hüküm oluşturmayacağı düzenlenmiştir. Bu nedenle çekişmesiz yargı kararları, sonradan değiştirilebileceği gibi düzeltilebilecek veya iptal edilebilecektir. Çekişmesiz yargı işleri kanunda sayılanlarla sınırlı sayıda değildir. Çekişmesiz yargı işleri talep konusu ile ilgili olanlar arasında uyuşmazlık bulunmayan durumlar, talep konusu ile ilgili olanlar arasında bir hak bulunmayan durumlar ve hâkimin resen harekete geçtiği hâllerdir. Konumuz itibarıyla çekişmesiz yargı işlerinin en tipik örneği mirasçılık belgesidir. Mirasçılık belgesi aksi sabit oluncaya kadar geçerlidir (Kuru, 2019: 652-654).

Mirasçılık belgesi, hasım göstermeksizin, tek bir mirasçının talebinin bile yeterli olduğu, çekişmesiz yargılama sonunda verilen bir belgedir. Doktrinde hasım göstermek suretiyle çekişmeli yargı yoluyla alınan mirasçılık belgesi ve hasım göstermeksizin çekişmesiz yargı yoluyla alınan mirasçılık belgesi olmak üzere iki tür mirasçılık belgesi olduğu açıklanmaktadır. Hasım göstererek alınan mirasçılık belgesi, çekişmeli yargı yoluyla alındığı için artık sadece bir belge değil “veraset ilamı” olacaktır (Kocaağa, 2005: 95).

Kocayusufpaşaoğlu'na göre, böyle bir ayırımın yerinde olmadığını savunmaktadır. Çünkü sadece MK m. 598 anlamında alınan belgeler çekişmesiz yargı yoluyla alınan mirasçılık belgelerdir. Mirasçılık sıfatının çekişmeli olduğu hallerde ise çekişmeli yargı söz konusu olduğu için verilen karar kesin hüküm niteliğinde olduğundan, bu tür kararlar TMK md. 598 anlamında mirasçılık belgesi değildir (Kocayusufpaşaoğlu, 1978: 580 içinde: Kocaağa, 2005: 95). Biz de Kocayusufpaşaoğlu'nun görüşüne katılıyoruz. Zira çekişmeli yargı sonucunda artık bir mahkeme kararı verilmektedir. Mahkeme kararına artık belge niteliği yüklemek yerinde olmayacaktır.

²⁷ “Dava, kadaastro tespitine itiraz niteliğindedir. 3402 sayılı Kadaastro Kanunu'nun 25/1. maddesinde, kadaastro mahkemelerinin kadaastroya veya kadaastro ile ilgili verasete ait uyuşmazlıkları çözümlenebileceği, istek üzerine veraset belgesi verebileceği düzenlenmiştir. Ne var ki yasal düzenlemelere aykırı olacak şekilde, mahkemece yaklaşık altı yıllık süre boyunca davacıya ölü tespit maliklerine ait veraset ilamını sunması için süre verilmiştir. Öte yandan Mahkemece 21.06.2007 tarihli celsede ölü tespit maliklerinin re'sen veraset ilamlarının düzenlenmesi yolunda ara karar kurulmuş ve gereği yerine getirilerek ölü tespit malikleri Ferhat ve Sultan O.'ın veraset belgeleri düzenlenmiş ise de tespit edilen mirasçılar davaya dahil etmek üzere yine davacı yana süre verilmiştir. 6100 sayılı HMK'ya göre özel nitelikte bulunan ve 3402 sayılı Kadaastro Kanunu'nun “kadaastro davalarında usul” başlıklı 28. maddesi uyarınca, Kadaastro Hakiminin, ilgililerin başvurusunu beklemeksizin kadaastro tutanakları ile uyuşmazlığın çözümlenmesine etkili olabilecek kayıt ve diğer bilgileri ilgili dairelerden getireceği ve duruşma gününü taraflara re'sen tebliğ edeceği düzenlenmiştir. Anılan düzenlemeler çerçevesinde, kadaastro hâkimi mevcut uyuşmazlığı çözmekle yükümlüdür. O halde, mahkemece, duruşma günü davalılara re'sen tebliğ edilerek taraf teşkilinin sağlanması ve bundan sonra davanın esasına girilerek sonucuna göre hüküm kurulması gerekirken, dosya kapsamına uygun düşmeyen gerekçe ile yazılı şekilde hüküm tesisi isabetsiz olup, davacı A.. O.'ın temyiz itirazları bu nedenlerle yerinde görüldüğünden kabulü ile hükmün BOZULMASINA” (Yargıtay 16. HD. 2014/2848 E., 2014/2949 K., 20.03.2014 T.).

Çekişmeli yargıda ise çekişme, uyuşmazlık, iddia ve karşı tarafın iddiası üzerine kurulu davalar söz konusudur. Çekişmeli yargının konusunu tarafların sübjektif hakları oluşturur. Çekişmesiz yargıda ise karara esas oluşturacak sübjektif hak yoktur ve sonradan değiştirilmesi veya iptali mümkündür (Pekcanitez, Atalay ve Özekes, 2011: 80).

Mirasçılık belgesinin iptali davasını açmanın koşulları şunlardır (Özkan, 2017: 2794):

- a. Mirasçılardan bir kısmının mirasçılık belgesinde gösterilmemiş olması,
- b. Hak sahiplerinin paylarının mirasçılık belgesinde hatalı olarak belirlenmesi,
- c. Gerçekte mirasçı olmayan bir veya birkaç kişinin mirasçılık belgesinde mirasçı olarak gösterilip pay verilmesi.

Mirasçılık belgesinin düzeltilmesi veya iptali davaları çekişmeli yargı davalarındandır.²⁸ Bu nedenle mirasçılık belgelerinin iptali veya değiştirilmesi davaları sonucunda verilecek karar kesin hüküm olacak ve sadece bir belge değil ilam niteliğine haiz olacaktır. Mirasçılık belgesinin iptali davasında asliye hukuk mahkemeleri görevlidir ve bu davalar her zaman açılabilirliklerinden hak düşürücü süre söz konusu değildir. Sonuçta mirasçılık belgesinin iptali davasında verilecek olan karar ile kesin hüküm ortaya çıkacaktır. Yetki konusunda ise kesin yetki kuralı yoktur ve mirasçıların her birinin oturduğu yer (Özkan, 2017: 2793) asliye hukuk mahkemeleri yetkilidir. Mirasçılık belgesinin iptali davasının konusu mirasçılık belgesindeki bir hata veya eksilikten kaynaklanabileceği gibi ölüme bağlı tasarrufun iptaline ilişkin bir karara bağlı bir talebe ilişkin de olabilir (İyilikli, 2017: 328).

Mirasçılık belgesi verilmesine ilişkin olarak açılan davaya HMK. md. 65'e dayalı olarak asli müdahalede bulunulabilir. Çekişmesiz olarak ilk davayı açan davacı yanında asli müdahil olarak davaya katılan asli müdahilin durumu davanın çekişmesiz niteliğini etkilemeyecektir. Yani asli müdahilin talebi de mirasçılık belgesinin verilmesi olduğundan, dava yine çekişmesiz yargı olarak devam edecektir (İyilikli, 2017: 328).

Mirasçılık belgesine karşı açılacak iptal davalarında asliye hukuk mahkemesi görevlidir.²⁹ Noter tarafından verilen mirasçılık belgelerine karşı yapılacak itirazlarda ise görevli mahkeme Noterlik K m.71/C hükmüne göre sulh hukuk mahkemesidir.

²⁸ "Somut olayda, dava ve talep mirasçılık belgesinin iptali istemine ilişkindir. Dava, Gebze Sulh Hukuk Mahkemesinin 1995/1047 Esas, 1996/257 Karar sayılı mirasçılık belgesinde mirasçı olan davalılar hasım gösterilerek açıldığından çekişmeli hâle gelmiştir. Bu nedenle mirasçılık belgesinin iptali ve yeni bir mirasçılık belgesi verilmesi istemiyle açılan dava çekişmeli yargı niteliğinde olduğundan asliye hukuk mahkemesi görevlidir." (Yargıtay 14. HD. 2015/2725 E., 2015/9566 K., 02.11.2015 T.).

²⁹ "Buradan hareketle veraset belgesinin değiştirilmesi veya daha önce verilen veraset belgesinin iptali davalarının sulh hukuk mahkemesinde görülemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Kaldı ki **veraset belgesinin iptali davalarının hasımlı olarak açılması zorunlu bulunduğundan çekişmesiz yargı kapsamında çıkıp çekişmeli yargı mahiyetini aldığı da bir gerçektir. Bu durum karşısında HMK'nın yürürlüğe girdiği 01.10.2011 tarihinden sonra açılan bu dava bakımından HMK'nın 382/2-c maddesinin 6. bendi uyarınca asliye hukuk mahkemesi görevlidir.** Görev kamu düzenine ilişkin olduğundan ve mahkemece davanın her aşamasında re'sen gözetilmesi gerektiğinden mahkemece dava dilekçesinin görev yönünden reddine karar verilmesi gerekirken işin esasının incelenerek hüküm kurulması doğru görülmemiş, bu sebeple Cumhuriyet Başsavcılığının ... gösterdiği lüzum üzerine kanun yararına bozma isteğinin kabulü ile kararın bozulması gerekmektedir." (Yargıtay 14. HD. 2015/8042 E., 2015/5796 K., 25.05.2015 T.); "Öte yandan genel hüküm niteliğinde bulunan TMK'nin 598/1 maddesinde de veraset belgesinin sulh hukuk mahkemesince verilmesi öngörülmüştür. 6100 sayılı HMK'nin "çekişmesiz yargı işleri" başlığını taşıyan 382/2-c maddesinin 6. bendine göre mirasçılık belgesi verilmesi sulh hukuk mahkemesinin görev alanına girmekte ve çekişmesiz yargı kapsamında kalmaktadır. Yukarıda açıklandığı gibi HUMK'nun 8/II-5. maddesi uyarınca mirasçılık belgesinin verilmesi, değiştirilmesi veya iptal davaları ile

Mirasçılık belgesinin iptali davasının, belgede gözükten tüm mirasçılara yöneltilmesi gerekmektedir. Çünkü mirasçılık belgesinin iptali davası çekişmeli yargıya tabi olacağından, sonuçta verilecek hüküm taraflar açısından kesin hüküm oluşturur. Ayrıca belirtmeliyiz ki, mirasçılık belgesinin iptali davasında taraf olmayan ve haklarının ihlal edildiğini iddia eden mirasçı için taraf olmadığı dosyada verilen karar kesin hüküm oluşturmaz. Bu kişi sonradan mirasçılık belgesinin iptalini ya da değiştirilmesini talep edebilir. Mirasçılık belgesine ilişkin sulh hukuk mahkemesi kararlarına karşı istinaf yoluna başvurulabilir ancak HMK. md. 362'ye göre istinafin kararlarına karşı temyiz yoluna başvurulamaz. Mirasçılık belgesinin iptali kararı istinaf ve istinaf mahkemelerinin kararına karşı temyiz yoluna başvurulabilir. İptal kararı sonrasında, gerçeği yansıtmayan ve iptal edilen mirasçılık belgesine göre yapılan intikal ve tasarruf işlemleri, özellikle taşınmazdaki yolsuz tescilli işlemlerinin düzeltilmesi sadece yeni açılacak bir dava ile mümkündür. Çünkü mirasçılık belgesinin iptali kararı tespit niteliğindedir. Bu itibarla yenilik doğurucu niteliği bulunmadığından geçmişe etkili değildir. Bu nedenle iptal edilmiş mirasçılık belgesine göre yapılan taşınmazdaki intikal ve tescil işlemlerinin düzeltilmesi için TMK. md. 1025'e göre yeni bir dava açılması gerekmektedir (Ruhi, 2014: 19; İyilikli, 2017: 329-330; Kocaağa, 2005: 95; Kuru, 2019: 656-657). Önceki mirasçılık belgesine göre yapılan tescil işlemleri nedeniyle tapu müdürlüğünün sorumluluğundan bahsedilemeyecektir.

Gerçekte mirasçı olmayan bir kişinin mirasçılık belgesi alması sonucu, bu mirasçılık belgesi ile yaptığı işlemlerde üçüncü kişilerin iyiniyetinin korunup korunmayacağı sorunu oluşabilir. Böyle bir durumda doktrinde çeşitli görüşler ileri sürülmekle birlikte, gerçekte mirasçı olmayan bir kişinin terekede yer alan taşınır veya taşınmazlar üzerinde aynı hak kazanılması yönünde yapmış olduğu işlemler açısından mirasçılık belgesine güvenen iyiniyetli üçüncü kişilerin korunabilecekleri ile ilgili mevzuatımızda bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu halde TMK md. 988, 1023 hükümlerinde yola çıkılarak bir çözüm bulunabilir.³⁰ Çünkü mirasçılık belgesi alan kişi, taşınırlar açısından zilyet olabilecek ve taşınmazları açısından ise tapuda kendi adına tescil işlemleri gerçekleştirebilecektir. Üçüncü kişiler ise iptal edilmemiş mirasçılık belgesine dayalı olarak yapılan işlemlere güvenerek hareket eden iyiniyetleri çerçevesinde taşınırlarla ilgili TMK. md. 988 ve

ilgili görev sulh hukuk mahkemesine verildiği halde HMK'nin 382/2-c maddesinin 6. bendine göre **sulh hukuk mahkemeleri sadece veraset belgesi verilmesiyle ilgili istekler konusunda görevlidir. Buradan hareketle veraset belgesinin değiştirilmesi veya daha önce verilen veraset belgesinin iptali davalarının sulh hukuk mahkemesinde görülemeyeceği sonucuna varılmaktadır. Kaldı ki veraset belgesinin iptali davalarının hasımlı olarak açılması zorunlu bulunduğundan çekişmesiz yargı kapsamında çıkıp çekişmeli yargı mahiyetini aldığı da bir gerçektir. Bu durum karşısında HMK'nin yürürlüğe girdiği 01.10.2011 tarihinden sonra açılan bu dava bakımından HMK'nin 382/2-c maddesinin 6. bendi uyarınca asliye hukuk mahkemesi görevlidir.**" (Yargıtay 14. HD. 2016/11372 E., 2019/4966 K., 30.05.2019 T.)

³⁰ "Davacılar, dilekçelerinde Kazime adlı şahsın aldığı hasımsız veraset belgesine göre Hasan Hüseyin Özdereci'nin yasal tek mirasçısıymış gibi intikal yaptırarak çekişmeli taşınmazın Kazime mirasçıları tarafından davalıya temlik edildiğini, kendilerinin mirasçı olduklarını ve bu konuda 07.10.2003 tarih 825-881 esas, karar sayılı hasımsız veraset belgesi aldıklarını ileri sürerek, iptal ve tescil istemiştir.

Mahkemece, davacıya delillerini bildirmesi konusunda kesin süre verilmesine karşın delil ibraz edilmediği gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiştir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki; bu tür davanın kanıtlanabilmesi diğer bir deyişle davacıların sıfatının bulunup bulunmadığının tespiti, ancak hasımlı olarak açılacak bir davada verasetin kesin olarak tespit edilmesi sonucu ortaya çıkacaktır. Nitekim mahkemece, veraset ilanı alınması konusundaki dava bir süre bekletici mesele sayılmış, sonradan bu ara karardan vazgeçilmiştir.

Öte yandan, taşınmaz ilk olarak sonradan ölen Kazime adına intikal ettirilmiş, mirasçıları tarafından dava tarihinden önce 14.01.2004 tarihinde temlik edilmiştir. Bu durumda davalı ikinci el konumunda olup, kural olarak Türk Medeni Kanunu'nun 1023. Maddesi uyarınca iyiniyet ilkesinin koruması altındadır." (Yargıtay 1. HD. 2012/3905 ., 2012/6516 K., 04.06.2012 T.).

taşınmazlarla ilgili ise TMK. md. 1023 çerçevesinde korunabilir.³¹ Ayrıca mirasçılık belgesine göre gerçekte mirasçı olmayan ancak belgede ismi olan kişiye ödeme yapan iyiniyetli borçluları koruyucu bir düzenleme de yoktur (Kocayusufpaşaoğlu, 1978: 591 içinde: Kocaağa, 2005: 105).³²

UYGULAMA SORUNLARINA İLİŞKİN ÖZEL KONULAR

Mirasçılık belgesi ile ilgili olarak sadece bir kanun maddesinde düzenleme bulunması, birçok konuda yaşanan sorunlarla ilgili kanun boşluğuna neden olmakta ve bu boşluk Yargıtay kararları ile doldurulmaktadır. Bu bölümde mirasçılıktan çıkarma, mirasın reddi, mirastan yoksunluk, mirastan feragat, mirasbırakanın veya mirasının yabancı olması halinde ve yabancı ülkeden alınan mirasçılık belgesinin tanınması ve tenfizi konularında karşılaşılan sorunlara güncel Yargıtay kararlarına da atıfta bulunularak açıklamalar yapılacaktır.

Mirasçılıktan Çıkarma, Mirasın Reddi, Mirastan Yoksunluk ve Mirastan Feragat Hallerinde

Mirasçılıktan çıkarma, mirasbırakanın saklı paylı mirasçıyı mirastan uzaklaştırmasını sağlayan ölüme bağlı tasarruf olarak tanımlanabilir. TMK. md. 511 gereği mirasçılıktan çıkarılan kişi mirasçılık sıfatını kaybeder, mirasçılığa bağlı haklarını kullanamaz ve tenkis davası açamaz. Mirastan çıkarma işleminin sonuçları, çıkarılan kişi hakkında hüküm doğurur ve saklı paylı mirasçıların paylarını etkilemez. Mirasbırakan mirasçılıktan çıkarılan kişinin payı ile ilgili başkaca bir tasarrufta bulunmamışsa, mirasçılıktan çıkarılan kişi mirasbırakandan önce ölmüş gibi mirasçılıktan çıkarılan kişinin alt soyuna intikal eder. Mirasbırakanın alt soyu yoksa bu halde, çıkarılanın payı mirasbırakanın yasal mirasçılarına intikal eder. Ancak mirasbırakan çıkarma ile birlikte çıkarılan mirasçının payında tasarrufta bulunmuş ise mirasçılıktan çıkarılan kişinin alt soyu pay alamaz. Bu halde mirasbırakanın alt soyu da bulunmuyorsa, çıkarılanın payı üzerinde mirasbırakan tasarrufta bulunduğu için yasal mirasçılar da miras payı alamayacaktır. Bu halde mirasçılıktan çıkarılan kimsenin altsoyu saklı payını talep edebilecektir (Dural ve Öz, 2019: 211-212; Günay, 2015b: 21).³³ Mirasçılıktan çıkarma halinde, çıkarılan tarafından mirasçılık belgesi talep edilebilecektir. Yargıtay kararlarında da mirastan çıkarmanın, mirasçılık belgesi talep etmeye engel olmadığı, ancak mirasçılık

³¹ "Aksi iptal edilmekle sabit olan Feriha'nın mirasçılığını gösteren veraset ilamı uyarınca, çekişme konusu taşınmazlardaki Veli'ye ait 2/3 payın, Feriha üzerine intikali sağlanmış, Feriha'da adına intikal ettirdiği payları satış yoluyla üzerinde kayıtlı pay kalmayacak şekilde elden çıkarmış ve halen bazı payların sicillerinin Feriha'dan edinenler üzerinde, bazı paylarında sicilleri onlardan edinenlerin üzerinde bulunduğu kayden sabittir.

Bulunduğu üzere, 27.12.1939 tarih 11/60 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararı uyarınca sicil kayıtlarını üzerine intikal ettiren Feriha ilk el, ondan sonra edinenler ise ikinci ve bundan sonra edinenler ise ikinci el durumundadırlar.

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 1023. Maddesi gereğince, sicilin aleniyeti ve güvenilirliği ilkesi gereği, taşınmazı sicilden ödenen iyi niyetli ikinci el ve ondan sonraki ellerin iktisapları korunabilecektir. Oysa, birinci el durumunda olan kişinin iktisabı gerçeği yansıtmayan ve hukuken korunmasına olanak bulunmayan belgeye dayalı olması ve yolsuz tescil niteliği taşıması sebebiyle TMK.nun 1023. Maddesinin koruyuculuğundan istifadesine yasal açıdan cevaz yoktur". (Yargıtay 1. HD. 2010/8760 ., 2010/13386 K., 14.12.2010 T.).

³² "Kocayusufpaşaoğlu'nun da ifade ettiği gibi, "bu konuda, MK m. 1/II'den yararlanarak, mirasçılık belgesine, üçüncü kişinin iyiniyetinin korunmasına esas olacak bir güven olgusu niteliğini bahşetmek düşünülebilir."

³³ "Miras bırakan, davacıların babası olan oğlu Ahmet Tacettin'i 5.4.1982 tarihli vasiyetnamesi ile mirasından ıskat etmiştir. Bu kişi tarafından açılan ıskatın iptali davası reddedilmiş, karar 17.12.2002'de kesinleşmiştir. Bu durumda ıskat ayaktaadır. Bu hâlde **miras hakkından ıskat edilen kimsenin altsoyu o kimse müteveffadan evvel ölmüş gibi mahfuz hisselerini isteyebilirler. (TKM. md. 458/son cümle) Bu nedenle, ıskat edilenin altsoyu olan davacıların bu davayı açmakta aktif husumet ehliyetleri mevcuttur.** Bu husus gözetilmeden davacıların mirasçı olamayacaklarından bahisle red hükmü kurulması usul ve yasaya aykırıdır." (Yargıtay 2. HD., 2007/15355 E., 2007/17423 K., 12.12.2007 T.).

belgesinde çıkarmanın hukuki sonuçlarının bakımından terekenin paylaşılması sırasında gözetilmesi gerektiğinin yazılmasının gerektiği ifade edilmiştir (İyilikli, 2017: 357). Ancak mirasçılık belgesi ile yapılacak intikal işlemlerinin sağlıklı yürümesi ve hak kayıplarının önlenmesi amacıyla mirasçılık belgesinde mirasçılıktan çıkarılanın payının akıbeti ile payın kimlere kalacağı hususlarının açık ve anlaşılır bir şekilde hükümde belirtilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Mirastan yoksunluk, mirasçı olabilecek bir kişinin, kanununda sayılı şartların varlığı halinde, mirasbırakanına karşı mirasçılık haklarını ileri sürme ehliyetini kaybetmesi olarak tanımlanabilir. TMK. md. 578'de mirastan yoksunluk sebepleri sıralanmış ve TMK. md. 579'da mirastan yoksunluğun altsoya etkisi düzenlenmiştir. Buna göre kanundaki şartların oluştuğu ve bu nedenle mirastan yoksun olan kişi mirasbırakana mirasçılık sıfatını kaybedeceğinden mirasçı ve vasiyet alacaklısı olamayacaktır. Mirastan yoksunluk sadece yoksun olanın mirasçılık haklarını etkiler ve mirastan yoksun olanın altsoyu, mirastan yoksun kişi mirasbırakandan önce ölmüş gibi mirasçı olur. Mirastan yoksunluk, kendiliğinden sonuç doğurur ve herhangi bir mahkeme hükmüne gerek yoktur. Bu sebeple herhangi bir dava açılmasına da gerek olmadığından, mirastan yoksun olan kişinin veya altsoyunun mirasçılık belgesi talep etmesinde bir engel yoktur (Dural ve Öz, 2019: 377-378; Günay, 2015b: 20). Ancak mirastan yoksun olan kişi mirasçılık sıfatını kaybettiği için mirasçılık belgesi talep edebilecektir. Ancak mirasçılık belgesinde mirastan yoksun olan kişiye mirasçılık sıfatı ve pay verilemeyecektir. Bu durumda yoksun olanın altsoyunun paylarının mirasçılık belgesinde gösterilmesi intikalin sağlıklı yapılması açısından yararlı olacaktır (İyilikli, 2017: 359).

Mirasın reddi ile ilgili TMK. md. 605/1'de gerçek red ve TMK. md. 605/2'de hükmi red düzenlenmiştir. Mirasın reddi, reddedenin mirasbırakanın haklarına külli halef olmayı engeller ve aynı zamanda mirasbırakanın borçlarından da sorumluluğu ortadan kaldırır. Kayıtsız ve şartsız mirasın reddedilmesinden sonra bu red geri alınamaz. TMK. md. 611'e göre yasal mirasçılardan biri mirası reddettiği takdirde, reddedenin miras payı, miras açıldığı zaman kendisi sağ değilmiş gibi, diğer hak sahiplerine geçer. Atanmış mirasçı mirası reddederse bu kişinin payı, mirasbırakanın ölümüne bağlı tasarrufu yok ise mirasbırakanın en yakın yasal mirasçılara kalacaktır (Dural ve Öz, 2019: 419-422). Daha önceki Yargıtay kararlarında, mirasın reddinin hukuki sonuçlarının terekenin paylaşılması sırasında gözetileceği ifade edilmekteydi. Ancak Yargıtay güncel kararlarında,³⁴ mirası reddedenin miras payının mirasçılık belgesinde gösterilmesinin gereksiz ve intikal için yetersiz olduğu gerekçesi ile mirasın reddi sonucu mirasçılık sıfatını kaybedenler ve bunların paylarının kimlere kaldırıldığına açıkça belirtilmesinin gerektiği belirtilmektedir.

³⁴ "Bu bakımdan; verilen mirasçılık belgesinde yasal mirasçılar ile bunların miras paylarının gösterilmesi yerinde ise de; "mirası reddin hukuki sonuçlarının terekenin paylaşılmasında dikkate alınmasına" şeklindeki kabul hatalı olmuştur.

TMK'nın 611 maddesindeki "Yasal mirasçılardan biri mirası reddederse onun payı, miras açıldığı zaman kendisi sağ değilmiş gibi hak sahiplerine geçer" hükmü uyarınca; mirası reddedenlerin miras paylarının diğer mirasçılara intikal şeklinin kararda gösterilmesi gerekir. Bu hüküm karşısında, mirası reddeden mirasçılardan ...'un miras payı tamamen mirası reddetmeyen davacı ...'a geçmiş olacaktır.

Sonuç olarak mahkemece, **temyize konu kararda olduğu şekilde ret durumu yokmuş gibi yasal mirasçılar ve miras payları gösterildikten ve mirası reddeden mirasçılar işaret edildikten sonra; mirası reddeden mirasçılar gözönüne alındığında mahkemece "yasal mirasçılar ...'un mirası ret durumu nedeniyle muris ...'un yasal mirasçısı sıfatını kaybetmiş oldukları ve bunların miras payının davacı ...'a intikal etmiş olduğu; böylece muris ...'un mirasının tamamı (1) pay kabul edilerek (1) payının davacı kızı ...'a intikal edeceğinin belirtilmesine"** şeklinde karar oluşturulmalıdır." Yargıtay 14. HD. 2015/2207 E., 2015/3974 K., 13.04.2015 T.).

Mirastan feragat TMK. md. 528 hükmüne göre, müstakbel ve muhtemel mirasçının, mirasbırakana karşı doğacak miras hakkından, mirasbırakan ile birlikte yapacağı bir sözleşme ile vazgeçmesi olarak tanımlanabilir. Burada vazgeçilen, miras hakkı değil beklenen haktır. Çünkü mirasbırakanın ölüm anına kadar bir miras hakkı henüz mevcut değildir. Mirastan feragat vasiyetname ile değil; mirasbırakan ile yapılacak bir miras sözleşmesi ile olur ve bu sözleşmenin resmi senet gibi resen noterde düzenlenmesi geçerlilik şartıdır. Mirastan feragat sözleşmesi ivazlı ve ivazsız olarak iki şekilde düzenlenebilir. İvazlı feragatte, mirasbırakanın sağlığında, mirasçının aldığı veya alacağı bir bedel karşılığı feragat söz konusudur. Ancak ivazsız feragatte bir bedel yoktur. Sonuçları açısından ise, ivazlı feragatte, feragat edene isabet eden miras payı alt soya geçmezken, ivazsız feragatte feragat edenin miras payı kendi altsoyuna geçer (Dural ve Öz, 2019: 195-198).³⁵ Mirastan feragat eden mirasçının bulunması halinde, mirasçılarının ve paylarının mirasçılık belgesinde gösterilmesi gerekir. Bu nedenle mirasçılık belgesinde mirastan feragatin varlığına işaret edilmekle yetinilmesi yeterli olmayacaktır.³⁶

Kanaatimizce, Yargıtay'ın önceki kararlarında, mirasçılıktan çıkarma, mirasın reddi, mirastan yoksunluk ve mirastan feragat durumlarında mirasçılık belgesinde, çıkarma, red, yoksunluk ve feragatin varlığına işaret edilmekle yetinilmesi, yönünde kararlar verildiği görülmekte ise de, son kararlarında mirasçının miras payının durumu ve miras payının kime geçeceği unsurlarının da gösterilmesinin aranması isabetlidir. Zira mirasçılar miras haklarına intikal işlemleri ile kavuşacaklar ve bunun için mirasçılık belgesine ihtiyaç duyacaklardır. Yaşanacak zorluk ve hataların önüne geçilmesi yönünden Yargıtay'ın son kararları isabetlidir.

Yabancılık Unsurunun Bulunması Halinde

Buraya kadar yaptığımız açıklamalara göre, TMK. md. 598/1 gereği mirasçılık belgesi yasal mirasçı oldukları belirlenenlere verilir. Ayrıca yasal mirasçı olmasa bile HMK. md. 114/1-h gereğince hukuki yarar ilkesinden hareketle hukuki yararı bulunduğunu ispat edenlere de mirasçılık belgesi verilecektir. Bu nedenle yabancı bir devlet vatandaşı, hukuki yararının bulunduğunu ispat etmesi şartı ile mirasçılık belgesi talebinde bulunabilir.

³⁵ "İsviçre'de feragat ister ivazlı olsun ister ivazsız, feragat edenin altsoyunu etkiler ve onlar da mirasçı olamazlar, meğerki, sözleşmede aksine bir hüküm bulunsun (ZGB Art. 495 Abs. 3)".

³⁶ "Yargıtay 2. ve 7. Hukuk. Daireleri 'nin konuyla ilgili yerleşmiş içtihatları mirastan feragatin hukuki sonuçlarının terekenin bölüştürülmesi sırasında gözetilmesi yönünde idi. Ne var ki, böyle bir kararın özellikle Tapu Müdürlükleri'nde, terekenin paylaşımıyla ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşları ile bloke edilen faizler için banka veya icra iflas ve tasfiye memurluklarında vs. işlemler ve infaz sırasında ilgililerin birtakım güçlükler yaşadığı ve yerine getirilmediği bir vakıdır. Esasen, mahkemelerin bir görevi de anlaşılır, infaza elverişli tereddüde mahal bırakmayacak açık, somut ve hiçbir duraksamaya mahal bırakmayacak biçimde anlaşılır kararlar vermek olmalıdır.

Öte yandan, TMK'nun 495 ile 501. maddelerinde yasal mirasçılar, izleyen maddelerde de mirasbırakanın ölüme bağlı tasarrufu sonucu oluşan mirasçılık gösterilmiştir (TMK..m.516. 520. 521. 522). Bu yasal düzenlemeler göz önünde bulundurularak TMK'nun 598. maddesine göre düzenlenen mirasçılık belgeleri, aksi ispat edilinceye kadar geçerli olan, adına düzenlenmiş bulunan kişi ve kişilerin mirasçılığı lehine bir karine oluşturur. Bu belge; miras bırakanla mirasçılar arasındaki irs (soy) ilişkisini göstermesi yanında, mirasın (terekenin) mirasçılara intikalini de sağlayıcı bir işleve sahiptir. Tüm bu nedenlerle; **mirastan feragat eden (TMK.m.528) mirasçı veya mirasçılar varsa, düzenlenecek mirasçılık belgesinde, mirasçılık sıfatına sahip olan kişi veya kişiler ile miras paylarının gösterilmesi ve mirastan feragat durumuna işaret edilmekle yetinilmemesi; mirastan feragat nedeniyle, mirasçılık sıfatını kaybedenlerin ve bunların payının akibetinin de (kime kalacağını) gösterilmesi gerekir.** TMK'nun 528/2,3. maddesinde düzenlenen " ... Feragat eden, mirasçılık sıfatını kaybeder. Bir karşılık sağlanarak mirastan feragat, sözleşmede aksi öngörülmedikçe feragat edenin altsoyu için de sonuç doğurur" hükmü uyarınca mirastan feragatte miras paylarının diğer mirasçılara intikal şekli kararda gösterilmelidir." (Yargıtay 8. HD. 2013/20733 E ., 2014/17637 K., 01.10.2014 T.).

Mirasbırakanın yabancı olması halinde, 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun³⁷ md. 20/1'e göre miras, mirasbırakanın milli hukukuna tabidir (Güneş, 2019: 35).³⁸ Buna göre mirasbırakan yabancı ise mahkeme tarafından öncelikle mirasbırakanın milli hukuku tespit edilecek ve bu hukuka göre miras payları tespit edilerek mirasçılık belgesi verilecektir. Ancak MÖHUK. md. 20/1'de taşınmaz açısından bir istisna düzenlemesi vardır. Buna maddeye göre Türkiye'de bulunan taşınmazlar hakkında Türk hukuku uygulanacaktır. 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun md. 28 hükmüne göre doğumla Türk vatandaşı olup da çıkma izni almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenler ve kendileri ile birlikte işlem gören çocukları, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili kanunlardaki hükümlere tabi olmak şartıyla, Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam ederler. İzin almak suretiyle Türk vatandaşlığını kaybedenlere mavi kart verilmekte ve bu kişiler kanunda belirtilen istisnalar hariç olmak üzere Türk vatandaşlarına tanınan haklara ve yetkilere sahiptirler (Güven, 2011: 209).³⁹ MÖHUK. md. 20/2'ye göre, mirasın açılması, taksimi ve iktisabı ile ilgili olarak terekenin bulunduğu yer hukuku uygulanacaktır (Can/Tuna, 2019: 389) ve TMK m.575'e göre miras, mirasbırakanın ölümü ile açılır ve intikal eder. Daha açık bir ifade ile tereke, ölüm anında mirasçılara intikal eder. 4722 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun⁴⁰ md. 17'ye göre, mirasçılık ve mirasın geçişi, mirasbırakanın ölümü tarihinde yürürlükte olan hükümlere göre belirlenir. Ayrıca TMK. md. 575'ye göre miras, mirasbırakanın ölüm tarihinde açılır ve mirasbırakanın sağlığında yapmış olduğu mirasla ilgili kazandırmalar ve paylaştırmalar, terekenin ölüm anındaki durumuna göre değerlendirilir (Gökçe, 2015: 90; İyilikli, 2017: 319-322; Ruhi, 2014: 20-22). Bu açıklamalara göre;

- Mirasbırakanın Türk vatandaşı olması halinde, mirasbırakanın Türkiye'de ve yurt dışında bulunan tüm terekesi hakkında Türk hukuku uygulanacaktır.
- Mirasbırakanın yabancı olması halinde, mirasbırakanın Türkiye'de bulunan taşınır malvarlığı ile yurt dışında bulunan tüm terekesi kendi milli hukuku uygulanacaktır. Türkiye'de bulunan taşınmazlar açısından ise Türk hukukuna uygulanacaktır.
- Mirasbırakanın Türk vatandaşı, ancak mirasçıların yabancı olması halinde, mirasbırakanın Türk vatandaşı olduğu için mirasçılık belgesi Türk Hukukuna tabidir. Türk vatandaşlığını kaybedenler hakkında yabancı vatandaşlar hakkındaki hükümler uygulanır.
- Noterlik Kanunu md.71B/3'e göre mirasçılık belgesinin yabancılar tarafından talep edilmesi halinde mirasçılık belgesi noterler tarafından verilemez. Bu halde sulh hukuk mahkemeleri görevlidir.

³⁷ Resmî Gazete, Sayı 26728, Tarih 12.12.2007.

³⁸ "AB Miras Tüzüğü'ne göre hukuk seçimi yapılmamış olması halinde Almanya'da bulunan ve orada taşınır ve taşınmaz malları bulunan Türk mirasbırakanın, taşınır ve taşınmaz malları üzerindeki miras uyuşmazlıklarında, mutad mesken ülkesi hukuku olarak Alman hukuku bir bütün olarak uygulanacaktır. Oysa MÖHUK. md. 20'nin uygulama alanı bulması halinde Almanya'da yaşayan Türk mirasbırakanın terekesinde bulunan taşınır ve taşınmaz mallar üzerindeki miras uyuşmazlıkları, mirasbırakanın milli hukuku olan Türk hukukuna tabidir".

³⁹ 06.04.2010 tarihli ve 27544 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan, 11.02.2010 tarihli Türk Vatandaşlığı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik md. 52'ye göre " Bu kişilerin Türkiye'deki ikamet, seyahat, çalışma, yatırım, ticari faaliyet, **miras, taşınır ve taşınmaz iktisabı** ile ferağı gibi konulara yönelik işlemler, ilgili kurum ve kuruluşlarca **Türk vatandaşlarına uygulanmakta olan mevzuat çerçevesinde yürütülür.**"

⁴⁰ Resmî Gazete, Sayı 24607, Tarih, 08.12.2001.

Yabancı gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye’de taşınmaz mal edinmelerine ilişkin düzenlemeyi içeren 2644 sayılı Tapu Kanunu⁴¹ md. 35, 03.05.2012 tarihli ve 6302 sayılı kanunla⁴², değiştirilmiş ve karşılıklılık şartı kaldırılmıştır.⁴³ Özellikle yabancı tüzel kişilerin taşınmaz mal edinmelerine ilişkin bir kısım sınırlamalar getirilmiştir. Belirtmemiz gerekir ki miras, mirasbırakanın ölüm tarihi itibarıyla açılacağından, mirasbırakanın ölüm tarihi bu yasa değişikliğinden önceki bir tarih ise karşılıklılık aranacaktır.⁴⁴

Mirasçılık Belgesinin Tanınması ve Tenfizi Problemi

Yabancı ülke mahkeme kararının Türkiye’de hüküm doğurabilmesi için kararın niteliğine göre tanıma veya tenfizi kararı gerekmektedir. Ayrıca sadece tanıma kararı, yabancı mahkeme kararının icra edilebilir hale getirmez. Tespit kararları ile yenilik doğuran kararlar tanıma davasına konu olurken, eda kararları tenfiz davasına konu olurlar. Mirasçılık belgesi bir tespit talebidir. Bu nedenle tanıma davasına konu olur. Yabancı ülkeden alınan mirasçılık belgesinin, Türkiye’de hukuki etkiye sahip olabilmesi için tanıma kararı gerekir.

⁴¹ Resmî Gazete, Sayı 2892, Tarih 29.12.1934.

⁴² Resmî Gazete, Sayı 28296, Tarih 18.05.2012.

⁴³ "5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanununun 20. maddesinde de mirasın ölenin millî hukukuna tâbi olduğu, Türkiye’de bulunan taşınmazlar hakkında Türk hukukunun uygulanacağı, 2644 Sayılı Tapu Kanununun 35. maddesinde ise, yabancı uyruklu gerçek kişilerin ancak karşılıklı olmak ve kanuni sınırlamalara uyulmak kaydıyla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde taşınmaz edinebilecekleri belirtilmiştir. **Karşılıklılığın miras bırakanın ölüm günü itibarıyla aranması gerekir.** Türk Yabancılar Hukukunun genel ilkelerinden olan karşılıklılık, uluslararası bir anlaşma ile tanınabileceği gibi, iç hukukta bir engel koymama biçiminde de gerçekleşebilir. Ancak karşılıklılığın belirlenmesinde en önemli nokta, idari karar veya özel kanunlarla Türk vatandaşları bakımından mülkiyet hakkının kısmen veya tamamen sınırlandırılıp sınırlandırılmadığı, bir başka deyişle fiili karşılıklılığın bulunup bulunmadığıdır. Yabancı ülke mevzuatında bir engel bulunmamakla birlikte, Türk vatandaşlarının o ülkede taşınmaz mal edinmeleri şu veya bu biçimde fiilen engelleniyorsa karşılıklılık bulunduğundan söz edilemez. Bunun yanında yabancı ülke mevzuatında taşınmazın bulunduğu yer bakımından, örneğin kıyı ve sınır bölgelerindeki taşınmazlarla ilgili olarak izne bağlılık ve yasaklamalar getirilmişse, bizim mevzuatımız bakımından engel olmasa dahi, kıyı ve sınır bölgelerindeki taşınmazların yabancı tarafından edinilebileceği de kabul edilemez. Bu hükümlerin taşınır mallar, alacak ve diğer haklar yönünden uygulanamayacağı, yabancı uyruklu mirasçıların hiçbir kayıt ve sınırlandırmaya tabi olmaksızın miras bırakanın Türkiye’de bulunan taşınır mallarını, hak ve alacaklarını miras yolu ile edinebilecekleri kuşkusuzdur....

O halde, mirasçılık belgesinin iptali üzerine yeniden verilecek mirasçılık belgesinde irs ilişkisinin kesilmemesi amacı ile çıkartılan ...’nun mirasçı olarak gösterilmesi, çıkarma nedeni ile miras payının kime kalacağına payları da gösterilmek sureti ile belirtilmesi, çıkarılanın altsoyundan yabancı uyrukluların hak ehliyetinin belirlenebilmesi amacıyla mirasbırakanın ölüm tarihi itibarı ile **Avusturya ile ülkemiz arasında taşınmazlar yönünden karşılıklılık bulunup bulunmadığının araştırılması** ve sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken yazılı şekilde karar verilmesi isabetsiz olup hükmün bozulması gerekmiştir." (Yargıtay 14. HD., 2019/805 E., 2019/7396 K., 07.11.2019).

⁴⁴ "Muris ... 26.06.1990 tarihinde vefat etmiştir. Mirasçılardan ... 1981 yılında 403 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanununun 25/ç maddesi uyarınca Türk vatandaşlığını kaybetmiştir. Türk vatandaşlığını kaybedenler yabancı muamelesine tabi tutulurlar. (TVK m. 29)

Mahkemece ....'ın hangi ülke vatandaşı olduğu tespit edilerek mensubu bulunduğu ülke ile murisin ölüm tarihi (mirasın intikal tarihi) esas alınarak karşılıklılık mevcut olup olmadığı tespit edilerek sonucuna göre bir karar verilmesi gerekirken belirtilen hususlar gözetilmeden yazılı şekilde hüküm kurulması doğru görülmemiştir." (Yargıtay 14. HD., 2015/2642 E., 2015/9927 K., 05.11.2015); "Miras bırakan ... kızı...’nın 1940 yılında vefat ettiği anlaşıldığından, **terekenin miras bırakanın ölüm günü itibarıyla açıldığı tarihte taşınmazların iktisabı yönünden karşılıklılık aranacaktır.** O halde 1940 yılında Türkiye ile ... arasında taşınmaz iktisabı yönünden karşılıklılık olup olmadığı ilgili makamlardan sorulmak suretiyle sonucuna göre karar verilmesi gerekirken, eksik araştırma ve inceleme sonucu yazılı şekilde karar verilmesi doğru görülmemiştir." (Yargıtay 14. HD., 2015/9476 E., 2016/3220 K., 14.03.2016 T.)

MÖHUK. md. 50 ve 54'te tanıma ve tenfiz şartları düzenlenmiştir. Ayrıca MÖHUK. md. 58'e göre yabancı mahkeme kararlarının tenfiz şartlarına uyup uymadığı mahkeme tarafından tespit edilecektir. Aynı maddeye göre, tanımada karşılıklılık şartına ilişkin MÖHUK. md. 54/1-a düzenlemesi aranmayacaktır (Ruhi, 2014: 23).

MÖHUK'a göre tanınması istenen mirasçılık belgesinin yabancı mahkemelerden verilmiş bir karar olması gerekmektedir. Bu nedenle mahkeme niteliğinde olmayan yabancı idari bir makam, nüfus müdürlüğü veya noterlerden alınan yabancı bir mirasçılık belgesi hakkında tanıma kararı verilemeyecektir. Mirasçılık belgesi, maddi anlamda kesin olarak nitelendirilebilecek bir mahkeme kararı değildir. Aksi ispat edilinceye kadar geçerli olan bir belgedir.⁴⁵ Bu nedenle doktrinde genel olarak, mirasçılık belgesinin "ilam" değil "belge" niteliğinde olduğunu, mirasçılık belgesi taleplerinin ise "dava" değil "iş" olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle kesin karar niteliğinde olmayan mirasçılık belgesinin MÖHUK. md. 50/1 gereği Türkiye'de tanınmasına karar verilemez. Yabancı mirasçılık belgelerinin tanınmasına karar verilemediği için bunlar Türkiye'de hukuki sonuç doğurmazlar (Şensöz Malkoç, 2017: 371-372).⁴⁶ Ancak bir dava sırasında takdiri delil olarak mahkemeye sunulabilirler. Mirasçılık belgesinin tanınması talebi reddedilen ilgili kişi, hukuki yararının bulunduğunu ispat ederek, Türkiye'deki herhangi bir yer sulh hukuk mahkemesinden mirasçılık belgesi talep edebilecektir. Bu talebinin delili olarak yabancı ülkeden alınan mirasçılık belgesini sunabilir (İyilikli, 2017: 338-339).

Ayrıca belirtmemiz gerekir ki, yabancı ülkeden alınan mirasçılık belgesinin, çekişmeli yargılama sonucunda verildiği kabul edilse dahi, MÖHUK. md. 54/1-b'de alınan kararın Türk mahkemelerinin münhasır yetkisine girmeyen bir konuda verilmiş olması düzenlemesi bulunmaktadır. HMK. md. 12 hükmüne göre, Türkiye'de bulunan taşınmazlar üzerindeki aynı hakka ilişkin veya aynı hak sahipliğinde değişikliğe yol açabilecek davalarda ve taşınmazın zilyetliğine veya alıkoyma hakkına ilişkin davalarda, taşınmazın bulunduğu yer mahkemesi kesin yetkilidir. Bu nedenle HMK. md. 12, düzenlenme amacı itibarıyla getirdiği kesin yetki kuralı, Türkiye'deki taşınmazların aynı hakkına ilişkin verilen yabancı mahkeme kararlarının tanınması ve tenfizini engelleyen özel bir düzenlemedir. Bu kesin yetki kuralı, Türkiye'deki taşınmazların aynı etkileyecek şekilde verilen yabancı mahkeme kararının konusunun miras hukukuna ilişkin olması sonucu değiştirmeyecek ve kesin yetki kuralı uygulanacaktır (Malkoç, 2017: 377-378). Bu itibarla taşınmazlar hakkında Türkiye'nin münhasır yetkisi bulunduğundan yabancı ülkeden alınan mirasçılık belgesi "ilam" niteliğinde dahi olsa tanınması ve tenfizi mümkün değildir (Ruhi, 2014: 24-25).

SONUÇ

Mirasçılık belgesi, mirasbırakanın ölümü ile birlikte terekenin mirasçılara geçmesi sonucu, mirasçıların tereke üzerinde hak iddia edip gerekli intikal işlemleri yapmasını kolaylaştıran, çekişmesiz yargı sonucu

⁴⁵ "Davacı ... vekili tarafından temyizi üzerine; Yargıtay 7. Hukuk Dairesinin 2011/7822 Esas, 2011/8489 Karar ve 29.12.2011 tarihli kararı ile; davacı kayyımın hatalı olduğunu öne sürdüğü yabancı mirasçılık belgesinin ortadan kaldırılmasını sağlama amacıyla **yabancı mirasçılık belgesinin tanınması ve tenfizine ilişkin Türk Mahkemesi kararının iptalini istediği gözetilerek davanın mirasçılık belgesinin iptali davası olarak nitelendirilmesi**," (Yargıtay 14. HD., 2017/5597 E., 2019/3773 K., 29.04.2019 T.).

⁴⁶ "Mirasçılık belgeleri inşai tesire sahip kararlardan olmadığından, tespit kararı niteliğinde olduğundan, ne bis in idem ilkesinden yararlanamaz, bu nedenle de herhangi bir kesinliğe sahip olamazlar". Bu itibarla yabancı mirasçılık belgelerinin MÖHUK m. 58/f.2 uyarınca tanınmasının mümkün olmadığı hakkında bkz. Şanlı, Veraset İlamı, s. 298, "Kesin hüküm teşkil etmeyen ihtilafsız kaza kararlarının örneğin veraset ilamı gibi, tanınması istenemez". Çekişmesiz yargı kararlarından tespit niteliğindeki yabancı mirasçılık belgelerinin (veraset ilamları/veraset senetleri) sadece şekli anlamda kesinleşip, maddi kesinlik taşımadığından, tanınmalarının mümkün olmadığı ancak takdiri delil (resmî belge, ispat aracı olarak) olarak Türk mahkemesinde dikkate alınabileceği hakkında bkz. Çelikel/Erdem, s. 64.

verilen, sonradan her zaman geçersizliği iddia edilebilen, kesin hüküm niteliğine haiz olmayan resmi belgedir.

Mirasçılık belgesini genel olarak yasal mirasçılar, atanmış mirasçılar ve vasiyet alacaklıları talep edebilir. Ayrıca mirasbırakanın veya mirasçıların alacaklıları da mahkeme veya icra müdürlüklerinden alacakları yetki belgeleri ile mirasçılık belgesi talep edebileceklerdir. Tapu müdürlükleri de Tapu Kanunu'nda yapılan düzenleme ile mirasçılık belgesi talep edebilmektedirler. Kanaatimizce hukuki yararı bulunan kişiler, bu hukuki yararlarını ispat etmelerini müteakip mirasçılık belgesi alabilmeli ve ayrıca yetki belgesi aranmamalıdır. Zira yetki belgesinin zorunluluğunu düzenleyen bir kanun düzenlemesi de bulunmamaktadır.

Mirasçılık belgesi talep edilebilecek yerler sulh hukuk mahkemeleri veya noterlerdir. Ancak Kadastro mahkemelerine, gerekmesi halinde derdest davanın içerisinde mirasçılık belgesi verme yetkisi bulunmaktadır.

Mirasçılık belgesine ilişkin TMK. md. 598'de düzenleme bulunmaktadır. Bu madde dışında mirasçılık belgesine ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Mirasçılık belgesine başvuru, mirasçılık belgesinin düzenlenmesi, mirasçılık belgesinin içeriği, iptali, tanınması gibi konularda kanun boşluğu bulunmaktadır. Bu nedenle uygulamada sorunlarla karşılaşmakta ve bu sorunlar Yargıtay içtihatları ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Yaşanan sorunların giderilmesi için mirasçılık belgesine ilişkin kanun düzenlemeleri ihdas edilmesi yararlı olacaktır.

Mirasın reddi, mirastan yoksunluk, mirastan feragat ve mirasçılıktan çıkarma hallerinde, Yargıtay önceki kararlarında ilgili kişilerin de mirasçılık belgesinde pay verilmesinden sonra hüküm kısmında bu durumun "terekenin paylaşılması sırasında gözetilmesi gerektiğinin yazılmasının gerektiği" yönünde kararlar vermektedir. Ancak son kararlarında, mahkeme hükmünün infaz edilmeye uygun, açık, anlaşılır olması gerekliliğinden bahisle, bu hallerin varlığı halinde mirası reddeden, feragat eden, yoksun olan ve çıkarılan kişilerin miras payının kime kalacağı hususlarının açık ve anlaşılır bir şekilde belirtilmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Yargıtay tarafından benimsenen bu görüş intikal işlemlerinde yaşanacak sorunların önüne geçilmesi ve tereddüdün ortadan kaldırılması için yararlı olmuştur. Zira önceki uygulamaya göre, mahkemenin yetkisinde olan bir hususa ilişkin yetki üstü örtülü olarak başka idari makamlar ile gerçek veya tüzel kişilere bırakılmış olmaktadır.

Terekede taşınmaz bulunması halinde, Tapu Kanunu md. 35'in değiştirilmesinden önce intikallerde ve mirasçılık belgesinin talep edilmesinde karşılıklılık araştırması yapılıyordu. Ancak bu maddenin değişmesi ile karşılıklılık şartı kaldırılmıştır. Kanaatimizce bu durum mülkiyet hakkının ihlalini önleyen ve yerinde bir değişiklik olmuştur.

KAYNAKÇA

Corpus Web Hukuk Mevzuat ve İçtihat Programı. <https://www.corpus.com.tr/>.

CAN, H., & TUNA, E., *Milletlerarası Özel Hukuk* (4. Baskı). Ankara: Adalet Yayınevi.

DURAL, M., & ÖZ, T. (2019). *Türk Özel Hukuku Cilt IV Miras Hukuku* (13. Bası). İstanbul: Filiz Kitabevi.

GÖKÇE, E. (2015). Özelliği Olan Mirasçılık Belgeleri. *İstanbul Barosu Dergisi, Cilt 89(4)*, 80-102.

GÜNAY, E. (2015). *Mirasçılık Belgesi Verilmesi ve Belgenin İptali Davaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- GÜNEŞ, B. S. (2019). Almanya'da yaşayan Türk Vatandaşlarının Miras Uyuşmazlıklarında Uygulanacak Hukuk. Ş. ŞİPKA içinde, *Aile Hukuku Derneği Mal Rejimi Çalıştayı* (s. 33-37). İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- GÜVEN, P. (2011). Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Yabancı Uyruklu Gerçek Kişilerin Türkiye'de Taşınmaz Ve Sınırlı Ayni Hak Edinmesinde Tapu Kanunu 35'inci Maddesinde Değişiklik Öngören Kanun Tasarısının Değerlendirilmesi. *Public and Private International Law Bulletin, Cilt 31(2)*, 203-300.
- İYİLİKLİ, A. C. (2017). Mirasçılık (Veraset) Belgesinin Hukuk Yargılamasındaki Görünümü. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi(9)*, 281-382.
- KOCAAĞA, K. (2005). Mirasçılık belgesi (MK m.598). *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9(1-2)*, 83-105.
- KURU, B. (2019). *Medeni Usul Hukuku* (3. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
Lexpera. <https://www.lexpera.com.tr/>.
- MALKOÇ, E. Ş. (2017). *Aile Hukukuna İlişkin Yabancı Kararların Tanınması*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- ÖZ, K. (2017). İsviçre Federal Mahkemesi 2. Hukuk Dairesi'nin Mirasçılık Belgesi Konulu Güncel Bir Kararı. *Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 5(2)*, 207-213.
- ÖZKAN, H. (2017). *Türk Medeni Yasası ve Uygulaması* (Cilt 5). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- PEKCANİTEZ, H., ATALAY, O., & ÖZEKES, M. (2011). *Medeni Usul Hukuku* (10. Bası). Ankara: Yetkin Yayınları.
- RUHİ, A. C. (2014). Mirasçılık Belgesi ve Yabancı Bir Ülke Mahkemesinden Alınan Mirasçılık Belgesinin Türkiye'de Tanınması. *Terazi Hukuk Dergisi, Cilt 9(92)*, 14-28.
- Yargıtay Karar Arama*. T.C. Yargıtay Başkanlığı: <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb/>.

ORTA ASYA: REKABETTEN İŞ BİRLİĞİNE ÇİN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Alaeddin YALÇINKAYA

alaeddinyalcinkaya@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5553-0314

Esra HATIPOĞLU

esrhat@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9661-4434

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 14.05.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 29.06.2020

RUSSIA - CHINA RELATIONS IN CENTRAL ASIA: FROM COMPETITION TO COOPERATION

ÖZ Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra iki kutuplu sistemin de sona ermesi Orta Asya'nın içinde olduğu Sovyet dönemindeki Büyük Oyunu yeniden gündeme getirdi. Bu Yeni Büyük Oyun, uluslararası politikada oldukça sıradanlaştığı halde yeni aktörler de tarafları arasında yer almaya başladı. Bu bölgede, 1990'lı yıllardan itibaren ABD, Rusya ve Çin ile zaman zaman devreye giren diğer bir aktör ile bölge ülkeler arasında oyun sürmektedir. Söz konusu oyuncular, güçlerini ve etkilerini olabildiğince en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar ve diğer oyuncuların daha etkili olmalarını engellemek için her şeyi yaparlar. Her oyuncunun kendisine göre avantajları/dezavantajları bulunmakta olup iş birliğini ilerletmek veya şartlara göre diğer oyuncular arasındaki çatışmayı teşvik etmek için çeşitli araçlar kullanırlar. Bu makale, Orta Asya'da Rusya ve Çin arasındaki ilişkilere odaklanmakta ve bu konudaki manevralarını tartışmaktadır. İlk bölümde Rusya ve Çin'in bölgesel rekabetteki konumlarını güçlendirmeye çalıştıkları politikalar tahlil edilmekte, daha sonra iki ülkeyi bir araya getirerek iş birliğine yönlendiren motivasyonlar ele alınmaktadır. Son olarak Rusya ile Çin için söz konusu iş birliğinin sürdürülebilir olup olmadığı analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Rusya, Çin, Rekabet, İş birliği, Büyük Oyun

ABSTRACT The disintegration of the Soviet Union followed by the demise of the bi-polar world system appeared to revive the Great Game in ex-Soviet space including Central Asia. This new Great Game has taken a very recognizable feature but now it seems that it is being played out with the expanded set of actors. Starting from the 1990s, we have been witnessing game within games taking place in the region. The first game is played between the USA, Russia and China while the other one is played among the regional countries. The players try to maximize their power and influence and they do everything possible to prevent other players to become more influential. Each player has its own strengths/weaknesses and each one uses various tools in both furthering the cooperation or provoking competition with other actors according to the merits of the issue concerned. This article focuses on the relations between Russia and China and will discuss their objectives and maneuvering in Central Asia. In the first part, the policies whereby Russia and China seek to strengthen their positions in the regional competition will be analyzed, then the motivations that bring Russia and China together in their relations and led them to cooperate will be explained. Finally, the sustainability of cooperation between Russia and China will be explored. Here, the historical and geopolitical infrastructure of this competition and cooperation policies are discussed.

Keywords: Central Asia, Russia, China, Cooperation, Competition, Great Game

INTRODUCTION

Between two big powers, Russia and China, which are neighbors for the last two centuries in Asia, there are both many political and economic issues on which they cooperate and compromise and some other areas where they conflict and compete. After the invasion of Turkestan Khanates by Tsarist Russia, the neighborhood between Russia and China has expanded but the conflicting interests came into the agenda as well. Due to their geographic outlook most part composed of mountains and deserts, it was not only the drawing of the borders but also the spheres of influence issues became a very hot issue and even brought the two into the edge of a conflict. The disintegration of the Soviet Union in 1991, brought both new opportunities and challenges.

The Russian Federation, which is the successor of the USSR wants to maintain its old status in many international issues. As it is well-known, bi-polar system, in terms of equilibrium, includes many games, deep compromises and it is regarded as a period where 'super-power interests' partnerships prevail. Although the conditions have changed now, the 'game' part of the international relations more or less remains and will remain the same. The structural, administrative and economical deadlocks of the Soviets brought the end of that superpower in the swamp of Afghanistan.

Although Russia, throughout 1990s strived to maintain its existence, with ascendance of Vladimir Putin to power on New Year's Eve 1999 (Trenin, 2005a), started to follow a more assertive foreign policy with the aspiration to regain Russia's super power status during the Cold War. Furthermore, the bad economic situation that the Russian Federation inherited from the USSR, declined even further. Russia experienced economic hardship in every aspect life. Russian Federation, after the demise of the USSR, had a difficult time in production, administration, education, health, transportation, in fact in economy in general. Much of the bad economic performance was the result of declining gas and oil prices up on which almost the entire economy relied. During 1990s. This created a life and death battle for Russia.

At the beginning of 2000s, not only Putin's personal success but also increase in oil and gas prices helped Russia to win the battle. And the sustainability of oil and gas prices more or less over 100 dollar's at least until recently, made Russia not only to re-stand its own feet again, but also to re-create its former relations, including Central Asia, with ex-Soviet Republics and spend more effort and energy to its near abroad policy.

However, the recent changes in the oil and gas prices, the sanctions put forward by the Western countries following the Ukrainian crisis and the dependence of Russian economy on the exportation of its sole commodity made the politicians in Kremlin to feel uneasy. The existing danger has two dimensions: First of all, as in anywhere in the world, there will be an end to these fossil fuels in Russia as well. This will need a few generations more to pass. The more alarming issue in this respect is the future of the prices of oil and gas. New energy producing actors have appeared on the scene. The USA is turning into a top energy exporting country with the discovery of large shale oil reserves. Furthermore, technological progress in shale gas exploration and extraction has made many countries to become less dependent on external energy supplies. From Canada to China, many countries have started to explore shale gas in their own countries and found some important reserves, and some even began producing it. Here it is important to note that shale gas is also a type of fossil fuel, different form of natural gas. Although it is expensive to explore and drill the shale gas, the concerned countries by bearing the expenses began to build the

necessary infrastructures. Again, the discovery of potential and proved resources in the East Mediterranean can also be regarded as an important recent development for the overall energy market.

All the above-mentioned developments make the Russia-China relations in Central Asia even more important topic for discussion. Central Asia is a natural sphere of influence area for both Russia and China and the existence and the discussions about the future of the Shanghai Cooperation Organization, where both Russia and China are members, make the topic more interesting for both the academicians and policy-makers.

This article analyzes Russia and China relations in Central Asia. While dealing with the issue, although in some cases there will be some references to Russia-China relations in general, but definitely Russia-China relations in a border way will be out of the limits of that article. In order to analyze today's economic, political and military policies in the Central Asian geography, it is necessary to evaluate the historical and geopolitical framework correctly. In this sense, the geopolitical infrastructure of China, which is the counterpart of Russia's Eurasianism strategy, becomes Russia's strategic partner by 2010s is important. Although the US economic and energy policies have played an important role in the Russian Chinese convergence, historical and geopolitical dynamics are the main drivers of the relations.

THE GEOPOLITICS OF CENTRAL ASIA AND RUSSIA-CHINA RELATIONS FROM HISTORICAL PERSPECTIVE

In the second half 19th century, in the geopolitics of Turkestan, the main strategy should be the non-existence of any independent Turkish state in the region. That strategy was necessary for the sake of colonization and it was used against Kashgar state that stayed independent very shortly in Eastern Turkestan. On the other hand, Russia was tired of establishing its administration in Western Turkestan just after invading Khanates of Bukhara, Khiva and Khokand, and Turkmenistan, the region where Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan exist today.

During the same period in the Eastern Turkestan, Yakup Khan created an independent Kashgar state. China, due to its internal problems, could not deal with Kashgar. Therefore, Great Britain involved and applied its colonial cooperation strategy. In general, we can see one version of a 'Great Game' back in that period over Kashgar. Although Great Britain during the establishment of the Kashgar state, appeared to be supporting the Kashgar leaders, it soon became clear that Great Britain was actually cooperating with the abolishment of the first Muslim Turkish state. The more so that it gave credit to China. While Yakup Khan tried hard to have an alliance with Great Britain. However, Great Britain, despite sending committees, officials and merchants to Kashgar and signing many agreements always followed a diversion strategy. When the relations with Great Britain remained limited only in commercial issues and the initiatives of establishing cordial relations with Russia did not materialize (Russia even constructed a castle over the river of Naryn and started to threaten Eastern Turkestan) Yakup Khan turned to Ottoman Empire for obedience and for some military experts and weapons. The commercial relations with the Great Britain reached its peak in 1876 (Saray, 1984). The faith of Kashgar state was drawn by the strategy that was explained by Lord Lytton as "In the definition of our (Great Britain) political influence area, the line that we would adopt should be in one way or another compatible with the geographical lines that we have" (Henze, 1998: 25-32).

The main concern in the "Great Power" game? was not the direct enemies of Kashgar, namely Russia and China because the state could be protected from them through military instruments. The main problem

instead was how to deal with the policies and strategies of the Great Britain. Great Britain was seemingly very friendly with good commercial relations and many friendship and trade agreements including deployment of a trade attached and many merchants. However, British officials were also keeping records of strategic and weak points of both the state and its leaders. Yakup Khan tried very hard to change the British policy that was very friendly in appearance but hostile in reality. At the end, he realized that Great Britain with a firm bias against Turks would support the Chinese forces that were impatient to attack Kashgar. On the other hand, Russia was convinced that the extinction of the Kashgar state and eventually the Chinese control of the region would better serve the Russian interests. That was explained by the ambassador of USA in St. Petersburg as follows:

“For the last couple of years, in Russia, there was an idea of supporting the Chinese invasion of Kashgar, or even invading Kasghar and giving it to China. Instead of a small Uzbek state of Yakup Khan, it would be more advantageous to have China at their border that could be, in accordance with the articles of the agreement, talked easily. The ones who thought like that was also thinking that Russia should not go beyond the Tian Shan Mountains which are the natural and perfect barriers. The main point of all those objections were the belief that it would not be politically correct to give the region under the Chinese administration. After Kashgar was taken, if there was not any strong Chinese army just nearby, then most probably, the region would stay under Russian control” (Schuyler, 1966: 29).

Great Britain had Muslims in India just in the south of Turkestan and Russia had Muslims in the Western Turkestan. Under the light of those realities, they had to increase their influence in the region.

General Tso Tsung-tang who was responsible for the Chinese attacks to Kashgar got the control of the state to make all the necessary preparations. He got the necessary credit from British banks in Beijing. The Russian provided food and some materials like cereals and grains the most needed elements. While doing all those preparations, General Tso also continued discussing the future of Kashgar in capitals of Great Britain, Russia and China. General Tso, who attacked at the end of 1876, first took Urumqi, then in the summer of 1877 he got Dungan. Yakup Khan had died while the war was going on and at the beginning of 1878, Eastern Turkestan was taken under Chinese control (Yalçinkaya, 2006)

Eventually, with British credit, Russian military support and Chinese army, Kashgar state was left to Chinese domination. In 1871, Russian troops annexed the Ili Valley in Eastern Turkestan to support Chinese annexation of the region. Later that region became the border between Russia and China, and it did not change even during world wars (Caroe, 1953, 18). Now that border became the Chinese border with Kyrgyzstan and Kazakhstan.

The British policy towards the region in the 19th century was entirely dictated by pragmatism. Togan describes pragmatism underlining British policy as follows:

“It is obvious that Great Britain does not want a modern Turkish-Islam state in Central Asia, however this is not a rule for them. If such a state established, even if they do not want, they accept *fait accompli*, accept the state and they even try to get advantage from it. Because Great Britain is a trading state, and their politics is also the politics of traders. In any case the Great Britain’s Central Asia policy is not an active policy in itself but because of their historical baggage, it is the policy of containment of the wealth, colonies by taking maximum advantage from various complicated situations” (Togan, 1942: 598-599).

In the second half of 19th century, with the enforcement of Great Britain, eastern Turkestan was left to the control of China. Today, that region is called as Xinjiang, is an autonomous region in China. The five republics in western Turkestan got their independence but they are still under the political, military and economical influence of two big powers namely Russia and China. Currently as an external actor Great Britain is replaced by the USA (Amanov, 2007).

On the other hand, if we delve back into history a little deeper, we may also find some areas of confrontation between Russia (Soviet Union) and China easily. For example, we can argue that despite the fact that they share a communist ideology, the Sino-Soviet relationship during the Cold War era, rather than being cooperative, was marred by suspicion and confrontation.

Since the late 1950s, China and the Soviet Union have engaged in fierce mudslinging, and in 1969, Sino-Soviet disputes developed into armed conflict. Although the Sino-Soviet confrontation came to a critical point in 1970s, China felt threatened by Soviet nuclear capabilities, and hence sought improvement in its relationship with the US leading to Nixon's historic visit in 1972.

During this period, China and the US sustained strategic cooperative relation as a countermeasure to Soviet expansionism. With the beginning of reform and liberalization of China, however, the triangular relations were reshuffled.

Strating from 1980s, China and the Soviet Union have been trying to overcome tensions of the past and seek normalization in their relationship. The dialogue for normalization of Sino-Soviet relations commenced afer 1979, when China soften its position, expanding the scope of negotiations with the Soviet Union on matters beyond territorial conflicts. The first stage in this process was Mikhail Gorbachev's visit to China in May 1989.

Since Gorbachev's visit to Beijing in 1989, Russia and China have continued to deepen mutual relations. In 2001, this culminated into the conclusion of the Treaty of Good-Neighborliness, Friendship and Co-operation. A "strategic partnership" was given a concrete basis (Cohen, 2001). China has set as its main long-term goal the development of the economy and rise of its status in the international arena. This was an external challenge to Russia. Russia needed to come to terms with a China that is much stronger and more dynamic than it was.

As in late 1990s, China and Russia are pursuing rapprochement in various areas. They share the need for plurality in global governance and confront similar security concerns over developments in Central Asia and the Asia-Pacific region. Again, since the beginning of 1990s, Central Asia has also once again become an area for the "new great game" between the U.S., Russia and China (Trenin, 2005b). The game was thought to be finished with the victory of the U.S. when Washington was able to get a strategic foothold in Central Asia by opening military bases in the aftermath of September 11 events. However, it soon became clear that the political and economic complexity of the region could not allow any great power to declare its victory that easily.

Under the light of above-mentioned historical facts, it is then very important today to understand the main dynamics of the region and the relations between Russia and China for having some prospects for the future.

RUSSIA'S VISION OF CURRENT CENTRAL ASIA

Russia still possesses a number of important advantages in Central Asia. As a direct successor of the Romanov and Soviet empires that ruled over these lands in the 19th and 20th century, Russia appears to have a clear edge over China. This fact arguably makes it the main actor in the region (Kimmage, 2005).

In first place, Moscow knows the region and regional countries (especially their weak points) much better than China. Secondly, as a former imperial center, it still largely controls the infrastructure which survived even after the disintegration of the Soviet Union that ties up the entire post-Soviet space together. Thirdly, it has the leverage of the Russian *diaspora* (even the Russian-speaking population) residing in all the ex-Soviet republics. Under certain circumstances, Russia chooses to use this leverage in order to achieve its strategic goals.

Furthermore, Moscow still retains the main elements of the Soviet “hard power” (especially military) capabilities -- security pacts, arms sales capacity, most of the former Soviet military bases as well as military presence in the region. By using this hard power capacity to manipulate the existing political, ethnic and religious conflicts in a number of the ex-Soviet republics, Russia is still able to easily destabilize the region. In addition, it is important to note that Russia can enhance its influence in the region not only through direct intervention but also through peacekeeping and mediation activities.

Besides, the hard (military) power, Russia can also employ various “soft power” tools. The main element in this respect is obviously its growing economic power. Thanks to the windfall energy profits, Russia has displayed an impressive economic recovery until recently. The high prices for hydrocarbons prompted Russia to play energy card to expand its economic and political influence in the region. Dependence of the regional countries on Russia in the energy sector (particularly in drilling and transportation) makes it easier for Russia to use its economic/energy leverage to advance political goals (Blagov, 2007). Differentiation of prices of the oil according to the closeness of the concerned importing country to Russia, penetration of Russian oil and gas monopoly Gazprom and electricity utility company Unified Energy System (UES) into Central Asia through privatization of the national sectors and expansion of the market are the main and most effective tools that are used by Russian state (Schlapentokh, 2005).

The other component of Russian economic power/leverage is the presence of the millions of people from the Central Asia in Russia who came there for work and who thus got an opportunity to support families left in their home countries. The “guest workers’ factor” actually reveals the ex-Soviet republics’ dual dependence on Moscow. While Russia’s economic boom creates an almost insatiable market for the excessive labor resources of its poorer neighbors, the remittances sent home by the guest workers make up a large chunk of their countries’ revenues. But Moscow can also cut this lifeline if it believes the move is consistent with its strategic interests. Besides, the Central Asian republics are wary of the social consequences of the large numbers of labor migrants returning to the region from Russia. Such a development would inevitably aggravate the unemployment problem that already exists in those states.

On the other hand, no one can deny the importance of the cultural aspect of Russia’s influence in the region. Russian language is still playing a role of the regional *lingua franca* in many aspects of life ranging from trade to education. Finally, being an authoritarian regime itself, Russia is not very uncomfortable with the clearly undemocratic and at times outright repressive regimes in the region; indeed, Moscow

cannot worry less about the “democratic deficit” or the existence of human rights abuses in the regional countries (Hill, 2004).

There is a need to mention yet another very important aspect that affects the Russian role in the region. And that is the geopolitical mentality of the Russian state largely shaped during the Cold War. This mentality’s key feature is a zero-sum approach to foreign policy: it makes Russia perceive the former Soviet lands as its exclusive sphere of influence and regard all Western or European aspirations in this sphere as a threat to Russia’s vital national interests. Moscow strategists believe, all the components of the Russian power and all the tools in its possession should be used in all possible ways as a means to alter the behavior of those regional states that have opted to leave Russia’s orbit and side with the West. The earlier attempts at regime change in Kyrgyzstan and the upheaval in Uzbekistan -- have confirmed Russian anxieties about the region’s possible direction (Aris, 2012).

Russia has also some problems in the region. Being a former imperial power and wanting to keep its dominant position, Russia cannot help but engender constant apprehension on the part of its neighbors: most of the post-Soviet states always harbor certain doubts about Russian strategic interests and behavior. It would appear that Russia’s strategy is a two-pronged one. Globally, Russia wants to retain a leadership position in one of the world’s strategically important regions; it used to be the main hegemon in these lands and wants to perpetuate its hegemony. As the world’s leading energy producer and exporter, Moscow tries to prevent China and the USA as the world’s leading energy consumers to establish a significant foothold in this energy-rich region. Of all other energy-rich regions of the world including the Middle East, Africa and Latin America, Russia’s positions are particularly strong in the South Caucasus and Central Asia, and Moscow is adamant to preserve its relative strategic advantage.

CHINA’S VISION OF CURRENT CENTRAL ASIA

Being one of the players in the region, China has its own set of interests there. China’s activism in the region is guided by historical, economic and political reasons. Historically, China has traditionally viewed Central Asia as its trading area and a region heavily influenced by Chinese culture.

The collapse of Moscow’s direct control over the region in the aftermath of the Soviet Union’s unraveling created a window of opportunity for Beijing to reassert itself in what it regards as its historical patrimony. There were basically two main economic reasons that motivated China to expand its influence in the region (Blank, 2006).

The first is energy security and the second is the desire to expand the trade ties with the regional countries. With its continuous economic growth over the past ten years, China became one of the main economic power houses of the world. Naturally, this development was accompanied by an enormous increase in the demand for new energy resources. Within this context, then, one of the main reasons of Chinese presence in the region is securing China’s growing need for oil and natural gas (Jiang, 2006).

Taking into consideration Chinese ambition of quadrupling its economy again by 2020, it is easy to predict that China’s dependency on imported energy will continue to grow necessitating China to treat the energy security problem as one of its highest strategic priorities.

In China’s case, energy security is understood not just as an ability to have enough energy to sustain its high economic growth rate but, above all, as a vital necessity to secure the continuity of supplies. That’s

why it is not enough for China to have only a foothold in these countries' energy sectors. China that needs to secure its interests in the competition with the USA and Russia in another energy-rich region – the Middle East -- uses Central Asia to establish a link with the Middle East through a network of pipelines. Through this way, China hopes to gain control over the oil that is transported to Asia from the Middle East. In this sense, the logical strategic partner for China is Iran. A Sino-Iranian network of oil pipelines, which have already been launched, would be a substitute for the currently existing Russian and American-backed networks, giving the Central Asian states an alternative route for oil trade, and ultimately would decrease their dependence on Russia.

China also wants to increase its trade relations with Central Asian states. It has important advantages in the region, as the Russian goods do not have the same quality as the Chinese goods. Furthermore, Chinese products have lower prices than the goods coming from the US and Japan. In addition, Chinese investments in Central Asia --both through commercial deals and via the aid programs -- have significantly improved the local infrastructure. Remarkably, the transportation links – mainly the roads and railways -- have been the key focus of the Chinese investments.

China's political interest in the region is driven by the tense situation in the Chinese province of Xinjiang that is home to Uighur people -- Muslims of Turkic origin. Ethnic and cultural ties between the population in Xinjiang and the Central Asian states are strong and there has traditionally not been a clear border between the kindred populations in Central Asia and Xinjiang. China would like to use the improved relations with the Central Asian governments to resolve the conflict with the Uighurs in Xinjiang, or to crush the rebels.

The other political reason has a broader context and is much related with the content of this article – namely, the Central Asia as a strategic “theatre” where the complex geopolitical game being played out among both regional and extra regional powers. It would seem that the position of China in the region is different from that of Russia.

A COMPARISON BETWEEN CHINESE AND RUSSIAN POLICIES IN CENTRAL ASIA

From the Russian perspective, the nature of the Game is mainly a protection of the traditional sphere of influence while in the Chinese case it is rather a penetration into the Russian sphere of influence for gaining a foothold in the post-Soviet space, particularly in Central Asia, which has long been considered as the Russian empire's “soft underbelly.”

Russia's strategic concerns pertain to all the ex-Soviet republics whereas China's interests lie mainly in Central Asia, including Afghanistan and Iran due to its geographic proximity. Russia is the number one oil-producing country while China is the number one oil-consuming country. Russia tries to perpetuate its hegemony in the region while China seeks to position itself as a strategic alternative to Russia for the regional countries.

Russia has the legacy of the USSR, China does not. At the same time, there are certain similarities in Moscow and Beijing's approaches to the region. Like Russia, China also pursues its strategic interests in Central Asia mainly disregarding democracy issues or human rights concerns. China casts itself as an advocate of the policy of non-interference in domestic affairs of the regional countries and argues that all its activities is a

win-win situation both for it and the region. No wonder, this Chinese approach is mostly welcomed by the authoritarian regimes in the region.

In this respect, Chinese and Russian policies present a stark contrast to the US posture in the region, which over the last couple of years have been mainly guided by the democracy-promotion ideology. Being the permanent members of the UN Security Council with veto power, Russia and China can provide invaluable support to the region's authoritarian regimes. This support props up their otherwise shaky international legitimacy and provides a counterbalance to pressures from the West that preaches the necessity for the local countries to liberalize through implementing political and economic reforms.

Similar to Russia, China pursues the interconnected aims at two strategic levels. Globally, Central Asia has been identified by Beijing as one of the four major regions key to its energy supplies (the others being the Middle East, Africa and Latin America). Since China is a relative newcomer to the Middle East and Latin America -- which are traditionally regarded as the US geopolitical playgrounds -- relations with Central Asia and Russia are more important for China than other regions (Weitz, 2012a).

Regionally, it wants to penetrate -- either unilaterally or in cooperation with Russia -- into the region that has traditionally been regarded as Russian sphere of influence and to prevent the USA from having a foothold in the region. China also aims to expand its influence in the region through various bilateral and multilateral deals with the regional countries (Nam-ju, L. 2001).

In Central Asia, Kazakhstan from day one has been the main supporter of the Central Asian integration -- a policy through which it can project its leadership role in the region. By spearheading such integration, Astana seeks to thwart Tashkent's geopolitical ambitions, as there is a fierce competition between Uzbekistan and Kazakhstan for regional leadership. Today, Kazakhstan remains the principal initiator and supporter of regional cooperation and integration. At the same time, the Kazakh leadership strategy appears to be well-balanced. On the one hand, due to its special relations with Russia, Kazakhstan tends to support all Russia-led integration efforts. However, this doesn't mean that Kazakhstan isn't seeking good relations with the EU and the USA or with China. At the heart of Kazakhstan's foreign-policy strategy is desire to pursue a multi-vector policy.

Not every Central Asian country can calibrate its relations with the powerful neighbors as well as Kazakhstan does. Geopolitically, Kyrgyzstan and Tajikistan are firmly under Moscow's sway and can be found in almost all the regional initiatives or organizations supported by Russia. Uzbekistan, for its part, appears to be still struggling with charting its course between Russia and the USA. Joining and then abandoning GU(U)AM, flirting with the membership in the Russia-led EEC and CSTO and at the same time keeping its association with the Shanghai Cooperation Organization are illustrative of Uzbekistan's geopolitical zigzagging (Weitz, 2012b).

Of all the Central Asian republics, Turkmenistan -- due to its permanent neutral status, approved by a special resolution unanimously adopted by all 185 members of the United Nations at a session of the General Assembly on December 12, 1999 -- has been able to establish more or less balanced partnership relations with the all the great powers -- the U.S.-- Russia and China. However, precisely because of its neutrality, Ashgabat cannot participate in multilateral military or military-political groupings and blocs. That's why Turkmenistan is virtually absent from all these regional organizations and initiatives (Erol, 2003).

As far as the powers' rivalry is concerned, Russia seems to be particularly successful in reasserting its influence in the South Caucasus and Central Asia. For the time being, Russia is clearly an ascendant power in Eurasia that seeks to marginalize the influence of its major competitors -- China and the USA (Nogayeva, 2011). But Moscow's ultimate success remains uncertain as Russia's current international posture rests mainly on the energy export revenues. However, energy markets, as is well known, can be pretty volatile.

Russia was instrumental in the formation and manipulation of the CIS/ CSTO+ EEC (CACO) and SCO. In the CIS, it enjoys almost a free hand, while in the SCO it has to share power with China. Russia views the CIS as a loose grouping of states with a highly integrated core of key states. The Union of Russia and Belarus, the CSTO, EEC and the Anti-Terror Centre are the main components of the CIS (Indeo, 2014). Within the CIS, the closest relation is between Russia and Belarus, while Moscow's most problematic partners are Azerbaijan, Georgia and Uzbekistan that tend to continuously change sides between the West and Russia depending on the shifts in the political and economic environment. Within the CIS, Russia seeks to project the image of a traditional and a reliable ally to the South Caucasus and Central Asian states. Certain post-Soviet states see the CIS as a sort of counter-balance to the West and support Russia's desire to keep it as both an economic and security umbrella under which they can gather when they feel their national security is at risk.

In contrast to its dominant position in the CIS, Russia has to share its influence and power with China in the SCO. However, the SCO has another mission that brings China and Russia closer together -- the prevention of US penetration into their geopolitical backyard. It is exactly because of this reason that Russia and China seem to act harmoniously within this organization. But under the surface, there definitely lurk competing interests and diverging perceptions of the SCO's future role which creates a potential for future frictions between Moscow and Beijing – particularly in the absence of any overarching common strategic interest.

China, like Russia, also prefers to pursue its main interests through bilateral relations with the countries in the region. However, China values its participation in the SCO as this forum facilitates its further involvement into the region and helps curtail the US presence in Central Asia. For its part, the USA warily views the SCO as an organization that potentially might evolve into something resembling the "Eastern NATO," which would be inimical to America's interests in the region (Weir, 2005). To prevent this from happening, Washington seeks – working through some SCO's smaller members -- to obtain an observer status within the organization. Naturally, the USA is also interested in preventing the SCO's further enlargement – particularly to Iran.

CONCLUSION

As all these shifting policies, changing environments and ad hoc alliances suggest, it is not easy to talk about the stability of any type of rapprochement between the great powers in the volatile region of Central Asia. Today, as some of the elements of the old great game appear to persist, the nature of the new great game is much more different and by far more complicated. To correctly interpret the Belt-Road project or the discussion on military cooperation in Asia at the 2019 Dushanbe Summit (Xinhua, 2019), firstly it is necessary to understand the geopolitical and historical infrastructure of the region. The Central Asian countries themselves now are independent actors who are able to make their own choices according to their wishes and interests, and they tend to pursue a rather balanced policy vis-à-vis the great powers.

Furthermore, the new game involves a greater number of actors. Turkey and Iran may well be considered as the active players and balancing powers even if they may not be as big as Russia, China and the U.S.

All these variables related with the region will continue to affect and condition the power relations between the U.S., Russia and China in the near future. Thus, it is likely that today's rapprochement between Russia and China that was conditioned mainly by the current realities (above all, by the U.S. military presence in the region) will not last long (Swanström, 2005). Since the power game is no longer independent from the Central Asian countries' own interests, their ability to manipulate the game will continue to play an important role. The bilateral relations between the great powers will also have the potential to affect the overall geopolitical equation.

REFERENCES

- AMANOV, Ş. 2007. *ABD'nin Orta Asya Politikaları*. İstanbul: Gökkuşbu.
- ARIS, S. 2012. "The Response of the Shanghai Cooperation Organization to the Crisis in Kyrgyzstan", *Civil Wars*, 14 (3): 451-476.
- BLAGOV, S. 2007. "Russia Urges Formation of Central Asian Energy Club".
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav110707a.shtml>
- BLAGOV, S. 2005. "Russia and China Band Together to Oppose US in Space", *Eurasia Daily Monitor*, 2(116).
- BLANK, S. 2006. "China Makes Policy Shift, Aiming to Widen Access to Central Asian Energy",
<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav031306.shtml>
- BOHM, M. 2013. "Why Putin Wants US Bases in Afghanistan", *The Moscow Times*,
<http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/why-putin-wants-us-bases-in-afghanistan/480087.html>
- CAROE, O. 1953. *Soviet Empire- The Turks of Central Asia and Stalinism*. London: Macmillan/St. Martin's Press
- "Central Asia-Regional Framework Paper". 2004.
<http://www.worldbank.org/eca/kazakhstan/share/CentralAsiaRegionalFrameworkfinal.pdf>
- "China Joins the Great Central Asian Base Race". 2005.
http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav111605_pr.shtml
- COHEN, A. 2001. "The Russia-China Friendship and Co-operation Treaty: A Strategic Shift in Eurasia?", *The Heritage Foundation Backgrounder*, 1459.
- EDWARDS, M. 2003. "The New Great Game and the New Great Gamers: Disciplines of Kipling and Mackinder", *Central Asian Survey*, 22 (1): 83-102.
- EROL, M. S. 2013. "Avrasya'da Türkmen Hattı",
<http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=1980&konu=0&bolge=15>
- HENZE, P. 1998. "Kaşgarya'da Büyük Oyun, Yakub Beg Nezdindeki İngiliz ve Rus Temsilcileri", *Doğu Türkistan'ın Sesi*, 14-35.

- HILL, F. 2004. "Russia's Newly Found Soft Power", *Globalist*.
- INDEO, F. 2014. "Central Asia Beyond 2014: Building Regional Security Architecture", ISPI, http://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_262__2014.pdf
- JIANG, W. 2006. "Beijing's New Thinking on Energy Security", *China Brief*, 6 (8).
- KIMMAGE, D. 2005. "Central Asia: The Mechanics of Russian Influence", http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp091605_pr.shtml
- "Law on Ratification of Russian-Kyrgyzstani Agreement on Building and Operating Upper Naryn Cascade of Hydropower Plants, 2013. <http://eng.kremlin.ru/acts/5399>
- MCGLINCHEY, E. 2005. "Avoiding the Great Game and Domestic Unrest in Eurasia", *PONARS Policy*, 402: 217-221
- "Meeting with President of the People's Republic of China Hu Jintao". 2010. <http://eng.kremlin.ru/news/411>
- NAM-JU, L. 2001. "From Partnership to Alliance? -The Development of Sino-Russian Relations", *East Asian Review*, 13 (1).
- NOGAYEVA, A. 2011. *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*, Ankara, USAK.
- NORBERG, J. and E. HOLMQUIST (eds.). 2014. ISAF's Withdrawal from Afghanistan-Central Asian Perspectives on Regional Security. http://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_262__2014.pdf
- OLCOTT, M. 2005. "The Great Powers in Central Asia", <http://www.currenthistory.com/archiveoct05/currentissue.html>
- "Press Statements following Russian-Chinese Talks" 2010, <http://eng.kremlin.ru/transcripts/5160>
- "Russia's Central Asia Energy Strategy Experiences a Few Setbacks". 2013, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav051107_.shtml
- "Russian-Chinese Talks". 2010. <http://eng.kremlin.ru/news/5156>
- SARAY, M. 1984. *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler 1775-1875*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu
- SCHLAPENTOKH, D. 2005. "Russia's Foreign Policy and Eurasianism", <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav080205a.shtml>
- SCHUYLER, E. 1966. *Turkistan: Notes of Journey in Russian Turkestan, Khokand, Bukhara and Kuldja*, New York: Frederick A. Praeger Publisher.
- SMALL, A. 2013. "Why is China Talking to the Taliban?", <http://www.sbs.com.au/news/article/1780882/Comment:-Why-is-China-talking-to-the-Taliban>
- SWANSTRÖM, N. 2005. "China and Central Asia: A New Great game or Traditional Vassal Relations?", *Journal of Contemporary China*, 14 (45): 569-584.

- TOGAN, Z. V. 1942. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi
- TRENIN, D. 2005a. “Russian Foreign and Security Policy under Putin”, <http://www.carnegie.ru/en/print/72804>
- TRENIN, D. 2005b. “Russia between America and China”, <http://www.carnegie.ru/en/print/72788-print.htm>
- WEIR, F. 2005. “Russia, China could Form NATO of the East”, http://www.usatoday.com/news/world/2005-10-25-russia-china-bloc_x.htm
- WEITZ, R. 2012a. “Superpower Symbiosis: The Russia-China Axis”, *World Affairs*, 71-78.
- XINHUA. 2019. “Xi Urges Joint Efforts to Open up New Prospects for Asian Security, Development”. China Daily, 15.06. <http://www.chinadaily.com.cn/a/201906/15/WS5d048adba3103dbf1432862d.html>
- WEITZ, R. 2012b. “Global Insight: Uzbekistan Key to Regional Stability”, *World Politics Review*, <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12421/global-insights-uzbekistan-key-to-regional-stability>
- YALÇINKAYA, A. 2006. *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856-1922*. Ankara: Lalezar.

İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNDE ALT İŞVERENLİK KAVRAMI VE YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Tuğçe YILMAZ ORAL

tyilmaz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1795-1550

Şeyda ŞANLI

ssanli@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9484-0515

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 09.04.2020

Kabul Tarihi

Accepted: 30.06.2020

SUB-EMPLOYMENT CONCEPT AND OBLIGATIONS

IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

ÖZ Asıl işverenin, bazı işlerini alt işverenlere gördürmesi uzmanlık, teknolojik sebeplerden ötürü bir ihtiyacın sonucudur. Özellikle inşaat ve sanayi sektörlerinde yapılan hizmet alım ihalelerinde alt işveren ilişkisi sıklıkla başvurulan bir yoldur. İşveren üstlendiği işi zamanında yerine getirebilmek, kendisinde bulunmayan bilgi, teknoloji ve teçhizattan yararlanabilmek veya kendi uzmanlık alanı dışındaki işlerde daha kaliteli hizmet sunabilmek için işyerinde yürüttüğü mal ve hizmet üretimine ilişkin yardımcı işleri veya asıl işin bir bölümünü, bu işte uzman başka işverenlere devretmeyi daha uygun bulmaktadır. Hizmet ihtiyacı doğan asıl işverenin iş yükünü hafifleten bu durum öte yandan iş güvenliği denetim yükümlülüğünü arttırmaktadır. İşin yürütümü gereği çalışma ortamının güvenliği ve çalışanların iyilik hallerinin devamlılığının sağlanması her iki işverenin sorumluluğundadır. Bu çalışmada asıl işveren alt işverenlik ilişkisi kurulan işyerlerinde tarafların iş sağlığı ve güvenliği hususunda 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun hükümleri referans alınarak asgari yükümlülüklerine değinilmekte ve devamlılığının sağlanmasında çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Asıl İşveren, Alt İşveren, İş Sağlığı ve Güvenliği, 6331 sayılı Kanun

ABSTRACT

It is the result of a need for expertise, technological reasons, that the principal employer performs some of his jobs to subcontractors. Subcontractor relationship is a frequently used method especially in-service procurement tenders held in the construction and industrial sectors. The employer finds it more appropriate to transfer the auxiliary works or part of the main job to other employers who are experts in this work in order to fulfill the work he undertakes on time, to benefit from the information, technology and equipment he / she does not have, or to provide better quality services in the works outside his / her specialty area. This situation, which alleviates the workload of the actual employer that arises from the need for service, on the other hand, increases the occupational safety audit obligation. As per the execution of the work, it is the responsibility of both employers to ensure the safety of the work environment and the continuity of the well-being of the employees. In this study, the main employer sub-employer relationship is established in the workplaces established, the minimum obligations are addressed and solutions are offered in order to ensure the continuity of the parties, with reference to the provisions of the Occupational Health and Safety Law No. 6331 on occupational health and safety.

Keywords: Principal Employer, Subcontractor, Occupational Health and Safety, Law No. 6331

ASIL İŞVEREN- ALT İŞVEREN İLİŞKİSİ

Kavram

Değişen ekonomik şartlar sebebiyle, rekabet piyasasının da etkisiyle birçok işveren, maddi açıdan önemli bir unsur olan işçi giderlerini minimum düzeyde tutmaya çalışmaktadır. Bu sebeplerden dolayı uygulamada taşeron, müteahhit, aracı olarak da tabir edilen alt işverenlik ilişkisi çalışma hayatında bir ihtiyaç olarak doğmuştur. Alt işverenlik; düşük maliyette işçi alımının yanı sıra teknolojinin ve uzmanlaşmanın iş piyasasında oldukça önemli hale geldiği günümüzde, alanında uzmanlaşmış taşeron firmalarla çalışmanın işletmelerde profesyonelleşmenin bir gereği olarak görüldüğü de belirtilmelidir.

1475 S. İş K.'nun m.1'de, herhangi bir tanım yapılmamakla beraber alt işverenden "diğer bir işveren" olarak söz edildiği görülmektedir. 4857 sayılı yeni İş Kanunu, 1475 sayılı eski İş Kanunu'ndan farklı olarak, ilk kez alt işverenliğin tanımına yer vermiştir. Kanunun ilgili maddesine göre; "Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi" denir.

Alt işveren; "Bir işverenden, işyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan, bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran gerçek veya tüzel kişiyi yahut tüzel kişiliği olmayan kurum ve kuruluşlardır" şeklinde alt işverenlik yönetmeliğinde de alt işveren tanımı yapılmıştır.

İlgili kanunlarda da düzenleme alanı bulunan alt işverenlik ilişkisinin olup olmadığının tespiti, muvazaalı alt işverenliği engellemesi açısından son derece önemlidir.

Bu yazımızda, alt işverenlik ilişkisinin kurulmasının yanı sıra muvazaalı olup olmadığının tespiti ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

Unsurları

4857 S. İş K., 1475 sayılı eski İş K.'ndan farklı olarak, ilk kez alt işverenliğin tanımına yer vermiştir: "Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerinde veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-alt işveren ilişkisi denir." Kanundaki tanımdan da anlaşılacağı üzere asıl işverenlik- alt işverenlik ilişkisinin oluşabilmesi için bazı unsurların bir arada bulunması gerekmektedir. Bunlar;

- İşyerinde işçi çalıştıran asıl işverenin varlığı
- İşin asıl işverene ait işyerinde yapılması
- İşin işyerinde yürütülen mal ve hizmet üretimine ilişkin olması
- İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir iş olması

şeklinde sıralanabilir.

Yukarıda sayılan unsurların tümünün bir arada bulunmaması durumunda muvaazalı alt işverenlik iddiasında bulunabileceği gibi, alt işverenlik ilişkisinin baştan itibaren oluşmasına engel de olabilir (Çelik vd., 2017).

İşyerinde İşçi Çalıştıran Asıl İşverenin Varlığı

İşveren, 4857 s. İş K.'nda "işçi çalıştıran gerçek veya tüzel kişi yahut olmayan kurum ve kuruluşları" olarak tanımlıdır. Sendikalar kanunu işvereni, "hizmet sözleşmesiyle işçi çalıştıran kişi veya kişiliği bulunmayan kamu ve kurum kuruluşları" olarak tanımlamıştır (4857 İş Kanunu, 2003). 6289 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Kanunu'nu ise işvereni, "Kamu görevlisi çalıştıran kamu kurum ve kuruluşu" şeklinde tanımlanmıştır. Farklı mevzuatlarda, işveren için birçok farklı tanımın mevcut olduğu görülmektedir. Öyle ki her sektör için ayrı ayrı tanım yapılması doğaldır. Çalışan işgücünü yöneten her kişi her grup işveren sayılabilir.

Alt işverenlikten söz edebilmek için her şeyden önce; asıl işverenin varlığı gereklidir. Buna göre; kendisine ait işçi çalıştırmasının yanı sıra, işin bir bölümünde ya da işyerinin bir bölümünde alt işverenin işçileriyle iş yapmak üzere işveren kimseye asıl işveren denir. Asıl işverenden iş alan ve aldığı işi kendi işçileriyle yerine getirmeye çalışana da alt işveren denir (Akyiğit, 2014; Mollamahmutoğlu ve Astarlı, 2014). Yargıtay'a göre de; alt işverenlik ilişkisinin oluşabilmesi için ortada mutlaka iki işveren olması gereklidir (Yargıtay, 2018, K 2018/5151).

Asıl işveren, sadece alt işverenin işçileriyle işi yürütmesi durumu olmayacağından ötürü, işyerinde kendi işçilerini çalıştırarak işveren sıfatını korumalıdır. Diğer bir anlatımla, alt işveren ilişkisinden söz edebilmek için asıl işverenin, işin bütününe bir başka işverene devretmemesi ve işyerinde alt işverene verdiği işten başka bir işte işçi çalıştırarak işveren durumunda kalması gerekmektedir. Asıl işveren, alt işveren arasındaki ilişki bir iş sözleşmesi niteliğinde olmayıp kira, istisna, vekalet sözleşmesine dayanabilmektedir (Yargıtay, 2016, K 2016/11103). Başka bir deyişle, alt işveren, asıl işveren nam ve hesabına değil, kendi nam ve hesabına çalışmaktadır. Bu sebepten aralarında iş sözleşme yoktur, aksine iki taraf da kendi nam ve hesabına işçi çalıştıran kişilerdir (Narmanlıoğlu, 2008).

Hiç ilgisiz bir alanda başkasına kendi elemanlarıyla yapmak üzere iş verilmesi, alt işverenlik değildir. Uygulamada buna anahtar teslim iş verme denir (Yargıtay, 2013, K. 2013/14014; Akyiğit, 2016). Bu nedenle anahtar teslim yapılan işlerde ve bir işin ihale yoluyla başka bir işverene verilmesi halinde asıl işverenin işçisi söz konusu iş için çalışmadığından alt işverenlik ilişkisi kurulamaz (Akyiğit, 2016; Mollamahmutoğlu ve Astarlı, 2014; Süzek, 2017). Buna paralel olarak, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu 02.02.2011 tarihli ve E. 2010/21-739 K. 2011/5 sayılı kararında "...işveren kendisi sigortalı çalıştırmaksızın işi bölerek, ihale suretiyle farklı kişilere vermişse, iş sahibi (ihale makamı) Yasanın tanımladığı anlamda asıl işveren olmayacağından, bir alt-üst işveren ilişkisi bulunmayacaktır." görüşündedir. Yargıtay'ın kararında da görüldüğü üzere; asıl işveren alt işveren ilişkisinden söz edebilmek için; asıl işverenin de kendisine ait işçi çalıştırması gerekmektedir (Taşkent, 2004; Süzek, 2017). Anahtar teslim" kavramından, 4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu'nun 6'ncı maddesi "yapım işlerinde; uygulama projeleri ve bunlara ilişkin mahal listelerine dayalı olarak, işin tamamı için isteklinin teklif ettiği toplam bedel üzerinden anahtar teslimi götürü bedel sözleşme" olarak bahsetmekte, anahtar teslim iş kavramının esas itibarıyla bir iş yöntemi değil, bir fiyatlandırma şekli olduğu vurgulanmaktadır (Sayın, 2017).

Alt işverenlik ilişkisinde asıl işveren tarafından verilen iş dolayısıyla çalıştırılan alt işverenin işçilerinin sırf oraya özgülenmiş biçimde çalıştırılıp çalıştırılmayacağı konusunda tartışma vardır (Yargıtay, 2016, K 2016/14817, Akyiğit, 2016, s. 72).

Alt işveren yönetim hakkına sahip olduğu gibi kimi işe alınacağını da kendi belirlemelidir. Bu sebepten asıl işveren, işyerinin genel düzeni dışında (işyeri giriş- çıkış, sigara yasağı gibi), alt işverenin işçilerine müdahale edemez (Yargıtay, 1999, K 1999/11719; Akyiğit, 2016, s. 72). Şayet somut olayda işe alma, işin dağıtımı, sevki, ifasını isteme konularında asıl işverenin yetkili olduğu anlaşılıyorsa, ortada gerçek bir alt işverenlik ilişkisinin olmadığına göstergesidir. Bu durumda ortada tek bir işveren vardır. Alt işverenlik gerçekte yoktur, yani muvazaadan bahsedilebilir. Yargıtay'ın görüşü de aynı yöndedir (Yargıtay, 2007, K. 2007/1006; Yargıtay, 2007, K.2010/6641; Akyiğit, 2016, s. 72).

İşin Asıl İşverene Ait İşyerinde Yapılması

Asıl işveren alt işveren ilişkisinden bahsedebilmek için; işin asıl işverene ait işyerinde yapılması bir diğer koşuldur. Bu koşul, mutlaka işyerinin coğrafi sınırları olarak yorumlanmamalıdır (Süzek, 2017). İşverenin ürettiği mal ve hizmet ile nitelik yönünden bağılılığı bulunan ve aynı yönetim altında örgütlenen yerler (işyerine bağlı yerler) ile dinlenme, çocuk emzirme, yemek, uyku, yıkanma, muayene ve bakım, beden ve mesleki eğitim ve avlu gibi eklentiler ve araçlar da işyerinden sayılacaktır. (No:4857, 2. Madde, 2003). Dolayısıyla işyeri olarak sayılan bu yerlerde de alt işverenlik oluşturulabilecektir (Arslanoğlu, 2005). Asıl işverenin işyeri sayılan yerler dışında dahi iş yürütülüyorsa, artık asıl işveren-alt işveren ilişkisinden söz edilemeyecektir. İşverenden iş alan, ancak işi kendi işyerinde gören işveren ile diğer işveren arasında böyle bir ilişki doğmaz (Çelik vd., 2017; Süzek, 2017; Çankaya ve Çil, 2011). Bir alt işveren-asıl işveren iş ilişkisinde, iş sözleşmesi ile belirlenen işin, asıl işverenin işyerinde yapılmaması halinde, işverenler arasında alt-asıl işveren ilişkisinin bulunmadığı Yargıtay kararlarında da hüküm altına alınmıştır.

Alt işverenlik için, bir işte, bir işin bölümü ya da eklentilerinde işverenden iş almayı aramaktadır. Aracıdan söz edebilmek için, aracının aldığı iş, işverenin asıl işinin bölümü ve eklentilerindeki işin bir kısmı ya da yardımcı işler kapsamında bulunmalıdır. Bir diğer anlatımla, bir işverene ait işyerindeki üretim sürecine, başka bir işverenin dâhil olması durumunda "aracıdan" söz edilebilecektir. Bu anlamda bir bağlantının varlığı için, işyerinde üretilen mal ya da hizmetin niteliğine bakılması gerekir. Yani asıl işveren- alt işveren ilişkisi kurulabilmesi için, işyerinde işçi çalıştıran asıl işverenin bulunmasının yanı sıra asıl işverenin işyerine ait bir işin yine ona ait işyerinde görülüyor olması gerekir (Yargıtay, 2011, K. 2011/5). Ancak Arslanoğlu'na göre; eklentilerde gerek mal ve hizmet üretimine ilişkin yardımcı işlerin yardımcı işlerin gerekse işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerin bu kısımlarda yapılabilmesini mümkün görmemektedir ve eklentilerde alt işverenlik ilişkisinin kurulamayacağı kanaatindedir.

Alt işverenin işçilerini sadece asıl işverenin işyerinde çalıştırması gerektiği, işçilerin farklı işverenlerin farklı işyerlerinde çalıştırılması halinde alt-asıl işveren iş ilişkisinin kurulamayacağı hususu da Yüksek Mahkeme'nin yerleşik kararlarda sıkça bahsedilen başka bir husustur. Alt işveren, üstlendiği iş için görevlendirdiği işçilerini sadece o işyerinde aldığı işte çalıştırmalıdır. İşçiler sadece asıl işverene ait işyerinde değil de farklı işverenlere ait çeşitli işyerlerinde çalışması halinde, o işçiler açısından asıl işveren- alt işveren ilişkisinden söz edilemez (Yargıtay, 2012, K. 2012/48).

İşin İşyerinde Yürütülen Mal ve Hizmet Üretimine İlişkin Olması

Asıl işveren- alt işveren ilişkisinin oluşabilmesi için bir diğer unsur da; işin işyerinde yürütülen mal ve hizmet üretimine ilişkin olması gerekir. Asıl iş ve yardımcı iş birbirinden ayırt etmek gerekmektedir.

Mal veya hizmet üretiminin esasını oluşturan işe; asıl iş denir (Alt İşverenlik Yönetmeliği, 3. Madde, 2008). İşyerinde yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin olmakla beraber doğrudan üretim organizasyonu içerisinde yer almayan, üretimin zorunlu bir unsuru olmayan ancak asıl iş devam ettikçe devam eden ve asıl işe bağımlı olan işe de; yardımcı iş denir (Alt İşverenlik Yönetmeliği, 3. Madde, 2008).

Alt işverene verilen işin, asıl işverenin asli işi olmaması gerekmektedir. Başka bir ifade ile alt işverenin yaptığı iş, asıl işverenin yaptığı işin tamamlayıcısı, yardımcısı niteliğinde olan bir iş olmalıdır. Ayrıca, alt işverenin yaptığı işin, asıl işverenin yaptığı işe bağımlı ve bağlantılı olması gerekirken, asıl işten tamamen bağımsız bir işten söz edilememesi gerekmektedir. İşyerindeki üretimle ilgili olmayan ve asıl işin tamamlayıcısı niteliğinde bulunmayan bir işin üstlenilmesi halinde, ortada iki bağımsız işveren bulunur (Yargıtay, 2012, K. 2012/3174).

Kanun koyucu asıl işveren- alt işveren ilişkisinin kurulmasını konu bakımından da sınırlandırmıştır. Her türlü işin alt işverene verilmesi mümkün değildir. Kanunun gerekçesinde bu husus “buna karşı işyerinde yürütülen asli ve yardımcı işler dışında iş alan bir işverenin, örneğin işyerinde ek bir inşaatın yapılması ya da bina onarım işini alan diğer işverenin alt işveren olarak değerlendirilmesi mümkün olmayacaktır.” şeklinde belirtilmiştir. Daha önceden de belirttiğimiz üzere uygulamada buna anahtar teslim iş verme denir.

İş K. m. 2/6-7 ilişkin değişiklik önergesinin gerekçesinde yardımcı işlerin herhangi bir sınırlama olmaksızın alt işverene verilebileceği belirtilmiştir. Gerek iş hukuku öğretisinde gerek Yargıtay uygulamasında da yardımcı işlerde muvazaa oluşturmamak kaydıyla, bir koşul ve sınırlama olmaksızın kurulabileceği kabul edilmektedir. Akyiğit'e göre; yardımcı işlerde; mal ve hizmet üretimine ilişkin olmalı ancak doğrudan üretim sürecinde yer almaması gerekir (Akyiğit, 2016; Aktay vd., 2013).

Yargıtay kararlarına göre güvenlik ve itfaiye işleri, otomasyon veri hazırlama ve kontrol işleri, kreş ve bakımevi işleri, forklift hizmetleri, şubeler arası evrak toplama ve dağıtım işleri, otel işyerinde garaj ve oto yıkama işleri yardımcı iş kapsamındadır (Yargıtay, 2008, K. 2008/12162). Yine toplama, tahmil ve tahliye ile yükleme işleri yardımcı işler olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar yardımcı işler bu şekilde sayılmış olsa da, asıl işverenin faaliyet alanına göre asıl iş ve yardımcı iş kavramları değişebilecektir. Örneğin asıl işi yük ve taşımak olan bir işveren bakımından taşıma işleri asıl iş kapsamındadır.

Asıl işin tamamlayıcısı niteliğinde olmayan, yardımcı işin ifasından çok işçi temini niteliğine bürünen bir işin varlığı halinde, alt-asıl işveren ilişkisinin değil, taraflar arasında bağımsız bir iş ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Yargıtay, 2011, K. 2011/5236; Yargıtay, 2014, K. 2014/12363).

Ancak asıl işin devredilemeyeceği, alt işverenin asıl işin tamamlayıcısı yardımcı işleri ifa etmesi gerektiği yönündeki kanun hükmü bazı istisnaları içermektedir. Örneğin, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun m. 67' de sayılan işlerin ihale yoluyla 3. kişilere gördürülebileceği düzenlenmiştir. Benzer istisnai hallerdeki iş ilişkilerinin alt-asıl işveren ilişkisinin kurulmasına engel olmadığı Yargıtay tarafından da kabul edilmiştir (Yargıtay, 2010, K. 2010/5206).

İşletmenin ve İşin Gereği İle Teknolojik Nedenlerle Uzmanlık Gerektiren Bir İş Olması

Asıl işveren, iş yerinde yürüttüğü mal ve hizmet üretimine yardımcı işleri veya asıl işin bir bölümünde işletme ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işleri alt işverene verebilir.

Yargıtay kararında ise konu tam bir açıklık içinde tartışılmadan ve ayrıntılı gerekçelere girmeden kanun hükümleri aynen tekrar edilerek sonuca gidilmiştir (Yargıtay, 2011, K. 2011/2970).

Yine Yargıtay'a göre; PTT'nin posta tekeli dışında kalan, gönderilenin kabulü, nakli ve dağıtımını yardımcı iş sayılmaz ve bu iş asıl iş olup bunun teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir yönü de bulunmadığından alt işverene verilemez (Çelik vd., 2017). Bunun yanı sıra, Yargıtay, kat hizmetlerini bir otelin asli işlerinden olarak belirtmiş ve bu işler için alt işverenlik ilişkisi kurulamaz demiştir (Yargıtay, 2009, K. 2009/14971). Hastane açısından asli iş niteliğinde olan işin; poliklinik işleri olduğu, temizlik işinin ise yardımcı iş olup alt işverene verilmesi mümkündür demiştir (Yargıtay, 2017, K. 2017/8288).

İşyerinde asıl işin bir bölümünde alt işverene iş verilmesi halinde alt işverene verilen bu işin, "işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerden" olması gerekmektedir. Bu kriter de, yine doğrudan doğruya İş Kanunu'ndaki "alt işverenlik ilişkisi" tanımında (İş K. m.2/6) ve Yönetmelikteki "asıl işveren" ve "alt işveren" tanımlarında (AİY m.3/a, 3/ç) geçen "işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işlerde" ibaresinden açıkça anlaşılmaktadır. Yardımcı işlerde ise bu yönde bir kısıtlama bulunmamaktadır (Süzek, 2017).

Asıl İşverenlik-Alt İşverenlik İlişkisinde Muvazaa Olup Olmadığının Tespiti

Unsurlar

Muvazaa, tarafların üçüncü kişileri aldatmak amacıyla kendi aralarında gerçekte hüküm ve sonuç doğurmayan hukuki işlem konusunda anlaşmalarıdır. İşverenlerin başta ücret, kıdem tazminatı, yıllık izin gibi mali konular olmak üzere işçilerine karşı İş Kanunundan doğan yükümlülüklerinden kurtulmak veya bunları azaltmak için kendi emri ve kontrolü altındaki işçileri bir başkasının (alt işverenin) işçisiymiş gibi göstermesine muvazaa (hile) denmekte olup, bu tür uygulamalar tespit edildiğinde sorumlu olarak asıl işveren kabul edilmekte, ayrıca muvazaalı olarak Çalışma ve İş Kurumu müdürlüklerinde alt işveren adına dosya açtıran işverene ve alt işveren olarak gösterilen kişiye 4857 sayılı İş Kanununun 98 inci maddesi gereğince ayrı ayrı idari para cezası uygulanmaktadır. Muvazaalı işlemin var olup olmadığı İş Müfettişleri tarafından yapılan incelemelerle tespit edilmektedir.

4857 s. İşK. m. 2/7'de, muvazaalı işlemlerden bahsedilmiştir. Asıl işin bölünerek yaptırılması, asıl işveren işçilerinin alt işveren yanında çalıştırılması gibi durumlar muvazaalı işlem olarak nitelendirilmiştir. İlgili maddeye göre;

"Asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle hakları kısıtlanamaz veya daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz. Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem görürler. İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez."

Bu kanuni hüküm doktrinde çok tartışılmış ve özellikle “Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek..” ibaresinden yola çıkılarak, “kanuna aykırı alt işverenlik” ve “muvazaalı alt işverenlik” kavramlarının her ne kadar hukuki neticeleri aynı olsa da, ispat hukukundaki sonuçları da göz önünde bulundurularak birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiği, bu yaklaşımın, kanunda açıkça yasaklanan alt işverenlik ilişkilerinde işçileri kanuna aykırılık unsurunun dışında ayrıca muvazaa olgusunun da ispatlanması gibi büyük bir külfetten kurtaracağı savunulmuştur (Süzek, 2017). Ayrıca muvazaa olgusunun mahkeme tarafından re’sen araştırılması gerektiği Yargıtay tarafından da hüküm altına alınmıştır (Yargıtay, 2015, K. 2017/15853).

Yüksek Mahkeme'nin de, alt işveren-asıl işveren ilişkisinde muvazaa konusunda çok sayıda kararı mevcuttur. Örneğin, Yargıtay, asıl işin bölünmezliği ilkesinin ihlalinin muvazaa olarak niteleneceği ve muvazaalı alt-asıl işveren ilişkisinde işçilerin, asıl işverenin işçisi sayılacağı şeklinde karar vermiştir (No:4857, 2. Madde, 2003).

Tam tersi durumda ise, yani alt-asıl işveren ilişkisinde, asıl iş bölünmemişse, iş yardımcı iş niteliğinde ise muvazaanın varlığından bahsedilemeyecektir (Yargıtay, 2010, K.2010/11997).

Yüksek Mahkeme, asıl işveren işçilerinin alt işveren tarafından çalıştırılmasını muvazaa sayarken, alt işveren değişmesine rağmen yeni alt işveren yanında çalışmaya devam eden işçilerin varlığını muvazaa saymamaktadır (Yargıtay, 2010, K. 2010/6641).

Yüksek mahkeme yerleşik kararlarında, alt-asıl işveren ilişkisinin muvazaa yönünden incelenmesinde dikkat edilecek hususları teferruatlı olarak belirtme yoluna gitmiştir. Yargıtay, (2017), K. 2017/16377 'e göre;

“Asıl-alt işveren ilişkisinde ilişkinin muvazaalı veya yasadaki unsurları taşıyıp taşımadığının belirlenmesinde, Biri asıl diğeri hukuksal ve ekonomik bağımsızlık ile ayrı bir iş organizasyonuna sahip iki ayrı işverenin bulunup bulunmadığı,

Alt işveren işçilerinin sadece asıl işverenden alınan iş kapsamında çalıştırılıp çalıştırılmadıkları,

Alt işverene verilen işin, işyerinde asıl işveren tarafından yürütülen mal veya hizmet üretimine ilişkin asıl işin yardımcı işlerinden olup olmadığı, alt işverene verilen işin işletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren bir iş olup olmadığı;

Alt işverenin daha önce o işyerinde çalıştırılan bir kişi olup olmadığı;

Alt işverenin işe uygun yeterli ekipman ile tecrübeye sahip olup olmadığı;

İstihdam edeceği işçilerin niteliklerinin yapılacak işe uygun olup olmadığı;

Alt işverene verilen işte asıl işveren adına koordinasyon ve denetimle görevlendirilenlerden başka asıl işverenin işçisinin çalışıp çalışmadığı;

Yapılan alt işverenlik sözleşmesinin iş hukukunun öngördüğü kamusal yükümlülüklerden kaçınmayı amaçlayıp amaçlamadığı,

Yapılan alt işverenlik sözleşmesinin işçilerin iş sözleşmesi, toplu iş sözleşmesi yahut mevzuattan kaynaklanan bireysel veya kolektif haklarını kısıtlamaya ya da ortadan kaldırmaya yönelik yapıp yapılmadığının araştırılması ve irdelenmesi gerekir.” demek suretiyle, hukuka uygun şekliyle alt işverenliğin nasıl oluşması gerektiği yönünde kıstasları ortaya koymuştur. Ancak belirlenen kriterlere rağmen Yargıtay'ın

isabetsiz kararları da vardır. Davanın tarafları arasında olan şirketin sadece lisansını kaybetmemesi adına gerçekte muvazaalı bulunan alt işverenlik ilişkisini geçerli kabul etmiştir (Akyiğit, 2016).

Alt-asıl işveren ilişkisinde muvazaanın bulunması halinde, 4857 S. İş K. uyarınca alt işveren işçileri baştan beri asıl işverenin işçileri sayılacak, aradaki iş akdi bu tespitler göz önüne alınarak sonuç doğuracaktır. Ancak alt işveren işçilerinin bir kısmının, üstlenilen hizmet dışında asıl veya yardımcı başka işte çalıştırılmaları, asıl-alt işveren arasındaki sözleşmeyi tamamen muvazaalı hale getirmeyecektir. Böyle bir durumda, sadece başka işte çalıştırılan işçiler açısından asıl-alt işveren ilişkisinin unsurlarının bulunmadığı kabul edilecektir (Akyiğit, 2016).

Yukarıda bahsettiğimiz hükümler ve Yargıtay kararları da göz önüne alındığında muvazaalı alt işverenlik durumlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Asıl İşverenin İşçilerinin Alt İşveren Tarafından İşe Alınarak Çalıştırılmaya Devam Ettirilmek Suretiyle Haklarının Kısıtlanması
- Asıl İşverenin İşçisinin Alt İşveren Olması
- Asıl İşin Bir Bölümünde Uzmanlık Gerektirmeyen İşlerin Alt İşverene Verilmesi

Asıl İşverenin İşçilerinin Alt İşveren Tarafından İşe Alınarak Çalıştırılmaya Devam Ettirilmek Suretiyle Haklarının Kısıtlanması

İş K.'nun m.2/7'de "Asıl işverenin işçilerinin alt işveren tarafından işe alınarak çalıştırılmaya devam ettirilmesi suretiyle hakları kısıtlanamaz." denilmek suretiyle bu konuda önemli bir kriter getirilmiştir. Yönetmelikteki tanımda da aynı kriter, muvazaalı tanımı içine alınmıştır (Alt İşverenlik Yönetmeliği, 3. Madde, 2003).

Anılan hükümden de anlaşıldığı üzere; asıl işverenin işçilerinin alt işverene devredilmesinin doğrudan doğruya yasaklanmadığı, fakat bu suretle işçilerin haklarının kısıtlanmasının yasaklandığıdır. Bu nedenle işverenler, böyle bir değişikliğin işçilerin haklarını kısıtlamadığını savunabilirler. Asıl işverenin kendi işçilerini, alt işverene devredebilmesi için; alt işverenin bu işçilere, asıl işverenin kendilerine tanıdığı haklardan (ücret, çalışma koşulları) en azından aynı koşulları sağlaması gerekecektir. Ancak, şu gerçeği de göz ardı etmemek gerekir ki; uygulamada alt işverenin ekonomik koşulları çoğu zaman asıl işverenden daha geridedir.

Nitekim Yargıtay da "davacı gibi birçok işçinin, davalı şirketin işçisi iken 2002 yılından başlayarak taşeron işçisi olarak kayıtlarda gösterildikleri, asıl işverenin işçisi ile aynı üretim işinde çalıştıkları, asıl işverenin üye sendikanın Toplu İş Sözleşmesi yetkisini alamaması için bu yollara başvurduğu, davalılar arasında muvazaalı işlem olduğuna karar vermiştir." (Aktay vd., 2013).

Aynı zamanda, asıl işverenin bir veya birkaç işçisinin gerçekten hakları kısıtlanmak suretiyle alt işverene devredilmesi halinde dahi, o işyerindeki alt işverenlik ilişkisinin bütünü ile muvazaalı olduğunu kabul etmek mümkün görünmemektedir. Böyle bir durumda, hakları kısıtlanarak alt işverene devredilen işçiler bakımından muvazaanın kabulü ile bu işçilerin başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılması gerekirken, bu kapsamda olmayan alt işveren işçileri yönünden asıl işveren-alt işveren ilişkisinin geçerli olduğunu kabul etmek gerekir (Çankaya ve Çil, 2011).

Asıl İşverenin İşçisinin Alt İşveren Olması

İş K.’nun m.2/7’ye göre; “...veya daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse ile alt işveren ilişkisi kurulamaz.” denilmek suretiyle bu kriter getirilmiştir. Yönetmelikteki tanımda da aynı kriter, muvazaalı tanıma içine alınmıştır (Alt İşverenlik Yönetmeliği, 3. Madde, 2003).

Asıl işverenin işçisinin alt işveren tarafından işe alınmasındaki aksine, burada alt işverenin işçilerinin haklarının kısıtlanması koşulu aranmamaktadır. Öğretide bu hükmün muvazaaya dayanmayan iyi niyetli alt işveren uygulamalarını engelleyebileceği ve bu haliyle AY’nin m.48’deki girişim ve sözleşme özgürlüğüne aykırı düşebileceği ileri sürülmüştür. Kanaatimce, zaman açısından sınırlandırma yapılmaması AY’nin m. 10’daki eşitlik ilkesine, aynı zamanda girişim ve sözleşme özgürlüğüne aykırılık oluşturulacaktır.

Sarper (2017)’e göre bu düzenleme ile ilgili Anayasaya aykırılık sorunu söz konusu olabilir ise de, bu hükmün mutlak bir yasaklama amacı taşımayıp muvazaalı uygulamaları engelleme amacı taşıdığı ve aksi ispatlanabilen adi yasal karine niteliğinde olduğu göz önünde bulundurularak amacına uygun şekilde Anayasaya uygun yorumlanması mümkündür. Dolayısıyla, daha önce o işyerinde çalışan kimse kurulan alt işverenlik ilişkisinin muvazaalı olmadığı işverenlerce kanıtlanması mümkündür.

Akyiğit (2016)’a göre daha önce o işyerinde “memur” veya “sözleşmeli personel” gibi idare hukukuna tabi olarak çalışmış olmak da, alt işverenlik ilişkisi kurulmasına engel teşkil etmektedir. Ancak çırak ya da stajyerler ile tüzel kişi alt işverenler bu kapsamda düşünülemez. Yine geçici olarak çalıştırılan işçiden burada söz edilemeyecektir. Nitekim Yönetmelikte de, daha önce o işyerinde çalıştırılan işçinin bilahare tüzel kişi şirketin ya da adi ortaklığın hissedarı olmasının, alt işveren ilişkisi kurulmasına engel teşkil etmeyeceği açıkça vurgulanmaktadır (Alt İşverenlik Yönetmeliği, 4. Madde, 2003). Yine asıl işverenin işçisinin alt işveren tarafından çalıştırılmaya başlanmasında olduğu gibi burada da düzenlemenin amacı gözetilerek, “daha önce o işyerinde çalıştırılan kimse” kavramının dar yorumlanması ve muvazaalı veya kanuna aykırılıktan söz edebilmek için işçinin asıl işverenin işyerinden ayrılışı ile alt işveren olarak iş alması arasında bir ilişkinin ve zamansal bir yakınlığın aranması gerekir. Bu bağlamda örneğin, daha önce asıl işverenin işyerinde çalışmış ve farklı nedenlerle ayrılmış bir işçinin, emekli olduktan yahut farklı işleri denedikten sonra eski işyerindeki tecrübesini alt işveren olarak değerlendirmek istemesi durumunda sırf bu nedenle muvazaadan söz edilemez.

Narmanlıoğlu (2008)’e göre de bu hüküm mutlak bir anlam taşımayıp halen çalıştırdığı bir işçisini alt işveren olarak gösteren asıl işverenlerin tasarrufunu engellemeye yöneliktir. Önceden çalışan eski bir işçinin gerçekten bu ilişkiye taraf olabileceğinin kabulü halinde bu hüküm uygulanmayacaktır.

Asıl İşin Bir Bölümünde Uzmanlık Gerektirmeyen İşlerin Alt İşverene Verilmesi

İş K. m.2/son “İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez” denilmek suretiyle, alt işverenlik ilişkisinin tanımı ve koşulları içerisinde sayılan bu uzmanlık kriterinin mevcut olmaması halinde alt işverenlik ilişkisi kurulamayacağı vurgulanmaktadır. Yönetmelikteki tanımda da aynı kriter, muvazaalı tanıma içine (Alt İşverenlik Yönetmeliği, 3. Madde, 2003).

“İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren iş” kriterinden ne anlaşılması gerektiği hususu yukarıda alt işverenlik ilişkisinin unsurları ile ilgili bölümde ayrıntılı olarak açıklandığından, burada tekrara girilmeyecektir. Ancak bu kriterin diğer kriterlerden farkı, hukuki yaptırımının tartışmaya açık

olmasıdır. Zira kanun maddesindeki (m.2/7) kurguda yukarıda saydığımız iki muvazaalı kriteri ile ilgili yasaklayıcı cümlelerin ardından “Aksi halde ve genel olarak asıl işveren alt işveren ilişkisinin muvazaalı işleme dayandığı kabul edilerek alt işverenin işçileri başlangıçtan itibaren asıl işverenin işçisi sayılarak işlem görürler.” şeklindeki yaptırım cümlesi gelmekte, “İşletmenin ve işin gereği ile teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren işler dışında asıl iş bölünerek alt işverenlere verilemez.” cümlesi ise, bu yaptırım cümlesinden daha sonra geldiği için yaptırım bakımından tartışmalı hale gelmektedir. Ancak kanun koyucunun buradan farklı ve özel bir amaç güttüğünü söylemek de zor görünmektedir.

Kanunun örtülü ihlali anlamına gelen muvazaalı alt işverenliği hukuken geçersiz kabul eden kanun koyucunun, kanunun amir hükmünün açıkça ihlali durumunda hiçbir yaptırım öngörmemesi düşünülemez. Bu nedenle, belirtilen kriterin diğerlerinden farklı olmadığını ve kanundaki diğer muvazaalı kriterleri için belirtilen yaptırımın bu kriter için de geçerli olduğunu kabul etmek gerekir.

ASIL İŞVEREN-ALT İŞVERENLİK İLİŞKİSİNİN KURULDUĞU İŞYERLERİNDE İŞ SAĞLIĞI ve GÜVENLİĞİ UYGULAMALARI

2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununun yürürlüğe girmesiyle, ülkemiz sınırları içerisinde bulunan kamu veya özel ayırt etmeksizin mal veya hizmet üreten tüm işyerlerinde etkin iş sağlığı ve güvenliği uygulanması zorunluluk haline getirilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği (İSG) uygulamalarının başında işyerlerinde yürütülen işin niteliğine uygun olarak dahil edildiği tehlike sınıfı grubu göz önünde bulundurulmaktadır. 6331 sayılı Kanun kapsamındaki, İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin İşyeri Tehlike Sınıfları Tebliği’ne göre işyerleri; “az tehlikeli”, “tehlikeli” ve “çok tehlikeli” olarak sınıflandırılmıştır (No:6331, 2012). İşyerlerinin dahil oldukları tehlike sınıfına göre İSG uygulamalarının etkinliği değişkenlik göstermektedir. Örneğin, az tehlikeli sınıfta yer alan bir işyerinde İSG temel eğitimlerinin en az 8 saat olarak verilmesi zorunlu iken, bu durum tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde en az 12 saat, çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde en az 16 saat olarak verilmektedir (Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2013).

Asıl işveren- alt işveren ilişkisinin kurulduğu işyerlerinde asıl işveren kendi hesabına çalışanların sağlık ve güvenlik yönünden iyilik halinin sürdürülebilmesi için iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili sorumlu olduğu gibi alt işverene bağlı çalışanlarında sağlık ve güvenlik yönünden iyilik hallerinin devamlılığının sağlanmasından ve takibinden kanunen sorumlu tutulmaktadır.

İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesi

Ülkemizde küçük ölçekli işletmelerde de iş sağlığı ve güvenliğinin uygulanabilmesi için işverenlere pozitif destekler sağlanmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları hariç olmak üzere ondan az çalışanı bulunanlardan, tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerine, iş sağlığı ve güvenliği hizmetlerini yerine getirilmesi için destek sağlanmaktadır (İş Sağlığı ve Güvenliği Hizmetlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik, 2013).

Destekten yararlanacak işyerlerinin tespit edilmesinde Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından genel kriter olarak işyerinin Türkiye genelinde ondan az çalışanı olup olmadığına bakılır ve tespitinde, aynı işverenin tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan Türkiye genelinde birden fazla tescilli işyerinin bulunması dahilinde de tüm işyerlerinde toplam sigortalı çalışan sayısına dahil edilirken, Asıl işveren – Alt işveren ilişkisi kurulan işyerlerinde ise alt işverenlerce çalıştırılan sigortalı çalışanları da toplam sayıya dahil edilmektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kurullarının Oluşturulması

6331 sayılı İSG Kanunu'na göre altı aydan fazla süren ve elli ve daha fazla çalışanı olan tüm işyerlerinde niteliğine uygun İSG ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere,

- a) İşveren veya işveren vekili,
- b) İş güvenliği uzmanı,
- c) İşyeri hekimi,
- ç) İnsan kaynakları, personel, sosyal işler veya idari ve mali işleri yürütmekle görevli bir kişi,
- d) Bulunması halinde sivil savunma uzmanı,
- e) Bulunması halinde formen, ustabaşı veya usta,
- f) Çalışan temsilcisi, işyerinde birden çok çalışan temsilcisi olması halinde baş temsilcinin bulunduğu bir İSG kurulu oluşturması zorunludur.

Eğer altı aydan fazla süren Asıl işveren- Alt işveren ilişkisi var ise,

Asıl işveren alt işverenin çalışan sayıları ayrı ayrı elli ve daha fazla ise asıl işveren ve alt işveren ayrı ayrı kurul kurması zorunludur. İş sağlığı ve güvenliği faaliyetlerinin yürütülmesi ve kurullarca alınan kararların uygulanması konusunda işbirliği ve koordinasyon asıl işverence sağlanır.

Bir işyerinde sadece asıl işverenin çalışan sayısı elli ve daha fazla ise bu durumda kurul asıl işverence kurulur. Kurul oluşturma yükümlülüğü bulunmayan alt işveren, kurul tarafından alınan kararların uygulanması ile ilgili olarak koordinasyonu sağlamak üzere vekâleten yetkili bir temsilci atar.

Alt işverenin çalışan sayısı elli ve daha fazla, asıl işverenin çalışan sayısı ellinin altında ise işyerinde kurul alt işverence oluşturulur. Asıl işveren alt işverenin oluşturduğu kurula işbirliği ve koordinasyonu sağlamak üzere vekâleten yetkili bir temsilci atar.

Asıl işveren ve alt işverenin çalışan sayıları ayrı ayrı ellinin altında ve toplam çalışan sayısı elliden fazla bulunduğu durumlarda ise koordinasyon asıl işverence yapılmak kaydıyla, asıl işveren ve alt işveren tarafından birlikte bir kurul oluşturulur.

Asıl işveren alt işveren ilişkisi bulunmayan ve aynı çalışma alanında birden fazla işverenin bulunması ve bu işverenlerce birden fazla kurulun oluşturulması hâlinde işverenler, birbirlerinin çalışmalarını etkileyebilecek kurul kararları hakkında diğer işverenleri bilgilendirir.

İSG Kurul üyelerine, işveren tarafından kurulun görev ve yetkileri, İSG konularında ulusal mevzuat ve standartlar, Sıkça rastlanan iş kazaları ve tehlikeli vakaların nedenleri, İş hijyeninin temel ilkeleri, İletişim teknikleri, Acil durum önlemleri, Meslek hastalıkları, İşyerine ait özel riskler, Risk değerlendirmesi konularında eğitim verilmesi sağlanır. Eğer asıl işveren alt işveren ilişkilerinde ortak kurul oluşumu mevcut ise üyelere verilecek bu eğitimlerden her iki işveren birlikte sorumlu tutulmaktadır (İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, 2013).

Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Verilmesi

İş kazalarının gerçekleşmesinde tehlikeli hareketler, tehlikeli durumlar ve öngörülemeyen nedenler olmak üzere üç faktör etkili olmaktadır. Tehlikeli hareket ve tehlikeli duruma neden olan etmenlerin belirlenip kanundaki asgari koşulların sağlanmasıyla iş kazalarını %98 önlemek mümkün olmaktadır. Bir kazanın gerçekleşmesinde en büyük etken olan tehlikeli hareketin ortadan kaldırılması için işyerinin ait olduğu tehlike grubu göz önünde bulundurularak tüm çalışanlara temel iş sağlığı ve güvenliği eğitimi verilmeden çalıştırılması kanunen yasaklanmıştır.

İşveren tüm çalışanlarının İSG eğitimlerinin hazırlanması, uygulanması, eğitim için uygun yer ve araç temin edilmesi, çalışanların eksiksiz bu programlara katılması ve sonunda katılanlar için katılım belgesi düzenlenmesinden sorumludur. Asıl işveren- alt işveren ilişkisi kurulan işyerlerinde ise alt işverenin çalışanlarının eğitimlerinden, asıl işveren alt işverenle birlikte sorumlu tutulmaktadır. Ayrıca tehlikeli ve çok tehlikeli sınıfta yer alan işyerlerinde alt işverene bağlı çalışanların yapacakları işler ile ilgili sağlık ve güvenlik riskleriyle mücadele talimatlarını içeren eğitim alındıklarına dair belgeleri olmadan çalıştırılması yasaktır (İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 2012).

İşyerlerinde Acil Durum Planlarının Oluşturulması

İşveren, işyerinin tamamında veya bir kısmında meydana gelebilecek yangın, patlama, tehlikeli kimyasal maddelerden kaynaklanan yayılım afet gibi ilkyardım ve tahliye gerektiren olaylar ile ilgili iş ve işlemlerin yer aldığı uygulamaya yönelik eylemlerin bir plan şeklinde oluşturulmasını ve işyerinde herkes tarafından görülebilecek şekilde konumlandırılmasını sağlamakla yükümlüdür. Eğer işyerinde asıl işveren alt işveren ilişkisinin bulunduğu durumlar söz konusu ise işyerinin tamamını kapsayan planların hazırlanmasından asıl işveren, alt işveren ise hizmet verdiği çalışma alanı ve sınırlarını kapsayacak şekilde planların hazırlanmasından sorumludur.

Asıl işveren ve alt işveren ilişkisinin bulunduğu işyerlerinde risk değerlendirmesi (İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik, 15. Madde, 2013).

m. 15 – (1) Bir işyerinde bir veya daha fazla alt işveren bulunması halinde:

- Her alt işveren yürüttükleri işlerle ilgili olarak, bu Yönetmelik hükümleri uyarınca gerekli risk değerlendirmesi çalışmalarını yapar veya yaptırır.
- Alt işverenlerin risk değerlendirmesi çalışmaları konusunda asıl işverenin sorumluluk alanları ile ilgili ihtiyaç duydukları bilgi ve belgeler asıl işverence sağlanır.
- Asıl işveren, alt işverenlerce yürütülen risk değerlendirmesi çalışmalarını denetler ve bu konudaki çalışmaları koordine eder.

(2) Alt işverenler hazırladıkları risk değerlendirmesinin bir nüshasını asıl işverene verir. Asıl işveren; bu risk değerlendirmesi çalışmalarını kendi çalışmasıyla bütünleştirerek, risk kontrol tedbirlerinin uygulanıp uygulanmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar.

SONUÇ

Yukarıda açıklanan unsurlar ışığında şayet asıl işveren ve alt işveren açısından muvazaalı alt işverenlik olduğu kabul edilirse; baştan beri alt işverenin işçileri asıl işverenin işçileri kabul edilir.

Asıl işveren ve alt işveren arasındaki ilişki, geçerli bir alt işverenlik ilişkisi ise; işçilik haklarından, iş kazası ve bundan doğan maddi ve manevi tazminattan, sosyal sigorta primlerinden; alt işveren ve asıl işveren birlikte sorumlu olacaktır. Yani alt işverenin işçileri, ister asıl işverenden, isterse de alt işverenden isteyebilir (Akyiğit, 2016). İş kazası sebebiyle ortaya çıkan zararlardan asıl işverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluk hali olduğunu kabul etmek gerekir (Akyiğit, 2016). Yine iş güvencesi bağlamında, işe iade üzerine işe alınmada işçinin muhatabı asıl işverendir (Akyiğit, 2016). Yani işe başlatma dışındaki, iş güvencesi kalemlerinde müteselsil sorumluluk kabul edilmelidir. Ortada muvazaa varsa; tek muhatap asıl işverendir. Ancak yine de ikisi arasında zorunlu dava arkadaşlığının ve adil yargılanma hakkının bir gereği olarak davanın her ikisine de yönetilmesi gerekir (Akyiğit, 2016; Senyen-Kaplan, 2017).

Toplu iş sözleşmesi açısından ise, alt işverenin işçileri asıl işverenin taraf olduğu toplu iş sözleşmesinden faydalanamayacaktır. Bunun sebebi, asıl işveren ve alt işveren arasındaki ilişkinin iş sözleşmesine dayanmamasıdır. Aynı zamanda alt işverenin işe aldığı yer de ayrı bir iş yeri sayılır. Bu nedenle, bu ilişkide asıl işveren, alt işverenin taraf olduğu bir toplu iş sözleşmesinden doğan ve alt işveren işçilerine karşı yükümlülüklerinden, alt işveren ile birlikte sorumludur (No:4857, 2. Madde, 2003; Tuncay ve Savaş, 2016).

Uygulamada özellikle, kamudan ihaleyle iş alımlarında, işi alan alt- işverenin, yeni ihale döneminde işi almamasına karşın, çalışanların değişmemesi ve yeni alt işverenle çalışmaya devam etmesi durumunda, eski alt işverenle, yeni alt işveren arasında örtülü bir şekilde bir işyeri devrinin bulunduğu kabul edilir (Akyiğit, 2016). Ancak eski alt işverenin, işçilerinin büyük çoğunluğunu götürmesi halinde, geriye kalan işçiler açısından iş sözleşmesinin devrinden bahsedilmesi daha uygundur. Bu sebepten yeni alt işveren sadece kendi döneminde yapmış olduğu işlerden sorumlu olacağı kabul edilmelidir.

Geçerli bir alt işveren ilişkisinin varlığı halinde, alt işveren tarafından yapılan işin yapıldığı yer; alt işverene ait bağımsız bir işyeri sayılacağından daha önce de bahsetmiştik. Bu işyeri bildirim ve tescil edilmelidir. Bunun için de yazılı alt işverenlik sözleşmesi olmalıdır. Bildirim üzerine, gerekirse iş müfettişi belgeleri inceleyerek muvazaa araştırması yapacaktır. Muvazaalı olup olmama durumu AİY (m.3/1-g) sayılmıştır.

Şayet inceleme sonucunda muvazaa saptanırsa; rapor Çalışma ve İşkur Müdürlüğüne sunulur. Müdürlük de bununla ilgili raporları işverene tebliğ eder. Bu noktadan sonra uygulanacak usul 6552 S. Kanunla değiştirilmiştir. Anılan değişikliğe kadar; rapora tebliğden itibaren 6 işgünü içinde yetkili iş mahkemesinde itiraz edilebilirdi ve itiraz üzerine mahkemece verilen karar kesindi ama mahkemenin bu kararı ne kadar sürede vereceği belli değildi. Eğer süresinde itiraz edilmezse veya itiraz mahkemece reddedilirse, alt işverenlik muvazaa sebebiyle geçersiz olur ve hukuken geçerli olmayan alt işverenin işçileri baştan beri asıl işverenin işçisi sayılırdı (No:4857, 3/2. Madde, 2003; Alt İşverenlik Yönetmeliği, 13. Madde, 2008). Yalnız bu durum süreksiz işlerde uygulanmazdı. Bu uygulama 6552 S. Kanunla değiştirildi. Buna göre; raporun tebliğinden itibaren 30 işgünü içinde yetkili iş mahkemesinde itiraz edilir. Şayet itiraz edilmezse, muvazaa kabul edilmiş sayılır. İtiraz üzerine, yetkili iş mahkemesi, basit usulde 4 ay içinde yargılamasını sonuçlandırır. İlk derece mahkemesinin verdiği karar da temyiz edilebilecektir. Yargıtay da 6 ay içinde kesin kararını vermelidir. Görüldüğü üzere, yapılan değişiklik sonucunda, sürelerde değişiklik olduğu gibi, ilk derece mahkemesinin verdiği karara karşı temyiz yolu da açılmıştır.

4857 sayılı İş Kanununun da alt işverenlik ilişkisinde müteselsil sorumluluğa ilişkin hükümler, 6331 sayılı İSG Kanununda ki yükümlülüklerle aykırı davranış nedeniyle meydana gelen bir iş kazasında işçinin her iki işvereni birlikte sorumlu tutabileceğini belirtmektedir.

Bunun yanı sıra iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları ile ilgili asıl işverene alt işvereni sıkı denetim ve koordinasyon sorumluluğu tanımlanmış olup, işyerinde yasal yükümlülükler ve gerekli düzeltici ve önleyici faaliyetlerin gerçekleştirilmesini sağlayacak verilerin kaydedilmesi, sonuçların izlenmesi ve ölçülmesinde asıl işvereninde sorumlu olduğu kabul edilmektedir.

Yapılan düzenlemelerin tam olarak uyuşmazlık çıkmasını engelleme niteliği olduğunu söylemek güçtür. Yapılan düzenlemeler ile aslında alt işverenin işçileri ile asıl işverenin işçileri arasındaki özellikle ekonomik farklılıkları kaldırarak veya bunu asgari seviyeye getirecek şekilde düzenleme yapılmalı böylelikle, alt işverenliğin; sadece maliyetlerinin düşürülmesinin –ucuz işçi çalıştırabilmenin- hileli bir aracı olmaktan çıkarılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. İş Kanunu (No:4857, (2003). T.C. Resmi Gazete, 25134, 10.06.2003. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
2. AKTAY, A. N., Arıcı, K., SENYEN TUNCAY, E. (2013). İş Hukuku Kitabı, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
3. AKYIĞIT, E. (2014). Kamuda Asıl İşin Bir Bölümü Alt işverene Verilirken Muafiyet Var mıdır?, Çalışma ve Toplum Dergisi, s. 2: 15-63.
4. AKYIĞIT, E. (2016). İş Hukuku Kitabı, Seçkin Yayınları, İstanbul.
5. Alt İşverenlik Yönetmeliği (2008). T.C. Resmi Gazete, 27010, 27.09.2008. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=12459&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
6. ARSLANOĞLU, M. A. (2005). İş Kanununda Esneklik Temelli Üçlü Sözleşmesel İlişkiler Kitabı, Legal Yayıncılık, İstanbul.
7. ÇANKAYA, Ş., Çil, O. G. (2011). İş Hukukunda Üçlü İlişkiler Kitabı, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
8. ÇELİK, N. CANIKOĞLU, N. ve CANPOLAT, T. (2017). İş Hukuku Ders Notları (Yenilenmiş 30. Bası), İstanbul.
9. İş Kanunu (No:4857, (2003)) T.C. Resmi Gazete, 25134, 10 Haziran 2003.
10. İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, (2012). T.C. Resmi Gazete, 28648, 15 Mayıs 2013.
11. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (No: 6331, (2012)). T.C. Resmi Gazete, 28339, 30.06.2012. Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf> Erişim Tarihi: 20.03.2020

12. İş Sağlığı ve Güvenliği Kurulları Hakkında Yönetmelik, (2013). T.C. Resmi Gazete, 28532, 18 Ocak 2013.
13. İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik, (2013). T.C. Resmi Gazete, 28681, 18 Haziran 2013.
14. MOLLAMAHMUTOĞLU, H. ve ASTARLI M. (2014). İş Hukuku (6. Bası), Ankara.
15. NARMANLIOĞLU, Ü. (2008). Asıl İşveren-Alt İşveren İlişkisinden Doğan Sorumluluklar, Vefa Toplantıları (II) Konferansında Sunulan Bildiri, Ankara.
16. SAYIN, A. (2017). Türk Hukukunda Alt İşveren Uygulaması: Kamu Kuruluşlarının Personel Çalışmasına Dayalı Hizmet Alımlarında 6552 Sayılı Kanunun Getirdiği Yeni Yaklaşımlar . Journal of Social Policy Conferences, (69), 59-98. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/33251/370117>
17. SENYEN Kaplan T. (2017). Bireysel İş Hukuku Kitabı (8. Bası), Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
18. SÜZEK, S. (2017). İş Hukuku Kitabı, Beta Yayınları, İstanbul.
19. TAŞKENT, S. (2004). 4857 Sayılı İş Kanunu'nda Geçici (Ödünç) İş İlişkisinin Kurulması, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi, s. 2.
20. TUNCAY, A. C., SAVAŞ, B. (2016). Toplu İş Hukuku Kitabı, Beta Yayınları, İstanbul.
21. Yargıtay, Yargıtay 22. Hukuk Dairesi. K. 2018/5151 (27 Şubat 2018). Erişim Adresi : <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/22hd-2017-11252.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
22. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 1999/11719 (1999). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-1999-11719.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
23. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2007/1006 (2007). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2007-1006.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
24. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2010/11997 (2010). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2010-11997.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
25. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2010/5206 (2010). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2010-5206.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
26. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2010/6641 (2010). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2010-6641.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
27. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2010/6641 (2010). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2010-6641.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
28. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2011/2970 (2011). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2011-2970.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
29. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2011/5 (2011). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2011-5.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.
30. Yargıtay, Yargıtay 9. Hukuk Dairesi. K. 2011/5236 (2011). Erişim Adresi: <http://www.kazanci.com.tr/gunluk/9hd-2011-5236.htm> Erişim Tarihi : 15.03.2020.

COVID-19, BAŞARISIZ KAMU POLİTİKALARI, ÖNE ÇIKAN EGEMENLİK ARZUSU ve PARÇALANAN BİRLİKLER: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

**Bakko Mehmet
BOZASLAN**

mehmet.bozaslan@dpu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5789-9876

**Araştırma Makalesi
Research Article**

**Geliş Tarihi
Received: 23.04.2020**

**Kabul Tarihi
Accepted: 29.06.2020**

COVID-19, UNSUCCESSFUL PUBLIC POLICIES, PROMINENT DESIRE FOR SOVEREIGNTY AND DISINTEGRATING UNIONS: A CASE OF THE EUROPEAN UNION

ÖZ Temeli Schuman Deklarasyonu ile atılan Avrupa Birliği (AB), yaklaşık yetmiş yıllık bir birikimin ardından günümüzde pek çoklarının eşi benzeri görülmemiş bir bütünleşme örneği olarak değerlendirilmektedir. Zira Altılar adı verilen Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, Fransa ve İtalya'nın Avrupa'da yeni bir güç mücadelesinin önüne geçmek için başlattığı girişim süreci içerisinde ülkelere büyük kazanımlar sağlamış, üye ülkelerin kazanımlarını gören diğer ülkeler, birliğe üye olabilmek adına âdeta birbirleriyle yarışmıştır. Ülkeler, üyelik için birbirleriyle yarışırken; ekonomik temelli bütünleşme siyasi, sosyal ve kültürel bütünleşmeyle desteklenmiş ve bu süreç içerisinde AB, kendi değer ve normlarını yaratmayı başarmıştır. Bu değer ve normlardan bir tanesi de sağlık olmuştur. AB sağlık alanında oluşturduğu değer ve normlarla üye ve aday ülkelere kurumsal olarak yol gösterici olmaya çalışmıştır. Kurulduğu günden günümüze dek pek çok sorunla karşı karşıya kalan Birlik, ilk defa bir salgın hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmış ve süreç sonuçlanmamış olmasına rağmen bu mücadelede de başarısız olmuştur. Zira başta İtalya, İspanya, Portekiz ve Macaristan olmak üzere birliğe üye pek çok ülke mücadelede kurumsal bir çaba göstermeyen, Merkez Bankası aracılığıyla para basma kararı alarak üye ülkeleri fonlama dışında herhangi bir somut çabası görülmeyen AB'yi resmi yetkilileri aracılığıyla ağır bir şekilde eleştirmiş, bazıları AB'yi ayrılmakla âdeta tehdit etmiştir. Bütün süreç boyunca başarısız bir sağlık politikası izleyen AB'nin bu başarısızlığı nedeniyle üye ülkeler kendi kaderlerini yaşamak zorunda kalmış ve bu sürecin doğal sonucu olarak Birlik düşüncesi zedelenecek egemenlik düşüncesi ön plana çıkmıştır. Sonuçta AB, parçalanmış bir görüntü sergilemiş ve bu görüntü, AB'nin parçalanacağı düşüncesini belirginleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Covid-19, Egemen Demokrasi, Egemenlik, Kamu Politikası.

ABSTRACT The European Union (EU) of which the foundation was laid by the Schuman Declaration has been considered as a unique example of integration after nearly seventy years of experience by many people. However, the attempted process of preventing power struggle in Europe initiated by Belgium, Netherlands, Luxembourg, Germany, France and Italy called as the Six provided major gains for the countries and other countries realizing the achievements of the member countries simply competed against each other in order to be a member of the Union. While the countries were competing for membership, economic-based integration was supported by political, social and cultural integration, and the EU managed to create its own values and norms during the process. One of these values and norms is healthcare. The EU has tried to be provide guidance to the member and candidate countries through the values and norms established in the field of healthcare. Having faced many problems since its foundation, the union was forced to fight a pandemic for the first time, and even if the process has not been concluded, the EU has failed in this struggle. Many countries, including Italy, Spain, Portugal and Hungary, have heavily criticized the EU via its official authorities for not making an institutional effort in the struggle, and for not making any concrete efforts except for funding the member states by making a decision to print money through the central bank. Some of the countries have threatened the EU with leaving the Union. Following an unsuccessful health policy during the process, the EU failed as a union and the member countries had to live their own faiths. The idea of unity has been undermined and the idea of sovereignty has come to the forefront as a natural consequence. As a result, the EU has presented a fragmented image making the idea of breaking up clear.

Keywords: European Union, Covid-19, Sovereign Democracy, Sovereignty, Public Policy.

GİRİŞ

Bilindiği üzere, AB oldukça önemli bütünleşme örneği olarak gösterilmekte ve öyle ki AB üyeliği, ülkeler açısından prestij ve güvence kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Zira *Altılar* adı verilen Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, Fransa ve İtalya'nın Avrupa'da yeni bir güç mücadelesinin önüne geçmek için başlattığı girişim süreç içerisinde ülkelere büyük kazanımlar sağlamış, üye ülkelerin kazanımlarını gören diğer ülkeler birliğe üye olabilmek adına âdeta birbirleriyle yarışmıştır. Ülkeler, üyelik için birbirleriyle yarışırken ekonomik temelli bütünleşme siyasi, sosyal ve kültürel bütünleşmeyle desteklenmiş ve bu süreç içerisinde AB kendi değer ve normlarını yaratmayı başarmıştır.

AB adına bütünleşme süreci öylesi bir boyut kazanmıştır ki 2007'de gündeme getirilen Lizbon Antlaşması ile tek bir anayasa ve tek bir bayrak etrafında yapılandırılmış âdeta "Avrupa Federal Devletleri"ni oluşturacak yapılanmaya gidilmeye çalışılmıştır. Fransa ve Hollanda'nın halk oylamasında Lizbon Antlaşması'nı reddetmesi, diğer ülkelerin halk oylamasına sunmasına gerek bırakmadan Antlaşma'nın Avrupa'nın gündeminden düşmesine neden olmuştur. Diğer ülkelerde referanduma sunulması halinde de kuvvetle muhtemeldir ki ret oyu alacak ortak anayasa fikrinin reddedilmesi, AB'nin bütünleşme noktasında çok ileri seviyelere gitmiş olmasına rağmen ülkelerin egemenliklerinden taviz verme noktasında hâlâ eskisi kadar isteksiz olduklarını göstermiştir.

Özellikle 1980'lerden itibaren sıklıkla vurgulanan bölgesel entegrasyon, bölgeselleşme vb. gibi yapılanmaların en kuvvetli zehri ülkelerin egemenliklerine yaptığı vurgusu olmuş, egemenlik ön plana çıktıkça bölgesel entegrasyon, bölgeselleşme vb. gibi yapılanmalar aşınmaya başlamıştır. 1980'e kadar kurucu altı üyenin yanı sıra 1973'te üye olan İngiltere, Danimarka ve İrlanda ile birlikte toplam dokuz üyeye sahip olan Birlik, 1980 sonrası dönemde devrin fikir akımlarına paralel düşecek şekilde bütünleşme sürecini hızlandırmıştır. 1981'de Yunanistan'ı, 1986'da İspanya ve Portekiz'i, 1995'te Avusturya, Finlandiya ve İsveç'i, 2004'te Macaristan, Polonya, Çekya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni, 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ı, son olarak da 2013'te Hırvatistan'ı üye olarak kabul eden Birlik, Avrupa topraklarının büyük bir kesimini içine alacak biçimde genişlemiştir.

Görünüşte ve kağıt üzerinde AB için her şey oldukça iyi giderken ve üye ülkeler yaşanan her türlü sıkıntıyı elbirliği ile çözmekte başarılı bir görüntü verirken; AB'nin son dönemde yaşadığı en büyük sorun İngiltere'nin birlikten çıkma sürecini başlatmasıyla ortaya çıkmıştır. 2016'da gerçekleştirilen referandumda halkın %52'sinin Birlik'ten ayrılma yönünde oy kullanması ile AB'den ayrılma noktasında geri dönüşü mümkün olmayan bir sürece giren İngiltere, 31 Ocak 2020'de Birlik'ten resmen ayrılmıştır. İngiltere'nin ayrılmasıyla sorgulanmaya başlayan AB ruhu ve bütünleşmesi, tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını sonrası büyük bir çatırdama yaşamaya başlamış, başta İtalya ve İspanya olmak üzere Macaristan, Fransa ve pek çok AB üyesi ülke, AB'nin âdeta geleceğini tartışmaya açmış ve salgın sonrası Birlik ile ilişkilerin farklı bir yönde gelişeceğini işaretlerini vermiştir. Bu süreçte özellikle Rusya tarafından sıklıkla vurgulanan egemenlik, kendisini bu egemenlik anlayışı nedeniyle eleştiren AB ülkelerinin de öncelikle başladığı bir kavram haline dönüşmüştür. Peki Rusya'nın üzerinde özenle durduğu ve asla taviz vermeyeceğini hemen her durumda açıkladığı egemenlik anlayışı, hangi esaslar üzerinde inşa

edilmekte ve güçlendirilmekteydi? AB, Rusya'nın egemenlik savunusunu hangi kriterlerle eleştirmektedir ve salgın sonrası AB'nin egemenlik bakışında ne tür değişimler ortaya çıktı? Çalışmada genel olarak bu soruların yanıtı aranmaya çalışılmakta ve AB'nin geleceği noktasında öngörülerde bulunmaktadır. Kuşkusuz süreç oldukça yenidir; lakin bir o kadar da tezlerin ve öngörülerin yerindeliğini ortaya koyacak nispette güçlüdür.

RUSYA FEDERASYONU'NDA EGEMENLİĞİN ARACI: EGEMEN DEMOKRASİ

Egemen demokrasi, bir "Rus demokrasi" biçimi olarak özgün hale getirilmeye çalışılmış ve Rusya'nın kültürüne, dokusuna ve özüne uygun bir demokrasi olduğu ileri sürülmüştür.¹ Vladimir Putin Dönemi'nde ortaya çıkan kavram, bu dönemin ülke ve toplum açısından farklılığını ve önemini de anlatmaktadır. Zira genel olarak dile getirildiği üzere, Putin Dönemi'nde egemenlik arayışı belirgin bir şekilde vurgulanmış ve bu egemenliği zor duruma düşürecek muhtemel tehditler, yine aynı belirginlikte tanımlanmaya çalışılmıştır. Egemenliğin, hiçbir değer ya da ilke uğruna ikincilleştirilemeyeceği savunusu öne çıkmış ve özellikle küreselleşmeye yönelik güçlü itirazlar geliştirilmiştir. Batı'nın demokrasi anlayışı da bu süreçte en çok eleştirilen konuların başında gelmiştir. Batı'nın demokrasi anlayışının tek gerçek model olarak sunulması kabul edilmemiş, aksine bunun bir tür dayatma ve savunulan demokrasi modeline temel bir karşıtlık içerdiği ileri sürülmüştür. Dolayısıyla, Rusya'nın bahsi geçen bu dayatma karşısında bir kabullenme içerisinde olamayacağı özellikle Putin tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Her ülkenin tehditlerinin, deneyimlerinin ve tarihsel gerçekliklerinin çok farklı olduğu tespitinden hareket edildiğinde nasıl bir özgün gereksinimin ortaya çıkacağı üzerinde durulmuştur.

Egemen demokrasi, Rus siyasal kültürü doğrudan göz önünde bulundurularak oluşturulmaya çalışılan dolayısıyla da Rusya'ya yönelen muhtemel tehditleri ve tehlikeleri de oldukça açık bir şekilde değerlendirebilen bir demokrasi modeli olarak tanımlanmaktadır (Surkov, 2006; Surkov, 2008). Bu demokrasi modelinde her şeyden önce küresel ölçekli yönlendirmelerin olduğu birlikler ve örgütlenmeler reddedilmekte ve bu tür yapıların işlevsizliğinin yanında ülkenin geleceği adına tehdit içeren yönleri ele alınmaktadır. Temel olarak egemen demokrasi ile aslında yalnızca Rusya'nın değil, her ülkenin farklı siyasal kimliklerle donatıldığı ve tarihsel gerçekliklerinin yine benzer şekilde farklı dinamiklerden güç alarak şekillendiği ve bu nedenle de benzerlik kurma çabasının da neoliberalizmin ve küreselleşmenin sonuçları olduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Toplumsal, siyasal ve kültürel özelliklerin her ülke deneyimden farklı bir şekilde devreye girdiği ve dinamikler üzerinde etkili olduğundan bahsedilmekte ve özellikle en önemlisinin de her ülkenin karşı karşıya kaldığı tehdit ve tehlikelerin çok farklı olduğu öne sürülmektedir. Dolayısıyla Rusya için öncelikle önemli olan devletin egemenliği olarak belirlenmektedir. Böylece Rusya, iç ve dış siyasetini bu tür bir egemenlik algısı ve demokrasi biçimi ile şekillenmektedir. Batı tipi demokrasi, tüm bunları göz ardı ettiği için kabul edilmemekte ve eleştirilmektedir de.

Küreselleşme ve neoliberalizmin tek tip demokrasi modeli dayatması içerisinde olduğundan bahsedilmekte ve egemen demokrasi kavramsallaştırması ile söz konusu bu demokrasi modeline kökten

¹ Ayrıntı için bkz. Bakko Mehmet Bozaslan, "Egemen Demokrasi ve Rus Kamu Yönetimi", Ekin Basım Yayın, Bursa, 2020.

bir karşı duruş sergilenmekte ve devletlerin egemenliklerini küreselleşme ve neoliberalizmin bir bakıma zorunlu sonucu olan tek tip demokrasiden ve o demokrasinin ilke ve prensiplerinden koruması gerektiği dile getirilmektedir. Bu çerçevede, ülkelerin adı ne olursa olsun herhangi bir üst otoriteye güç devri doğru bulunmamakta, herhangi bir üst otoritenin varlığı halinde egemenliğin aşınacağı ve zarar göreceği düşünülmektedir. Nitekim Covid-19'un yarattığı salgın ile AB üyesi ülkelerin âdeta her birinin kendi iç dinamikleri ve gücü ile baş başa kalarak mücadele yürüttüğü görülmüştür. Bu süreçte özellikle sağlık alanında, Birlik üyesi ülkelerin âdeta her birinin farklı uygulamalar ve kararlar alarak salgının olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmaya çalıştığı gözlemlenmiştir.

AB MÜKTESEBATI ve SAĞLIK

Hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettikleri şey (Dye, 1987:1) olarak tanımlanabilecek kamu politikası kavramı, Turgay Ergun (2004:302) tarafından siyasi otoriteler tarafından alınan bağlayıcı kararlar olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Nitekim Akdoğan (2011:76-77)'de kamu politikalarının özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Hedefi olan bir yaklaşımlar bütünüdür, dolayısıyla bu kararlar belirli olmayan ve tesadüfen ortaya çıkmış kararlar olarak nitelenemez.
- Her ülkede gerçekleşir ve bu gerçekleşme ülkelerin siyasi rejimlerinden bağımsızdır.
- Devletin sürekliliğinin ve meşruiyetinin sonucunda ortaya çıkar.
- Politika yapım süreçleri ülkeden ülkeye değişkenlik gösterir.
- Kamu politikaları tek bir karar, yasa ya da uygulama olarak değerlendirilmemelidir. Bir süreç olan kamu politikaları kararların ve amaca içkin uygulamaların toplamıdır. Kamu politikası yapım süreçleri sıradan atılmış adımların sabit bir bütünü değil, politikadan politikaya değişkenlik gösterebilen bir silsiledir.
- Kamu politikaları adına alınacak kararlar olumlu olabileceği gibi olumsuzda olabilmektedir. Dahası zaman zaman nötr duruş da kamu politikası olarak değerlendirilebilmektedir. Bundan ötürü idarenin yaptığı, yapmadığı ya da yapmayı ya da yapmamayı dile getirdiği tüm kararlar süreç dahilindedir.
- Kamu politikaları paydaşlara sahiptir dolayısıyla kamu politikaları çok aktörlüdür. Politika ağ bağları, politika toplulukları ya da politika alt sistemleri olarak nitelenen çerçevelerde birden fazla aktör bulunur ve bu aktörler arası etkileşimle politikalar ortaya çıkar.
  - Aktörler tarafından ortaya konan talepler üzerinden hareket eden kamu politikaları, birbirlerinden farklı aktörlerin talepleri doğrultusunda süreci geliştirir. Modern demokrasilerde talep çoğunlukla tabandan yani halktan gelmektedir.
  - Zorlayıcı, bağlayıcı ve kısıtlayıcı bir karakterde olan kamu politikaları sürece dahil olan ya da olmayan tüm aktörleri kapsar.

AB tarihsel gelişim seyri içerisinde kendi kurallarını ve kriterlerini yaratmayı başarmış bir Birlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira başta kurucu antlaşmalar olmak üzere Birlik ve üye ülkeler tarafından imzalan on binlerce sayfalık müktesebat halihazırda AB'nin kurumsal mevzuatını oluşturmaktadır. Özellikle aday ülkelerin Birlik ile üyelik sürecine dahil edilmesi için yerine getirmesi zorunlu olan ve otuz beş fasılda toplanan üyelik şartları çevre ve iklim faaliyetlerinden balıkçılığa kadar çok geniş bir yelpazede düzenlemeler içermektedir. Esas itibarıyla bu düzenlemelerin aynı zamanda AB'nin kamu politikalarını

oluşturduğu da söylenebilmektedir. AB'ye aday ülkelerin yerine getirmesi gereken, üye olduktan sonra adaylık sürecinde yerine getirilen hukuksal alt yapı ile uygulama kriterlerinin korunması beklenen başlıklardan bir tanesi de sağlık olmaktadır. 28. Fasal başlığı altında *Tüketicinin ve Sağlığın Korunması* adı altında düzenlenen fasılda şöyle denmektedir (<https://www.ab.gov.tr/93.html>):

“...bulaşıcı hastalıklar, kan ve kan bileşenleri, organ, doku ve hücre nakli, tütün mamullerinin kullanımdan doğan zararlar, elektromanyetik alanların insan sağlığına etkileri, kanser, beslenme, akıl sağlığı gibi alanları kapsamaktadır...”

Öte yandan aday bir ülke olan Türkiye'nin AB ile müzakerelerini yürüten Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu'nun verdiği bilgiye göre AB'de sağlık politikalarının genel çerçevesi şu şekildedir (<https://www.avrupa.info.tr/tr/herseyin-basi-saglik-45>):

AB vatandaşları, sağlık ile ilgili giderek büyüyen sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Nüfusun yaşlanmasıyla birlikte ortaya çıkan demografik eğilimler hastalık şekillerini değiştirip AB sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği üzerinde baskı oluştururken, iklim değişikliği de yeni bulaşıcı hastalık şekillerini beraberinde getirmektedir. Buna ek olarak salgınlar ve büyük ölçekli fiziksel ve biyolojik vakalar da sağlık üzerinde önemli tehditler oluşturma potansiyeline sahiptir. AT Sağlık Politikasının stratejik amacı sağlığın korunmasını teşvik etmek, vatandaşları tehlikelerden korumak ve sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğini desteklemektir. Bu sebeple AB sağlık politikası, sağlığı yaşam boyunca desteklemek üzere tasarlanmış olup sağlık sorunlarını ve engelleri genç yaşlarda önlemeye çalışmakta ve sağlık konusunda sosyal, ekonomik ve çevresel faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan adaletsizliklerle mücadele etmektedir. Buna aşağıda belirtilen hususlar dahildir:

- Bilimsel risk değerlendirme, salgın hastalıklara ve biyolojik terörizme karşı hazırlıklı bulunma ve müdahale yoluyla emniyeti ve güvenliği geliştirme ve vatandaşları sağlık tehditlerine karşı korumak, belirli hastalık ve koşullardan kaynaklanan risklerle başa çıkma stratejileri gibi kavramları kullanarak emniyeti ve güvenliği artırmak,
- Kötü beslenme, fiziksel aktivite, alkol, uyuşturucu ve tütün tüketimi, çevresel riskler gibi hususları da kapsayan kilit konuları ele alarak sağlıklı yaşamı destekleyen eylemleri teşvik etmek ve zararlı davranışları azaltmak,
- Nakil hususları da dahil olmak üzere kan, doku, hücre ve organlar üzerinde çalışma yapma ve bireysel bakım, palyatif bakım ve belirli hastalıkların tedavisi üzerine odaklanmak.”

Yukarıda özetle verilmeye çalışılan AB sağlık müktesebatında da görüleceği üzere salgın hastalıklar üzerinde özellikle durulmaktadır. Zira AB'nin sağlık alanını oluşturan sağlık problemleri sıralanırken görüleceği üzere, bulaşıcı hastalıklar ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan iklim değişikliğinin yeni bulaşıcı hastalıklar getirdiği vurgulandıktan sonra salgınların büyük tehditler oluşturma potansiyeline sahip olduğu ifade edilmektedir. AB'nin salgın hastalıklar ve biyolojik terörizm başta olmak üzere pek çok sağlık sorununa karşı hazırlıklı bulunduğunu, vatandaşların sağlık tehditlerine karşı korunduğunu ve bu vesileyle emniyetin ve güvenliğin artırıldığı dile getirilmektedir.

COVID-19 SALGINININ ORTASINDAKİ AVRUPA BİRLİĞİ

Covid-19 ya da şu günlerde daha sıklıkla duyulan adı ile koronavirüs, 2019'un Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktı. Başlangıçta ülkelerin çok da fazla dikkatini çekmeyen virüsün, sınırlı kalabileceği düşünülen bir etki yaratarak ortadan kaybolacağı düşünülürdü. Ancak genel olarak Şubat 2020'den itibaren virüsün yayılma ve bulaşma hızındaki gücü anlaşılmaya başlandı ve önce bireysel düzeyde başlayan korunma yöntemlerini ülkeler, vaka ve ölü sayılarında izlenmeye başlanan artış ile genişletmek zorunda kaldı. Covid-19, 2020'nin Mart ortaları ve Nisan başlarında özellikle İtalya, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) binlerce insanın ölümüne neden oldu.

Covid 19, AB'nin içinde bulunduğu gerçekliğin tüm dünyanın gözlerinin önüne serilmesine vesile olan bir salgın olarak kuşkusuz AB tarihindeki yerini şimdiden almıştır. AB ülkeleri, gerek salgının yayılımının önlenmesi gerekse de salgınla mücadele sürecinde zafiyet içeren kararlar almış ve bu kararlar neticesinde salgının olumsuz seyrine de neden olmuştur. Öncelikle AB, böylesi bir büyük salgına hiç de hazırlıklı olmadığını gösterdiği gibi sağlık kurumlarının ciddi problemlere sahip olduğunu da âdeta ilan etmiştir. Bu süreçte AB'nin sağlık kurumu ile ilgili önemli aksaklıklar ortaya çıkmıştır. Bu aksaklıklar arasında öne çıkanlar şöyle olmuştur:

- AB ülkelerinde hastane sayısı yetersizdir.
- AB ülkelerinde özellikle yoğun bakım yatak sayısı yetersizdir.
- AB ülkelerinde tıbbi ekipman açığı hayati boyuttadır.
- AB'nin kurumsal olarak herhangi bir sağlık politikası bulunmamaktadır.
- AB kriz yönetiminde oldukça başarısızdır.
- AB ülkeleri bir birlik olarak hareket etme becerisine sahip değildir.
- AB, salgınla mücadelede üye ülkeleri kendi kaderini yaşamaya terk etmiştir.

Covid 19, insanlık tarihinin bugüne kadar tanık olduğu salgınlardan biriydi belki ama etkisi ve özellikle içinde bulunulan yüzyılın sahip olduğu teknolojik ve ulaşım imkanları nedeniyle yayılımı açısından tarihte rastlanılan diğer salgınlardan farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle, Covid-19 tarihteki yerini binlerce insanın ölümüne neden olan salgın olarak almaktan ziyade dünyanın akışına müdahale eden, toplumların kaderini değiştiren, taşlarını yerinden oynatan ve kralın çıplak olduğunu gösteren bir virüsün adı oldu. Dolayısıyla artık bir salgın olmanın ötesinde, siyasal, toplumsal, ekonomik ve diplomatik yeni bir dönemin başlamasında da büyük bir etkiye sahip oldu. Ülkeler, her açıdan sahip oldukları gücü gösterme mücadelesine giriştiği gibi gelecekte de yaşanacak sorunların çözümüne odaklanmak zorunda kaldılar. Zira üretimin neredeyse durması, işsizliğin tarihi rekorlarını test etmesi vb. şekilde iktisadi problemler, virüs sonrası dünyada karşılaşılabilecekler arasında öne çıkanlardı.

Günümüzde Rusya'nın egemen demokrasi kavramsallaştırması ve bu temelde belirlediği politikaları, Covid-19 ile mücadele etmeye çalışan Avrupa'nın bu zor günleri kapsamında yeniden tartışılmaya çalışılmaktadır. AB'nin geleceği ya da AB'nin artık dağıldığı iddiaları yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Nitekim bu hummalı virüsle mücadele günlerinde, AB'yi oluşturan her devlet, kendi politikasını

belirlemekte ve mevcut koşullarını göz önünde bulundurarak stratejiler geliştirmektedir. Kuşkusuz virüs sonrası dönemde de salgının yarattığı olumsuz koşulların ortadan kaldırılması adına da benzer şekilde ülke içerisinde neler olup bittiğini temele alan siyasal ve iktisadi paketler hazırlanması beklenmektedir. Keza bilindiği üzere salgının etkileri ve sonuçları açısından Almanya ve İtalya'yı karşılaştırabilmek oldukça zor görünmektedir.

Covid-19, kuşkusuz temel birtakım iktisadi buhranlar yaratacaktı ve bunlar, çok da tahmin edilmesi zor olmayan sonuçlardı. Tahmin edilemeyen ya da belki de görülemeyen, Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı "Birlik" olma ve "Birlik" halinde hareket etme noktasında gösterdiği başarısızlık oldu. Gerçekten de tabiri caizse Avrupa'yı kasıp kavuran Covid-19 karşısında AB'yi oluşturan ülkeler, âdeta böyle bir Birlik yokmuşçasına hareket etti. Bugüne kadar oldukça katı bir şekilde Birlik politikalarını ve sınırlarını öven ve Birlik üyesi olmanın başlı başına her sorunun güvencesi olduğunu öne süren ülkelerin hemen hepsi, bu salgın karşısında son derece bağımsız, birbirinden habersiz ve birbirine destek ve yardım noktasında son derece isteksiz bir tablo ortaya koydu. Özellikle İtalya ve İspanya'nın her geçen gün artan çaresizliği karşısında AB, İtalya'yı kendi kaderine terk etmekten ve gerekli tedbirleri zamanında almadığı gerekçeleri ile suçlamaktan başka bir şey yapmadı ya da yapamadı. AB üyesi her ülke, âdeta kendi kaderi ile kendi olanakları ve mücadele kabiliyeti ile baş başa kaldı.

AB, belki de en çok bu salgın esnasında atması gereken ya da en azından beklenen adımları atmadı ya da atamadı. "Birlik" olma ya da "Birlik" şeklinde hareket etme temel beklentisini karşılamaktan çok uzağa düştü. Dolayısıyla artık siyasal açıdan devlet ve egemenlik ilişkisi, her ülkenin kendi geleceğini tayin etme noktasında muktedirliği tartışmaları yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandı. Rusya ve egemen demokrasi de bu sürecin en çok tartışılması ve bir kez daha incelenmesi gereken konularının başında yerini aldı aynı zamanda. Fikri doğuşu itibarıyla 2005'e kadar gidebileceğimiz egemen demokrasi, bilindiği üzere Rusya'nın yeni devlet ideolojisi olarak belirlenmiştir. Vladislav Surkov'un kuramsal çerçevesini çizmeye çalıştığı egemen demokrasi kavramsallaştırmasında, devletin egemenliğinin hiçbir şekilde hiçbir başka güçle ve ne adına olursa olsun paylaşamayacağı ve egemenliğin, her şeyin önünde olduğu ve yine egemenlik adına her şeyin feda edilebileceği düşüncesi öne çıkmaktadır² (Surkov, 2006; Surkov, 2008). Bu çerçevede, virüsle mücadele noktasında AB'de yaşanan gelişmelere ve Birlik üyesi ülkelerin yetkililerinden gelen açıklamalara bakılacak olursa AB'nin ilerleyen dönemde büyük yara alacağını ve hatta Birlik'ten kopmaların da dahi yaşanabileceği -en azından İngiltere örneğinde görülen Birlik'ten çıkma süreçlerinin hızlanabileceğini- söyleyebilmek mümkündür. Zira şimdiye dek yaşanan süreçte AB'de yaşanan gelişmeler ve Birlik üyesi ülkelerin yetkililerinden gelen açıklamalar şu şekildedir:³

- Schengen Antlaşması fiilen yürürlükten kalkmış ülkeler sınırlarını üye ülkelere kapatmıştır,
- Serbest dolaşım durduğu için ülkeler ihtiyacı olan hizmet ve ürün tedarikinde sıkıntıya düşmüştür,
- İtalya, İspanya, Portekiz ve Fransa'nın yardım talepleri Almanya ve Hollanda'nın engeline takıldı,
- Hollanda hatasından dolayı Fransa'dan özür diledi,

² Ayrıca bkz. Vladislav Surkov, "Geleceğin Millileştirilmesi", Erişim adresi:

http://www.ereading.me/bookreader.php/73463/Suverennaya_demokratiya__ot_idei_k_doktrine._Sbornik_stateii.html#note_1

³ Bkz. Yener Güneş, "AB'yi bol 'exit'li günler bekliyor", 5 Nisan 2020, Erişim adresi:

<https://www.aydinlik.com.tr/haber/ab-yi-bol-exit-li-gunler-bekliyor-204714-6>, Erişim tarihi: 23.04.2020.

- AB kurumsal olarak virüsle mücadeleye kayıtsız kaldı, üye ülkeler birlikten neredeyse hiçbir yardım göremedi,
- İtalya Başbakanı Giuseppe Conte, “Güçlü bir Avrupalılık ruhuyla, AB’nin bu durumun üstesinden gelmesini, gerçekten umut ediyorum” diyerek AB’nin krizi aşamaması durumunda Avrupa’da aşırı sağ partilerin yükselişe geçeceğine dikkat çekti. Başbakan’ın temkinli açıklamalarına rağmen halk AB’den gelmeyen yardımların Rusya, Çin, Vietnam, Türkiye ve Küba gibi ülkelere geldiğini dillendirerek AB’ye adeta öfke kusturdu. Zira İtalya’daki pek çok AB bayrağını gönderden indirerek yerine Çin ve Rusya gibi ülkelerin bayrağını göndere çeken vatandaşlar, İtalyan milli marşı eşliğinde AB bayraklarını yakarak “biz kendimizi kurtarıyoruz” sloganlarını attı,
- İspanya Başbakanı Pedro Sanchez, resmi Twitter hesabından yaptığı paylaşımda, Avrupa’nın geleceğinin tehlikede olduğuna vurgu yaptı: “Avrupa projesinin geleceği tehlikede. Koordinasyonlu ve sağlam bir AB ile bireysellik arasında seçim yapıyoruz.” dedi,
- Portekiz Başbakanı Antonio Costa, Hollanda Maliye Bakanı Wopke Hoekstra’ya Twitter hesabından yanıt verdi, “Eğer, AB hayatta kalmak istiyorsa hiçbir ülkenin, siyasetçinin şu anda yaşadığımız türden bir salgına bu türden bir cevap vermesi kabul edilemez. Herhangi bir AB ülkesi, virüs sorununu diğer ülkeler yalnız bırakarak çözmeyi düşünüyorsa çok yanılır. Yeni tip koronavirüsün sınırları yoktur. Ortak bir meydan okumaya birlikte cevap verme kabiliyetine sahip değilsek; bunu anlamadıysak, birbirimize saygımız yoksa hiç kimse AB’nin ne olduğu üzerine hiçbir şey anlamamış demektir.” dedi,
- Fransa Avrupa İşleri Bakanı Amelie de Montchalin, “Eğer Avrupa sadece işler iyiyken tek bir Pazar olacaksa, o zaman bunun bir anlamı yok.” ifadelerini kullandı,
- Her fırsatta, “Avrupa bizi yalnız bıraktı” sözlerini kullanan Avusturya Başbakan’ı Sebastian Kurz “Avrupa’da ciddi bir durumda dayanışmanın işlemediğini gördük.” dedi,
- Macaristan Başbakanı Viktor Orban, AB’nin salgınla mücadelede yetersiz kaldığına ve AB’nin zayıf yanlarının bu süreçte bir kez daha ortaya çıktığına vurgu yaparak, “Biz AB üyeleriyiz. Biz güçlü bir AB istiyoruz ama AB’nin zayıflıklarının olduğunu görmemiz lazım. Bu zayıflıklar özellikle bu salgın döneminde net şekilde görüldü. Komşularımızla ve Vişegrad Grubu Ülkeleriyle (V4: Polonya, Çekya, Macaristan, Slovakya) ayrıca görüşüyoruz ama şunu görmek gerekiyor ki yardım buralardan gelmiyor. Çin’den yardım aldık ve Macaristan’ın gözlemci üyesi olduğu Türk Konseyinden Macaristan’a yardım etmelerini istedik ve aldık da. Durum şu anda bu şekilde. (...) görüyoruz ki içeriden yardım gelmiyor.” dedi,
- Yunanistan Komünist Partisi, “AB, üye ülkeleri kendi kaderlerine terk etti. AB üye ülkelerinin dayanışmasının kötü şöhreti artık en kısa ömürlü bir şakadan ibaret.” şeklinde açıklama yaptı,
- Bosna Hersek Cumhurbaşkanı “Avrupa’dan sadece virüs geliyor.” dedi,
- Sırbistan Cumhurbaşkanı “Avrupa dayanışması diye bir şey yokmuş.” şeklinde açıklama yaptı,
- Bulgaristan Başbakan Yardımcısı ve Savunma Bakanı Krasimir Karakaşanov “Avrupa’da vatandaşların yararına çalışan tek kurumun pahalı Avrupa bürokrasisinin değil, ulus devletin kendisi olduğu ortaya çıktı.” ifadelerini kullandı.

Birlik üyesi ülkelerin siyasi kadrolarının yukarıda yer verilen ifadeleri ve açıklamaları, salgın döneminde her ülkenin kendi kabiliyet ve gücü ile baş başa kaldığını özetlemektedir. Üyesi oldukları AB’yi sorgulamakta ve dayanışma konusunda yaşadıkları zafiyet nedeniyle eleştirmektedirler. Birlik olarak

hareket edemediklerini, bu kaotik durumda oldukça açık bir şekilde yaşadıklarını ve gördüklerini ortaya koymaktadırlar. Liderlerin ya da yönetim kademesindeki bu isimlerin yaptıkları bu eleştiriler, oldukça önemli görünmektedir. Zira bu açıklamalar, eleştiriler ve aslında isyanlar, bu ülkelerin hem AB'ye yönelik bakışlarını ve algılamalarını değiştireceklerini hem de kendi iç siyasetlerinin bu nispette farklılaşması hususunda daha egemenlik vurgulu bir anlayışı değerlendirmeye açacaklarının işareti niteliğindedir.

SONUÇ

İnsanlık, tarih boyunca farklı dönemlerde kırılma anları yaşamış ve bu kırılmalar yeni alanların doğması ile yeni durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu kırılmalar bazen ekonomik temelli bazen sosyal bazen de kültürel temelli olmuştur. Covid-19 salgını ile dünya ve tüm insanlık yeni bir kırılma ile karşı karşıya kalmıştır. Daha önceki salgın hastalıklar belli bir bölge veya ülke ile sınırlı kalırken; Covid-19 Antartika Kıtası hariç tüm ülkelere yayılmış, ekonomiden sosyal hayata neredeyse her şeyi durma noktasına getirerek insanların âdeta evlerine hapsolmesine neden olmuştur.

Covid-19, ekonomik ve sosyal hayatın tüm dünyada durmasına neden olup insanların evlere hapsolmesine neden olduğu gibi siyasal alanda da bazı çatlaklıkların oluşması sonucunu ortaya çıkarmıştır. AB, söz konusu çatlaklığın en belirgin şekilde hissedildiği alanların başında gelmektedir. Zira öteden beri bir Birlik olarak her şeyin üstesinden gelebileceği düşünülen, hayata dair her alanda kendi değer ve normlarını yaratmayı başarmış, bu değer ve normlarla dünyanın geri kalanının âdeta örnek aldığı AB, salgın sürecinde oldukça başarısız bir sınav vermiştir. Koordinasyon eksikliği, sağlık ekipmanlarının tedarik edilmesinde yaşanan büyük aksaklıklar vb. gibi konular AB tarafından verilen başarısız sınavın başat noktalarını oluşturmuştur. Pandemi ile birlikte tarihlerinin belki de en zor durumuna düşmüş olan AB ülkeleri, süreç içerisinde AB'den hiçbir destek görememiş âdeta kendi kaderlerini yaşamaya terk edilmiştir. Buna karşılık üye ülkeler bir yandan salgın ile mücadele ederken öte yandan AB'yi ve onun varlığını sorgulamaya da açmıştır. Bir üst çatı olarak AB'nin sorgulanmaya başlanması doğal olarak AB ülkelerinin ayrı ayrı devletler olarak kendi egemenliklerini ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, gerek AB olarak gerekse AB üyesi ülkeler olarak daha önce sıklıkla eleştirdikleri Rusya'nın her şeyi devlet egemenliği üzerinden okuma gayretine AB'ye üye ülkelerin de katılma arayışının ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Nitekim bilindiği üzere, Rusya hemen başında egemen demokrasi paradigmasını ortaya atarak kendi demokrasi tanımını 2000'lerin hemen başında yapmış ve sürekli devlet egemenliğini ön planda tutarak egemenliğin hiçbir güç, otorite ya da merkez ile paylaşılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, devletin üstünde herhangi bir alanda herhangi bir gücün tanınmaması gerektiği, bu tarz oluşumların devletin gücünü zayıflatacağı sıklıkla vurgulanmış ve bu anlayışa göre politikalar belirlenmiştir. Batı tipi demokrasinin ve ona ait kurumların bir tek tipleşme yarattığı ve bu tek tipleşmenin kriz anlarında ülkelere zarar vereceği dile getirilmiştir. Her ülkenin birbirinden farklı tarihsel süreçleri ile sosyolojik, kültürel ve ekonomik gerçeklikleri olduğuna vurgu yapan egemen demokrasi paradigması, kamu politikalarının her ülke tarafından ayrı ayrı oluşturulması gerektiği üzerinde durmuştur.

Covid-19 salgını esnasında AB'ye üye ülkeler, AB'den hiçbir destek görememiş ve bunun üzerine gerek üye ülkelerin halkları gerekse siyasi temsilcileri tarafından AB ağır ve haklı bir eleştiriye maruz kalmıştır. İngiltere'nin ayrılması ve bazı ülkelerin de ayrılma tehditleri ile baş etmeye çalışırken böyle bir salgına

yakalanan AB, bu kez de yardımda bulunamadığı ülkelerin haklı tepkileriyle baş etmek zorunda kalmıştır. Sürecin sonunda söz konusu ülkelerin AB’den ayrılıp ayrılmayacakları görülecektir ancak gerçek olan bir şey var ki AB üyesi ülkelerin egemenlik arzusu, geçmişe oranla daha kabarık olacak ve bundan sonra kamu politikaları oluşturulurken AB’den ziyade kendi egemenliklerini ve bu egemenliğin gerektirdiği politikaları benimseme eğilimleri çok daha güçlü olacaktır.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, A. A. (2011), ‘Türkiye’de Kamu Politikası Disiplinin Tarihsel İzleri’, içinde Filiz Kartal, (der.) Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları, (Ankara: TODAİE).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “Herşeyin Başı Sağlık”, Erişim adresi: <https://www.avrupa.info.tr/tr/herseyin-basi-saglik-45>

BOZASLAN, B. M. (2020), “Egemen Demokrasi ve Rus Kamu Yönetimi”, (Bursa: Ekin Basım Yayın).

DYE, T. R. (1987), Understanding Public Policy, (New Jersey: Prentice-Hall Inc.).

GÜNEŞ, Y. (2020). “AB’yi bol ‘exit’li günler bekliyor”, Erişim adresi: <https://www.aydinlik.com.tr/haber/ab-yi-bol-exit-li-gunler-bekliyor-204714-6>, Erişim tarihi: 23.04.2020.

SURKOV V. (2008), “Russian Political Culture: The View From Utopia”, Russian Social Science Review 49.

SURKOV, V. (2006, March), “Suverennaja Demokratija İ Edinaja Rossija”, Strategija Rossii 3.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 28) Tüketicinin ve Sağlığın Korunması, Erişim adresi: <https://www.ab.gov.tr/93.html> (Güncelleme: 30.09.2019).

TURGAY, E. (2004), Kamu Yönetimi: Kuram, Siyasa, Uygulama, (Ankara: TODAİE).